

EORIJA

N

RAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

LETNIK XXXI ŠT. 1-2/1994

TEORIJA IN PRAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

LET. XXXI št. 1-2

JANUAR-FEBRUAR 1994, UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Anton Grizold, Danica Fink Hafner, Vjeran Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Dimitrij Rupel, Janez Stanič, Niko Toš, France Vreg, Drago Zajc

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Frane Adam, Vojko Antončič, Marjan Brezovšek, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Peter Klinar, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGLJ:

Marjan Brezovšek, Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

LEKTORICI:

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel.: 341-589 in 168-1461 int. 232

NAROČNINA

za prvo polletje 1994:

za študente in dijake 2.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 3.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 6.500,00 SIT, za tujino 8.000,00 SIT.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 1.000,00 SIT.

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

Poštšina plačana v gotovini.

vsebina

V SPOMIN

STANE JUŽNIČ: V spomin	3
BOŠTJAN MARKIČ: Poslanec in parlament	4

ČLANKI, RAZPRAVE:

JANEZ ŠMIDOVNIK: Občina – temeljna samoupravna lokalna skupnost	
MARJAN BREZOVŠEK: Federalizem in subsidiarnost	

POLITIČNA KULTURA – Študijski projekt

STANE JUŽNIČ: Kultura v politiki in politika v kulturi	33
--	----

IZ RAZISKAV

DRAGO KOS: Neformalne prostorske niše	48
DEJAN JELOVAC: Postmoderna poslovna etika	55
MARIJA STANONIK: (Slovenska) folklor – grešni kozel slovenske kulture?	63

AKTUALNI INTERVJU

IVAN RIBNIKAR: kako do dobrih bank? (Janez Škerjanec)	70
---	----

AMERIŠKI DOSJE

Predgovor	78
ERNEST PETRIČ: Dolgoročni vidiki ameriške zunanje politike	79
MITJA MERŠOL: Kdo je danes Američan?	88
BOGOMIL FERFILA: Vladna (javna) politika v ZDA	92
MARK A. COHEN: Slovene – U. S. Trade Relations: Developments Since Slovene Independence and Prospects for the Future	101
ALEŠ DEBELJAK: No Alternative: Postmodern Art and Excigencies of Business	113
LEIGH FOSTER: Changing Ethics in American Media	122
ANTON GRIZOLD: Civilni nadzor nad vojstvom v ZDA	127
WILLIAM M. SINGER: The Whirling Gyre: Some Current Problems in American Cities – A Personal View	136

POGLEDI, KOMENTARJI:

MARKO KOS: Sestavine razvoja Slovenije	145
JAN MAKAROVIČ: Sociologija kreativnosti	152
ASJA NINA KOVAČEV: Prisilno spreminjanje psihičnih vsebin	158

MONOGRAFSKE ŠTUDIJE

DANICA FINK-HAFNER: Interesne skupine	166
---------------------------------------	-----

ŠTUDENTJE PREUČUJEJO:

MARIJA IVANČIČ: Ironija v publicističnem besedilu	170
---	-----

ZNANSTVENA IN STROKOVNA SREČANJA, RAZISKOVALNI PROJEKTI

ANTON GRIZOLD: Bodoče vloge, poslanstva in strukture sodobnih obo-roženih sil (v novi svetovni ureditvi)	179
--	-----

NIKO TOŠ: ISSP – SJM: Primer vključitve slovenskega družboslovja v mednarodni program sodelovanja	181
MÁTE SZABÓ: Politična znanost na Madžarskem: rezultati, dileme, alternative	183

PRIKAZI, RECENZIJE

MARK JUERGENSMEYER: The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State (Marjan Brezovšek)	185
VID PEČJAK: Psihologija množice (Melita Poler)	187

Z DRUŽBOSLOVNE KNJIŽNE POLICE

Slovenski parlament v procesu politične modernizacije. Ured. D. Zajc (Marjan Brezovšek)	190
A. BELSEY & R. CHADWICK (ured.): Ethical Issues in Journalism and the Media (Melita Poler)	191

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	194
---------------------------------------	-----

AVTORSKI SINOPSISI

KAZALO LETNIKA

TEORIJA IN PRAKSA
 revija za družbena vprašanja
 letnik XXX, št. 1–2, str. 224
 Ljubljana, januar–februar 1994

BOŠTJAN MARKIČ (1934–1994)

V spomin

Stane Južnič

Redko svetla osebnost je bil profesor Boštjan Markič kot pedagog, ki ga je poslušala cela vrsta študentskih generacij. Njegova predavanja so bila zgled izobraževalne namembnosti, strokovne polnosti, iskriva in studenčno bistra. V njih je odsevala njegova izjemna obsežnost znanj in spoznanj, retorična sposobnost, ki je bila plod resnega napora in urjenja.

V tem je bil pravi klasik, človek, ki je bil še izobražen v najboljši tradiciji slovenskega šolstva skozi osemletno klasično gimnazijo in briljantno opravljene pravne študije. Ta iskrivost se je poleg erudicije izražala tudi v njegovem obilnem pisanju, nikdar ni napisal ničesar, kar bi poleg globokih strokovnih brazd ne imelo vsaj v podtonu hudomušnosti, duhovitosti in nevsiljive privzdignjenosti v izrazju in v vsebini. To so značilnosti le globoko prepričanega, nenarejenega in prakticirajočega, izvajajočega, uresničevalnega humanista.

Pa je bil kljub svojim odlikam in odličnostim skromen človek, nikdar ni vsiljeval svojega znanja, pač pa ga je bil pripravljen vsakomur posredovati. Zlasti pri študentih ni skoparil.

Morda je prav ta (njegova) nevsiljivost ljudem odkritega duha in odprte izobraženosti kazala pravi lik učitelja in znanstvenika, je pa odmikala Boštjana Markiča od priznanj in javnih pohval.

Tisti, ki smo čutili njegove vrline, pa smo ga imeli radi in smo ga spoštovali in cenili. Tudi zaradi njegove premočrtnosti. Bil je človek poln duha in duhovitosti.

Šegavost in humoristično držo imamo lahko za posebne vrste človekove pokončnosti in pristnosti. To je neuklonljivost pred stvarmi, ki zaslužijo posmeh. Šaljivec se morda res giblje na »ničelni točki«, je pa v sami osi vrtenja. S šalo je mogoče vsaj za kratek čas pobegniti v prostor svobode in

ljubezni. Je pa to tudi daleč od indiferentnosti do življenja in poklica ter dela.

Ljubezen in kritičnost se vežeta in razvezujeta v humorju, vzvišeno in profano si podajata roke in resnost v svojem nasprotju postaneta nekaj zelo človeškega v igrivosti besed. Šaljivost nas razbremeni in naredi boljše. In to je bil tudi življenjski stil Boštjana Markiča.

Odhod profesorja Markiča je zasekal globoko v generacijo, ki je utemeljila FSPN, jo ohranjala, ji bila zvesta in se ni zavzemala za drugo kot le njeno dobrobit in razcvet.

Izguba enega od stebrov fesepeeneških ne more biti zapolnjena. Ekskluzivna lojalnost ustanovi je bila bržkone redka odlika. In to je pravzaprav kolega Markič izdatno premogel. Niso ga odpoklicale druge sirene. Ostala bo huda rana ne le zaradi neizogibnih bioloških zakonitosti, marveč ji bo rano poglobljala nerazumnost tistih, ki se ne zavedajo, kako redko so posejani predani in požrtvovalni učitelji in raziskovalci in kako težko in z muko se formirajo v določeni dogotovitosti in dovršnosti. V tem smislu je smrt prvega resnično najava odhoda drugih.

In tako je prišel dan slovesa od prijatelja, kolega, animatorja mnogih naših pomembnih dejavnosti. Nepogrešljiv bo zlasti kot izjemen glavni in odgovorni urednik Teorije in prakse. Njegovo urednikovanje jo je spravilo na visoko strokovno raven in njegova stališča so bila prepotrebna sinteza razpoložljivih moči in zmogljivosti v našem prostoru.

Bridko je to slovo.

Take predavatelje, dovršene govornike, plodne pisce in tekone bi prav zdaj med svojo največjo zgodovinsko preizkušnjo potreboval tudi celoten slovenski narod in ne le fakulteta in univerza.

Pa nam je njegova navzočnost odtegnjena. Ni ga več med nami. Za zgled pa nam ostajajo njegova strpnost, dobrota in šegavost. Ni ga več med nami, toda živel bo v našem spominu in to je edino priznanje, ki ga bo morda resnično deležen.

Poslanec in parlament

A

I

Slovenski politologi se v zadnjem obdobju usmerjajo v raziskovanje slovenskega parlamenta. V tem smislu je tudi Slovensko politološko društvo v letu 1991 pripravilo posvet na temo Parlamentarizem: dileme in perspektive.¹ Prispevki za to posvetovanje so kazali na teoretična prizadevanja slovenskih politologov, da se poglobijo v značilnosti parlamentarizma, še posebej v zametke parlamentarnega sistema v Sloveniji. Ena izmed temeljnih raziskovalnih usmeritev slovenskih politologov je ravno vprašanje politične modernizacije v Sloveniji in v zvezi s tem tudi vprašanje političnega predstavnštva. Slovenski politologi merijo tudi na to, da bi v prihodnje napisali monografsko politološko študijo Slovenski parlament.² Prav tako pripravljajo konceptualna izhodišča za izdajo Malega slovarja parlamentarizma. Ta dejavnost združuje vrsto politologov vseh generacij. Ankaranski politološki dnevi 1993, ki obravnavajo razsežnosti prehoda v demokratično postkomunistično družbo, pa so primerna priložnost, da a) razgrnemo nekatere značilnosti raziskave Delovanje Skupščine Republike Slovenije (slovenskega parlamenta) v procesu preoblikovanja³ in b) da na temelju te raziskave razgrnemo tista vprašanja in dileme v zvezi s poslansko aktivnostjo, ki bodo raziskovalni okvir za teoretično in empirično raziskavo slovenskega parlamenta v letih 1993 in 1994.

II

Posebna pozornost v raziskavi je bila posvečena delovnim telesom slovenske skupščine. Anketirani ugotavljajo, da jih pri delu moti predvsem to, da so poslanci člani več skupščinskih delovnih teles. To jim naravnost fizično onemogoča udeležbo na vseh delovnih telesih, katerih člani so. Tako posebej izstopa problematika slabe udeležbe na sejah skupščinskih delovnih teles in v zvezi s tem tudi nesklepčnost sej. Poslanci pa so v glavnem pozitivno ocenjevali pomen izvedenskega znanja pri delu njihovih delovnih teles. Pri tem pa so bili v nekem smislu tudi selektivni in so za nekatere posege strokovnjakov menili, da niso bili na visoki kakovostni ravni.

Za delo predstavnškega telesa in njegovih odborov in komisij je nujen pravno natančen poslovnik, ki omogoča poslancu pravilno odmerjene nastope ne samo

* Prispevek na Politoloških dnevih, Ankaran 1993.

¹ Glej v zvezi s tem zbornik Parlamentarizem: dileme in perspektive, izdalo Slovensko politološko društvo, Ankaran 1991.

² Tehno razpravo o okviru za analiziranje parlamenta je napisal Marjan Brezovšek: Slovenski parlament (okvir za analiziranje), izšlo v zborniku Parlamentarizem: dileme in perspektive, Slovensko politološko društvo, Ankaran 1991.

³ Raziskovalni projekt Delovanje Skupščine Republike Slovenije (slovenskega parlamenta v procesu preoblikovanja) je financiralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije (1991). Projekt je podprla tudi Skupščina Republike Slovenije. Raziskovalno skupino vodi D. Zajc, sodelavci pa so še B. Markič, M. Brezovšek, D. Fink Hafner, I. Lukšič, A. Bibič in S. Krajnc.

v skupščini, ampak tudi v delovnih telesih. O vsebinski neskladnosti poslovnika slovenske skupščine poslanci menijo, da je za funkcionalno delo slovenskega parlamenta nujno oblikovati takšen poslovnik, ki v sebi ne bo protisloven in tudi ne bo v nasprotju s parlamentarnim sistemom. Glede poznavanja poslovnika slovenske skupščine se poslanci skorajda simetrično razdelijo: polovica jih meni, da poslovnik pozna v celoti in da se pri delu sej tudi spoštujejo poslovniška določila, polovica pa je nasprotnega mnenja.

O delu parlamenta ne moremo presojati samo na temelju razčlenitve plenarnih sej. Sodobnega parlamenta si ne moremo predstavljati brez sposobnih in funkcionalno oblikovanih delovnih teles parlamenta, različnih odborov in komisij, ki razbremenjujejo parlament pri opravljanju vedno bolj zapletenih družbenih problemov.⁴ Slovenska relativno strukturirana in razvita družba terja tudi v organizacijsko parlamentarnem pogledu razvejano strukturo parlamentarnih teles. Seveda ne gre samo za to, da bi parlamentarna delovna telesa razbremenjevala parlament plenarnih sej. Gre tudi za to, v kakšni pripravljalni funkciji delovna telesa parlamenta nastopajo. Naša raziskava izpričuje, da poslanci nimajo posebno visokega mnenja o tem, da bi delovna telesa, odbori in komisije bistveno razbremenjevali zasedanja zborov slovenske skupščine. Tudi upoštevanje stališč odborov in komisij v razpravah in glasovanjih poslancev ob predloženih zakonih je glede na rezultate raziskave nizko ovrednoteno.

III

Mednarodne raziskave parlamentarnih sistemov⁵ kažejo, da je v zakonodajnem procesu v sodobnih parlamentih običajno najmanj sprememb predlogov zakonov na koncu zakonodajnega procesa, medtem ko je pri nas veliko amandmajev danih ravno v zadnji fazi. Zanimalo nas je, kaj je po mnenju slovenskih poslancev glavni razlog za to.

Odgovori poslancev so se osredinjali okoli modalitet, da a) vlada ne upošteva dovolj predlogov delovnih teles in stališč poslancev, b) imajo delovna telesa premalo časa za pripravo stališč, c) zbori ne oblikujejo dovolj jasnih sklepov pri obravnavi osnutkov zakonov, ki bi jih vlada morala upoštevati pri pripravi predloga zakona. Poslanci v glavnem nastopajo tudi odbojno do tega, da bi bilo za učinkovitost zakonodajnega procesa koristno, če bi bila stališča delovnega telesa v zadnji fazi dokončna. Pripombe poslancev v raziskavi so pri presojanju dela parlamenta omenjale med drugim tudi nepripravljenost vlade upoštevati dejanske argumente delovnih teles; pomanjkanje programa dela skupščine; premajhno strokovno pripravljenost poslancev v razpravah.

Očitno je, da je bilo v slovenski skupščini še veliko improvizacij v nastopih poslancev. K temu je pripomogla tudi takratna pretežno neprofesionalna sestava poslancev. Poslansko delo je vedno bolj zahtevno in terja »celega« človeka. Neodgovornost poslancev do njihovega dela in neprisotnost na sejah sta tudi značilnost, ki so jo omenjali v raziskavi tudi sami poslanci. Očitno pa je bil problem v tem, da je vsakdo mislil na drugega, premalo pa je bilo kritične poslanske samorefleksije.

Sprejete zakone so poslanci v raziskavi ocenjevali zelo različno. Precej kritični so bili do tega, da zakoni omogočajo deregulacijo. Delno urejanje področij je

⁴ Glej v zvezi s tem tudi S. L. Feld, B. Grosman: On the Possibility of Faithfully Representative Committees, *American Political Science Review* 86/1980.

⁵ Dober pregled položaja parlamentov daje knjiga V. Herman: *Parliaments of the World*, MacMillan, London 1986.

v očeh poslancev eden izmed glavnih razlogov, da se v slovenski skupščini ne gradi konsistentnost slovenskega političnega in gospodarskega sistema. Pozitivno pa so poslanci ocenjevali vnašanje večje demokratičnosti v slovenski parlament.

Iz raziskave izhaja, da je učinkovitost dela delovnih teles v slovenski skupščini zelo pereč problem. Tega vprašanja ni mogoče omejiti samo na delo delovnih teles, ampak ga je nujno treba obravnavati z vidika slovenskega parlamenta kot celote. Kje so bili po mnenju anketiranih poslancev možni vzvodi, da bi se v slovenskem parlamentu povečala učinkovitost delovnih teles? Posebej je stopila v ospredje zahteva po zmanjševanju števila stalnih delovnih teles. V tem pogledu so bili poslanci zelo operativni in tudi konkretno predlagali združitev nekaterih delovnih teles. V skladu s prakso v številnih evropskih parlamentih bi tudi v slovenskem parlamentu mogli oblikovati različna »ad hoc« delovna telesa, ki bi se usmerjala na obravnavanje povsem konkretnih vprašanj. Poslanci so tudi s simpatijo spremljali oblikovanje »preiskovalnih« delovnih teles; vsaj večinski delež odgovorov poslancev je bil v takšni smeri.

Zelo prepričljivo so poslanci presojali, da bi učinkovitost delovnih teles slovenske skupščine povečala pritegnitev uglednih strokovnjakov iz prakse pri delu delovnih teles skupščine. Povečanje pristojnosti delovnih teles, na primer z opredelitvijo v poslovniku, bi prav tako po mnenju anketiranih poslancev dvignila učinkovitost našega parlamentarnega sistema.

V razvejanem tkivu slovenske družbe deluje vedno več interesnih skupin, ki svoja stališča različno uveljavljajo. Parlamentarna pot je seveda samo ena izmed poti. Nič drugače ni tudi v nekaterih drugih evropskih parlamentih. Poslanci se zavzemajo, da bi se v njihovih delovnih telesih pogosteje slišale zahteve prizadetih interesnih skupin. Pri tem pa si ne delajo iluzije, da bi to dejstvo bistveno povečalo vlogo parlamenta. Vsekakor pa bi omogočilo večjo stopnjo ne le seznanjanja, ampak tudi nadzora skupščine nad izražanjem interesov. Če je velik problem slovenskega parlamentarnega življenja učinkovitost dela odborov in komisij slovenske skupščine, se to vprašanje še posebej zaostri na ravni skupščine kot celote. Ugotovljeno je bilo, da je bila tedanja tridomna sestava slovenske skupščine, obremenjena z ostanki združenega dela in delegatstva, velika cokla za skupščinsko delo.

Poslanci, vprašani v raziskavi, se zavedajo tudi pomena povečanja iniciativnosti poslancev. Iniciativnost poslancev je bila v slovenski skupščini očitno zelo neenakomerno razdeljena. Poleg poslancev, ki dajejo številne pobude in ki so tako rekoč stalno v ospredju skupščinskih razprav in dajanja predlogov, je vrsta povsem anonimnih in bledih poslancev. Poslanci se nagibajo tudi k temu, da bi se s povečanjem vloge poslanskih klubov dvignila skupščinska učinkovitost. Pri tem imajo v mislih dejstvo, da bi bilo pomembno dosegati že predhodno sporazumevanje med poslanskimi klubi o vseh pomembnih vprašanjih. Poslanci pa se niso navduševali nad tem, da bi skrajšani zakonodajni postopek postavil učinkovitost skupščine na višjo raven.

Med dejavnike, ki bi lahko blagodejno vplivali na povečano učinkovitost skupščine, pa so šteli tudi zahtevo, da bi bilo treba poslance profesionalizirati. Nujnost profesionalizacije poslancev se je kot svojevrsten refren pojavljala v številnih izsekih naše politološke raziskave.

Če bi želeli predstaviti še nekatera stališča anketiranih poslancev, bi vsekakor mogli poudariti tele: zavzemanje za stalni urnik zasedanj; v letnem načrtu določiti vsebinske razprave po mesecih; točno časovno omejiti razprave poslancev. Manj enotni pa so poslanci ob tem, ali bi kazalo omejiti število razprav posameznega

poslanca, in glede tega, da bi časovno omejili razpravo glede na število poslancev in strank. Gre ne le za institucionalno, ampak tudi za politično zelo občutljivo vprašanje, ki bi v končni posledici lahko vodilo tudi do omejevanja nekaterih parlamentarno vitalnih pravic poslancev.

IV

Odnos med delovnimi telesi skupščine in vladnimi resorji je bil tudi predmet naše raziskave. O uspešnosti sodelovanja predstavnikov vladnega resorja (različnih ministrstev) na sejah delovnega telesa so mnenja poslancev izrazito deljena. Približno polovica jih izraža zadovoljstvo, polovica pa je bila glede uspešnosti sodelovanja predstavnikov vlade na sejah delovnih teles zelo zadržana.

V bistvu je vsaka vlada vendarle politična vlada. Obenem pa v sodobnih parlamentarnih sistemih vedno bolj stopa v ospredje tudi nujnost visoke strokovnosti, visoke operativne kvalificiranosti vlade.⁶ Poslanci se na sejah delovnih teles pogosto srečujejo s predstavniki določenega vladnega resorja in si tako na temelju časovno daljših opazovanj ustvarjajo sodbo o stopnji usposobljenosti predstavnikov vlade. Čeprav so poslanci v glavnem pozitivno ocenjevali usposobljenost vladnega resorja, vendar ni manjkalo tudi kritičnih opomb in negativnih odmevov na delovanje predstavnikov vlade na sejah odborov in komisij. Očitno je v ospredju značilna dinamika odnosov poslanci – vlada, ki jo zasledimo tudi v drugih parlamentarnih sistemih. Pri tem ne gre samo za ozka prestižna vprašanja v smislu »kdo bo koga«, ampak tudi za obveznosti vladnega resorja do izpeljave vladnih stališč in vodenja politike ter za nalogo poslanca, da vladna stališča pretehtava in se potem tudi na plenarnem zasedanju skupščine odloči o njihovi usodi.

Med razvojem našega parlamentarnega sistema so se pogosto pojavile v svojem bistvu poenostavljene teze, da je skupščina v podrejenem položaju nasproti vladi. Že sama beseda »podrejeni položaj nasproti vladi« razkriva v nekem smislu nerazumevanje prave vsebine parlamentarnega sistema in parlamentarnega življenja. Naloga vlade je, da vlada. Parlament pa je pomemben v svoji zakonodajni in nadzorni funkciji. Gre torej v nekem smislu bolj za problem »delitve dela« kot za črno-belo prikazovanje odnosov med parlamentom in vlado. Če smo ugotavljali, da je bila v zadnjem času vlada skorajda izključni predlagalec zakonov, nas to ne bi smelo bistveno presenečati. Podobne procese zasledimo v številnih parlamentarnih sistemih po svetu. Vendar odgovornost vlade v zvezi s predlaganjem zakonov še ni razlog, da bi zakonodajna pobuda poslancev povsem zamrla. Tega so se zavedali tudi vprašani poslanci, ki so se zavzemali za večjo zakonodajno pobudo poslancev.

Nakazano vprašanje lahko razširimo še v naslednjo razsežnost: potrebna je večja kritičnost do vladnih predlogov. Nujno je, da poslanci izražajo večjo stopnjo selektivnosti do tega, kar vlada predlaga. Večja stopnja selektivnosti pri poslancih glede zakonov, ki jih predlaga vlada, ne bi nič zmanjšala ugleda vlade, pripomogla pa bi k večji vlogi parlamenta.

⁶ Vučina Vasović obravnava v svoji razpravi *Parlamentarizem in demokracija* (izšlo v zborniku *Parlamentarizem: dileme in perspektive*, Slovensko politološko društvo, Ankaran 1991) različne razsežnosti parlamentarizma, odnos med pozicijo in opozicijo in tudi problem vloge strokovnosti v parlamentarizmu.

Ni posebnost našega političnega sistema, da postavlja v ospredje vprašanje poslanskega mandata in v tej zvezi tudi povezanost poslancev z njihovimi volivci ter odnos poslancev do političnih strank. V tem pogledu ni nikakršna posebna novost 82. člen Ustave Republike Slovenije, ki poudarja, da so poslanci predstavniki vsega ljudstva in da niso vezani na kakršna koli navodila.

Omenjeno načelno izhodišče slovenske ustave pa doživlja v dejanskem parlamentarnem in strankarskem življenju številne spremembe. Poleg naše raziskave so tudi številne raziskave v okviru projekta Slovensko javno mnenje kazale na težnje državljanov Slovenije, da bi bili poslanci v prvi vrsti odgovorni svojim volivcem. In kako so vprašani poslanci presojali svojo vlogo in še zlasti stopnjo povezanosti s svojimi volivci? V tem pogledu so bili precej previdni in prav malo kategorični. Razvidno je, da so se zavedali svojih poslanskih možnosti, pa tudi svojih meja in zamejenosti v odnosu do svojih volivcev. Več kot polovica jih je presojala, da so njihovi stiki z volivci komajda zadovoljivi.

Odnos poslanec – volivec je izrazito dvostranski odnos. Tudi volilnega telesa ni mogoče idealizirati in mu pripisovati visoke stopnje zanimanja za delo poslanca oziroma parlamenta.⁷ Poslanci so bili kritični tudi do volilnega telesa in so izražali mnenje, da je zanimanje volivcev za stike s poslanci v bistvu majhno.

Raziskava je razkrila visoko stopnjo povezanosti poslancev z njihovimi političnimi strankami. Kljub lepo zveneči ustavni določitvi, da so poslanci predstavniki vsega ljudstva, je tudi v Sloveniji poslanski mandat dobil izrazito strankarsko naravo. Vprašanje partitokracije je izrazito v ospredju tudi v razmerah nastajajočega slovenskega parlamentarizma. Odgovori na številna vprašanja so razkrivali poslančevo odvisnost od političnih strank, čeprav so se v odgovoru na eno izmed vprašanj poslanci blagodejno izrekli, da se opredeljujejo v parlamentu predvsem po svoji vesti in po svoji strokovni presoji. Morda pa je bila tudi že sama modaliteta »opredeljevanje po svoji vesti« v naši raziskavi preveč moralistično »postavljena«.

Poslanec je celovita osebnost in njegova »vest« je samo ena izmed razsežnosti njegove poslanske osebnosti. Pripomnimo naj, da so poslanci tudi razmeroma dovolj »mešano« presojali delo svojih poslanskih klubov. Menili so, da jim poslanski klubi le deloma pomagajo pri izoblikovanju njihovih stališč, ki jih potrebujejo za delo v delovnem telesu skupščine.

Na temelju raziskave smo lahko ugotovili, da je vprašanje odnosa poslanec – volilno telo – politična stranka ostalo slej ko prej kot eno izmed temeljnih vprašanj raziskovanja parlamentarizma.⁸ In to kljub temu da se v sodobnih parlamentarnih družbah pojavljajo poleg poslancev in strank tudi številna družbena gibanja, skupine pritiska, ki se ponekod preoblikujejo v naravnost zelo agresivne lobije. Raziskovati parlamentarni sistem, ki izhaja iz novonastalih družbenih razmer na Slovenskem, pomeni tudi analitično obravnavati vse tisto, kar se danes vse bolj pojavlja na političnem prizorišču: povezanost slovenskih političnih strank s kapitalom, lobiranje na vseh ravneh, zlasti še na republiški ravni. Raziskovati parlamentarni sistem na Slovenskem pa tudi pomeni presojati pomen in vlogo posameznih izpostavljenih slovenskih politikov, saj nekateri med njimi nastopajo z značilnimi liderskimi težnjami.

⁷ Milan Podunavac: Strukturni defeciti parlamentarizma, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1/92.

⁸ V zvezi s tem je zanimiva politološka študija G. Pasquina: Reppresentanza politica, sistema elettorale e formazione del Governo, Il Mulino 294/1984. Pasquino z vidika političnega predstavnštva obravnava vlogo poslanca kot predstavnika ljudstva in na drugi strani poslanca kot strankarskega funkcionarja.

VI

Slovenska družba ni družba s parlamentarno kulturo, kot jo lahko zasledimo v nekaterih etabliranih političnih sistemih. Če govorimo o parlamentarni kulturi v nekaterih drugih parlamentarno in strankarsko etabliranih političnih sistemih, pa tudi tam ne moremo mimo številnih »parlamentarnih izgrediv«, ki se pojavljajo. Pri tem ne mislimo samo na primer Italije, ampak tudi Francije, Španije in še bi se našli tudi drugi primeri. To omenjamo zaradi tega, ker v nobenem političnem sistemu ni imunosti do pojavov koruptnosti, ker v nobenem političnem sistemu odnosi med pozicijo in opozicijo niso na zavirljivi političnokulturni ravni.⁹

In kako je s tem vprašanjem v slovenskem političnem sistemu? Kako se to vprašanje kaže v očeh samih anketiranih poslancev? Izjemno visok delež vprašanih poslancev je presojal, da imajo predstavniki opozicije v parlamentu oziroma v njegovih delovnih telesih dovolj možnosti za uveljavljanje svojih stališč. V tem pogledu so bili odgovori poslancev zelo afirmativni in poslanci so trdili v izjemno prevladujočem deležu, da poslanci pozicije spoštujejo in upoštevajo predloge opozicije, če so le-ti dovolj argumentirani in gospodarsko utemeljeni.

Zgornje navedbe je mogoče označiti kot precej subjektivno oceno, ki je v mnogih primerih analiza skupščinskega gradiva in neposredno opazovanje poslanskih razprav nista potrdila. V naravi dinamike odnosov na črti pozicija-opozicija sta parlamentarna tekmovalnost in težnja po politični »prelevitvi« iz opozicije v pozicijo. Vprašljiv je tudi pojem »konstruktivnosti« oziroma »nekonstruktivnosti« poslancev iz vrst opozicije. Sam pojem (ne)konstruktivnosti v parlamentarnem sistemu zgublja svojo težo, ker je izjemno relativiziran. Pogosto šele kasnejša presoja javnosti, ki pa tudi ni objektivna in ima v sebi tudi subjektivne primesi, lahko da kolikor toliko upravičeno oceno o delovanju opozicije v parlamentu. Svojo strokovno oceno pa zastavi v tem pogledu tudi družboslovna znanost.

Pri odnosu med pozicijo in opozicijo gre za oblast, gre za gmotne koristi, kjer tudi strankarski in politični egoizem igrata pomembno vlogo.¹⁰ Parlament pač ni človekoljubna in dobrodelna ustanova, ampak oder različnih vidikov soočanja med opozicijo, ki bi rada postala oblast, ter pozicijo, ki bi rada oblast ohranila in je torej ne izgubila. Zdi se, da je temeljno vprašanje pri tem uveljavitev kolikor toliko korektnih pravil politične igre. Teh pa v slovenskem parlamentu doslej ni bilo dovolj, za kar sta približno enako odgovorni tako pozicija kot opozicija.

VII

Raziskava, ki se je lotila problematike slovenske skupščine (parlamenta) in v zvezi s tem dejavnosti poslancev, je razkrila samo nekatere vidike parlamentarnega življenja. Kljub svoji vsebinski in metodološki omejenosti je vendarle pokazala vsaj na nekatere dileme in nekatera protislovja (slovenskega) parlamentarizma. Sodobne ocene parlamentarizma se včasih nagibajo k parlamentarnemu nihilizmu, ne tako redko pa se srečujemo tudi z vrednotenjem parlamenta, ki že meji na parlamentarni romantizem. V bistvu pa gre pri parlamentu, ki se ukvarja s »politiko«, vendarle za problem razdelitve politične moči. Tudi naša raziskava je pokazala, da se srečujemo občasno s politično instrumentalizacijo demokratične

⁹ Glej v zvezi s tem tudi A. Predieri: *Medazione e indirizzo politico nel parlamento italiano*, Rivista italiana di scienza politica, 3/85.

¹⁰ Odnose med pozicijo in opozicijo analizira Najdan Pašič v prispevku *Krivotvorenje parlamentarne demokracije*. Arhiv za pravne i društvene nauke 1/92.

ideje institucij, zlasti še parlamenta. Eden izmed izhodov iz tega stanja bi bil tudi v stalnem dvigovanju in razvoju kritične zavesti med državljani. Te razsežnosti se naša raziskava ni dotikala, vsaj neposredno ne. Če ne bo razvita kritična zavest državljanov Slovenije, potem se obeta nevarnost zamenjave parlamentarne demokracije z različnimi institucionalnimi nadomestki, ki bodo parlamentarno demokracijo na Slovenskem lahko spremenili v politično farso.

B

Stalna politološka raziskovalna usmeritev slovenskih politologov bo tudi v prihodnje raziskovanje parlamentarizma tako s komparativnega vidika kot tudi še posebej z vidika razvoja parlamenta v Sloveniji. V tem smislu se slovenski politologi intenzivno pripravljajo na nadaljevanje svojih raziskovalnih prizadevanj za razkrivanje temeljnih značilnosti slovenskega parlamentarizma v letu 1993.

V tem pogledu je pomembno izhodišče sedanje oblikovanje slovenskega parlamenta, zlasti še državni zbor.¹¹ Gre tedaj za raziskovanje strukture slovenskega parlamenta, zlasti še z vidika enodomnosti oziroma dvodomnosti. Pri tem ne gre za vprašanje, kateri sistem, enodomni ali dvodomni, je naprednejši, je bolj demokratičen. Spraševati se je treba, kateri sistem je bolj funkcionalen. Pri tem ne smemo zanemarjati dejstva, da zakonodajno funkcijo v našem sistemu po novi ustavi opravlja državni zbor. Slovenski parlament izhaja iz izhodišča, po katerem je predstavniško telo (državni zbor) predstavnik vseh državljanov ne glede na njihove posebne interese in njihov siceršnji družbeni položaj. Zastopanje posebnih družbenih interesov pa je zagotovljeno v državnem svetu. Vprašanje analize dela državnega zbora in državnega sveta, problematika njihovih medsebojnih odnosov je vsekakor v prihodnje pomembno področje raziskovalnih prizadevanj slovenske politologije.

Slovenski parlament (državni zbor) se je profesionaliziral. Očitno je, da je profesionalizacija pogoj za uspešno delo slovenskega parlamenta. S tega vidika je nujno raziskati vpliv poslanskega profesionalizma na kakovost dela slovenskega parlamenta. V zadnjem obdobju se je v slovenskem političnem prostoru v zvezi s poslanci predvsem govorilo o njihovih plačah, nekatere druge vsebinske razsežnosti parlamentarnega dela pa so bile zanemarjene. Očitno je, da sta pri tem pomembno vlogo igrala tudi moralni in psihološki dejavnik, saj je bila slovenska javnost glede na težke gmotne razmere številnih kategorij prebivalstva za to vprašanje izjemno občutljiva.

Predlog za izdajo poslovnika državnega zbora Republike Slovenije ugotavlja oceno stanja in razloge za izdajo poslovnika, načela poslovnika in finančne posledice. Osnutek poslovnika državnega zbora Republike Slovenije pa daje pomembna izhodišča za delo parlamenta, odborov in komisij in tudi njihovega števila.¹² Očitno je, da se zadeve lahko mnogo učinkoviteje rešujejo, če so odbori in komisije številčno vsaj relativno omejeni in če so ta telesa sorazmerno majhna in zato tudi operativna. Nova raziskava, ki naj bi s politološkega vidika osvetljevala vprašanje slovenskega parlamentarizma, bo nujno zarezala tudi v vprašanje pristojnosti in dejavnosti odborov in komisij slovenskega parlamenta.

Odnos med poslanci in strankami vsekakor ostaja v ospredju politološkega

¹¹ Glej v zvezi s tem Ustavo Republike Slovenije iz 1991. leta.

¹² Predlog za izdajo poslovnika državnega zbora Republike Slovenije z osnutkom poslovnika, Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, št. 3 (letnik XIX) z dne 19. 3. 1993, str. 31.

raziskovanja slovenskega parlamentarizma. Pri tem bo nujno treba upoštevati sedanjost še vedno prisotno ne dokončno strukturiranost političnih strank, pripajanje manjših strank večjim strankam in možnosti, ki se obetajo nekaterim strankam, ki niso prišle v parlament, s spojitvijo s parlamentarnimi strankami. Očitno je, da pri nekaterih strankah še vedno ni v celoti razvidna njihova celovita identiteta.

Vloga poslanca je dobila na temelju izkušenj zadnjih slovenskih volitev nove razsežnosti. Nekateri poslanci so se vedli tudi po izvolitvi kot izrazito strankarske osebnosti in so izgubili izpred oči dejstvo, da jih ustava zavezuje, da so predstavniki vsega ljudstva in da niso vezani na kakršna koli navodila. V zvezi s tem se odpira »večna dilema«: ali naj bo poslanec zavezan politični stranki ali pa tudi svoji viziji razvoja Slovenije ali lahko poleg strankarskega projekta uveljavlja tudi svoj »osebni projekt«. Raziskovalno bi kazalo tudi preizkusiti hipotezo, ali nimamo znotraj posameznih strank preveč opravka s pravim »demokracijskim centralizmom«, s takšnim bojem za oblast znotraj strank, ki negativno vpliva tudi na poslanca. Če parafraziramo Cankarja: župnik izpod moštrance gleda, ali se je učitelj pokrižal ali ne. Ali ni ponekod tudi nadzorstvo strank nad poslancem preveč togo in na škodo slovenskega parlamentarizma?

Že v naši raziskavi iz 1991. leta smo ugotavljali velik pomen znanosti in strokovnjakov pri pripravah sklepov za odločanje v slovenskem parlamentu.¹³ To vprašanje se zaostruje tudi v današnji fazi razvoja slovenskega parlamentarizma. Poslanec kot profesionallec je dolžan pridobivati stališča stroke in znanosti in ob sebi oblikovati strokovno svetovalno ekipo. Poslanec je dolžan poznati družbeno-gospodarske procese in se pri svojih razpravah in glasovanjih tudi nasloniti na strokovne dosežke znanosti in stroke.

Posebno vprašanje, ki danes izstopa pri raziskovanju problematike slovenskega parlamentarizma, je nedvomno vprašanje zakonodajne pobude poslancev. Že dosedanja prva opazovanja parlamentarnega življenja po volitvah 1992 kažejo, da se zelo počasi uveljavlja sprejem konsistentnega pravnega sistema v Sloveniji, ki bi omogočal, da bodo zlasti gospodarstvo in finance zakonsko tako urejene, da ne bo dvomov in različnih interpretacij, kaj je zakonito in kaj je zloraba. Naloga slovenskega parlamenta je tedaj predvsem, da relativno hitro sprejme zaokrožen pravni sistem. V tem pogledu je torej nujno stvari narediti čim bolj transparentne. Naloga poslancev v zvezi s tem je, da ne zavlačujejo in da ne taktizirajo. Povedano še drugače, slovenski parlament se mora otresti »balkanščine«, »bizantinščine«, »levantinščine«.

Odnos na črni parlament – vlada očitno tudi sodi v slovensko politološko raziskovanje. S tega vidika je treba raziskovalno preizkusiti, kako v parlamentu nastaja zakonodajna pobuda. Vlogo parlamenta kaže presojeti tudi z vidika, ali parlament ne prepušča malodane v celoti zakonodajne pobude vladi. Izogniti bi se kazalo pojavom, ko vlada opravlja še bolj ali manj funkcijo nekdanjega izvršnega sveta.

Parlamentarna kultura je na Slovenskem za zdaj še bolj parlamentarna nekultura. V zvezi s tem bi kazalo poslance usmeriti na to, da bi »pridobivali večšine poslancev«. Pri tem mislimo zlasti na tole: a) sposobnost dogovarjanja in pogajanja, b) korekten odnos do svojih kolegov sopolslancev, c) poznavanje problemov in celovito seznanjanje z družbenim dogajanjem (vprašanje se veže na racionalno

¹³ Glej v zvezi s tem tudi Drago Zajc: Politična modernizacija in transformacija slovenskega parlamenta, izšlo v zborniku Parlamentarizem: dileme in perspektive, Slovensko politološko društvo, Ankaran 1991.

iskanje informacij), č) sposobnost dialoga v javnih nastopih, to se pravi tudi zunaj parlamenta, d) obveznosti do volilnega okolja, do stikov z volivci, e) sposobnost »samoanalize«, sposobnost presojanja svojega mesta v parlamentarnem in političnem življenju, f) odmikanje od tistih čustvenih stanj, ki poslanca potegnejo v nenadzorovano ravnanje, tako da ne ostaja na realnih tleh.

Danes smo priče nastajanju številnih menedžerskih šol, ki vzgajajo vodilne delavce v podjetjih. Postavlja pa se vprašanje, kje naj se svojih veččin naučijo poslanci. Ali ne bi bilo tudi zanje primerno, da bi se izpopolnjevali v tem smislu, da bi obvladovali svoje pogajalske sposobnosti, da bi spoznali strategijo obvladanja samega sebe, da bi vedeli, kdaj nastopati analitično, kdaj sintetično in kdaj pragmatično. V tem smislu bi jim gotovo koristile posebne »psihološke« šole. Če hoče poslanec kot profesionallec postati resen poslanec, potem mora samega sebe nadzirati, znati razsojati, kdaj je neki sklep v ozkem interesu njegove stranke, kdaj pa gre za interes »celotnega ljudstva Slovenije«. Najbrž ni slučajno, da so iz sedanjne sestave parlamenta odpadli nekateri »poslanci gromovniki«, ki so računali na pridobivanje točk s čustvenimi izbruhi in ki so jih v prejšnjem sklicu skupščine nekateri tudi »uprizarjali«. Na volitvah 1992 pa so taki poslanci »pogoreli«, kar vendar tudi kaže na to, da se slovensko volilno telo v volilnem pogledu precej razumsko odziva.

Vsa navedena vprašanja in seveda tudi še dodatna, ki bi nastala kot posledica razprave v raziskovalni skupini, so lahko izhodišče za oblikovanje nove raziskave slovenskega parlamentarizma v letu 1993. Sklepna sinteza raziskave bo lahko tudi odgovorila na vprašanje, ali je slovenska družba tista družba, ki ji ustreza pojem »neupravljalnosti sodobne družbe«, ali pa gre za družbo, ki je tako institucionalno kot tudi že praktično vsaj na poti racionalnega upravljanja.

JANEZ ŠMIDOVNIK*

Občina – temeljna samoupravna lokalna skupnost

Izvor in funkcije

Občina je temeljna lokalna samoupravna skupnost. To je najpogostejša definicija občine v učbenikih in tudi v pravnih besedilih, ki obravnavajo komunalno samoupravo.¹ V tej opredelitvi so obsežene tri sestavine, ki so značilne za občino, in sicer: 1. da je občina glavni oziroma najpomembnejši tip (oblika) lokalne samouprave, 2. da je oblikovana v okviru naravne zgodovinsko nastale lokalne skupnosti, kakršna so naselja – posamezna ali več naselij s skupnimi interesi, 3. da ima položaj samoupravnosti – z vsebino, kakor ga določa sistemska zakonodaja o lokalni samoupravi v posamezni državi. Gre skratka za naravni tip lokalne samoupravne skupnosti, ki se je razvil iz »gole« lokalne skupnosti in si med tem razvojem pridobil določen pravni položaj v širši (državni) skupnosti.

Lokalna skupnost je sama po sebi naravna skupnost in obstaja ter »deluje« glede na to, ali jo država oziroma oblast prizna ali ne, ali ima kakšen organizacijski status ali ne. Vendar pa je za lokalno skupnost izredno pomembno, da ima določen status neodvisnosti (avtonomije), ki olajšuje izvajanje njenih funkcij in ji omogoča nastop navzven, zlasti tudi nasproti državi sami. Iz te naravne težnje po večji funkcijski mobilnosti in učinkovitosti se je rodila v zgodovini v nedrkih lokalne skupnosti občina kot prva oblika lokalna samouprave. Občina se je rodila v srednjeveških mestih; njen nastanek sledimo v Evropi vse od 12. stoletja naprej, ko so mesta dobivala mestne pravice. Srednjeveška mesta so se razvijala v prvi vrsti kot trgovska in obrtniška središča. Zato so se borila za pravice, ki naj bi jim omogočale samostojno izvajanje teh dejavnosti, zlasti pa za sejemске pravice. Večina naših mest je dobila mestne pravice in s tem svojo avtonomijo v 13. in 14. stoletju.² Priborila oziroma odkupila so jih od fevdalnih gospodov, od deželnih knezov ali neposredno od vladarja. Fevdalni gospodje so bili po srednjeveškem fevdalnem pravu fevdalni lastniki vseh zemljišč, obenem pa so izvajali tudi oblast nad podložniki, tlačani, ki so ta zemljišča obdelovali in so bili nanje tudi vezani (glebae adscripti). Srednjeveška mesta so postala na ta način pravne in politične oaze sredi fevdalnega podeželja; njihov poseben status z vsebino njihovih pravic je bil zapisan oziroma potrjen v njihovih statutih ali v posebnih pisanih privilegijih. Skromnejši zametki samouprave so nastajali pozneje tudi na vaškem podeželju; to je bila

* Dr. Janez Šmidovnik, redni profesor na Višji upravni šoli in Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Glej na primer 2. člen slovenskega zakona o lokalni samoupravi.

² Glej S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana, 1961, strani 149 in naprej.

so seskina oziroma vaška samouprava, ki se je razvijala v skupnih gospodarskih potrebah takratne podložniške vasi. Vas, soseska, srenja itd. je na sestankih vseh gospodarjev urejala stvari, ki so bile vsem skupne, niso pa neposredno prizadevale interesov zemljiškega gospoda; na teh sestankih so odločali na primer: o izkoriščanju skupnih pašnikov, o vzdrževanju poti, o vzdrževanju napajališč, o čiščenju vodnih izvirov, o udinjanju vaškega črednika itd.³

Do pravno institucionaliziranih občin v današnjem smislu je prišlo na evropskem kontinentu mnogo pozneje – v začetku 19. stoletja. Na evropskem kontinentu je bil opisan razvoj lokalne samouprave prekinjen med prosvetljenim absolutizmom. Skozi vso zgodovino – vse do obdobja prosvetljenega absolutizma – so država in lokalne skupnosti neprizadeto koeksistirale med seboj, ne da bi se opazile in srečevale, podobno kot nebesna telesa, ki krožijo po različnih vesoljskih poteh, čeprav v skrivnostni povezanosti, ki je ne poznamo, kot ugotavlja E. Pusić.⁴ Prosvetljena država pa je s svojimi uradi in službami prepredla ves državni teritorij in je pri tem trčila ob lokalne skupnosti: ob mesta z njihovo zgodovinsko avtonomijo ter ob fevdalno podeželje s skromnimi zametki lokalne samouprave. Prosvetljena država je pometla z vsemi oblikami fevdalne oblasti, pa tudi z navedenimi oblikami takratne teritorialne samouprave. Šele pozneje, v začetku 19. stoletja, je prišlo – na evropskem kontinentu – do ponovnega vzpostavljanja lokalne samouprave – tokrat na novih podlagah, na idejah državne decentralizacije in na podlagi enotnega državnega načrta, ki je bil uveljavljen po volji države – z njeno zakonodajo. Lokalna samouprava naj bi bila dopolnitev mreže državne oblasti v najnižjih teritorialnih enotah, ker je bilo že takrat očitno, da bi bila lahko na terenu učinkovitejša kot pa oddaljena in brezosebna centralna državna oblast. Na našem območju je bila sodobna lokalna samouprava uvedena po marčni revoluciji leta 1848 s provizoričnim zakonom o občinah, ki mu je leta 1862 sledil okvirni zakon o občinah, temu pa deželni občinski redi – za deželo Kranjsko leta 1866.⁵

Ne glede na to da dolguje evropska kontinentalna občina svoj institucionalni obstoj državi – na podlagi koncepta o državni decentralizaciji pa je treba ugotoviti, da je občina ohranila naravno bistvo lokalne skupnosti – tako v teritorialnem kakor tudi v funkcionalnem smislu; država ji je dala le svoj pečat in jo postavila v svoj sistemski okvir. Mrežo občin je oprla praviloma na mrežo cerkvenih župnij, ki pa so bile oblikovane po lokalnih skupnostih.

Zato moramo občino šteti za naravno enoto, *naturliche Einheit*, kot pravi nemški pravni teoretik Hans Peters,⁶ ki stoji na liniji posameznik-družina-narod-država med družino in narodom. Občina ni proizvod načrtnega človeškega ali državnega ukrepanja, ali kot pravi francoski teoretik Laubadere:⁷ občina ni iznajdba administracije, pač pa je nastala sama po sebi v dolgem zgodovinskem razvoju; podobno ugotavlja belgijski teoretik dr. Neels: občina je bila rojena iz same narave stvari, davno preden je postala stvaritev zakona.⁸ Po Đorđeviću⁹ je občina v vseh razvitih delih sveta – ne glede na svoj politični status in obliko – temeljna družbena skupnost. Podobno je po Vavpetiču¹⁰ občina ljudstvu najbolj

³ Glej S. Vilfan, prav tam.

⁴ Glej Lokalna zajednica, Zagreb 1963, Narodne novine, stran 39.

⁵ Glej S. Vilfan, prav tam, str. 449 in naprej.

⁶ H. Peters, *Lehrbuch der Verwaltung*, Berlin 1949, stran 282.

⁷ A. Laubadère, *Manuel de droit administratif*, peta izdaja, Pariz 1957, stran 162.

⁸ *Réformes des collectivités locales et régionales en Europe*, publikacija Sveta Evrope, št. 28, stran 60.

⁹ J. Đorđević, *Novi ustavni sistem*, Beograd 1964, stran 631.

¹⁰ L. Vavpetič, *Temeljni pojmi naše javne uprave*, druga knjiga, Ljubljana 1963, stran 21.

približana politična teritorialna enota in se mora zato po naravi stvari ukvarjati s tistimi splošnimi vprašanji in z vsemi tistimi nalogami, ki se tičejo vsakdanjega sožitja med ljudmi.

Podoba sodobne občine in problemi reorganizacije

Taka občina je v povprečju seveda majhna – tako po številu prebivalcev kakor tudi po teritorialnem obsegu. Najbolj klasična država takih naravnih občin je Francija, ki ima 36.400 občin, pri čemer je 28.000 občin, ki imajo manj kot 500 prebivalcev; po drugi strani pa ima občina Marseille približno 700.000 prebivalcev, občina Pariz, ki obsega komaj polovico pariške aglomeracije, pa šteje približno tri milijone prebivalcev; hkrati pa je v Pirenejih občina Lucelle, ki ima le 92 prebivalcev; 99% občin v tej državi ima manj kot 2000 prebivalcev, povprečje pa znaša približno 1300 prebivalcev na občino.¹¹

Podobno sliko kažejo tudi podatki za večino evropskih držav, razen tistih, ki so v zadnjih desetletjih izpeljale radikalno teritorialno reformo lokalnih skupnosti; občine imajo v povprečju od 1000 do 2000 prebivalcev in merijo od 10 do 20 km².¹² Celo v Zahodni Nemčiji, ki je v 80-ih letih izpeljala temeljito teritorialno reformo občin, v kateri je bilo število občin zmanjšano za skoraj dve tretjini (s 24.000 na 8500), še vedno prevladujejo take majhne občine; več kot 55% občin ima še zmeraj manj kot 2000 prebivalcev; na drugi strani pa so velike mestne občine, ki štejejo stotisoče prebivalcev.¹³

To je klasičen tip občine, oblikovane po načelu: eno naselje je ena občina, ki še vedno prevladuje na evropskem kontinentu; razen v skandinavskih državah in v državah Beneluksa, v Veliki Britaniji ter na Portugalskem, kjer so v preteklih desetletjih oblikovali nov tip »velike občine«, ki je rezultat kompromisa med opisano klasično občino in »moderno« občino, ki naj bi temeljila na tehničnih načelih racionalnosti in učinkovitosti poslovanja.

Navedeni podatki o velikosti »klasične« evropske občine nam povedo dvoje: prvič, da so občine v povprečju majhne, kar pa samo dokazuje njihovo naravno bit; drugič pa to, da glede na njihove velikosti ne veljajo nikakršna pravila racionalnosti, pač pa zgolj sociološka stvarnost obstoja naseljenih krajev najrazličnejših velikosti in najrazličnejšega pomena, kakor jih je oblikoval razvoj v dolgih stoletjih. Ti podatki dokazujejo, da občina ni proizvod zavestne in racionalne družbene organizacije oziroma reorganizacije; izoblikovalo jo je življenje samo, obstoječa zakonodaja pa jo je sprejela in pravno sankcionirala njen obstoj. Občina je nastala kot naravna združba prebivalcev v naselju za opravljanje najnujnejših skupnih zadev, ki so omogočale sožitje v naseljih. Glede na svojo vlogo in po svojih notranjih silnicah ta skupnost ni mogla biti obsežna; morala se je omejevati na območje, na katerem so obstajali neposredni skupni interesi prebivalcev. Taka občina se v skladu s svojo naravno vlogo avtomatično prilagaja rasti in razvoju naselij. Raznovrstnost naselij je materialna podlaga za raznovrstnost občin po njihovih velikostih in njihovih nalogah – ne glede na zmeraj isto temeljno družbeno funkcijo. Osamljeno alpsko naselje z nekaj sto prebivalci potrebuje svojo obči-

¹¹ Podatki so po Kommunalverfassungen in Europa, Deutscher Gemeindeverlag, Köln 1988, stran 83.

¹² Podrobne podatke o velikosti evropskih občin glej na primer pri M. Jovičić, Struktura i teritorialna osnova lokalne samouprave u evropskim zemljama, Beograd 1974, strani 98 in naslednje.

¹³ Podatki so po Réformes des collectivités locales et régionales en Europe, strani 20 in 21.

no za opravljanje neobhodnih skupnih nalog enako, kot jo potrebuje večmilijonski Pariz za opravljanje skupnih nalog v velikem mestu.

Razume se, da so med tako oblikovanimi občinami ogromne razlike, kakor so pač ogromne razlike med naselji samimi. Ne glede na razlike v pravnem statusu (podeželske in mestne občine) so med majhnimi podeželskimi občinami ter med občinami v velikih mestih ali celo v milijonskih velemestih tolikšne dejanske razlike, da razen temeljnega skupnega cilja ni videti med njimi nikakršnih skupnih potez; to so razlike v obsegu in raznovrstnosti nalog, v organizaciji organov in služb in v načinu njihovega dela, v finančnih sredstvih itd. Povprečna podeželska občina v Franciji, v Nemčiji, v Švici, v Avstriji itd. s pribl. 1000 ali celo manj prebivalci ima malo nalog in je skoraj brez administrativnega in strokovnega aparata. Njeno upravno poslovanje je minimalno in ga opravlja deloma župan sam ali s pomočjo dodatno zaposlene moči, ki dela le po nekaj ur dnevno. Po podatkih B. Chapmana¹⁴ so v Franciji tudi občine, katerih letni proračunski izdatki ne prese-gajo 300 frankov. Taka občina skrbi za občinsko poslopje, za pokopališče, za vzdrževanje občinskih poti, za red in mir v občini, ki ga zagotavlja poljski čuvaj, in morebiti še za požarno varnost (po navadi skupno z drugimi občinami). To so dejavnosti, ki pokrivajo najosnovnejše potrebe vaških naselij. To so prvobitne oziroma naravne naloge vsake občine in se pojavljajo skozi stoletja zgodovinskega razvoja v skoraj isti vsebini in obliki. V bistvu enake naloge, kot jih ugotavlja Chapman za podeželsko francosko občino 20. stoletja, navaja E. Pusić za vinodolsko občino, kakor izhajajo iz vinodolskega zakona iz leta 1288: občina skrbi za skupno občinsko premoženje, za občinske gozdove in pašnike, določa red sečnje in red uporabe, vodi skupne akcije za obrambo pred vodami in za vzdrževanje krajevnih poti.¹⁵

Drugače je z občino v velikih mestih. Tu pomenijo stalno naraščajoče potrebe samo na področju t.i. komunalnih zadev praktično neomejen obseg nalog za občino. Enako velja tudi za naloge v šolstvu, kulturi in izobraževanju, socialnem skrbstvu, zdravstvu itd. To so seveda dodatne naloge – poleg tistih, ki jih na teh področjih opravlja država. Take občine imajo organizirano svojo pravo z več tisoč uslužbenci. Občina Frankfurt – na primer – je imela leta 1957 nekaj čez 20.000 uslužbencev v svoji upravi – vključno z vsemi občinskimi ustanovami; občina Lyon pa je imela v tem času preko 2000 zaposlenih (od tega 88 inženirjev) samo v tehnič-nih službah mesta.¹⁶ Take občine vzdržujejo – poleg neobhodnih komunalno-teh-ničnih služb in naprav še številne svoje socialne ustanove, šole, zlasti pa kulturne ustanove (gledališča, muzeje, galerije, knjižnice, živalske vrtove, športne objekte in naprave ter celo univerze). To so naravne naloge občine v sodobnem velikem mestu. Tudi tu gre za zadovoljevanje osnovnih družbenih potreb, ki jih zahteva urejeno sožitje ljudi v naselju, le da se te potrebe pojavljajo v popolnoma drugač-nih razsežnostih, pa tudi v drugačnih variacijah kot v majhnih podeželskih krajih.

Seveda povzroča tak naravni koncept tradicionalne občine tudi vrsto težav in postavlja v mnogih državah na dnevni red vprašanje teritorialne reorganizacije občin. Problematične so majhne podeželske občine. Glavne pomanjkljivosti majh-nih občin so v tem, da take občine ne morejo s potrebno kakovostjo opravljati svojih nalog, ker v njihovih ozkih mejah ni na razpolago sposobnega strokovnega in tudi ne političnega kadra niti ni potrebnih finančnih sredstev za opravljanje

¹⁴ B. Chapman, *L'administration locale en France*, Paris, 1955, Armond Colin, strani 46 in 47.

¹⁵ E. Pusić, *Lokalna zajednica*, stran 26.

¹⁶ To so podatki po lastnih zapisih avtorja iz študijske prakse v Franciji in Nemčiji.

kakršnih koli zahtevnejših nalog. V majhnih občinah tudi ni mogoče organizirati in racionalno opravljati sodobnih javnih služb; njihovo opravljanje zahteva integracijo širših območij, meje občin pa to integracijo otežujejo oziroma preprečujejo. Zato take občine ne morejo opravljati kakšnih zahtevnejših nalog. Zato se vse zahtevnejše funkcije pridružujejo drugim, višjim teritorialnim skupnostim; to pa pomeni, da vztrajanje pri prav majhnih občinah v končni posledici krepí centralizem in izpodkopava temelje, na katerih sloni sama ideja občine.

Proti taki argumentaciji za večje občine pa obstaja vrsta utemeljenih argumentov. Občine, ki bi nastale z združitvijo obstoječih občin, bi bile umetne administrativne tvorbe, odrezane od svoje naravne podlage. V takih občinah bi bile nasilno uničene prav tiste vrednote, ki so bistvene za občino, zlasti pa občutek solidarnosti prebivalstva v razmerju do lastnih problemov, njihova čustvena zavzetost za lastno občino, za opravljanje skupnih zadev v tej občini, možnosti neposrednega odločanja o takih zadevah in občutek posameznika, da lahko vpliva na reševanje takih zadev; izgublja se neposredni stik med posameznikom in občinsko skupnostjo; med prebivalce in občinsko skupnost stopa uslužbenški aparat in z njim birokratske delovne metode ter birokratski odnosi do skupnih občinskih zadev; ustvarjajo se antagonizmi med posameznimi naselji, katerih interesi se poskušajo uveljavljati drug proti drugemu; občinske zadeve postajajo oddaljene, nepregledne in nerazumljive; s tem izgublja občina prav tisti naboj za sproščanje ustvarjalne energije prebivalstva v lokalnih skupnostih, ki pomeni njeno kakovost in prednost pred vsako birokratsko državno organizacijo.

Navedeni argumenti za velike občine in proti njim dokazujejo sami po sebi, da gre za izredno težavno vprašanje, pri katerem ni idealne rešitve – niti v praksi niti v teoriji. Vsaka od obeh teženj ima svoje pozitivne in negativne strani. Gre tedaj za vrednotenje posameznih elementov, ki se navajajo v podporo eni in drugi težnji. Rešitve je treba iskati v kompromisu med obema skrajnostma, kot pravita avtorja S. Humes in E. Martin: »Občine morajo biti dovolj velike, da imajo ustrezno osebje in druge pogoje; vendar pa morajo biti tudi dovolj majhne, da bi lahko ohranile ozračje skupnosti, v kateri vsak posameznik lahko občuti, da ima možnost uspešno vplivati na politiko te skupnosti.«¹⁷

V soočanju med zahtevami po racionalizaciji upravljanja v lokalnih skupnostih in med tradicijami naravne občine je vse do nedavnega zmagovala tradicija, ki je imela svojo oporo zlasti tudi v politiki. Vsaka akcija za racionalizacijo upravljanja v lokalnih skupnostih, ki bi nujno zahtevala odpravo velikega števila majhnih podeželskih občin, je zmeraj naletela na energičen odpor – tako prizadetega prebivalstva kakor tudi ustreznih forumov in funkcionarjev. Zato se je vsaka vladajoča stranka izogibala take reorganizacije in jo je odrivala v prihodnost. Prva evropska država, ki je izpeljala teritorialno reorganizacijo svojih majhnih podeželskih občin, je bila Švedska. Tu je bilo zaradi urbanizacije države še zlasti očitno, kako prihajajo majhne vaške občine v mejah srednjeveških cerkvenih župnij čedalje bolj v nasprotje s sodobnim razvojem in s potrebami družbe. Zaradi naglega izseljevanja prebivalstva iz vasi v mesta je število majhnih občin vse bolj naraščalo. Reforma je bila sprožena leta 1949 in se je nadaljevala v presledkih vse do leta 1974; število občin se je v tem procesu zmanjšalo z 2.300 na 278; povprečno število prebivalstva na občino pa je zraslo z 2.800 v letu 1940 na pribl. 30.000 v letu 1974.¹⁸

Nato pa se je v drugi polovici tega stoletja sprožil plaz reorganizacij v zahodno-

¹⁷ S. Humes – E. Martin, *JULA, The Structure of Local Government through the World*, Hague 1961, stran 19.

¹⁸ Podatki so po *Réformes des collectivités locales et régionales en Europe*, strani 141 do 150.

evropskih državah – teritorialnih, funkcionalnih in organizacijskih – lokalne samouprave in deloma tudi z njo povezane državne uprave. Očitno je, da je bil ta plaz sprožen s silami, ki so nastajale kot rezultat procesov združevanja evropskih držav v nadnacionalno skupnost – v Evropsko unijo. Postajalo je očitno, da bosta v prihodnji skupnosti teh držav, ki bo odstranjevala pregrade v gospodarstvu in v financah, tudi država sama in ves javni sektor – z lokalno samoupravo vred – postavljena v položaj, ki bo zahteval večje zmogljivosti, več racionalnosti in učinkovitosti od vsakega subjekta v tem sektorju; tudi od lokalnih skupnosti in še posebej od občin, ki so najmanj usposobljene za poslovanje po navedenih merilih. Reformacijski val je zajel vse zahodnoevropske države.¹⁹ Rezultati pa so bili različni. Kar se tiče reorganizacije občin, je mogoče evropske države razvrstiti 1. na tiste, ki so izpeljale radikalno reorganizacijo, 2. na tiste, za katere bi lahko rekli, da so izpeljale zmerno reorganizacijo, in 3. na tiste, v katerih so bile reforme sorazmerno skromne.

Radikalno reformo – v teritorialnem, pa tudi v funkcionalnem smislu – z močnimi prenosi pristojnosti navzdol – tudi na občine – so izpeljale skandinavske države, razen Švedske tudi Danska, Norveška in Finska, pa tudi države Beneluksa: Belgija in Nizozemska; razen teh pa tudi Velika Britanija in že prej tudi Portugalska. To so države s t. i. »velikimi« občinami, kakor se izrecno označujejo v strokovni literaturi;²⁰ »velika« občina je – v primerjavi s tipom naravne občine – tip občine, ki je oblikovana po načelih upravne racionalizacije na širšem teritorialnem območju z relativno visokim številom prebivalstva, ki znaša po pravilu čez deset tisoč. Tako se je število občin znižalo na Danskem s prvotnih 1387 (v letu 1958) na 275 velikih občin (v letu 1970), na Norveškem s prvotnih 744 občin (v letu 1951) na 451 velikih občin (v letu 1970), na Finskem na 461 velikih občin, v Belgiji s prvotnih 2.675 občin (v letu 1928) na 589 velikih občin (v letu 1975), na Nizozemskem na 714 velikih občin (v letu 1983), na Portugalskem na 305 velikih občin s povprečjem 28.000 prebivalcev na občino, v Veliki Britaniji na 455 distriktov in mest v tem rangi (v letu 1974).²¹

Kot zmerno bi lahko ocenili reformo lokalne samouprave v Zahodni Nemčiji, kjer se je število občin z reorganizacijo zmanjšalo za dve tretjini (s 24.000 na 8500); več kot polovica občin pa šteje še vedno manj kot 2000 prebivalcev. Zato lahko rečemo, da v tej državi tudi v veliki reorganizaciji lokalne samouprave, ki ni bila zgolj teritorialna, pač pa tudi funkcionalna – z obsežnimi prenosi pristojnosti na lokalne skupnosti – ni prevladal tip velike občine, ukrojene po merilih racionalnosti in učinkovitosti, kot se je to zgodilo v navedenih državah. To pomeni, da so tradicionalne vrednote naravnih občin v tej državi še vedno žive in aktualne.

Podobno zmeren je tudi italijanski pristop k občinski reformi. Italija ima (v letu 1988) 8074 občin, od tega veliko število majhnih občin (čeprav je povprečno število njihovega prebivalstva zaradi velikih mest sorazmerno visoko).²² V letu 1990 sprejeti novi zakon o lokalni samoupravi²³ izrecno spodbuja – tudi z državnimi subvencijami – združevanje majhnih občin; to je – po zakonu – občin, ki imajo manj kot 5000 prebivalcev. Proces združevanja občin naj bi tekkel v odprtem roku – kot stalen proces, ki naj bi postopoma pripeljal do večjih in močnejših ter učinkovitejših občin; novih občin pa ne bi smeli ustanovljati z manj kot 10.000 prebivalcev.

V Franciji, v Švici, v Avstriji, v Grčiji itd. pa so bile do tega časa izpeljane le

¹⁹ Podrobneje o tej reorganizaciji glej *Réformes des collectivités locales et régionales*.

²⁰ Glej na primer *Der Landkreistag*, Sonderdruck aus Heft 10/1991, strani 25 do 33.

²¹ Vsi podatki so po *Réformes des collectivités locales et régionales*.

²² Podatki so po *Kommunalverfassungen in Europa*, stran 69.

²³ To je zakon št. 142/1991.

manjše teritorialne reforme občin, ki niso spremenile dosedanje zasnove občin kot naravnih lokalnih skupnosti, kakor so se oblikovale v zgodovini; število občin v teh državah se je le malenkostno zmanjšalo: v Franciji s 37.283 na 36.400 (v letu 1988);²⁴ v Avstriji s 3879 na 2314 (v letu 1974), od tega ima 600 občin manj kot 1000 prebivalcev; v Švici s 3072 na nekaj manj kot 3000 občin (v letu 1983), od katerih ima preko 60% občin manj kot 1000 prebivalcev; v Grčiji je bilo (v letu 1983) 5772 majhnih občin, ki naj bi se po novem zakonu o lokalni samoupravi iz leta 1980 reformirale in povečevale.²⁵

Če povzamemo rezultate navedenih reorganizacij v zahodnoevropskih državah, lahko rečemo, da so te države prišle do razpotja, na katerem so se razšle v dveh smereh: ene so šle v smeri radikalnih teritorialnih reform, v katerih so svoje občine preoblikovale v »velike« občine, kakršne naj bi ustrezale duhu časa, ki zahteva velike zmogljivosti ter poslovanje po načelih racionalnosti in učinkovitosti; druge so ohranile prvobitno naravo svojih občin kot lokalnih skupnosti, ki ne dopušča povečevanja teritorija in prebivalstva čez okvire, v katerih je še mogoče govoriti o lokalni skupnosti. Prvonavedene države so s tem prišle glede svoje lokalne samouprave do točke, ko se postavlja vprašanje samega bistva lokalne samouprave, njenih kvalitiet in njenih vrednot v razmerju do birokratsko urejene državne uprave, ki na prevelikih teritorijih ne morejo več učinkovati. Glede tega, ali so šle po pravi poti ali ne morda predaleč, v tem času še ni dokončnega odgovora.

Drugonavedene države pa se morajo spopasti s problemom, kako omogočiti majhnim občinam, da postanejo učinkovitejše, racionalnejše pri svojem poslovanju. Ta problem rešujejo v glavnem s povezovanjem občin – v medobčinske institucije, in sicer ne le na zasebnopravni podlagi, pač pa tudi v oblikah javnopravne narave, ki jih posebej urejajo in pospešujejo s svojimi predpisi. Take institucije so na primer francoski *sindikati občin*. Večina manjšin francoskih občin je vključena v te medobčinske institucije, s čimer dejansko bistveno povečujejo svoje zmogljivosti. Podoben smisel imajo tudi nemški uradi občin (*Äter*).²⁶

Naloge sodobne občine

V podobo in predstavitev občine spadajo v prvi vrsti tudi njene današnje funkcije, njene naloge, ki šele pokažejo, kakšno vlogo ima občina v družbenem sistemu – zlasti v sistemu sodobne države in njene javne uprave.

Vsekakor moramo izhajati iz naravne občine, ki se je rodila v lokalni skupnosti in prevzela njene naravne funkcije – v vsej njihovi raznovrstnosti – v odvisnosti od njene naravne podobe ter v odvisnosti od kraja in časa. Vendar to dandanes ni več dovolj. Današnja občina je – podobno kot širše lokalne samoupravne skupnosti – tesno vključena v organizem države, in sicer tudi tako da opravlja nekatere javne naloge, ki jih ji določa država. Pri tem pa je treba razlikovati dve vrsti takih nalog: naloge, ki jih država določi občini (ali širši lokalni skupnosti) kot njene – torej občinske naloge, in naloge, ki jih država prenese na občino iz svojih – torej državnih – pristojnosti in jih občina opravlja za državo. Tako prihajamo do kategorizacije občinskih nalog, ki pokaže, da opravlja sodobna občina dve oziroma tri vrste nalog, in sicer:

²⁴ Podatki po Kommunalverfassungen in Europa, stran 83.

²⁵ Podatki za Avstrijo, Švico in Grčijo so po Réformes des collectivités locales et régionales, strani 22 do 34, 98.

²⁶ Podrobneje o tem glej v Réformes des collectivités locales et régionales, strani 11 in 65.

1. *lokalne zadeve* ali – z drugo besedo – *zadeve lokalnega pomena*; to so zadeve oziroma naloge, ki so po svojem pomenu izvirno občinske in si jih občine same določajo v okviru svoje ustavne avtonomije (samouprave), s svojimi akti – s statutom in drugimi splošnimi akti. Pojem »lokalne zadeve« ni absoluten in tudi ni določen enkrat za zmeraj; delovno področje občine opredeljuje le v globalnem smislu nasproti državi; v posameznih primerih pa je lahko sporno, kaj je lokalna zadeva. Tega ni mogoče pravno definirati povsem določno; pojem je treba razumeti in ga razlagati v skladu z družbenim razvojem, v katerem lahko posamezne zadeve spreminjajo svoj pomen. Pojem »lokalne zadeve« pomeni elastično formulo o delovnem področju občine v skladu s krajem in časom. Lokalne zadeve velikega mesta so – po svoji količini, po svoji pestrosti in po svoji intenzivnosti – povsem nekaj drugega kot lokalne zadeve majhne podeželske občine; v vsakem primeru pa gre za zadeve skupnega pomena za življenje in delo prebivalcev v lokalni skupnosti in za razvoj gospodarstva v tej skupnosti, kot so na primer: graditev in vzdrževanje lokalne infrastrukture – komunalne in prometne, oskrbovanje prebivalstva in gospodarstva z energijo in z drugimi komunalnimi storitvami, zagotavljanje javnega reda in miru v naseljih ter vsakovrstno pospeševanje gospodarstva, kulture, socialnih dejavnosti, šolstva, zdravstva, rekreacije itd. Vse, kar je skupno za prebivalce v lokalni skupnosti, pa ni po ustavi in zakonu v pristojnosti države, je lahko lokalna zadeva. Meja med lokalnimi in državnimi zadevami je (relativno) elastična in se konkretno postavlja v tekoči zakonodaji, v kateri mora državni zakonodajalec zmeraj imeti pred očmi ustavno zavarovano področje lokalne samouprave. Seveda države tudi kršijo pravice lokalnih skupnosti; o sporih glede pristojnosti med državo in občino (in drugimi lokalnimi skupnostmi) odloča najvišji državni sodni organ – praviloma ustavno sodišče;

2. *lokalne zadeve*, ki jih občinam določi država s svojimi zakoni – praviloma s področnimi zakoni o posameznih dejavnostih, kot na primer z zakonom o cestnem prometu, o urejanju prostora, o izobraževanju itd.; pri tem gre praviloma za prenos celih področij v občinsko pristojnost; tudi tako določene naloge urejajo in opravljajo občine v svoji lastni pristojnosti kot svoje izvirne naloge;

3. *prenesene naloge* državne uprave, ki jih država s svojimi zakoni prenaša v izvajanje občinam; take naloge opravljajo občinski organi po posebnem režimu nadzora, ki ga opravljajo pristojni državni organi; ker gre za državne naloge, mora država občinam za njihovo izvajanje zagotoviti tudi sredstva.

Prvi dve vrsti nalog, pri katerih gre za lokalne zadeve, predstavljata *lastne* naloge občine; pri tem pa je vendarle treba razlikovati med lokalnimi zadevami prve in lokalnimi zadevami druge vrste: lokalne zadeve prve vrste so izvirne naloge občine, ki si jih občina lahko sama določa v okviru pojma lokalne zadeve; samo glede teh zadev oziroma nalog uživa ustavnopravno varstvo; lokalne zadeve druge vrste pa določa občini država s tekočo zakonodajo po presoji zakonodajalca. Obe navedeni vrsti lokalnih nalog opravljajo organi občine povsem samostojno. Država opravlja nad njimi le nadzor zakonitosti, to je nadzor, ki pripada državi nad vsemi fizičnimi in pravnimi subjekti na njenem območju.

Nad prenesenimi nalogami državne uprave, ki jih opravlja občina, pa ima država večje pravice: lahko usmerja opravljanje teh nalog; poleg nadzora zakonitosti opravlja nad njimi tudi nadzor glede strokovnosti in primernosti odločitev občinskih organov. Predpostavlja se, da gre v tem primeru še zmeraj za državne naloge; zato mora država tudi financirati take naloge v občini.

Najjasneje – z vso logiko pravnih posledic – so navedene vrste občinskih (pa tudi okrajnih) nalog razporejene in urejene v nemškem modelu lokalne samoupra-

ve. Vendar pa se – v nekaterih nemških deželah – navedena razlika v zadnjem času deloma zabrisuje, in sicer zaradi pospešenega procesa decentralizacije, v katerem prenaša država čedalje več zadev in pooblastil na lokalne skupnosti.²⁷ Obseg občinskih nalog v vseh ureditvah lokalne samouprave narašča, in sicer v vseh navedenih treh vrstah nalog. S tem naraščata tudi pomen občine in pomen lokalne samouprave nasploh.

Navedena razvrstitev občinskih nalog kaže, da med državo na eni in občino ter drugimi lokalnimi samoupravnimi skupnostmi na drugi strani ni ostrega ločevanja, pač pa veljata za razmerja med njimi načelo povezovanja in načelo prenašanja nalog v odprtem procesu decentralizacije. Taki odnosi imajo svojo politično in svojo organizacijsko-tehnično sestavino in utemeljitev. Politična utemeljitev povezovanja in prenašanja javnih nalog navzdol – z države na občine in na širše lokalne skupnosti – je v splošnem spoznanju in priznanju, da gre pri tem za približevanje javnih zadev ljudem »na terenu«; pomeni toliko kot krepitev demokracije; omogoča namreč večje sodelovanje ljudi pri opravljanju javnih nalog, ki so jih doslej opravljali na brezoseben način birokratsko organizirani organi centralne oblasti. Organizacijsko-tehnični razlog pa je v prizadevanju države za odpravo t. i. večtirnega upravnega sistema, ki je tehnično neracionalen, ter za vzpostavitev enojnega upravnega tira. Z večtirnimi upravnimi sistemom – dvojnimi ali trojnimi – imamo opravka, kadar so v občini – poleg občinskih – še državne uprave službe in morebiti še službe drugih lokalnih skupnosti. Načelo tehnične racionalizacije upravnega poslovanja v javni upravi narekuje združevanje teh tirov, kolikor je le mogoče – na občinski – zlasti pa na ravni širše lokalne samoupravne skupnosti.

Glede intenzivnosti ter glede oblik in metod povezovanja med državo in občino in širšimi lokalnimi skupnostmi ter glede intenzivnosti decentralizacije so občutne razlike med državami s centralistično in z državami z visoko stopnjo decentralizacije. Te razlike se vidijo zlasti očitno na primer ob primerjavi francoske in nemške ureditve lokalne samouprave. Čeprav temeljita navedeni ureditvi na politični filozofiji decentralizacije, je razlika med njima tolikšna, da lahko govorimo o dveh modelih kontinentalne ureditve lokalne samouprave: o francoskem modelu s sorazmerno skromnim položajem lokalne samouprave in o nemškem modelu z močnim položajem lokalne samouprave, ki pa se še nadalje krepi zaradi nadaljnjega poteka decentralizacije.

Posebnosti britanske ureditve

Povsem nekaj drugega pa je z občino v britanskem modelu lokalne samouprave. Pravzaprav lahko utemeljeno rečemo, da v britanskem modelu lokalne samouprave sploh ni občine. V tem modelu dejansko ni temeljne lokalne samoupravne skupnosti, kakor jo pojmujejo na kontinentu; ni samoupravne skupnosti, ki bi temeljila na naravni lokalni skupnosti. Britanske grofije, ki so največje in najpomembnejše lokalne skupnosti, temelje na fevdalnih grofijah; distrikti, ki pa so lokalne skupnosti na ožji teritorialni ravni, so z zakonom iz leta 1894 nastali iz sanitarnih okrajev, ki jih je svoj čas ustanovila država z omejenimi cilji (sanitarna služba). V primerjavi s kontinentalnimi ureditvami so distrikti bolj podobni na primer nemškemu okraju kot pa občinam. Britanske župnije (parishes), ki so po svojem izvoru lokalne skupnosti, so v britanski ureditvi z zadnjo reorganizacijo

²⁷ Podrobnje o tem vprašanju glej na primer Der Landkreis, strani 4 do 10.

v 70-ih letih izgubile skoraj ves svoj nekdanji pomen, ki pa ni bil nikdar primerljiv s pomenom kontinentalnih občin. Britanski model lokalne samouprave zahteva posebno obravnavo; britanske lokalne samouprave ni mogoče razumeti s kontinentalnimi koncepti; uporaba analogije s pojmi iz kontinentalnih ureditev za Veliko Britanijo ni dopustna.

Ljubljana, januar 1994

Federalizem in subsidiarnost

(primer Evropske unije)

1. Koncepti federalizma se pogosto enačijo tudi s subsidiarnostjo.¹ Federalizem in subsidiarnost sta sicer v določenih medsebojnih odnosih, vendar pa ne sovpadata. Federalizem se nanaša na *strukturo* procesa odločanja s koordinacijo in sodelovanjem različnih avtonomij. Subsidiarnost je povezana z *alokacijo* nalog (zadev) v okviru dane politične strukture, in sicer tako da proces teče običajno od spodaj navzgor (k vrhu). Načelo subsidiarnosti je najbrž res mogoče najbolj uresničiti prav v okviru federalne strukture, čeprav to ni neizbežno nujno. Subsidiarnost je primerna za vsako vrsto pluralizma in prav tako za odnose med zasebnim in javnim sektorjem, tako da ima svoje mesto tudi v unitarnih državah, npr. za probleme decentralizacije, kajti element sodelovanja v centralnem odločanju, ki je bistven za federalizem, ne igra nobene vloge pri subsidiarnem načelu.²

Podobno kot federalizem tudi subsidiarnost ni pravni koncept.³ Subsidiarnost ima dva različna, čeprav povezana pomena. Oba izhajata iz latinske besede »subsidiium«. ⁴ En pomen se nanaša na »dodatni«, »rezervni«, t.j. nekaj, kar se uporablja samo, če manjkajo nekateri temeljni pogoji. Drug pomen se nanaša na koncept pomoči (subsidy). Prvi pomen se uporablja predvsem v evropskih teorijah države,⁵ označuje pa način, da bi bilo treba vedno začeti z najmanjšo skupino ali celo s posamezniki pri alokaciji funkcij. Ta raven je vedno kompetentna, ker lahko prevzame funkcije učinkovito in brez škode za druge. Samo tiste probleme, ki presegajo skupinske možnosti, naj bi prevzela večja skupina. Kot vrhovno načelo socialne filozofije subsidiarnost ni nič drugega kot vrsta jurisdikcijskega pravila za razdelitev pristojnosti med skupnostmi in končno tudi med posamezniki in družbo. Tako opredeljena subsidiarnost se ujema s konceptom pravega razmerja (»adequation exacte«).⁶

V drugem primeru se subsidiarnost nanaša na pomoč: družbe posameznikom ali bolj zaokroženih skupin manjšim skupinam, npr. države družinam ali prosto-

* Dr. Marjan Brezovšek, asistent na FDV v Ljubljani.

¹ Ludgher Kuhnhardt, *Föderalismus und Subsidiarität*, Das Parlament, Vol. 45, No 91 (No 1991), str. 37–45; isti avtor *Federalism and Subsidiarity*, Telos, No 91 (Spring 1992), str. 77–86; Max Frenkel, *Föderalismus und Bundesstaat*, Band I, Peter Lang, Bern, 1984, str. 232–241.

² Helen Wallace, *Institutions, in a Decentralised Community*, v: Bernard Burrows, Geoffrey Denton and Geoffrey Edwards (eds), *Federal Solutions to European Issues*, St. Martin's Press, 1978, str. 26; William Wallace, *The Transformation of Western Europe*, New York, Council on Foreign Relations Press, 1990, str. 60–64; Robert J. Bennett, *Decentralization, Intergovernmental Relations and Markets: Towards a Post-Welfare Agenda*, Oxford, Calrendon Press, 1990, str. 1–26; Albert Breton, *Centralization, Decentralisation, and Intergovernmental Competition*, Institute of Intergovernmental Relations, Kingston, 1990, str. 5.

³ Preston King, *Federalism and Federation*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1982; Daniel J. Elazar, *Exploring Federalism*, Tuscaloosa, The University of Alabama Press, 1987; Marjan Brezovšek, *Federalizem in decentralizacija*, doktorska disertacija, FDV, Ljubljana 1993.

⁴ Rimljani so uporabljali to besedo predvsem kot vojaški pojem, *subsidiarni*, k pomožne enote (čete), ki jim je bila dodeljena funkcija pomoči glavnim silam.

⁵ Chantal Millon-Delsol, *L'Etat subsidiaire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1992.

⁶ Lutz Roemheld, *Integraler Föderalismus*, Band 2, München, 1978, str. 211.

voljnim združenjem.⁷ V skladu z načelom subsidiarnosti bi družba morala pomagati posameznikom, če ti ne morejo v celoti dosegati svojih ciljev z lastnimi sredstvi. Splošno blagostanje je zasnovano na solidarni subsidiarnosti. To pomeni, da ima družba kot celota (v interesu splošnega blagostanja) dolžnost pomagati posameznikom v skladu z njihovimi potrebami. Filozofska utemeljitev subsidiarnosti pa je lahko v obeh primerih ista, čeprav je izhodišče različno: v prvem primeru poteka od spodaj navzgor, v drugem pa od zgoraj navzdol. Podobno je v političnem smislu: načelo subsidiarnosti je po teoriji države vzpostavljeno, ko je treba braniti funkcijo necentralizacije.⁸ Drug pomen je poudarjen tam, kjer je treba upravičiti finančno pomoč.

2. Načelo subsidiarnosti se pogosto interpretira kot dosežek katoliškega socialnega učenja in povezuje z encikliko »Quadragesimo anno« papeža Pija XI.⁹ Vendar je to preozko pojmovanje. Utemeljena na doktrini delitve oblasti in družbene pogodbe je bila najbrž zahodna tradicija subsidiarnosti vplivnejša od religiozne. Klasično razumevanje je sorodno ideji, kot jo je oblikoval npr. Aristotel, o prednosti neodvisnosti pred združevanjem (poenotenjem) in so jo uporabljali tudi Tomaž Akvinski, Prondhon, Tocqueville in drugi. Načelo subsidiarnosti je bilo tudi opozorilo pred »totalitarno izkušnjo«,¹⁰ v katero je bila pahnjena Evropa v prvi tretjini tega stoletja. Nel-Breuning razlikuje pozitivno in negativno razsežnost subsidiarnosti: ta spodbuja prednost manjših enot in ovira njihovo zatiranje (represijo).¹¹

Končno, vsaka družbena skupina (asociacija) bi morala koristiti tistim, ki jih zadeva. Pomen subsidiarnosti je torej tudi v ugotavljanju, ali je določena človekova asociacija (skupina) »v pomoč njenim članom ali pa je samo motnja«. ¹² Načelo subsidiarnosti tako meri, presoja rezultate družbenega življenja. Tudi v družini ne bi smeli od nikogar zahtevati, da se napreza preko svojih moči in sposobnosti, prav tako pa bi morali vsem pomagati, da dosežejo svoje cilje in se razvijejo v najboljšo možno osebnost. V tem smislu je načelo subsidiarnosti formalni, normativni standard, katerega ključni kriterij omejuje pomoč na mnogih področjih.

Nel-Breuning povezuje subsidiarnost in federalizem. Številne ravni politične ureditve izražajo dualistično razmišljanje, ki je zanj konstitutivne narave za načelo subsidiarnosti. Na eni strani obstaja zagotovilo resnične samouprave manjših enot, medtem ko so na drugi strani nadrejene enote povezane skupaj stopnjevitno. Zunaj njegovih ustavnih povezav (pomena) je federalizem mogoče obravnavati kot »uresničitev načela subsidiarnosti v političnem življenju«. ¹³ Načelo subsidiarnosti je sicer vključeno, ni pa identično z njim, ker konkretno federalizem ne zahteva, da bi bila država urejena v skladu z načelom subsidiarnosti. Nel-Breuning meni,

⁷ Arthur-Fridolin Utz, *Formen und Grenzen des Subsidiaritätsprinzip*, Heidelberg, 1956; Josef Isensee, *Subsidiaritätsprinzip und Verfassungsrecht*, Berlin, 1968.

⁸ Albert Breton, Anthony Scott, *The Design of Federations*, Montreal, Institute for Research in Public Policy, 1980, str. 27.

⁹ Nekateri povezujejo izvor subsidiarnosti s *kalvinizmom*, kjer je vodilo za avtonomne skupnosti pri sklepanju pogodbe z Bogom. Tu je torej to načelo uveljavljeno od spodaj navzgor. V *katoliški* socialni misli pa ima drugačno uporabo: predvsem je šlo za funkcijo zaščite centralizirane cerkvene oblasti nasproti zunanjim izzivom socializma in demokracije na koncu prejšnjega stoletja in centralni nadzor nad novimi katoliškimi asociacijami.

¹⁰ Karl Dietrich Bracher, *Die totalitäre Erfahrung*, Munich, Piper Verlag, 1987; Hannah Arendt, *The Human Conditions*, 9th Impression, Chicago, 1974.

¹¹ Oswald von Well-Breuning, *Bangesetze der Gesellschaft: Solidarität und Subsidiarität*, Freiburg, Herder Verlag, 1990.

¹² *Ibid.*, str. 81.

¹³ *Ibid.*, str. 132.

da federalistično razmišljanje sega iz Nemčije v Evropo, kajti to, »kar lahko vodi (usmerja) samo nadrejena evropska instanca, to bo možno upravljati prav tako z njim«. ¹⁴ Federalizem je tudi rešitev za Evropo.

3. Evropska skupnost (unija) se od svojega nastanka do danes srečuje z enim in istim problemom – nacionalizmom, postavljenim (povzdignjenim) na raven državnega interesa. Ta problem je onemogočil vzpostavljane političnega, ogrozil učinkovitost pravnega ter zmanjšal učinkovitost gospodarskega sistema Skupnosti (Unije). ¹⁵ V odsotnosti lastnega političnega sistema je (bil) regulacijski proces v Skupnosti (Uniji) skoraj popolnoma odvisen od nacionalnih interesov držav članic, pravni sistem pa kljub svoji razvitosti in konsistentnosti pogojen z njihovo privolitvijo. Čeprav je oblikovanje tesnejše politične unije in evropske identitete, ki bi presegla nacionalizem, v resnem zastoju, pa se vendarle določena vrsta federalne ureditve zdi naravna pot za prilagoditev in uskladitev obstoječih nacionalnih držav. ¹⁶

Toda če dejansko obstaja federalna rešitev za evropsko politično vprašanje, je povsem primerno vprašanje: kakšna vrsta federalizma je mišljena. V *anglosaksonskem* pojmovanju je pogodbeni in ustavni model federalizma najbolj logičen odgovor na to vprašanje. ¹⁷ Po tem pristopu se sestavni deli (federalne enote), ki delujejo kot neodvisne in avtonomne enote, na začetku strinjajo z ustanovitvijo nove stopnje oblasti in podelitvijo določenih posebnih pooblastil (funkcij) tej novi, nadrejeni entiteti. Podelitev teh pooblastil (funkcij) ni nikoli dovolj nedvoumna, da bi preprečila potrebo po nadaljnji razdelitvi in interpretaciji, vendar je opravljen določen poskus razdelitve oblasti (funkcij) in oblikovanja obvezujoče in trajne pogodbe (sporazuma). V različnih takšnih federalnih ureditvah je razvidna težnja po gravitaciji oblasti (funkcij) k višji ravni (stopnji) deloma zaradi dostopnosti finančnih virov, deloma pa zaradi učinkov prelivanja (spillover effects). ¹⁸ Te posledice so podobne učinkom, ki jih imajo za pomembne funkcionalistični in neofunkcionalistični teoretiki nadnacionalnih integracij. To pomeni, da v večini federalnih sistemov kmalu postane jasno, da je samo višja stopnja (raven) oblasti sposobna urejati številne vzajemne odnose in zunanje učinke (externalities), ki izvirajo iz neodvisnega delovanja posameznikov in subnacionalnih enot.

Vendar pa ima za mnoge *kontinentalne* Evropejce federalizem bistveno drugačen pomen, ki je povezan (za nekatere pa celo izenačen) s konceptom subsidiarnosti. ¹⁹ Tudi Jacques Delors je npr. privržen tej verziji federalizma za Evropsko unijo. Če bo Evropa postala federalna, potem je to zelo verjeten pristop. Sicer pa je načelo subsidiarnosti vključeno tudi v Maastrichtsko pogodbo. ²⁰ Za Delorsa subsidiarnost pomeni, da bi morale vse delovanje ter družbeno in politično življenje izvajati najmanjše možne enote. Ta pogled je utemeljen na bolj organski viziji

¹⁴ Ibid., str. 132.

¹⁵ Marjan Brezovšek, *Implikacije evropskih federalizmov in federalizacije Evrope na bodoči položaj Slovenije v Evropi*, CMO, FDV, Ljubljana 1993.

¹⁶ John Pinder, *European Community and Nation-State: A Case for a Neo-Federalism*, *International Affairs*, Vol. 62 (Winter 85–86), str. 50–51; L. J. Sharpe, *Fragmentation and Territoriality in the European State System*, *International Political Science Review*, vol. 10 (July 1989), str. 236; M. Rainer Lepsius, *Beyond the Nation-State: The Multinational State as the Model for the European Community*, *Telos*, No 91 (Spring 1992), str. 57–76.

¹⁷ Marjan Brezovšek, *Federalizem in decentralizacija*, *ibid.*, str. 272–308.

¹⁸ Wallace E. Qates (ed.), *The Political Economy of Fiscal Federalism*, Lexington, 1985, str. 129–169.

¹⁹ Marc Wilke and Helen Wallace, *Subsidiarity: Approaches to Power-Sharing in the European Community*, Royal Institute of International Affairs, London, 1990.

²⁰ Karl Heinz Neunreither, *Subsidiarity as a Guiding principle for European Community Activities, Government and Opposition*, Vol. 28 (Spring 1993), str. 206–220.

družbe in političnega življenja, kot je to v primeru mehanicističnega in legalističnega pristopa anglosaksonskega federalizma.²¹ Subsidiarnost ni cilj ali opravičilo za federalizem, pač je najprej in predvsem načelo za razdelitev funkcij v Uniji, prepuščajoč večino funkcij nižjim enotam, pa tudi zasebnim in prostovoljnimi organizacijam.²² Ta pristop pušča tudi dovolj prostora za interpretacijo, zlasti pri določanju »najnižje možne enote« za opravljanje funkcij kakor koli že, načelo subsidiarnosti je funkcionalnejše od večine drugih pristopov (npr. nacionalnih interesov). S federalističnega vidika je subsidiarnost usmerjena k necentralizaciji. Ob upoštevanju pretežno centralizatorske težnje modernih institucij to ni nezaželena protitež.²³

4. Z vidika nacionalne »igre«, ki poteka v Evropi, imata (točneje: bi imeli) ti dve alternativni viziji federalizma precej različne posledice. *Anglosaksonska* verzija postavlja v ospredje prihodnje politične ureditve Evrope nacionalno državo. V bistvu naj bi se torej nacionalne države pogajale o tem, koliko njihove »suverenosti« bo prenesene na Evropsko unijo v zameno za pridobitve (koristi) zaradi koordinacije politik, odprave trgovinskih ovir in neposredne pomoči za nekatere sektorje in manj razvite regije. Po *kontinentalni* verziji federalizma pa so nacionalne države sicer pomembne, vendar pa samo ena iz vrste institucij, ki imajo pravico sodelovati v pogajanjih. Načelo subsidiarnosti tako lahko dovoli Uniji neposredno »poslovanje« s subnacionalnimi enotami (regijami), interesnimi skupinami in državljani, ne da bi se mnogo ukvarjala s pravicami nacionalnih držav.²⁴ Unija je seveda že vključena v takšno zaobidenje nacionalnih držav (vlad), tako da sprejem subsidiarnosti kot sestavine koncepta federalizma pomeni samo institucionalizacijo in legitimizacijo nečesa že »izpeljanega«.²⁵

V praksi seveda prevlada nacionalnih interesov onemogoča vzpostavitev federalnega ustroja Unije na institucionalni ravni in otežuje na normativni ravni.²⁶ Kljub vsem političnim reformam in Maastrichtski pogodbi državam članicam ni uspelo doseči soglasja o federalni ureditvi Unije. Maastrichtska pogodba sicer uvaja državljanstvo Evropske unije za državljane držav članic, ker pa Evropskemu parlamentu ni dodeljena zakonodajna vloga, ampak je še naprej odvisen od Sveta ministrov, države članice še naprej ostajajo glavni kreatorji evropske politike.²⁷ Z drugimi besedami, eden glavnih neuspehov Evropske unije je nemoč v poskusu razbijanja fronte soočanja nacionalnih interesov, povzdignjenih na državno raven.

²¹ Lutz Roemheld, *Integral Federalism: Model for Europe*, Frankfurt a/M: Verlag Peter Lang, 1990.

²² Evropsko sodišče je sicer odločilo, da je odgovornost nacionalnih vlad (držav), da spravijo v sklad (prilagodijo) subnacionalne enote z evropsko politiko.

²³ Tudi večina federacij (razen Indije in Kanade) ima v svojih ustavah predpostavko, da zadeve, ki niso izrecno v pristojnosti centralne oblasti, spadajo v pristojnost federalnih enot, čeprav je tudi res, da je večina zadev v novejšem času v skupni pristojnosti federacije in federalnih enot.

²⁴ Ali je to evropska inačica zavrnitve doktrine »posredništva« (interposition)? Posredništvo je doktrina pravice držav, ki utemeljuje, da se lahko vlade držav (federalnih enot) vrinejo med državljane in delovanje federalne vlade. Pojem je še posebej povezan z imenom Johna Calhouna iz Južne Karoline v ZDA kot zagovornika pravic držav in njihove suverenosti.

²⁵ Jacques Biancarelli, *La commune et les collectives locales*, *Revue française d'administration publique*, vol. 48 (Oct.–Dec. 1980); Jill Preston and Chris Hogg, *European Community Integrated Operations and the Power Dependence Model*, *Public Policy and Administration*, vol. 3 (1988), str. 29–40.

²⁶ J. H. L. Weiler, *Supranational Law and the Supranational System: Legal Structure and Political Process in EC*, Firenze, 1982; J. H. L. Weiler, *The Transformation of Europe*, *100 Yale Law Journal* 8 (1991), str. 2403; Mavro Cappelletti, Monica Secombe and Joseph Weiler (eds), *Integration Through Law: Europe and the American Federal Experience*, Berlin, Walter de Gruyter, 1986.

²⁷ Vendar pa potencialno Maastrichtska pogodba daje Evropskemu sodišču možnost, da se angazira tudi v zaščiti državljanских pravic, kot je prej prevzelo zaščito temeljnih človekovih pravic.

Vsi konflikti, ki so v latentnem stanju obstajali še pred nastankom Skupnosti (Unije), so še naprej prisotni ter se občasno kažejo znotraj njenih institucij, kar neredko pripelje do blokade v njihovem delovanju.²⁸

Vendar pa, čeprav se je Unija (Skupnost) na institucionalnem področju zelo malo približala federalizmu, pa na normativnem področju uporablja federalne rešitve že od samega začetka,²⁹ pri čemer je opaziti velike podobnosti z modelom ZDA. Sprejemanje kontinentalne verzije federalizma pa bi še posebej utegnilo spominjati na t. i. »picket-fence« federalizem in medvladne odnose v združenih državah.³⁰ Če nacionalna država – po analogiji z državo v ZDA – nima posebnih zahtev za pogajanja v imenu svojih sestavnih delov, potem Bruselj lahko poišče manjše enote, kjer se lahko oblikujejo in uresničujejo politike. Te enote so lahko politične (lokalna uprava) ali funkcionalne (interesne skupine, podjetniki). V vsakem primeru gre za to, da se v tem primeru oblikovanje politik bolj verjetno razvija po funkcionalnih linijah, s pomembnimi povezavami, ki si utirajo pot med Brusljem in manjšimi enotami. Seveda pa to povečuje moč (vpliv) birokratskih struktur, ki upravljajo te odnose. Prevlada tega funkcionalnega stila medvladnih odnosov v Uniji, ki bi zaobšel posredniške politične institucije (v tem primeru nacionalne), ki je sicer v tem trenutku manj verjetna, bi pomenila tudi neuporabnost večine vertikalnih ustavnih modelov federalizma.

Namesto njih bi prišel do izraza »policy community« pristop.

5. Pojem subsidiarnosti se je pojavil na odru skupnosti relativno pozno in še tedaj najprej precej bežno v predlogu Evropske komisije k Tindemansovem poročilu o Evropski uniji (junija 1975).³¹ Subsidiarnost naj bi pomirila tiste, ki so se bali, da bo konverzija Skupnosti v Unijo spodkopala preostalo oblast nacionalnih vlad in parlamentov, vendar pa kasneje v samo poročilo ni bila več vključena, najbrž tudi zaradi predloga takojšnjih korakov k Uniji. Zunaj akademskih krogov je bilo nato še vrsto let zelo malo slišati o tej ideji. Obnovljena je bila ta zamisel in končno vzpostavljena njena politična relevantnost za Skupnost februarja 1984, ko je Evropski parlament sprejel ambiciozen in močno integracionističen osnutek sporazuma, ki naj bi vzpostavil Evropsko unijo. Subsidiarnost je bila spet zamišljena kot sredstvo, ki naj prepreči zaskrbljenost v nacionalnih političnih krogih, da bo tesnejša evropska integracija nujno pomenila prosto pot za prenos oblasti (funkcij) na centralizirana telesa Skupnosti. Vendar pa je bila opredelitev subsidiarnosti značilno subjektivna in neomejena; čeprav je bila po zamisli federalista Altera Spinellija ključno načelo nadaljnje unifikacije.³²

Kljub številnim simpatijam in privržencem pa je bila razprava o tem načelu presenetljivo zadušena pri oblikovanju Single European Acta (1986) in končni tekst tega dokumenta se je izognil kakršni koli splošni napotitvi na subsidiarnost, vendar pa je vpeljal to načelo posredno na enem policy področju, tj. varstvu

²⁸ Zaščita nacionalnih interesov je bila praviloma povezana z različnimi področji gospodarskega življenja, zlasti pa še s kmetijsko politiko, kjer poskusi presegevanja nacionalnih interesov doživljajo težke udarce.

²⁹ Tu mislimo na vlogo Komisije pri uresničevanju 85. in 86. člena pogodbe o EGS, kjer nastopa kot federalna agencija s kvazisodnimi in regulativnimi pooblastili.

³⁰ Deil S. Wright, *Understanding Intergovernmental Relations*, Pacific Grove, Calif.: Brooks-Cole, 1988. »Picket-Gence« federalizem se nanaša na težnjo po razvijanju odnosov med eksperti in administracijo po funkcionalni delitvi (zdravstvo, izobraževanje) in manj med političnimi akterji. Gl. o različnih modelih federalizma še: Marjan Brezovšek, *ibid.*, str. 157–180.

³¹ *Encyclopedia of European Community Law*, Series B., Vol. III (1980), London, Sweet & Maxwell, 1980.

³² Paul Hirst, *Maastricht – the missed turning point*, *Renewal* vol. 1., No. 1 (1993), str. 23.

okolja.³³ Ob uporabi tega dokumenta pa so se zagovorniki subsidiarnosti pregrupirali in našli presenetljivo podporo v ne povsem dobrodošli strani, tj. v vedno bolj evro-skeptični britanski vladi. Čeprav se je London najprej upiral subsidiarnosti kot potencialni vabi, ki bo odvrnila pozornost od stvarnega prenosa oblasti od nacionalističnih vlad k centru, pa je od sredine 1989. leta vlada Thatcherjeve začela obravnavati to načelo kot pomembno obrambno linijo pri ustavljanju nadaljnje erozije nacionalne oblasti. Britanska vlada je tako z vso prizadevnostjo nedvoumno odobrila subsidiarnost kot »bistven element pri opredelitvi ustreznega ravnotežja oblasti (funkcij) v Skupnosti« (aprila 1989).³⁴ Hkrati je dobila subsidiarnost nov življenjski zagon v Nemčiji, ko naj bi zaradi vpliva unifikacije pomagala k ponovni uveljavitvi legitimnosti federalizma in »pravice držav« v njihovi politični kulturi. Evropska komisija je 1990. leta subsidiarnost uveljavila kot dinamičen koncept, čeprav so izostala nekatera pomembna substančna vprašanja.³⁵

Res pa je tudi, da je britanska vlada gledala na federalizem in subsidiarnost kot nasprotujoči načeli, medtem ko so (bili) Nemci prepričani o njuni soodvisnosti. Nasprotujoči britanski in nemški poudarki glede subsidiarnosti razkrivajo, kot ugotavlja Vernon Bogdanor, pomembne razlike med interpretacijama. Po eni se subsidiarnost uporablja samo za odnose med državami članicami in Skupnostjo (Unijo), po drugi pa velja za vse ravni oblasti, vključujoč lokalne in kjer obstajajo tudi državne vlade (oblast). Idejo, da subsidiarnost zajema devolucijo oblasti (funkcij) na najnižjo možno raven v okviru nacionalnih držav, podpirajo zlasti prepričani federalisti.³⁶ Ta temeljna delitev je bila razrešena s kompromisno opredelitvijo subsidiarnosti med bolj integracionistično nemško in manj integracijsko britansko različico, tako da v Maastrichtskem sporazumu zamisel ni opredeljena konkluzivno ali končno veljavno. Vključeni sta dve različni kategoriji, ena, ki dovoljuje Skupnosti (Unije) samo, če je bolje (primerneje) dosegljivo ali izvedljivo na nadnacionalni ravni, in druga, ki poudarja, da bi moralo biti delovanje Skupnosti (Unije) uveljavljeno samo, če je nujno ali bistveno za rešitev problema. Ni treba posebej poudarjati, da so Nemci predlagali prvo formulacijo, Britanci pa drugo, in da je bila to (spet) klasična skupnostna hibridna rešitev, ki ni nikogar povsem zadovoljila, vendar pa je bila tudi za vse sprejemljiva.

6. Maastrichtska pogodba je tako precej nejasna (nedoločna) pri formuliranju koncepta subsidiarnosti.³⁷ To novo načelo dovoljuje Skupnosti (Uniji) ukrepanje (delovanje) na področjih, ki niso v njeni izključni pristojnosti, samo če in kolikor cilje (namere) predlaganega delovanja ne morejo ustrezno (v zadostni meri) doseči države članice same in jih torej zaradi obsega ali učinkov tega delovanja lahko bolje izpelje (doseže) Skupnost (čl. 3b). Besedilo pa je dopolnjeno še z uvodnim členom (A), ki govori o oblikovanju vse tesnejše unije narodov Evrope, v katerem se odločitve sprejemajo čim bližje državljanom. Na takšen precej difuzen način opredeljena subsidiarnost je tako odgovor na velike ljudske želje po omejevanju obsega vladnega vmešavanja in večjega poudarka na lokalni/regionalni (in perso-

³³ Single European Act, Bulletin of the E. C. 2/86 (suppl.), article 130 R (4).

³⁴ Neuspeh spoštovanja subsidiarnosti je bil naveden tudi kot eden od razlogov, zakaj britanska vlada ni podpisala EC Social Cater (Socialno listino) decembra 1989.

³⁵ GI. Principle of Subsidiarity, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament DOC (SEC) (92), 1990 final, 27. Oct 1992.

³⁶ Zanimivo je, da so tisti, ki najbolj favorizirajo evropsko integracijo, doma federalisti ali devolucionisti, tisti pa, ki so skeptični do evropske integracije (npr. golisti ali thatcheristi), pa so doma centralizatorji.

³⁷ Karlheinz Neunreither, *ibid.*; Anthony L. Teasdale, *Subsidiarity After Maastricht*, The Political Quarterly, vol. 64 (April–June 1993), str. 187–197.

nalni) samoodločbi ter po vpeljavi dodatnega nadzora in ravnotežja in prenosu javnih zadev (funkcij) na Skupnost (Unijo).

Subsidiarnost, kot je opredeljena v čl. 3b, ima seveda zgolj instrumentalno vlogo pri razdelitvi oblasti (točneje samo funkcij oz. pristojnosti) med dve stopnji vladanja, in to na način, ki je bližje klasični kot federalni teoriji.³⁸ Zagovorniki subsidiarnosti bi imeli raje vrsto posebnih referenc k načelu v operativnem (policy) delu pogodbe (podobno kot je bilo to v SEA za politiko okolja), saj nejasna in dvoumna splošna opredelitev najbrž mnogo manj vpliva na odločanje v različnih institucijah kot pa konkretne zahteve po uporabi subsidiarnosti na posameznih področjih, kjer je najpomembnejša ali najuporabnejša. Ugovori se nanašajo na to, da bi takšna konkretizacija lahko pomenila, da v praksi ni treba uporabiti tega načela na področjih, kjer ni eksplicitno naveden ob upoštevanju razlike med državami članicami glede zaželenosti delovanja Skupnosti (Unije) na številnih politično zelo občutljivih področjih (socialnih, zdravstvenih, izobraževalnih) pa bi se bilo najbrž tudi zelo težko sporazumeti o nespornih določitvah subsidiarnosti v težjih primerih.

Zagovorniki subsidiarnosti imajo tako številne razloge, da so zaskrbljeni zaradi posameznih vidikov tega besedila. Razen nasprotja med pogoji (opredeljenimi kot »sufficiently achieved« in »better achieved«), ki potencialno povzročajo zmedo pri uporabi tega načela, je tudi jezik te določbe v pogodbi predvsem subjektiven, brez poskusa opredelitve objektivnih standardov ali vsaj splošnih kriterijev za določitev področij, ki jih je bolje obravnavati na nacionalni in/ali evropski ravni. Pomanjkanje takšne jasne razmejitve razkriva, zakaj je opredelitev subsidiarnosti v Maastrichtski pogodbi tako nejasna: ker je zelo težko doseči soglasje o vsebini tega koncepta na politični ravni v Evropski uniji v tem momentu.³⁹ Še več, besedilo te pogodbe kot takšne v ničemer eksplicitno ne obvezuje niti Evropske komisije niti Sveta ministrov, da upoštevajo subsidiarnost pri predlaganju ali izglasovanju zakonodaje. Celotno breme uveljavljanja subsidiarnosti tako počiva *ex post facto* na Evropskem sodišču.

7. Tako privrženci kot dvomljivci pa so enako zaskrbljeni, kako bo sodišče interpretiralo to načelo v prihajajočih letih. Zagovorniki se bojijo, da bi sodišče lahko ali (namenoma) prezrlo to novo načelo, ker je preveč splošno za uporabo v posebnih primerih, ali pa da bi dvoumnost določb izbralo za razlago v dosledno prointegracijski smeri in tako preprečili uresničitev njegovih izvirnih ciljev. Skeptike pa je strah, da bo uvedba tega novega pravnega načela prežela celotno obstoječo jurisprudenco Unije nepredvidljivo in zmedeno in tako potegnila sodišče v vedno bolj protislovne vode ter prejudicirala avtoriteto prava (zakonodaje) Unije. Skeptiki zato trdijo, da je subsidiarnost politično in ne pravno načelo in da je na politikih odgovornost, da ga upoštevajo pred uzakonitvijo. Po sprejetju zakonov odgovornost sodišča ne bi smela biti razširjena na ugotavljanje, ali je bil zakon nujen ali zaželen, ampak samo na to ali je bil sprejet na proceduralno pravilen način in v skladu z vzpostavljenimi omejitvami pristojnosti Unije, tj. načelom *Competences d'attribution* (izpeljanimi funkcijami).

Ne glede na to različnost mnenj pa je treba ugotoviti, da je subsidiarnost porušila to enostavno, jasno in ustrezno podlago za presojo sodišča, ki jo je zago-

³⁸ Gl. o razdelitvi pristojnosti med Skupnostjo in državami članicami: K. Lenactes, *Constitutionalism and the Many Faces of Federalism*, 38 *American Journal of Comparative Law* 205 (1990).

³⁹ V bistvu ni bil predviden noben načrt (ukrep) v času Maastrichta, ki bi zahteval od Sveta, da upošteva subsidiarnost v svoji zakonodajni aktivnosti. Posredno, zunanje telo, ki bi uveljavilo predzakonodajno subsidiarnost, pa je bilo zavrnjeno.

tavljalo načelo »derivirane oblasti«. Zaradi preizkusa subsidiarnosti je sodišče postavljeno v bistvu v zapleteno težko in vrednostno sporno presojo; ali bo sodišče sprejelo izjemno previdnost in upoštevalo politične preference Sveta, tako da bo ostalo zelo malo ali nič od subsidiarnosti, ali pa bo zanemarilo Svet in postalo v bistvu dejavno zakonodajno telo v svojem imenu.⁴⁰ To bi bil zagotovo ironičen in destabilizirajoč izid. Vsebina evropske zakonodaje bi bila še manj v rokah nacionalnih ministrov in parlamentov, kot je zdaj, celoten proces (nepredvidljiv in negotov) pa bi politiziral sodišče in ogrozil legitimnost zakonodajnih in sodnih procesov Unije. V praksi je seveda popolnoma možno, da bo sodišče, ki se zaveda vseh političnih posledic, enostavno odstopilo od odločanja o primerih, ki vključujejo subsidiarnost.

Brez dramatične zavrnitve Maastrichtske pogodbe na danskem referendumu (junija 1992) in globokih dvomov o njej v Franciji in Veliki Britaniji bi prihodnost načela subsidiarnosti skoraj zagotovo ostala obešena na eno tanko nit presoje *posthoc* pred sodiščem. Učinek teh nasprotovanj pa je oživil razpravo o subsidiarnosti hkrati s predlogi po vzpostavitvi dodatnih nepogodbenih jamstev pred naraščanjem oblasti Skupnosti (Unije). Razen okrepitev predzakonodajne uporabe subsidiarnosti je bila predlagana tudi vrnitev nekaterih pristojnosti na področjih, kjer je bila zakonodaja preveč vsiljena. Evropski svet v Lisboni (junij 1992) se je tako zavzel za »strogo uporabo načela subsidiarnosti v vseh (evropskih) institucijah«. Birminghamska deklaracija o skupnosti, ki je blizu državljanom (oktober 1992), pa je delovanje tega načela razglasila za prioriteto Skupnosti pri predlaganju in sprejemanju zakonodaje. Zapletena pogajanja v Svetu in med Svetom ter komisijo, kako najbolj uporabiti načelo subsidiarnosti na predzakonodajni stopnji, pri tem pomenijo tudi tiho priznanje politične neustreznosti prepuščanja celotne subsidiarnosti post-hoc presoji Evropskega sodišča.

8. Čeprav srečanje na vrhu v Edinburgu ni vneslo radikalnih sprememb v koncept subsidiarnosti, pa je spodbudilo medinstitucionalni sporazum o subsidiarnosti in zahtevalo eksplicitno opravičilo vseh zakonodajnih predlogov na subsidiarni podlagi ter poročanje Evropskemu svetu in Evropskemu parlamentu o uporabi tega novega čl. 3b v pogodbi. Vprašanje pa je, ali se te pobude lahko uresničijo kljub močni instinktivni želji institucij Unije po razširitvi njenih pristojnosti ne glede na posebno občutljivost posameznih držav članic. Brez nove kulture spoštovanja manjšinskih stališč in znižanja praga za preizkus subsidiarnosti bo težko uveljaviti to novo pobudo.⁴¹ Tovrstne težave bi lahko zagovornike subsidiarnosti pripeljale do razmišljanja o možnosti za prepustitev preizkusa subsidiarnosti neki zunanji (sodni) instituciji, mogoče oblikovani posebej v ta namen (npr. »komisija modrih mož«), čeprav se je Evropski svet odločil za samodisciplino Sveta ministrov in samoomejevanje Evropske komisije. Privlačnost subsidiarnosti bo morala biti potrjena tudi z institucionalnimi inovacijami, kajti načelo samo ne zadostuje za ustavitve »centralizacijske logike« Evropske unije.

Pa tudi sam koncept, če ne želi biti zgolj sredstvo zavračanja kritizma te logike, bi moral razjasniti nekatere relacije: ali se nanaša zgolj na odnose med Unijo in državami članicami, ali pomeni subsidiarnost odločitev enkrat za vselej, ali pomeni zaobidenje držav članic in promocijo Evrope regij itd. Po našem mne-

⁴⁰ Gre za spremembe v procesu odločanja v Svetu ministrov in za jasnejšo razdelitev pristojnosti ter uporabo načela subsidiarnosti. Vprašanje je: kdaj in koliko držav lahko »blokira« proces odločanja?

⁴¹ G. Ross, *Confronting the New Europe*, *New Left Review*, No 191 (1992); Delors and Clithene, *Our Europe: the Community and National Development*, London, Verso, 1992; Andrew Barry, *The European Community and European Government, Economy and Society* Vol. 22 (Aug. 1993).

nju subsidiarnost tudi v prihodnjem delovanju Evropske unije ne bo vključevala jasne razmejitev pristojnosti, ne bo predstavljala dodatnega postopka, ne bo vplivala na obstoječe ravnotežje med evropskimi institucijami, ne bo ogrozila *acquis communautaire*, tj. celote zakonodaje in odločitve, ki so jih sprejele evropske institucije, ne bo imelo posledic za odnose med državami članicami in njihovimi regijami in ne bo popolnoma nov element, pač pa bo prej »razjasnitev« načel, ki že delujejo v Evropski uniji. Subsidiarnost je tako »stanje duha« (*et at d'esprit*) po Jacquesu Delorsu, ki naj ne uniči občutljivega stroja Unije. Hkrati sta federalizem in subsidiarnost koristna perspektiva za evropsko unifikacijo, povezujoč integracijo in avtonomijo in zagotavljajoč mir in svobodo za vse. Subsidiarni federalizem je sredstvo za uveljavitev necentralističnih odnosov, vzajemnega priznavanja, vsestranskih pogajanj in prednosti ne samo za nacionalne države, ampak tudi za regije, občine, nevladne organizacije in končno, tudi državljane.

STANE JUŽNIČ*

Kultura v politiki in politika v kulturi

»Hier, nous avons le droit
d'être fatalistes par optimisme;
nous devons désormais
être audacieux par passimisme.«

/Alain Minc: *Le nouveau Moyen age*/

1

Lotevati se politične kulture je bržkone še vedno najprimerneje skozi *opredelitive*, ki izhajajo iz razčlenitve same sintagme ali besedne zveze. Ta vsebuje dva pojma: kultura in politika. Sintagmatska analiza naj bi upoštevala oba pojma, akoprav je drugi že določanje »zvrsti« kulture in potemtakem atribut ali prilastek prvemu, torej razločevalna oznaka.

Ustaljenost sintagme je že dosežena in zasledimo jo v pogosti rabi. So pa možni različni načini razumevanja te besedne zveze. Morda je dovoljeno želeti, da bi jo razumeli tudi kot »kultura v politiki« ali pa celo »politika kot kultura«.

a) Naj začnemo pri drugem delu sintagme – *kulturi*,¹ ki jo imamo za način življenja, vendar naučenega v procesih, ki so socializacija in inkulturacija.²

To so procesi usklajevanja človeka z družbo in kulturo. Gre potemtakem za vzorce obnašanja, ki so nad človekovo biološkostjo; njegovo biološko naravo preurejajo, preusmerjajo in včasih na določene načine presegajo.

Posameznik, ki se kultivira, sprejema vrednote kot trajna verovanja ali prepričanja, da je določen način življenja, obnašanja in prizadevanja zaželen, odobren. Kdor se jim ne izmika in jih spoštuje ter uveljavlja, naj bi bil na razne načine nagrajen in družbeno pripoznan v kultiviranosti.

Kultura je tudi sistem ali skup simboličnih struktur. Prav v domenah politike naj bi to bilo najbolj izrazito.

Posameznik ohranja kljub, naj tako rečemo, strukturi vrednot, ki se jih zaveda in jih družba določa, večjo ali manjšo stopnjo individualnosti. Znotraj tudi najbolj jasno določenih verovanj in vedenjskih obrazcev ima manevrski prostor zasebnosti, pa naj ga določajo njegova genetska dediščina, konkretna telesnost in intelektualne zmožnosti, ali pa, kar je treba posebej upoštevati, tako ali drugače izkrista-

* Dr. Stane Južnič, redni prof. na FDV v Ljubljani.

¹ Ta polivalenten izraz izhaja iz lat. *cultūra*, ae.f. kar je pomenilo obdelovanje in tako smelo nadomeščati pojem »poljedelstvo«. Je pa izraz že potoval našemu pomenu nasproti, ker je to bila tudi vzgoja, izobrazba in torej »obdelovanje ljudi«. Pomenila pa je tudi spoštovanje, kar je bilo že daleč od indoevropskega korena *kwel* – z idejo »bivanja in urejanja zemljišč«. V latinščini je iz istega korena nastal tudi *cultus*, ūs, m, ne le kot nasad, marveč kot postopek izkazovanja časti z molitvami in obredi.

² Politična kultura (1989), št. 75 in naprej.

lizirani individualni interesi, resnični in namišljeni. V tej povezavi je treba dodati, da posameznik v tako nepopolno usklajevanje z družbo in kulturo vnaša tudi patološke vidike ali prizadetosti in prav taki imajo v politiki še poseben učinek.

b) *Politiko* kot »politično« na sploh pa je moč definirati v širšem smislu ko vse, kar zadeva medčloveške odnose. V ožjem smislu je to tisto, kar pripada urejanju javnih zadev. Oba opredelitelvena kraka sta pomembna.

V povsem konkretnem smislu pa je vprašanje »javnih zadev« prevedeno skozi državo. To se po latinsko imenuje *Res publica* in tako je v naši definiciji prikukala »republika« kot država. (Poljaki so to imenitno prevedli kot *Rzecz pospolita* in tako je ime njihovi republiki). Sodelovanje v tako opisanih javnih zadevah je torej politika, prav posebej pa je to boj za nadvlado v teh zadevah in možnost odločanja. Tu pa smo že pri konfliktnosti, ker se v odločanju zoperstavljajo različni interesi.

Tako v politiko sodijo dejavnosti, postopki, vedenjski obrazci, postopki in celo rituali, načini določanja oblasti in odločanja v njej. Država ima številne organe, ustanove ali institucije, ki naj bi se ukvarjali z javnimi zadevami. Pri tem pogosto posegajo v sfere zasebnosti in prizadevajo pravzaprav vsakogar.

Tistim, ki v politiki posebno dejavno delujejo in se torej s politiko ukvarjajo, pa rečemo *politiki* in slabšalno jim pravimo politikanti ali še kako drugače.

Politiki se praviloma združujejo v politične organizacije, stranke in še kaka drugačna združenja in združbe, javne in tajne, tišje in hrupnejše. Svoje odnose in zaveze določajo prav v boju za oblast. To je bržkone najbolj konkretna vsebina politike in političnega. Politične organizacije pa so nekakšen posredni, intermediarni mehanizem, v katerem politiki nastopajo, z njim manipulirajo, si ga prilaščajo in izkoriščajo. Pri tem v »mehanizem« prav gotovo ne vnašajo le elementov javnega interesa, marveč čisto zasebne in osebne

- idiosinkrazije,
- temperamente,
- znanja in predvsem neznanja, poučenosti in nepoučenosti,
- navdušenja in zamere,
- blagost in sovraštvo in tako naprej.

Skratka: povsem osebne stvari in moralo.

Pri definiranju splošnega interesa skozi politiko gre potemtakem za celo vrsto *transmisij*:

– od individualnosti posameznikov, ki jim je skozi določene postopke (na primer volitve) v demokratičnem sistemu zaupan javni interes v izraziti parcialnosti, ker je pač ta interes vedno deljen in premakljiv,

– do kolektivnosti strank, ki so lahko ideološko in svetovnonazorsko ter interesno opredeljene in tudi kot take zastopajo le delne interese s pretenzijami na splošnost ali celo totalnost.

Politika naj bi bila (abstraktno in celo idealno gledana) *sinteza* teh interesov, vendar sta njena nepopolnost in nedovršenost povsem jasni. Sinteza naj bi se dosegla skozi celo vrsto postopkov, ki so sami po sebi nepopolni, prav tako naj bi šla skozi normirano vedenje (ustava, zakoni itd.). Obdana naj bi bila z obredjem in seveda je v njej veliko čustvenega naboja, neracionalnosti in nedomišljenosti, da ne rečemo, nepremišljenosti.

Transmisije, v katerih se marsikaj izgubi in, naj se slikovito izrazimo, energetsko preobrazi in preusmeri, so potemtakem le zelo delno in približno usmerjanje k sintezi v kakem idealnem smislu. Iz tega izhaja, da je politika vselej nekakšen

eksperiment.³ Skozi ta eksperiment pa se kaže vsa lomljivost in nepredvidljivost človeških zadev. Ta eksperiment je postavljen ne le v premakljivost interesov določene skupnosti, marveč se odvija v zgodovinskih danosti. Pri tem ne gre pozabiti korelacije in koroboracije s »politikami«, ki delujejo zunaj in mimo »notranjega« transmissijskega obrata in obračanja. Še zlasti pa je to tako v našem, sodobnem, medodvisnem svetu. V njem je naddržavna (nadsacionalna) raven odnosov, zapletov in konfliktov. Potemtakem moramo upoštevati mednarodno politiko kot »nadpolitiko«, ki pogosto bistveno poseže v politiko kakega člana mednarodne skupnosti.

c) Bržkone je opredelitev politične kulture skozi dvodelno sintagmo ali besedno zvezo le začetek *odpletanja* njenega pomena in pomembnosti v javnih zadevah in v medčloveških odnosih. V sintagmi sta namreč dva pojma, med njimi je, kot se za sintagme spodobi, določena hierarhija. Če vzamemo kot nadrejeno sintagmatsko »enoto« politiko oziroma adjektiv, izpeljan iz tega pojma, s tem določimo podrejenost kulture, kar se posebej poudari, če namesto latinske besede vzamemo slovensko, ki se glasi *omika*.

Omika je namreč določena elaboracija dovršitev kulture: je lepo vedenje in lahko celo normativno pomeni, da mora biti v skladu s tistimi vedenjskimi pravili, ki se vežejo z *etiko* in *moralo*. S takim poudarkom se kultura kot omika vpleta v pomenske sklope izobraženosti in izobrazbe, pa tudi vzgojenosti in vzgoje. Hkrati pa se premika na relaciji med *hominitas* in *humanitas*⁴ k tistemu polu človekove narave, ki ji rečemo človečnost, in pri tem mislimo na želene ali ciljne lastnosti oziroma kakovosti, kot so, postavimo, blagost in uvidevnost do drugih ljudi. Ne gre torej le za lepo vedenje in prijaznost, marveč za perfektuiranje človeka še posebej v zadevah, ki presegajo njegov neposreden in celo sebičen interes.

Moralni kodeks je vsekakor še najbolj zaželen v politiki. Postavi pa se zelo pomembno vprašanje, ali je v politiki možen in ni to morda le (nedosegljiv) ideal kakih religiozних sistemov.

Stari Rimljani so poznali *nocije*, kot sta *virtus* in *pietas*, kar ne potrebuje religiozne podpore in izhodišč. Toda: kaj je potem izhodišče in kje je opora *virtutis* in od kod naj se vnaša *pietas*, kar smemo prevajati tudi kot občutek dolžnosti, pravičnost in usmiljenje.

Morda je ključna prav *odgovornost* do sebe, do drugih, do narave in sploh do vsega, kar človeka zadeva in obkroža. Ljudje naj bi se spraševali, kakšne so *posledice* njihovih dejanj in postopanj, pa naj gre za znanstvene izsledke, gospodarska eksperimentiranja, in še posebej politično vedenje. Zakonodaja naj bi bila podrejena odgovornosti.

Toda kdo naj uveljavlja *norme*?

Demokracije so moralno nevtralne, ker menijo, da se »prav« uveljavlja skozi večinsko voljo in zato vztrajajo pri *volitvah* in formalnih *demokratskih postopkih*.

č) Po tej poti smo prispeli k tisti razrešitvi pomena sintagme, v kateri se nakažejo bržkone najpomembnejši *vsebinski ingredient*i ali sestavine politične kulture. Ti pa se raztezajo od

- priljudnosti kot omike in olike,
- kompetentnosti, ki je rezultat vedenja in znanja, pridobljenega skozi sociali-

³ Z eksperimentiranjem (iz. lat. *experimentum*, i.n. poskus, iz glagola *ex-perior* 4 *pertus sum*, izkusiti, poskusiti, preiskati, izvedeti, spoznati) tu označujemo postopek, v katerem naj se kaj razvidno pokaže ali dokaže, morda pa tudi ne. Vsekakor mislimo prej na preizkus kot na kak rezultat.

⁴ Glej: *Antropologija* (1987), str. 89-92.

zacija/inkulturacijo v njenih neformalnih ali formalnih potekih ter stalnega dopolnjevanja, do

– predstav, razvedov, mnenj, stališč do tistega, kar naj bi bilo v politiki določene družbe najboljše, najprimernejše, kar izvira iz interesnih, ideoloških in svetovnonazorskih drž, pa tudi iz neznanja in pristranskosti.

Tako je zdaj moč razpravo speljati v trodelnost, ki pa ne zadeva le vsebine, marveč tudi *stil*⁵ kot »politični slog« ali način predstavitve in uveljavljanja (političnih) stališč. Tak stil je lahko celo rutinski in pogosto močno individualiziran.

»I politikken má sannheten
vente til noen
får bruk for den.«

/Björnstjerne Björnson:
Paul Lange og Tora Parsberg/

2

Ko se vprašujemo o kakovosti politične kulture, se praviloma zatekamo k njeni *tipologizaciji*.⁶ Gre za njeno »razporejanje« v razpoznavne različnosti. Tako je moč določiti njene izrazite zvrsti in temeljne značilnosti tudi v primerjalnem smislu. Seveda je tako početje lahko dvomljive vrednosti, ker bi težko našli kak »čist tip« in gre vselej le za abstrakcije.

Pri tem početju si lahko pomagamo s tisto precizacijo, ki jo dodeljuje dodatek sintagmi s pomočjo kakega epiteta.⁷ Ta atributivna beseda je lahko dokaj figurativna, celo slikovita in bolj ali manj nazorna. Lahko jo uporabimo v prisposodbi, alegorično, skozi metaforo in s simbolom. Nemalokrat ima patetičen zven, delovala naj bi retorično učinkovito in, kot bi morda smeli reči, politično privlačno v javni uporabi.

So prilastki, ki so v odnosu do temeljne sintagme difuzni ali pa jo celo zamegljajo. So pa tudi taki, ki bi jim smeli priznati pojasnjevalno vlogo.

Eden od najprimernejših pristopov bi lahko bil skozi označitev odnosa med posameznikom (občanom, državljanom ali kako drugače označenim pripadnikom kake politične srenje) in organizirano politično skupnostjo (državo ali njene razčlenjene dele). Tako utegnemo zajeti politične odnose, ki v samem bistvu zaobsežejo politično kulturo kot odnos posameznika do oblasti ali oblasti do posameznika.

Tako je na primer tam, kjer je občan podložnik in ne on ne oblast ne pričakuje, da bo v politiki soudeležen mimo ozke elite, moč govoriti o podložniški politični kulturi. Tam, kjer je le opazovalec politike, čeprav ima formalno priznane pravice do sodelovanja, gre za pasivno politično kulturo. Tam, kjer sodeluje in se udelejuje, pa je moč govoriti o participativni politični kulturi, dasiravno je tudi v njej možna apatičnost zaradi politične brezbriznosti, brezvoljnosti in politične neobčutljivosti posameznikov ali večjih skupin.

⁵ Stil (iz lat. stilus, i.m. pisalo, črtalce, s katerim so grebli po voščenih ploščicah) je sprva »način pisanja«, tako je to slog, ki je nekomu lasten kot način izražanja, v razširjenem pomenu pa je to skupek oblikovnih in sporočilnih posebnosti v kakem početju, zlasti, postavimo, v umetnosti; je pa tudi življenjski slog. Glej: Zbornik *Demokracija in politična kultura*, Ljubljana: Enajsta univerza, 1992, str. 64–67; *Politična kultura* (1989), str. 214.

⁶ *Politična kultura* (1989), po str. 219.

⁷ Gr. epitheton, kar je dodano, torej: adjektiv ali pridevnik, da bi se kaka kakovost bolje opisala. Epitheton ornans pa je kak ustaljen prilastek ali atribut. Imel naj bi stalnejšo veljavo in okraševalni pomen.

a) Eden od splošnejših epitetov je izveden iz pojma *demokracija*⁸ in bi potemtakem govorili o demokratični politični kulturi. Demokracija je politična ureditev, v kateri vlada po definiciji demokratskega postopka načelno večina ljudi; njih večinskost pa se vzpostavi v določeni skupnosti, praviloma državi, skozi postopke, ki zagotavljajo enakopravnost vseh državljanov v določanju večine. Taki postopki, ki so še najbolj znani in splošno uporabljeni, so *volitve*.

Vendar demokratično politično kulturo ni moč zagotavljati le skozi tako ali drugače elaborirane postopke. Ti so prav gotovo izjemno pomembni, akopprav so vsi znani sistemi deficientni:

– bodisi zaradi relativno majavega sistema ugotavljanja večine in dirigiranosti »ljudske« volje,

– ali zaradi pomanjkljivosti v konsultiranju dejansko vseh državljanov ter

– še posebno zaradi zavarovanja volje manjšine, ki ni nujno veliko »manjša« od večine.

Temeljni pogoj je potemtakem *participacija*, s čimer označujemo možnost in udejanjanje sodelovanja v demokratičnih procesih in postopkih. Tako pridemo do tistega tipa, ki mu rečemo participativna politična kultura. To bi naj bila zvrst, ki zajema in označuje aktiven odnos do politike in političnega.

Seveda moramo biti oprezni pri takih definicijah. V demokratični politični kulturi je dovoljeno biti dejaven ali pasiven v politiki. Ljudje smejo biti indiferentni,⁹ celo sovražni smejo biti do politike. Zlasti pa so pogosto nezaupljivi in neprepičani, se čutijo prevarane in zmanipulirane.

Demokratična politična kultura ima potemtakem vgrajene povsem »demokratične« primese svojega negiranja. Bržkone je prav tu tista čer, ki je najmanj upoštevana med politiki, razen v tisti meri, ko upajo, da bodo pasivne volivce, ki so politično še neopredeljeni, prepričali, naj zanje volijo.

Prav v takih situacijah se lahko razbohoti posebno kontrastno področje demokracije, ki bi mu lahko rekli politična štacuna,¹⁰ ki volivcem ponuja kot (političnim) potrošnikom v konkurenci z drugimi »trgovinami« najprivlačnejše »blago«. Na to nas prej ko slej opozarjajo plakatiranja političnih obljub in (ne)atraktivnih podob štacunarjev.

V politično kulturo vsekakor sodijo različne *tehnike*. In tako damo prav Pierru Rosanvallonu,¹¹ ko pravi, da je demokracija prav v tolikšni meri kultura, kot je to tehnika. Pri tem ne gre le za tisto tehniko, s katero se na primer z volitvami določa večina, marveč za številne druge, ki jih izrabljajo politične ustanove, da bi si tako zagotovile večino.

Delujejo pa še mnogi vzporedni mehanizmi.

Politična igra najde prav pogosto svoj deformiran refleks v sredstvih javnega obveščanja. V mnogih sistemih skušajo postati alternativa politiki in nastopajo kot nekakšen nadomestek demokratičnim insuficiencam.

Iz vsega tega izhaja, da je politika dejansko *igra*. In v tem je lahko še en

⁸ Bržkone ni popolnega strinjanja, kaj je demokracija, pojem, sestavljen iz gr. *demos* in *kratéo*; prvi del sestavljanke je ljudstvo, drugi pa pomeni moč imeti, vladati, gospodovati, zapovedovati. To naj bi bila torej »vlada(vina) ljudstva«. Postavlja se cela vrsta vprašanj ne morda o tem, kaj je ljudstvo, marveč čisto proceduralna vprašanja, kako naj ljudstvo dejansko vlada.

⁹ Indiferentnost (iz. lat. *in-differēns, entis, vnmaren, ne dober ne slab*) je tako neopredeljenost, kot je tudi pomanjkanje odnosa do kake zadeve in medlost v takem odnosu.

¹⁰ Z izborom besede »štacuna« smo hoteli nalašč pojmovno obtežiti »prodajanje« in razprodajo v politiki.

¹¹ V intervjuju z naslovom »La société apparait plus opaque pour le réformateur comme pour le citoyen«, *Le Monde*, Paris, 14 décembre 1993, p. 2.

paradoks demokracije. Igra s pravili, ki nimajo nič opraviti z demokratičnimi postopki, je lahko celo negacija demokratičnosti.

b) Če bi še nadalje luščili politično kulturo z različnimi epiteti, bi vsekakor morali obravnavati *atmosfera*,¹² torej ozračje, v katerem potekajo politični procesi. Prav politično ozračje je hkrati določitelj in proizvajalec določene politične kulture. Poleg, postavimo, demokratičnih ustanov in postopkov, morajo obstajati pomembni elementi splošnega, naj rečemo, duhovnega ozračja, ki omogočajo nemoten potek demokratičnih procesov. Rekli bi, da jih mora tako ozračje celo pospeševati in rafinirati.

Pri naštevanju teh elementov bi bržkone morali najprej pristati na vprašanju *tolerantnosti*,¹³ kar bi slovenili kot strpnost, prenašanje drugačnega in celo sprejemanje nasprotnega mnenja, stališča, nazora. To je dopuščanje obstajanja tistega, do česar imamo lahko odklonilen odnos, pa vendar se, ne spreminjajoč lastnega stališča, strinjamo, da sme obstajati.

Bržkone smemo reči, da je vse več analitikov in opazovalcev politike, ki prav tolerantnosti pripisujejo osnovni pomen.¹⁴ Le skozi toleranco in tolerantnost je pravzaprav moč upoštevati take temeljne vrednote, kot so svoboda ali enakost ali pa zagadatelj voljo človekove pravice.

Seveda je treba posebej poudariti, da toleranca sploh ni enostavna zadeva. Predvsem pa jo je nemogoče normirati, razen v najbolj grobem smislu zavarovanja, postavimo, osebe in lastnine. Tolerantnost je namreč način reagiranja, je navajenost na drugačnost, torej strpnost, ki presega vse meje kakega egocentrizma, etnocentrizma in še kakih drugačnih »centrizmov«,¹⁵ še posebej etnonacionalizma.

c) *Ksenofobija*¹⁶ je vsekakor med posebnimi oblikami nestrpnosti in morda celo strahu pred drugačnostjo. To je sovraštvo do tujcev in do vsega, kar se ima za »tuje«, »nedomače«, lastnemu izkustvu odmaknjeno. To je odklanjanje vsake drugačnosti in tako stališče je prenapolnjeno s predsodki, stereotipi in pavšalnimi sodbami o (negativnih) posebnostih, ki so povezane s tujcem.

Diapazon ksenofobije je širok. Morda je med njimi tujost religije, verske prakse in verskih ritualov med najbolj globokimi razdrtnostmi, ki proizvajajo občutek vzvišenosti in odbojnosti. Taka je bila netolerantnost do Židov (Judov), ki so bili v krščanstvu obtoženi za umor boga. Odbojnosti pa so možne tudi znotraj istega religioznega sistema, v ločenih sektah in denominacijah. Le neznamenit artikel vere je potreben, da bi se distanca sprevrgla v animoznost.

Posebej kaže spregovoriti o rasni nestrpnosti. Drugačna telesnost je izhodišče za njeno prevedbo v drugačno duševnost in iluzorne razlike med ljudmi. Kulturna tujost pa poudarja celo vrsto razlik in razlikovanj: od jezika do drugačnih šeg in navad in tako imenovanega »načina življenja«.

S poskusom klasifikacije bi ksenofobijo razvrstili vsaj na tri »zvrsti«:

– distanciranje etničnih skupnosti; tako so na primer stari Grki imeli vse Negr-

¹² Z *atmosfera* (iz gr. *atmós*, para, sapa in *sphaira*, krogla, obla, žoga, torej: plinska plast okrog nebesnih teles, tudi zračni sloj okoli planeta Zemlja) razumemo v prenesenem smislu: okolje, ki nas obdaja v družbenem in tudi v moralnem smislu.

¹³ Pojem izvajamo iz lat. *tolerōl*, prenašati, potrpeti, podpirati in znosno napraviti, zadostiti, zadovoljiti. Zanimiv je indoevropski koren *tel-*, *tol-*, *tla-*, ki je izražal idejo nošenja ali podpiranja, v sanskrtu pa je to dalo pojem *tuḷā*, kar je bilo »ravnotežje«.

¹⁴ Glej: Un entretien avec John Rawls: »L'éducation est le clef de tous les problèmes économiques et sociaux«, *Le Monde*, Paris, 30 novembre 1993, p. 2.

¹⁵ *Kolonializem in dekolonizacija* (1980), str. 196. *Identiteta* (1993), str. 274.

¹⁶ *Ksenofobija* (iz gr. *xénos*, tujec in *phobéō*, strašiti, bati se; fobija imamo sicer za bolezenski strah).

ke za barbare in sebi inferiorne, kar je vztrajno pričujoč model v naši kulturi kot razlikovanje med civiliziranimi in neciviliziranimi;

– družbeni kontrasti v kulturo prevedeni v situacijah migracij, kjer se posebej poudarjata tujost in tujstvo »prišedših«;

– poudarjanje statusnih, stanovskih in poklicnih (profesionalnih) razlik v socialno razslojenih skupnostih; dramatično se lahko pri tem srečujeta bogastvo in siromaštvo.

V ksenofobičnih stališčih in situacijah etnične ali/in družbene distance je značilen kategorialni¹⁷ način mišljenja. Tak način mišljenja je sicer nujen, da bi obvladali raznoterost individualnosti, zanemarili razlike med posamezniki in uveljavili kako tipologizacijo ali klasifikacijo na ravni splošnosti.¹⁸ Je pa nevaren, če ga apliciramo v konkretnem gledanju na človeško raznoterost, ki ni le skupinska. Izgublja se razsežje posameznika in osebnosti. To je tisto, kar pravzaprav onemogoča upoštevanje človeških pravic zunaj skupine, ki je kategorialno označena in ločena kot spol, rasa, razred, sloj itd. Še posebej so posamezniki žrtve diskriminacije, če se kategoriji, v katero naj bi spadali, pripišejo slabšalne lastnosti, pa naj bo to na področju katere koli skupinske pripadnosti.

Različnost kot drugačnost, iz katere se ksenofobija »hrani« in proizvaja, je torej kategorialni način gledanja na tujstvo in je skorajda splošna pojava. V razpršitvi človeške vrste na razne in različne »podvrste« je nastalo veliko med seboj ločenih in celo zoperstavljenih človeških skupin, pa naj jim rečemo rase, etnije ali moderne nacije in države. Ločenost se zaplete lahko do te mere, da nekatere »podvrste« drugim odrekajo polnopravno človeškost, vsekakor pa praviloma enakopravnost, v kateri se definira kontrastna identiteta.¹⁹

V kontrastno uveljavljeni identiteti se namreč vzpostavijo mehanizmi netolerantnosti do drugačnosti in do drugačnih. Pogosto to spremlja identifikacijska panika, vsekakor pa se drugačnosti z nasprotovanjem utrjujejo mimetične netolerantnosti.²⁰ Nemalo je sporov, kjer »netolerantnost izziva netolerantnost«, ob tem pa so tolerantni deležni posebnega sovraštva in neuvidevnosti. Tako je bilo na primer v verskih vojnah vsake vrste in tako je še prav posebej v vojnah, ki divjajo na tleh razpadle Jugoslavije.

»Auf dem Gebiet, das die grösste Nüchternheit verlangt – nämlich in der Politik – pflegen sich die grössten Leidenschaften auszutoben.«

/Sigmund Graff/

¹⁷ Kategorija (iz gr. *kategoría* ali *kattégorēma* je tisto, kar se lahko predstavi kot tožba, ukor) je pojmovna vrsta, v katero sodi kaka stvar ali tudi človek. So kategorije v razvrstitvi tekmovalcev na primer. Kategorije so kot najsplošnejši pojav razuma (velikost, količina, odnos) itd.

¹⁸ *Diplomska naloga* – Napotki za izdelavo (1992), str. 83.

¹⁹ *Identiteta* (1993), str. 166 in 173).

²⁰ Mimetičen (iz gr. *mímēsis*, eos, posnemanje iz glagola *miméomai*, oponašati) je tisti pojav, ki zadeva posnemanje. V živalskem svetu poznamo mimetična vedenja, ko kaka nezavarovana žival z obliko ali barvo posnema kako drugo, ki vzbuja več spoštovanja in si tako rešuje življenje.

Antropološko bi morda smeli reči, da je politika prej ko slej domena človekove *neavtentičnosti*,²¹ kar bi slovenili kot potvorjenost, narejenost in nepristnost. Posebni vidiki neavtentičnosti so v simulaciji in disimulaciji, sprenevedanju, bi rekli na splošno.

a) Diapazon človekovega *situacijskega in identifikacijskega* odmika v neavtentičnosti je širok. Naj na tem mestu omenimo le dva vidika. Prvega vezemo na pojem *mimikrija*²² kot oponašanje, zamenjava pristnega z zaigranim, refleksija človekovega pretvarjanja, prepredenosti in zvižčnosti. Človek se kaže na ta način kot Homoludens: igra se, pri tem se zabava, kratkočasi, pa tudi utvare si ustvarja, izkuša srečo in se predaja zanosu. V identifikacijskem smislu se kaže, da je, kar ni, ali da ni, kar je.

Prav v mimikriji je mogoča *premikajoča identiteta* in le-ta je središčnega pomena v političnem delovanju. Premikajoča se identiteta je nestalna, prilagodljiva in je vselej nekonkluzivna,²³ nestanovitna, od situacije do situacije »drсна«²⁴ in nedogotvljena.

b) V tej »drsnosti«²⁵ so laži pomembna sestavina in vedenjski obrazec. Laži in laganje ali celo goljufanje lahko na različne načine tipologiziramo. Za razpravo o njihovi pričujočnosti v politični kulturi pa bi morda naredili tak obrazec:

- so splošno (skupinsko) primerne laži, ki se vežejo za tako imenovane državne koristi ali razvpiti nacionalni interes,
- so strankarske laži in laži ožje lojalnosti, ki pogojujejo pripadništvo in skupinsko zavezanost, ter
- so čisto zasebne laži, ki se raztezajo od megalomanije do priložnostnega laganja zaradi ustvarjanja »lepega videza«.

Na splošno velja, če laž in goljufanje nista morda družbeno priznано vedenje in kulturno dovoljene, da ljudje manj sprevračajo resnico, če vedo, da bodo »na laži ujeti«²⁶ ali pa bo sledila kaka retaliacija.²⁵ Retaliacija ali povračilo je lahko avtomatično ali pa je latentno. Vzemimo primer neposredne »kazni«²⁷ za laž ali pretvarjanje. Lahkomiseln kapitan dolge plovbe ne upošteva podmorskih čeri in se dela, kot da jih ni. Ladja se bo nasukala, če izvzamemo možnost, da je to tveganje, ki se ne bo vselej najslabše končalo. Laganje in sprenevedanja sta neprimerno lažji tam, kjer ne grozi neposredni učinek. Tako je v politični igri in hazardiranju.

V politiki je potemtakem moč lagati tudi zato, ker ne gre vselej za neposredno preverjanje neresnice. Le-to lahko zakriva politična moč in avtoriteta. Varstvo pa ji dajejo tudi nadzori nad sredstvi javnega obveščanja. Ideološke zavarovanosti zakoličijo posebno vrsto zagotovljenosti: majhne laži naj bi ne štele, ker je izjemno pomembna »velika resnica«, ki je praviloma le postopoma odkrita kot laž. V religiji je zavarovanost še večja, kajti resnica je v transcendenci in ni preverljiva skozi

²¹ Z neavtentičnostjo (gr. *authentēs*, začetnik, vzročnik, tako: nespornega porekla, verodostojen, zanesljiv) kot zanikanje avtentičnega razumemo nepristnost ali narejenost, neverodostojnost, celo zlaganost. Glej: *Antropologija* (1987), str. 22–23. *Identiteta* (1993), str. 111.

²² Iz gr. *mimikós*, kar zadeva mimos in to je bilo pri starih Helenih (improvizirano) predstavljanje prizorov iz vsakdanjega življenja ter potemtakem: gledališče ali teater. V lat. je *mimus*, *m.*, glumač, tako pa se je reklo tudi burki, ki jo je izvajal.

²³ Konkluziven (iz lat. *con-cludo* 3 *cludi*, *cludum*, skleniti, zapreti, obseči, zaokrožiti, sklepati) je sklepalen, torej: tisti, ki je za sklepanje primeren oziroma zaključen, ki potemtakem sodi v končno in odločilno stanje.

²⁴ *Identiteta* (1993), str. 132.

²⁵ Retaliacija (iz lat. *re-taliō* 1, *povrniti*) je povrnitev, povračilo in celo: maščevanje. Pojem je sestavljen iz *re-* kot predpona, ki označuje »nazaj«²⁸ ali »zopet«, in *talis*, *e*, tak(šen), ali enako slab in tako *Lex talionis* označuje »zakon«, po katerem se zlo z zlom kaznuje, v enaki meri ali, kot bi rekli, »milo za drago«.

omejenost moči in zmožnosti krhkega človeka. *Sacrificium intellectus*²⁶ pa je lahko posebna pregrada in zagrada. Bržkone ne moremo dvomiti, da mora imeti tako intelektualno stališče pomembne reperkusije v politični kulturi.

Prav posebne reperkusije pa imajo razni *integrizmi in fundamentalizmi*,²⁷ ki zavračajo metodično mišljenje in se odločno upirajo kritični refleksiji. Taki miselni in organizacijski sistemi poudarjajo podrejanje in popolno poslušnost nauku in tistim, ki ga oznanjajo, in so potemtakem njegovi pooblaščenca in varuhi.

Posebej so nevarni taki miselni tokovi, ko se znajdejo v sporu in konfliktu. Njihova intrinsigentnost²⁸ je pogosto tako velika, da so konflikti, praviloma s tragičnimi posledicami, neizogibni.

Ekstremna stališča so posebej nevarna, ko ne dopuščajo dvomov o svoji »resnici«. Dvojno nevarna pa so, ko se nepreverljivost resnice prevesi v

– zavarovanost neresnice ali domnevne resnice z močjo oblasti in celo z grožnjo represije, kar je bila značilnost avtoritarnih sistemov in totalitarnih gibanj,

– zavarovanost resnice z avtoriteto vere in religioznih vezanosti in zavezanosti, kar je značilnost zlasti cerkvene organizacije.

Nismo seveda našli vseh miselnih izpeljav, ki jih štejemo za nepreverjene ali nepreverljive resnice. Raztezajo se – od tiste ideologije, ki jo lahko štejemo za tuzemsko eshatologijo²⁹ in »dokončnem« izboljšanju človeških zadev, – do tistih identifikacij in identitet, ki presegajo raven razumnosti in slonijo, postavimo, na mitih ali zgodovinskih rekonstrukcijah, ki so prej stvar verovanja kot zdravorazumske ali posebej znanstvene presoje. Vsekakor med take zamaknjenosti sodijo nacionalizmi.

Ni pa enostavno narediti ločnice ali *razlike* med lažmi in goljufanjem, ki naj bi bili v splošno korist, ki jih veleva kak skupinski interes, in tistimi, ki so čisto osebne. Ni isto lagati pro bono publico in lagati le v svojo lastno korist, čeprav se v politiki zadeve lahko prepletajo. Človek se namreč mora pogosto zelo naglo situacijsko resocializirati. V taki prilagoditvi, zlasti nepričakovani situaciji, je težko ohraniti kako avtentičnost in okoliščine kar kličejo k hipokriziji.³⁰

Pri vsem tem pa smo dolžni narediti izredno pomembno kavtelo.³¹ Ni še posebej v politiki tako zelo pomembno in odločujoče, kaj je v resnici res, veliko bolj pomembno in odločujoče je, kaj ljudje menijo, da je res, kar verjamejo, kar kot svoja stališča uveljavljajo, za kar so se celo pripravljene žrtvovati. Bržkone je prav tu

²⁶ *Sacrificium intellectus* ali »intelektualna žrtev« je odstopanje od razumskega sklepanja, ko bi to utegnilo nasprotovati razodeti (verski) resnici, zlasti taki, ki je dogmatično zakoličena in zavarovana.

²⁷ Pojem integrizem (iz lat. *integrare* I, postaviti na prejšnje mesto, obnoviti, zopet začeti; *integritas*, *ätis*, f, e nepoškodovanost, celost, neomadeževanost, čistost, svežost in tudi poštenost) uporabljamo za označitev miselnih tokov in gibanj, ki delujejo »integrativno« tako, da skušajo ohranjati določeno celost, neokrnjenost in skladnost kakega nauka, dogme ali organiziranosti.

Fundamentalizem (iz lat. *fundamentum*, I, n, temelj, osnova) pa je (versko) stališče, ki zastopa in zagovarja dobesedno umevanje in tolmačenje (svetih) spisov, ki zahteva dosledno spoštovanje (verskih) tradicij in prepoveduje kakršno koli odstopanje od zavezanosti in lojalnosti »temeljem«.

²⁸ Intrinsigentnost (iz lat. *in-* v pomenu ne-, *trans-* v pomenu skoz, čez, onstran in ago, delovati; *trans-igo* 3 egi, *actum* pomeni gnati skozi, prebosti, predreti, pogoditi se, poravnati) se je kot pojem uveljavil najprej v španščini, kjer je intrinsigente bila oznaka za nekoga, ki je nepomirljiv, nepopustljiv, ki svojega stališča ne spreminja, ki je nepripravljen na kompromis.

²⁹ Eshatologija (iz gr. *éshatos*, poslednji, skrajni, zadnji) je nauk o »končnem«, je torej nauk o koncu sveta in nastopu drugačnega »sveta«, je nauk o tistem, kar se bo zgodilo po smrti. V nereligioznem smislu in pomenu je to lahko nauk o »koncu zgodovine« in je konkretnije lahko učenje o prenehanju razrednega boja in nastanku splošne socialne harmonije. *ltd.*

³⁰ Hipokrizija (iz gr. *hypókrisis*, pretvarjanje, hlimba, licemerstvo) je hinavščina, sprenevedanje kot že omenjena simulacija in disimulacija, je prevzemanje lažne poze in zlagano vedenje.

³¹ *Kavtéla* (lat. *cautela*, ae, f, previdnost) je previdnostni ukrep, varovalni pridržek.

temeljni vozle, s katerim sta zapleteni resnica in neresnica. To je potemtakem v politiki bistveno področje človekove neavtentičnosti: človek se lahko dela, da kaj verjame, čeprav ni res in tudi če niti ne verjame. Celo očitno lahko sprevrže v neočito.

c) V luči neavtentičnosti politike in političnega ter temu primerne vedenja politikov se poudarja problem *nadzora in nadziranja* »političnega telesa«. ³² Nadzor je bistvenega pomena v vsaki politični kulturi v smislu, kako se pojmuje, in skozi prepričanje, kdo naj ga izvaja.

Ko sem že končal te zapiske, sem zapazil zapis Marjana Brezovška, ³³ ki se ukvarja prav s tem. Kot je v zapisu povedano, najsubtilnejša oblast ne nadzoruje prebivalstva več z odkrito represijo ali s kakimi ideološkimi diskursi, marveč s tem da sproži mehanizme identifikacije, na temelju katerih se ljudje oblasti sami podredujejo. Pri tem niti ne zapazijo, da se je to zgodilo, in menijo, da so svobodno izbirali. Prav gotovo sem lahko štejem sodobne nacionalne identitete in nacionalizme.

V tej luči postane razumljivejše, zakaj se celo v politični kulturi, ki jo štejemo za demokratično in je v marsičem celo vredna takega naslova, pojavljajo tako številne oblike nedemokratičnega nadzora. Ta nadzor ni torej le v mehanizmih same oblasti, ki delujejo kot regulacija, ki zadeva vsakega posameznika in mu s tem dajo čutiti moč in premoč. Ali pa ne le v mrežah javnega obveščanja, ki si ga vsaka oblast tako rada podreja. Gre za specifično oblikovanje *konsenza*, ³⁴ ki ima v politični kulturi izrazito pomembno mesto.

V konsenzu pa ne gre le za kako aktivno strinjanje in pritrdjevanje (političnemu) režimu ali, postavimo, tako imenovanemu nacionalnemu interesu. Vanj so vgrajene tudi razne vrste *pasivnosti* ³⁵ depolitiziranih posameznikov in degutirancev ³⁶ s politiko. H konsenzu torej pripomorejo tako prepričanci kot skeptiki ali celo ciniki. Veliko pa je ljudi, ki v politiko pač ne verjamemo, ker nič ne pomeni za »navadne ljudi«, ³⁷ kar je seveda rezultat kontinuirane izkušnje v sosledju generacij ali pa izkušnje posameznikov v njihovem stiku s politiko in političnim.

Seveda se postavlja vprašanje, ali tak nadzor, ki širi namenski prostor vsake oblasti, izboljšuje vladanje. Na misel nam pride izrek Louisa-Antoina Saint-Justa (1767–1794), francoskega revolucionarja, da je ni vlade, ki bi zmogla vladati »nedolžno«, kar pomeni, da so pri njeni nenedolžnosti prav manipulativne laži vselej prisotne.

Ni se treba izogibati dejstvu, da je politika igra. V njej pa je možnost igranja izjemna. Ni je igre, v kateri bi bil človek lahko povsem avtentičen. Politika je vsekakor *veščina* političnega igranja, v njem pa pretvarjanja, prikrivanja, hlinjenja in seveda manipulacije in evazije od bistvenega k postranskemu.

³² Z izrazom »politično telo« uvajamo seveda posebno metaforiko, v kateri se vsaka politična entiteta, skupnost ali organiziranost primerja z delovanjem telesa kot organizma, sestavljenega iz številnih, a različnih in hierarhično razporejenih delov ali segmentov. Metaforo telesa so imeli vselej radi in so z njo, na temelju posebnih analogij, razumevali »pravilno delovanje« v družbi in politiki. S prispodobami se je dokazovalo, kako potrebno je, da tudi »politično telo« deluje skladno, kako nujna sta sodelovanje in solidarnost in pri tem vsi »udi« nimajo iste veljave. So taki, ki le prispevajo k splošnemu dobru s poslušno pasivnostjo, in spet taki, bolj redki, ki skupnost povezujejo, jo nadzirajo in ji seveda zapovedujejo. Glej: *Identiteta* (1993), str. 40–42.

³³ Zapis je o knjigi Renate Salec Zakaj ubogamo oblast? (Nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme, v *Teoriji in praksi*, Ljubljana, letnik XXX, št. 9–10, str. 1042.

³⁴ Konsenz (iz lat. cōn-sēnsus, ūs, m, soglasje, enoglasnost) je privolitev v kako stanje ali ureditev, je tako (splošno) pritrdjevanje ali strinjanje.

³⁵ S pasivnostjo (iz lat. passivus, razkropljen, raztresen) pojmujemo ne le nedejavnost, marveč tudi (politično) neprizadetost v kontrastu z aktivnostjo. To je torej odklanjanje sodelovanja (v politiki).

³⁶ Degutiranost (iz fr. dégoût, odpor do hrane, gnus, stud) imamo za zavračanje politike zaradi odpora do njenih »neužitnosti«.

³⁷ Glej *Politična kultura* (1993), str. 173.

Pri tem gre zapisati misel velikega indijskega poslovneža Jehangira Ratanjija Dadabhoya Tate (1904–1993), ki je dejal povsem odkrito, da »ne moreš biti dober politik in ostati pošten . . .«. ³⁸ Prav njemu pa so rekli »človek, ki je imel prevečkrat prav«. Sicer pa je podobno misel izrazil že Voltaire s slavnim definiranjem politike: »La politique est-elle autre chose que l'art de mentir a propos?« Ta stavek je opredeljitveno učinkovit prav zaradi tega, ker je postavljen v vprašalni obliki.

č) Prav posebno vlogo pa imajo v politični kulturi *afekti*³⁹ in emocije.⁴⁰ Le-teh ljudje ne morejo povsem nadzirati, so pa pogosto kanalizirane skozi kulturne norme. Kultura v veliki meri emocionalna vedenja ustavlja, jih pa lahko tudi hrabri.

Številni so efekti, ki imajo izjemne učinke v politični kulturi. Naj navedemo nekatere najbolj značilne. Zavist, domišljavost in samoljubje s potencirano ali izrazito sebičnostjo, ljubosumje, neprivoščljivost, strahopetnost. Zavist je na sploh poseben afekt, ki ne sledi iz povsem razvidnih interesov. Domišljavost, prevzetnost ali hohštaplerstvo⁴¹ pa so že preračunana poza. Gre za precenjevanje samega sebe in izsiljevanje priznanja drugih. Samoveličje pa je lahko celo bolezensko stanje. Nemalokrat onemogoča dojemanje realnega stanja in položaja in zanikanje dejstev. Strahopetnost ali strahopetstvo je seveda pomanjkanje poguma ali odločnosti. Ni pa le to. Je tudi partikularistično reševanje stiske in beg iz težav. Človek se marsičesa boji in za to je morda prav v politiki treba najti številne razloge. Ne boji se le za življenje, kar je normalen samoohranitveni nagon. Politiki pa so prav posebej lahko v življenjski nevarnosti in, zavedajoč se tega, so v marsičem vedenjsko obremenjeni. Bati pa se je tudi izgube službe, zlasti če nosi imenitno remuneracijo. Položaj je kaj lahko ogrožen. Prav tako se je moč bati izgube časti in ugleda. To sta seveda pomembna volilna vložka.

Občutek sramu prav tako lahko štejemo v afekte. Napetost med željo po uspehu in uveljavitvi, ki je močno gibalno političnega delovanja, in neprestanim strahom pred neuspehom ustvarja na le negotovosti, marveč včasih težko zadrževan bes in vedenjske ekscese.

Ekscesi pa so lahko zaigrani in torej del politične igre. To je lahko del političnega teatra. Človek namreč lahko »igra« tudi z afekti, ki jih dejansko ne čuti, ker tako veleva kaka politična oportunist. Vsekakor pa so nevarnejši afekti, ki jih imamo za psihopatološke.

Tako ali drugače se je torej treba lotiti *psihopatologije oblasti*. V politiki se brez dvoma izražajo najgloblje in najbolj neracionalne plati človekove osebnosti.⁴² Prav preseneča povezanost med funkcijo, ki jo človek opravlja, in »strukturo« njegove osebnosti.

Ljudje, ki nezadržno hlepijo po oblasti, praviloma kažejo posebno psihično

³⁸ Bruno Philip: »JRD Tata, l'home qui avait ue raison trop tôt«, *Le Monde*, Paris, 1er décembre 1993, p.6.

³⁹ Afekt (iz lat. af-fectus, ūs,m, določeno duševno počutje in občutljivost, tako: čustvo in nagnjenost) je (duševno) stanje, za katero je značilno stopnjevanje, zelo intenzivno čustvovanje; specifičnost afekta naj bi bila relativno kratko trajanje takega duševnega stanja.

⁴⁰ Emocije (iz lat. e-moveo 2 mōvi, mōtum, ven spraviti, izgnati) so čustveno vzburjenje. V politiki so lahko zelo izrazite.

⁴¹ Hohstapler (nem. Hoch-stapler, elegantni slepar, gosposček) je pojem, s katerim označujemo gizdalina in domišljavega človeka, takega, ki si daje vloge, ki so izmišljene in le zaigrane.

⁴² S tem parafraziramo ugotovitev Mauricea Bergerja (iz njegove knjige *La Folie cachée des hommes de pouvoir*, Paris: Albin Michel, 1993, glej recenzijo v *Le Monde*, Paris, 6. décembre 1993, p.2.

bolezen in ta je vselej blizu narcisoidnosti.⁴³ Osvojitve oblasti in njeno posedovanje je potemtakem psihotičen nagon. Zunaj oblastniške poze in pozicije za takega človeka ni ravnotežja. Potreba po uveljavljanju in samopotrjevanju je v politiki prav gotovo za mnoge laže izvedljiva kot v kakem drugem »poklicu«, ki ne daje tako veliko občutkov moči in pomembnosti. Prav v politiki je veliko možnosti priznanje izsiljevati, ker je bržkone ni tako očitne bližnjice k uveljavitvi.

Narcisoidnost je pri tem lahko v pomoč, če se izrazimo nekolikanj hudomušno. Tudi razna psihotična stanja najdejo v politiki akomodacijo, celo možnost »izliva« patoloških nagnjenosti so večje v politiki.

Prav zato zlasti tisti, ki so seznanjeni z nevarnostmi, ki jih predstavljajo psihotične osebnosti za politiko, predlagajo, naj bi vsakega (političnega) vodjo preverili.⁴⁴ Politika naj bi preiskal kolegij sedmih zdravnikov in svet sedmih pravnikov (juristov) in ti naj bi se izjasnili glede politikovih zmožnosti. Nekateri predlagajo celo skrutinacijo sorodstva, ker so določena patološka stanja pač *dedna*. Psihično neravnotežje naj bi bilo razlog za izključitev kandidata za politično »službo« in pregleda naj bi bili deležni tudi politiki, ki so že na položaju.

Seveda je težko pričakovati, da bi taki predlogi prodrli ali bili celo uzakonjeni. Tako politika ostaja domena raznovrstnih afektivnosti, tudi patoloških.

d) Ko govorimo o neavtentičnosti v politiki, je treba posebej poudariti problem *reprezentacije*⁴⁵ v tistem pomenu, ko je to, naj tako rečemo, transmisija⁴⁶ med predstavljanim in predstavnikom, med zastopanim in zastopnikom, med pooblaščenim in pooblaščenim. Narava tega problema je vsaj dvojna:

- na dejanski ravni in na
- figurativni ravni.

Iz ideje reprezentacije namreč izvira ideja *mandata*,⁴⁷ ki naj bi pomenil le pooblaščenost s povsem jasno določenimi mejami pooblastila, ki ga določa »naročnik« in ta naj bi bil volivec. Pri izvršitvi mandata vselej motita

- pomanjkanje socialne identifikacije med zastopanimi in zastopnikom in
- odmik od mandata skozi akt pooblastitve, kar naj bi bile volitve, in udejanjenjem mandata; to pa je sedenje v forumih odločanja. Ker pa je predstavniška in pooblaščevalna vloga konkretizacija vsake politike v njenem akcijskem programu, je prav tu njen *temeljni paradoks*: pooblaščenost ali pooblastitev je vselej difuzna, premakljiva iz funkcije v pravico ter pri tem napolnjena z osebnostjo pooblaščenca in skozi to osebnost od pooblastiteljev praviloma močno odmaknjena.

Pooblaščevalci dejansko ne vplivajo na stališča pooblaščenecv. Ko le-ti dobijo mandat, se lahko »požvižgajo« na mnenje svojih volivcev. Edina zavora pri tovrstnem odmiku je lahko spet poljubno pojmovana, popularnost in s tem kalkulacije glede naslednjih procesov pooblastitve.

⁴³ Narcisoidnost ali narcizem (tako imenovan po Narcisu, sinu atenskega boga vođa, ki je zavrnil ljubezen muze Echo in se zaljubil v lastno podobo v vodi, kaznovan je bil s tem, da je spremenjen v cvetlico istega imena) je patološko pretiravanje in občudovanje samega sebe, samoljublje.

⁴⁴ Glej na primer: Fernand Destaing: *Le pouvoir e la folie* – Paris: Buchet-Chastel, 1993.

S problemom patoloških osebnosti na odločilnih položajih v politiki se je ukvarjal tudi Erich Fromm, posebej v svoji *The Anatomy of Human Destructiveness*, več izdaj, med njimi – Harmondsworth, England: Penguin, 1977.

⁴⁵ Z reprezentacijo (iz lat. repraesentatio, ónis, f, predočitev, predstava, podoba, iz glagola re-praesentó), pred oči postaviti, živo predočevati, takoj storiti in tudi: plačati v gotovini) je predstavljanje in je zastopanje.

⁴⁶ Transmisija (iz lat. transmissio, onis, f, prevoz iz glagola trans-mitto 3 misi, missum, čez peljati ali poslati, preko časa prevesti, premestiti, poveriti komu kaj) je prenos moči prek tovrstnega mehanizma, je posredovanje.

⁴⁷ Mandat (iz lat. mandó, l, izročiti, zaupati, naročiti, ukazati) tako je mandatum, i, n, naročilo, ukaz, povelje, je pogodba o opravljanju kakega posla za koga drugega, je naročilo in je pooblastilo.

»A politikában csak
az ellenségemet ki,
a barátainkat nem.«

/Mihály Károlyi: *Ravelski*

4

Lotimo se še tistega področja politične kulture, ki zadeva *stasiologijo*.⁴⁸ Strankarstvo in strankarjenje naj bi bili bistveno obeležje sodobnih demokratičnih sistemov. Stranke pa so nekakšna vmestnost med politiko določene skupnosti (države še posebej) in posamezniki, ki se v tej skupnosti priglajašo k veljavi. To naj bi bile skupine somišljenikov, organiziranih tako, da bi imeli moč in možnost ne le predstaviti svoje poglede na politiko, marveč skozi sfero političnega izsiliti svoje programe in interes, kot da gre za splošno korist. Pripadnost politični stranki pa ima vsaj dvojni učinek:

- veča in intenzificira možnost posameznika (politika), da se uveljavi,
- določa temu istemu posamezniku parametre delovanja in ga zavezuje z določeno parcialno splošnostjo ter obvezuje v strankarskem boju.

a) Skozi stranko in v stranki se potemtakem vzpostavlja in utrjuje posebna *identiteta*. Pri tem pa ne smemo pozabiti na »gradacije« v njej.⁴⁹ Takole bi jih lahko razvrstili:

- v stranki so na čelu voditelji in funkcionarji ali tisti, ki se jim na splošno reče aktivisti,
- so tisti, ki skozi stranko čakajo, če zmaga na volitvah, položaje, in so taki, ki so čisto
- navadni člani, vodeni ali uravnavani skozi ideološke zavezanosti, svetovni nazor, vidne in manj razvidne interese, osebne simpatije in antipatije itd.

Nagibi za članstvo v politični stranki so vsekakor silno različni.

V določenih političnih sistemih so nagibi poleg čisto konkretnih položajev in hierarhije pomembnosti zelo izraziti tisti interesi, ki zadevajo *remuneracijo*,⁵⁰ ki se razteza od strankinega denarja do dobro plačanih mest v *sistemu plena*. Prav sistem plena je politično privlačen. Stranka na oblasti namreč deli najboljše položaje, še posebej, denimo, v kaki diplomaciji, svojim najbolj vernim in »zaslužnim« kot nagrado.⁵¹ Oblasti si politične stranke želijo še posebej zato, da bi razpolagale s prednostmi, ki jih daje z dostopnostjo najboljše remuneriranih državnih služb. Pa tudi s promocijo, ki jo omogoča država na vseh področjih življenja.

Željo po oblasti, ki je temeljno gibalno delovanje politikov in njihovih strank, in donosen poklic politika torej spremlja tudi vselej zelo oprijemljiv interes.

Stranke si praviloma zagotovijo tudi lastne dohodke.

b) Pri določanju zvrsti politične kulture se pravzaprav ni moč izogniti prav vprašanju *financiranja strank*. Prav gotovo nam pri tej razporeditvi lahko pomaga vsaj kratka analiza med nekaterimi izbranimi državami. Velika Britanija je tako edina evropska država, v kateri velja proporcionalni predstavniški sistem. In tu ni državnega financiranja strank. Laburistično stranko podpirajo tradicionalno sindikati (okoli 75%), Konzervativna stranka pa največ denarja dobi iz finančnih in

⁴⁸ Stasiologija (iz gr. stasis, stališče in tako: stranka, metonimično v smislu: politično prepiranje, strankarske zdrahe in zopervanja) je vodenje o strankah ali partijah.

⁴⁹ *Identiteta* (1993), str. 145.

⁵⁰ Z remuneracijo (iz lat. re-mūnerātiō, ōnis, f, plačilo, povračilo, nagrada v denarju) razumemo ne le plačila v denarju, marveč tudi skozi položaje.

⁵¹ Problemi birokratske vladavine, *Pogledi*, Split, br. 1 iz 1983, str. 203.

industrijskih krogov. Kot se zdi, država tudi nima potrebe vmešavati se v strankarska trošenja s kakimi nadzori.

Prva država, ki je uvedla financiranje strank, je bržkone Nemčija, nekako v letu 1959. Glavni razlog ni bil siromašnost političnih strank, pač pa so nekatere želele biti manj odvisne od finančnih prispevkov zasebne industrije. Politični prispevki sindikatov pa so postali nezakoniti že ob vzpostavitvi Zvezne republike Nemčije. Strankam v Bundestagu je plačanih okoli 148 milijonov (ameriških) dolarjev, kar se proporcionalno deli na stranke po številu sedežev v parlamentu. Stranke morajo objavljati račune izdatkov, pa še imena vseh donatorjev, ki so prispevali več kot določeno vsoto denarja. *Skandinavske* države so sledile nemškemu primeru. Morda so stranke dobivale le manj denarja. Švedska je začela dajati strankam leta 1965, Finska 1966, Danska 1969 in Norveška 1970. Subsidije so se vezale bodisi na število glasov, ki jih je kaka stranka dobila na volitvah, ali pa na število izvoljenih poslancev. Tudi tu morajo stranke objavljati svoje račune in navajati svoje donatorje. Ni bilo škandalov.

c) *Škandali* pa so pretresli Italijo, Francijo, Španijo in Belgijo, kjer država generozno financira politične stranke. V Italiji je bilo obilno financiranje političnih strank uvedeno leta 1974. Razlog naj bi bil nered, h kateremu so prispevala tajna financiranja, zlasti s strani industrialcev. Uvajanje državnih subsidij pa še zdaleč ni ustavilo umazanih praks, ki so zadevale skoraj vsako stranko in seveda mnoge vodilne politične može. Na referendumu (aprila 1993) je 90% Italijanov glasovalo za ukinitve državne podpore političnim strankam. To imamo za eno od najbolj odločnih in nedvoumnih obsodb partitokracije in hkrati zgovorno nezaupnico vsem politikom.

Italijanske stranke morajo na temelju zakona v časopisju objavljati podrobnosti o svojih dohodkih, navajati morajo imena donatorjev. Zakon je bil prej slaven po kršenju kot po spoštovanju. V Franciji se je zakon o političnem financiranju podrl leta 1990. Škandali so bili predvsem v Socialistični stranki. Postavljene so zgornje meje prispevkov, zasebnim in podjetniškim. Partije morajo objavljati svoje račune. V Španiji stranke dobijo subsidijo na temelju sedežev, ki jih imajo v Cortesu (parlamentu), in še določeno razliko za vsak glas, ki so ga dobile na volitvah. Računi se morajo objavljati in prispevki imajo zgornjo mejo. Belgija je (junija 1993) sprejela zakon, ki prepoveduje politične donacije podjetij in sindikatov. Le posamezniki bodo smeli prilagati. Trošenje vsakega poslanskega kandidata pa naj bi bilo strogo nadzirano ne le ob volitvah, marveč vsaj leto dni pred njimi. Vsaka stranka naj dobi določeno vsoto denarja od države in še majhno korekturo za vsak glas. Račune pa je treba predložiti posebni komisiji.

č) Prav pri obravnavi vloge političnih strank smo tako prišli do obravnavane *korupcije*.⁵² Korumpiranost je neizogibna ne le v javnih zadevah, marveč nasploh v odnosih med ljudmi; še posebej je to tako, ker je nemogoče v idealnem smislu razlikovati javno od zasebnega. Človek na oblasti pa ne more ločiti »urada« od zasebnosti. Prav tu pa smo spet na področju, kjer ne pomagajo kake zakonske norme. V Italiji cenijo, da korupcija odnaša kar 15% proračunskega deficita.⁵³ V nerazvitih državah Afrike, Azije in Latinske Amerike je vsekakor odliv še veliko večji.

⁵² Korupcija (lat. corruptiō, ōnis, f, pokvarjenost, izprijenost, podkupljenost) pojmuje v širokem pomenu: od koruptnosti kot moralne izprijenosti do dajanja ali prejemanja kake nagrade, denarne ali drugačne, za nezakonito reševanje javnih zadev.

⁵³ *The Economist: A Survey of Italy*, London, June 26th 1993, p.9.

Ne gre pa le za siromašenje državnih prihodkov skozi neregularne odhodke. Korupcija ustvarja nered v javnih zadevah in če je integrirana v kako politično kulturo, ustvarja *stanje duha*, ko je moč korupcijo celo sprejeti kot nekaj normalnega, kajti oblast je pač »treba izkoriščati«. »Čemu ti bo oblast, če je ne izkoriščaš«, bi rekli Sicilijanci. Prav zanimivo je, da se to izkoriščanje lahko vgradi v določeno normalnost. Od politikov se pač pričakuje, da so in bodo ostali korumpirani.

Korupcija in koruptivnost spremljata delovanje vsake države, le oblike so različne in prigrabljene vsote niso vselej enake. Korupcijo je poznal antični Rim in tam so temu rekli »prilaščanje javnih sredstev« in tak postopek šteli med (velike) zločine. Vselej je bila znana tudi korupcija kot izkoriščanje položaja.

Korupcijo je moč definirati tako v legalnem kot v normativnem smislu. Obe pojavnosti lahko sovpadata. V legalnem smislu je korupcija kršitev zakonskih predpisov in omejitev, ki veljajo za politiko. Normativno je politik korumpiran, če kako krši normo. Niso pa predvidena vsa dejanja in postopki in že sam položaj daje možnosti preseganja pooblastil in izkoriščanja prednosti urada.

Stranke pa so se v demokraciji, kakršno je uveljavila naša evropska civilizacija, izkazale kot primeren kanal korupcijskega delovanja, še posebej ko v oblasti sodelujejo ali jo celo določajo.

DRAGO KOS*

Neformalne prostorske niše

Teza o preveliki kompleksnosti modernih (formalnih) sistemov (Habermas, 1987; Offe, 1990; Beck 1992) ponuja produktivne iztočnice za interpretacijo neformalnih dejavnosti v modernih družbah. Neformalnost v tej optiki postane strukturna značilnost (»stranski produkt«) modernih hiperkompleksnih družb, hkrati pa tudi eden od mogočih izhodov iz blokad, ki jih povzročajo težko obvladljiva večnivojska diferenciranost razvitih sistemov. Ekspanzijo neformalnih opcij lahko obravnavamo kot proces nastajanja paralelnih (komplementarnih) prostorov, ki nadomeščajo blokade, nastale zaradi prevelike kompleksnosti formalnega sistema. Neformalno delovanje je torej ustvarjanje paralelnih prostorov – niš, kjer se je (vsaj začasno) mogoče izogniti nefleksibni togosti formalnih procedur.

Na to tezo je mogoče navezati idejo o fizičnih »paralelnih svetovih«, o katerih govori Williams (1990). Pri tem se nam takoj zastavi serija resnih vprašanj: a) ali iskanje »izgubljene skupnosti« (Bulmer, 1987) s formiranjem paralelnih neformalnih življenjskih svetov lahko nekonfliktno sobiva z modernim formalnim sistemom; b) ali je evolucija (post)modernih sistemov že prišla do stopnje, ki omogoča »miroljubno koeksistenco« različnih »formalnih in neformalnih« regulacijskih tehnik; c) ali je hiperkompleksnost modernih sistemov res tolikšna, da je nastajanje niš, ki znižujejo potrebo po regulacijskih kapacitetah, lahko ena od realnih variant usklajevanja kompleksnih družbenih kapacitet. Ta vprašanja so seveda aktualna v najbolj »razvitih«, tj. najbolj kompleksno diferenciranih modernih družbah. V »manj razvitih«, tj. tistih, v katerih proces diferenciacije še ni privedel do hiperkompleksnosti, pa se zastavlja vprašanje, ali dopuščanje paralelnih neformalnih prostorov lahko deluje preventivno, tj., ali lahko prepreči blokade, ki bi se sicer pojavile z nadaljnjo sistemsko diferenciacijo.

Testiranje teh idej v fizičnem prostoru, npr. v kompleksnem urbanem okolju, ima status nekakšnega prototipnega preverjanja, ki ima paradigmatičen pomen za urejanje modernih družb. Predpostavka temelji na domnevi, da ne obstajajo bistvene razlike med splošno družbeno in posebno urbano teorijo. Ustreznost velja v obe smeri: splošna družbena teorija pojasnuje (posebne) urbane fenomene, (kar je nedvomno logično), prav tako pa tudi teorija urbanega prispeva k splošni družbeni teoriji.

Paralelni urbani prostori

Obstoj »paralelnih svetov« v urbanem prostoru za urbano sociologijo seveda ni nova tema. Ta sociološka disciplina se je že do zdaj s številnimi študijami posamez-

* Dr. Drago Kos, asistent na FDV v Ljubljani.

nih primerov ukvarjala s takšnimi posebnimi conami, ki so nastajale v oblikah različnih etničnih oz. marginalnih skupnosti v večjih mestih.¹ Tudi številne komune iz šestdesetih oz. sedemdesetih let so bile primeri romantičnih (Eder, 1990) »paralelnih« svetov, vendar niso bile vezane izključno na urbani prostor. S svojo specifično ideologijo in regulacijo so bile nekakšne izjeme, ki so le občasno presegle območje svojega, jasno zamejenega prostora. Večinoma so ostale enklave v pravem pomenu besede, tj. izjemne sklenjene skupnosti, ki so morda s svojo »neformalno« kontrakulturno oz. obkulturno prakso pri »konformistični« večini vzbujale nelagodje in nič več (Tomc, 1986). Problematičnost takšnih radikalnih oblik nesprejemanja prevladujočih institucionalno vkalupljenih delovanj je prav v njihovi radikalnosti, tj. nepripravljenosti oz. nesposobnosti kompromisne kohabitacije s formalnim institucionalnim sistemom. To je pomenilo, da je bil pogoj obstanka (skoraj) popolna izolacija, tj. popoln umik iz represivne kompleksnosti modernih družb.

Med modernistične odgovore na blokade nefleksibilnega (urbanega) sistema nedvomno spadajo tudi nova (urbana/družbena) gibanja. V razpravi o tovrstnih odgovorih na modernistično hiperkompleksnost se seveda ni mogoče izgoniti Castellsovi razpravi *The City and the Grassroots* (1983). V njej je analiziral značilne primere urbanih gibanj, ki so se razvila kot kolektivni odgovor na nefleksibilnost urbanega sistema. Urbana kriza je po Castellsovi definiciji dejansko nesposobnost rigidno formaliziranega urbanega sistema odgovoriti na izzive, ki jih predenj postavljajo »novi akterji v zgodovini in družbi« (Castells, 1983: XVI). Za »postmarksista« Castellsa je seveda še vedno značilen aktivistični pristop, vendar ni težko videti, da gre v gornji tezi dejansko za ugotovitev neskladja dveh praks: sistemske, tj. formalne, in zunajsistemske, tj. neformalne. Še več, Castellsove analize urbanih neredov v velikih ameriških mestih, pa tudi v Evropi nedvoumno pokažejo, da namesto formalnega urbanega reda, ki ni sposoben rešiti akumuliranih problemov, nastopi nov neformalni red: »Ko množica spozna, da so prej veljavne omejitve odpovedale, sama vzpostavi svoja lastna pravila ravnanja« (ibidem: 50).

Bistveni poudarek je ugotovitev, da gre v takšnih in podobnih primerih dejansko za nastajanje »paralelnih« urbanih prostorov, ki nekako »gnezdijo« znotraj obstoječega formalnega urbanega reda. Te enklave so v stalni koliziji ali celo konfliktu s sistemom, vendar, če obstoj sistema samega ni ogrožen, lahko včasih pride do pomiritve oz. do relativno trajnega sobivanja. Še več, v določenih razmerah lahko pride tudi do produktivnejšega sožitja, tj. do tega, da so takšne neformalne oblike urbanega življenja vir inovacij za formalni urbani sistem (ibidem, 295). Takšne primere pa lahko neposredno navežemo na Habermasovo (1989) tezo o medsebojni odvisnosti sistema in sveta-življenja.

Castellsov pristop je že nekoliko zastarel, kar pa tudi ni posebej presenetljivo glede na dejstvo, da je njegova analiza »grassroot« gibanj izšla že leta 1983. Kljub pronicljivosti in vplivnosti ostaja njegova analiza za korak »prekratka«, ker izpušča iz vida zelo obširno družbeno/prostorsko prakso, ki se ne organizira kot (urbano) gibanje, ima pa kljub temu izreden pomen za življenje v (urbanem) okolju in zato zasluži veliko pozornost. V nasprotju s Castellsom mislim, da nove urbane pomene ustvarjajo tudi tiste akcije oz. dogajanja, ki ne prerastejo v organizirano na politični ravni delujoče gibanje. Novi pomeni urbanega torej nastajajo na različne

¹ Klasičen zgled je npr. knjiga »Inside the Inner City« avtorja Paula Harrisona (Penguin Books, Harmondsworth, 1983).

načine, tako tudi ni nujno, da se paralelni urbani prostori vzpostavljajo na političen način. Skratka, kot nakazujejo »postmodernisti« (npr. Harvey, 1989), je treba biti pozoren tudi in predvsem na marginalnosti, partikularnosti, kaotičnosti, fragmentarnosti ipd, tj. na pojave, ki so dejansko pravo nasprotje organizirane kolektivne akcije. Kot je prepričljivo pokazal Gershuny (1983), ima vsakodnevna, prozaična neformalna prostorska praksa, ki na prvi pogled nima radikalno subverzivnega potenciala, sposobnost ekvivalentnega nadomeščanja kompleksnih formalnih sistemov produkcije dobrin in storitev in s tem tudi sposobnost zmanjševanja povpraševanja po regulacijskih kapacitetah, kar pomeni, da posredno vpliva tudi na politično regulacijski sistem.²

V kolikšni meri je torej upravičeno pričakovanje, da spontana neregulirana dejavnost lahko kohabitira s striktno formalizirano administrativno prostorsko regulacijo. Skratka, ali je realna ocena, da neformalno prostorsko delovanje razbremenjuje kompleksni sistem urejanja prostora, podobno kot npr. po Gershunyju (1983) razbremenjuje sistem produkcije storitev.

Problematičnost kompleksne regulacije

Nobenega dvoma ni, da je reguliranje (urbanega) prostora, tj. uporaba planskih in drugih formalnih mehanizmov, zelo kompleksno in razvejano področje, ki se še povečuje. V urbanem prostoru je vedno manj prostora za dejavnosti, ki bi se lahko odvijale spontano, ne da bi trčile ob formalne oz. formalistične postopke. Razraščanje formalne prostorske regulacije je marsikje tolikšno, da prihaja do nasprotnih, tj. nezaželenih učinkov (Gantar, 1990). Namesto da bi reguliranje omogočalo usklajeno delovanje v prostoru, prihaja do prekrivanj (Dekleva et al., 1990: 22) oz. do blokad. Skratka, »dejstvo, da je urejanje prostora razdeljeno na toliko različnih organov, je verjetno izraz postopnega razraščanja področja in dolgoletnega odlašanja pri realizaciji delitve kompetenc med organi« (Dekleva et al., 1990: 58). Glede na logiko koncentracije raznovrstnosti (diferenciranosti) v urbanem prostoru je seveda naraščanje regulacije v precejšni meri logično. Vsak posamezen specifičen interes oz. akcija je lahko ovira za vse druge, zaradi česar so nujna standardizirana, tj. formalizirana pravila igre. Vendar pa je ta proces po mnenju mnogih preveč napredoval. Primerjalne analize kažejo, da je »razraščanje« sistema v določeni meri splošen pojav,³ pri nas pa se srečujemo še z dodatnimi posebnostmi.

Ne glede na zelo različne poglede na »količino« družabnega administrativnega intervencionizma se je torej mogoče strinjati s precej staro oceno, da z naraščanjem formalno sistemske regulacije naraščajo tudi nezaželeni učinki (Popper, 1965), tako da je velikokrat vprašljiv končni rezultat regulacije. Ta trend lahko zelo dobro ponazorimo s prometnimi zagatami velikih mest, ki so paradigmatičen primer neobvladljive hiperkompleksnosti. Diferenciacija mestnega prostora (coniranje) povzroči eksponentno naraščanje povezav med različnimi elementi (prostori), zaradi česar je promet najbolj kritičen urbani sistem.⁴ Na prvi pogled se

² Do bolj »nevarnih«, tudi rušilnih potencialov pa lahko pride, če med rigidno formalno in bolj fleksibilno neformalno prakso ni vzpostavljena vsaj minimalna komunikacija, tj., če ne obstaja vsaj minimalen interpenetracijski prostor.

³ V navedeni študiji UI je opravljena primerjalna analiza avstrijskega, švedskega, britanskega, nemškega in slovenskega sistema urejanja prostora (Dekleva et al., 1990).

⁴ Tudi v Ljubljani kot relativno majhnem mestu je promet eden najbolj kritičnih »mestnih sistemov«. Gl. več o tem v D. Kos, Prometna ureditev v Ljubljani, Varianta, MRS, Ljubljana, 1991.

torej zdi, da v urbanem prostoru ni prav veliko možnosti za uveljavitev deregulacije, zato seveda vzbuja dvome o realnosti takšnega prizadevanja tudi ideja o neformalnih paralelnih prostorih, ki naj bi z razbremenjevanjem regulacijskih zmogljivosti prispevala k obvladljivi stopnji kompleksnosti.⁵

Zniževanje regulacijske ravni

Na tej točki je pomemben učinek neformalne samoprodukcije, o kateri govori Gershuny (1983). Njegova »socialna inovacija« omogoča zmanjševanje nujnih povezav med različnimi prostorskimi conami ob sorazmerno enaki oz. celo višji produkciji dobrin in storitev. Predvideno je torej nadomeščanje velikih specializiranih produkcijskih sistemov z individualno fleksibilno samoprodukcijo dobrin in storitev. Najpomembnejši učinek z vidika kompleksnih (urbanih) sistemov je zmanjšanje »prostega teka«, ki je sicer neizbežna stranska posledica delovanja velikih sistemov. Samoprodukcija je v tem pogledu veliko učinkovitejša in prav to razbremeni, tj. sprošča regulativne kapacitete (urbanega) sistema. Ta lastnost oz. možnost se dobro ujema s potrebo po deregulaciji pri urejanju prostora, tj. zniževanjem ravni, na kateri so sprejete oz. legitimizirane odločitve (Dekleva et al., 1990).

Nova »domocentričnost«, tj. ponovna koncentracija večjega števila funkcij v bivalnem okolju, dejansko pomeni spreminjanje monofunktionalnosti v polifunktionalnost oz. polivalentnost, kar je ena bistvenih značilnosti postmoderne (urbanega) prostora (Harvey, 1989: 67). Gledano z administrativne regulativne perspektive nastajanje takšnih prostorov sicer predpostavlja zelo zahtevno koordinacijo raznovrstnih aktivnosti na določenem omejenem prostoru. Kot sem pokazal že drugje (D. Kos: 1988) »novo delo na domu«, tj. delo v bivalnem okolju sproži številne nove regulacijske probleme. Vendar pa je bistvena sprememba spreminjena raven regulacije. Povečuje se delež vprašanj, ki jih je mogoče reševati na lokalni⁶ oz. celo individualni ravni in pri katerih ni več potrebno vključevanje obsežne »sistemske mašinerije«. Za poslušanje koncerta npr. zadostuje vključitev gramofona (Gershuny, 1983).⁷ To načelo seveda ne velja za vsa področja delovanja. Mnoge osnovne »infrastrukturne« dejavnosti morajo še vedno biti formalno administrativno urejane na višjih ravneh, vendar pa je evidentna redukcija upravljaljskih kapacitet kot posledica zmanjševanja fizičnega pretoka ljudi in materialov. Povečan promet informacij in nastajanje novih, avtonomnih kombinacij, omogoča nove neformalne načine proizvodnje dobrin in storitev. Najmanj, kar lahko torej predvidevamo kot posledico zmanjšanja fizičnih tokov v prostoru, je sproščanje zelo obremenjenega prometnega urbanega sistema.

⁵ Celo nasprotno, če npr. poizkušamo aplicirati Gershunyjev (1983) primer samoprodukcije prometnih storitev, tj. zamenjave formalnega sistema (javni mestni promet) s samoprodukcijo prometnih storitev z osebnimi avtomobili, postane povsem očitno, da v tem konkretnem primeru neformalna samoprodukcija ne rešuje prometnih zagat, temveč jih dejansko povečuje (Huttman, 1989).

⁶ Raziskovalce je pritegnil pojav »novega lokalizma«, ki se razlikuje od »starega« po tem, da je osnova prostovoljno združevanje za reševanje »novih« lokalnih problemov. »V mnogih bogatejših deželah so se pojavile nove oblike urbanega združevanja za kolektivno delovanje... Ta novi lokalizem pospešujejo nove komunikacijske tehnologije« (Teune, 1992: 108). Pomembna ugotovitev (Strassoldo, 1992) je, da »novi lokalizem« ni v negativni korelaciji z globalizmom.

⁷ Podobni so učinki mnogih telekomunikacijskih tehnologij, ki bistveno poenostavljajo postopke, npr.: možnost poslovanja z bankami preko telefonov, interaktivno vključevanje v banke podatkov, samopredvajanje TV-programov ipd. (Gl. tudi Mlinar, 1990.)

Spregovoriti je treba tudi o dejavnikih, ki preprečujejo preveč optimistična pričakovanja v zvezi z zmanjševanjem potreb po sistemski formalno institucionalni regulaciji,⁸ tj. dejavnike, ki bodo nedvomno tudi še v prihodnje omejevali alternativno neformalno substituiranje formalnega sistema urejanja prostora. Kljub bistvenim spremembam, ki jih omogočajo nove tehnologije, se pojavljajo tudi zahteve po dodatni regulaciji dogajanja v prostoru. Najbolj izrazit in poznan primer je npr. sklop ekoloških vprašanj, ki je potencialno vir obsežnih normativnih posegov v prostor.

Drugi sklop razlogov, zaradi česar potreba po obsežni prostorski regulacijski mašineriji ni zgolj inercialni avtomatizem, je v tesni povezavi z gornjim. Nedvomno dejstvo ostaja, da je prostor eden od najpomembnejših produkcijskih faktorjev oz. razvojni potencial, ki se od drugih razlikuje tudi po tem, da je njegova omejenost zelo očitna in tu se ne da dosti spremeniti. Iz tega lahko sklepamo, kar je povsem nazorno v ekonomiji, da sta upravljanje in gospodarjenje s prostorom nujnost in da regulacija prostora ostaja eden najpomembnejših vzvodov ekonomske moči.

Kjer koli imamo opraviti z redko dobrino, je nujno treba upoštevati tudi socialni element, tj. zagotoviti vsaj približno enakopravne možnosti dostopa do redke dobrine (v našem primeru prostora). To pa seveda zahteva določeno »socialno regulacijo«. Ta funkcija je prav s sociološkega vidika zelo pomembna. Predvsem se to nanaša na regulacijo dostopnosti prostora v kmetijstvu in v stanovanjski sferi.⁹ Na splošni ravni bi lahko to komponento označili kot potrebo po socialno pravični regulaciji uporabe prostora. Skratka, dostopnost prostora kot produkcijskega faktorja in kot potrošne dobrine je treba nekako izenačevati in tu imajo razni regulatorji oz. država veliko dela. Ta nujnost je lahko tudi predimenzionirana, nedvomno pa je določena stopnja regulacije socialne distribucije prostora kot redke dobrine bistveni pogoj za stabilno delovanje vsake družbe.

Nujnost prostorske regulacije izhaja torej iz treh osnovnih razlogov – fizičnega, ekonomskega in socialnega. O tej nujnosti ne gre dvomiti. Ogromno dilem pa se pojavlja glede količine načina in regulacije. Bistveno vprašanje je torej, kolikšni sta optimalna količina in vrsta regulacije. Nujno je treba upoštevati omejitve, ki sem jih grobo sistematiziral v tri osnovne sklope, sicer lahko zaidemo v poenostavljanje, ki je pogosta »bolezen« preveč zagretyh zagovornikov določene ideje (oz. sklopa idej). Širitev prostorov neformalnosti oz. nastajanje polivalentnih prostorov pomeni dejansko le spreminjanje načina in ravni regulacije, ne pa eliminacije nujnega reguliranja različnih dejavnosti v prostoru.

Dva vidika neformalnega delovanja

Neformalno delovanje v prostoru je torej mogoče obravnavati kot a) znak disfunkcij formalnih regulacijskih mehanizmov in b) kot znak nastajanja vzporednih prostorov.

⁸ Pri tem nimam v mislih debate »trg ali plan«, ki je bila zelo živahna ves čas tekmovanja »kapitalizma in socializma« in o kateri obsežno in podrobno piše Gantar (1992). Po Habermasu (1987) sta tako trg kot plan formalno sistemska načina regulacije, v tej razpravi pa, kot rečeno, govorim o možnostih za nesistemsko neformalno samoregulacijo.

⁹ Agrarne reforme (Fitzgerald, 1985) v manj razvityh deželah in squatterska praksa v razvityh deželah (Peterson, 1991, Draaisma & Van Hoogstraten & Adams, 1986) so zelo nazoren izraz socialne razsežnosti dostopnosti prostora.

ad a) Neformalna praksa se pojavi in razširja predvsem kot spontana korekcija slabega delovanja oz. nedelovanja formalne administrativno določene prakse. V tem primeru govorimo lahko o *kompetitivnem substitucijskem* odnosu med formalno in neformalno prostorsko prakso. Kompleksnost družbe se zaradi podvajanja formalne in neformalne prakse dejansko povečuje. Najbolj nazoren in splošno poznan primer je relativno razširjena črnograditeljska praksa, ki je med drugim posledica dolgotrajnih in zelo zapletenih legalizacijskih postopkov.¹⁰

ad b) *Komplementaren potencial neformalnega delovanja* pa se lahko pojavi neodvisno od formalno regulirane prakse. V tem primeru gre dejansko za »svobodno« izbiro med dvema opcijama – formalno in neformalno. Takšen razvoj pa lahko prispeva k deregulaciji, tj. k zmanjšanju potreb po regulaciji (Bulmer, 1987) in s tem k znižanju kompleksnosti sistema in družbe.

Ta dvojnost je dejansko osnovni razlog zapletov in težav pri vsakodnevni prostorski regulaciji. Modernistično vzgojeni mestni upravljavci so običajno zelo nedojemljivi za komplementarni potencial neformalnih prostorskih praks, ki ne zahteva samo formalne, temveč tudi substancialno presojo in odločanje. To pa je običajno previsoka ovira za aparat, ki deluje, kolikor deluje, predvsem kot rigidni formaliziran sistem. Zaradi tega zapleti z neformalnimi samoorganiziranimi skupinami, kot je npr. med ljubljansko mestno oblastjo in Mrežo za Metelkovo seveda, niso nikakršno presenečenje, prej pravilo, ki učinkovito ponazarja razliko med modernističnim togim formalizmom in zametki postmoderne pluralističnega dojemanja urbanega prostora.

LITERATURA:

- BECK, Ulrich (1992): *Risk Society – Towards a New Modernity*, Sage, London
- BULMER, M. (1987): *The Social Basis of Community Care*; George Allen and Unwin, London
- CASTELLS, Manuel (1983): *The City and the Grassroots*; Edward Arnold, London
- DEKLEVA, Jože, et al. (1990): Primerjalna analiza sistema planiranja med Slovenijo in državami Zahodne Evrope – raziskovalno poročilo, UILRS, Ljubljana
- DRAAISMA, J., VAN HOOGRATEN, P. (1983): *The Squatter Movement in Amsterdam*, v: *International Journal of Urban and Regional Research*, no 7 London
- EDER, Klaus (1990): *The Rise of Counter-culture Movements Against Modernity: Nature as a New Field of Class Struggle*, v: *Theory and Society*, vol. 7, no. 4, London
- FITZGERALD, E. (1985): *Agrarian Reform as a Model of Accumulation: The case of Nicaragua since 1979*, v: *Journal of Development Studies*, 22, 1,
- GANTAR, Pavel (1990): *Sociološka kritika teorij planiranja*, (doktorska disertacija), Sveučilište u Zagrebu
- GERSHUNY, Johnatan (1983): *Social Innovation and the Division of Labour*, Oxford University Press
- HABERMAS, Juergen (1987): *The Theory of Communicative Action (I)*, Polity Press in Beacon Press, Cambridge/Oxford
- HARRISON, Paul (1983): *Inside the Inner City*, Penguin, Harmondsworth
- HARVEY, David (1989): *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, Oxford
- HUTTMAN, John (1989): *World Automobility in the Global Environment*, referat na mednarodni konferenci RC ISA 25. junij, 1989, Videm, Italija
- KOS, Drago (1988): *Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj*, v: *Neformalno delo*, ed.: Svetlik Ivan, Delavska enotnost, Ljubljana
- MLINAR, Zdravko (1990): *Od obrobnihih zaznav do prepoznavanja identitete informacijske družbe*, v: *TIP*, vol. 27, št. 1/2, Ljubljana
- OFFE, Claus (1990): *Modernost, utopija in racionalizacija*, v: *ČKZ*, 127, 2, Ljubljana
- PETERSON, Jeff (1991): *Squatters in the United States and Latin America: The Discourse of Community Development*, v: *Community Development Journal*, 26. 1. Ann Arbor, Michigan

¹⁰ Gl. o tem več v *TIP* 5/6 1993.

- POPPER, K. R. (1965): Das Elend des Historicismus, Tuebingen
- STRASSOLDO, Raimondo (1992): Globalism and localism: theoretical reflection and some evidence; v: Mlinar Z., ed., Globalization and Territorial Identities, str. 35-59, APL, Avebury
- TOMC, Grega, ur. (1986): Druga Slovenija, Krt, Ljubljana
- WILLIAMS, P. Oliver (1990): Bivalne skupnosti in nova bivalna oblika; v: Družboslovne razprave, št. 10, SSD/ISU, Ljubljana

Postmoderna poslovna etika

»Dobri smo preprosto,
zli pa na veliko različnih načinov.«
(Neznani grški pesnik)

Prepričanje, da so poslovni ljudje in morala dve skoraj nezdružljivi kategoriji, je staro skoraj toliko kot civilizacija, v kateri živimo. Ta splošna točka (*tópos*) se je prebila iz vsakodnevnih izkušenj zdravega razuma do religije, znanosti in filozofije. Poslovneži so tako kot pravniki od nekdaj veljali za *slabe kristjane*. Ker trgovine ni bilo mogoče povsem zavreči glede na njeno realiteto in pomen v ljudskem tuzemeljskem življenju, so jo v katoliškem branju in tolmačenju *Biblije* tisočletje in pol obravnavali kot *nujno zlo* in negativno vrednostno-moralno ocenjevali kot hudičovo delo. Prav tako strogo moralno so v *Koranu* grajali prakso posojanja denarja z obrestmi (zelenašenje), kar je vodilo v popolno paraliziranje bančništva in razvoja finančnega kapitala v islamskem svetu. Epohalni *obrat* na tem področju se začne šele z reformacijo, ki je, navdahnjena s svojo *protestantsko etiko*, znala ceniti do takrat prezrto mučeniško delo, podjetnost, samozatajevanje, varčnost, tekmovalni duh in entuziazem pri doseganju materialnega bogastva ter utrla pot *moderni dobi* in sodobnemu načinu življenja in poslovanja. To zgodovinsko izkušnjo je Max Weber v svoji znameniti knjigi *Protestantska etika in duh kapitalizma* pretvoril v posebno problemsko-znanstveno področje, ki ga zajema *poslovna etika*, ki ji nihče več ne oporeka legitimnosti in pomembnosti, vsaj kar zadeva sodobni poslovni svet. Čeprav sintagma »poslovna etika« danes ne napeljuje na apriorno inkompatibilnost (»ali-ali«) komponent, ki so z njo postavljene v medodnos, niti ne zveni več le kot goli *contradiction in adiecto* (leseno železo), bi morali, preden nadaljujemo z opazovanjem razsvetljevanja in razumevanja aktualnih fenomenov in norm, ki vladajo na tem področju, bolj osvetliti obseg in vsebino (denotacijo in konotacijo) kategorij *poslovanja*, *morale* in *etike*, ki jih bomo razumeli (voranssetzen) ob nadaljnji uporabi teh »tehničnih terminov«.

Uvod v tematsko-problemski horizont in pojmovno-metodološki aparat poslovne etike na prehodu iz moderne v postmoderno

Tako pod fenomenom *poslovanje* mislimo na tisto svojevrstno obliko drže (*Gestell*) in načina ravnanja človeškega *delovanja*, v katerem se dela na smotrnem organiziranju, racionalnem upravljanju in moralno odgovornem doseganju plodnih gospodarskih *Ciljev*, ki so realno dosegljivi znotraj determiniranega socio-sistema (kot urejene razvrstitve stvari, idej, ljudi, pravil obnašanja, norm interakcij in institucij).

S terminom *morala* (lat. *mos, moris*, grški ekvivalent je *ethos*) označujemo tisti specifično človeški fenomen, v katerem se izraža nek način človekovega so-prebivanja, ki je prešel v navado, običaj (nost), narav (nost). Morala izraža prostovoljno

* Dr. Dejan Jelovac, publicist.

vdanost človeka običajem, ki jih deduje tradicija skupnosti, v kateri on pre-biva in po katere načelih se privaja obvladovati se v javnem in privatnem življenju.

Pojem morala predstavlja kategorijo, ki združuje več raznovrstnih generičnih pojmov, kjer se *poslovna morala* pojavlja kot eden od njih. Njegova *differentia specifica* se zgleduje po *prostovoljno izbrani pokornosti poslovnim običajem*, ki so s tradicionalno socio-kulturno sredino učvrščeni kot vzoren način gledanja in veljaven standard ocenjevanja stvari, postopkov in obnašanja na področju gospodarjenja. Poslovna morala ima svoje pravo mesto v svobodnem medprostoru, ki je poslovnemu človeku prepuščen na (dobro) voljo med *obveznostmi*, ki so definirane z gospodarskim in obligacijskim *pravom* znotraj sociosistema, v katerem posluje, na eni strani in nujnostjo brezpogojnega podrejanja zakonom trga, paradigmam učinkovite organizacije poslovanja, racionalnemu modelu upravljanja in tistim tehnično-tehnološkim standardom, ki so zanj že determinirani s strani legitimnih institucij in ustreznih znanosti/strokovnjakov, na drugi strani. Splošno bi lahko rekli, da je polje gospodarjenja izrazito *heteronomno*, kar pravzaprav pomeni ograjeno, razbrazdano in urejeno z *regulami*, katerih prisilno spoštovanje je izsiljeno s *sankcijami*, ki prizadenejo vsakogar, ki regule prekrši ali zanemari: trg in država imata učinkovite mehanizme za kaznovanje vsakega ekonomskega subjekta, katerega obnašanje krši pravila poslovnega reda, ki je bil legalno vzpostavljen, ali pokuša izigrati/nadigrati zakone trga, organizacije in upravljanja uspešnega gospodarjenja.¹ Zato ostaja za poslovno moralo vedno samo tisti medprostor, v katerem najde svoje mesto *avtonomija volje*, brez katere po definiciji v principu ne moremo govoriti o kakršni koli moralnosti, niti o poslovni. Kajti vsaka morala se začena *šele* tam, kjer preneha nujnost, kavzaliteta, determinacija ali prisila kakršne koli vrste, utelešena v heteronomiji volje, odpira pa se *prostor-čas* svobode, v katerem je nekaj *možno in potrebno* (ne pa nujno) odločiti, narediti, oceniti kot takšno.

Filozofska disciplina, ki raziskuje človekov kritično-vrednostni odnos do ravnanja drugih ljudi, njihovih karakterjev in do samih sebe s stališča dobrega in zla, kar pomeni s stališča morale, se imenuje *etika*. S tem lahko med moralo in etiko povlečemo jasno distinkcijo, ki se po pravilu meša pri vsakdanji uporabi jezika in pri zdravorazumski komunikaciji. To razliko hrani že etimološki koren besede etika, saj je starogrški izraz *ethikós* prvobitno pomenil: poučen, pomenski. Etika je torej nek moder nauk o načinu skupnega življenja ljudi v njihovem rojstnem prebivališču (die Heimat). Natančneje, etika je filozofska disciplina (»veda«) o morali, ne pa morala sama po sebi, saj se ukvarja s teoretičnim pojasnjevanjem in kritičnim ocenjevanjem (normiranjem) izvora človeške moralnosti, proučevanjem osnovnih kriterijev moralnega vrednotenja in razumevanjem ciljev in smisla človekovih moralnih pobud, ravnanja, obnašanja in dosežkov.

Poslovno etiko, ki je v središču našega razpravljanja, lahko definiramo kot posebno vejo etike, tisto, ki se primarno ukvarja s proučevanjem poslovne morale. Ta veja etike se je pojavila šele v našem 20. st., čeprav se njeno steblo – etika – razvija in neguje v naročju evropske filozofije 2500 let. Poslovna etika se je rodila kot otrok pozne moderne. Ta etična veja je dobila potrebne impulze za svoj

¹ Kakršna koli poslovna dejavnost vedno upošteva določena pravila igre, ki jih postavljajo pravni zakoni ali pa poslovni običaji... Vendar pa morajo podjetja poslovati ne le v skladu z zakonom, temveč tudi v skladu s poslovnimi običaji in poslovno moralo. To pomeni, da se poleg pravnih pravil običajno v obveznostih (obligacijskih) razmerjih upošteva nenapisano pravilo poslovne etike, ki je splošno znano in se ohranja pri istovrstnih gospodarskih poslih.

Bogomir Kovač, *Uvod v podjetništvo*, Študijski zvezek iz zbirke Studium Generale, Ekonomija I, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1990, od. 3, str. 4.

razcvet *šele*, ko je na *samih tleh* modernega sveta ekonomskega življenja prišlo do epohalne transformacije od *laissez-faire* kapitalizma k postindustrijski družbi. V takšnem »postmodernem stanju« (Lyotard, *La condition Postmoderne*) je postala poslovna morala nujno potrebna za ekonomijo v primerjavi z modernim stanjem iz dobe mladostnega poleta prvobitnega kapitalizma, v katerem je vsaka morala obravnavana kot nepotreben anahronizem ali kot neka stranska znamenitost. Vse to pojasnjuje dejstvo, da so raziskovanja in dela na področju poslovne etike še vedno v povojih. Malo je knjig, katerih središčna problematika je poslovna morala, a še vedno je mnogo literature, ki deklarativno oznanja pomembnost tega fenomena za produktivno poslovno življenje, ali pa se ukvarja s poslovno moralo le spotoma, površno in marginalno v sklopu lastnega razsvetljevanja novoodkritega postmodernega občutka za relevantnost najširših družbenih odnosov, kulturnega okolja, veljavnega sistema političnih, ideoloških in religioznih vrednot, »bele mitologije« (J. Derrida, *La Mythologie blanche*) itd.

Glede na pričujoče razlike, ki so možne pri metodološkem pristopu preudarjanja fenomena poslovne morale, sta nastala dva primarno različna tipa poslovne etike: *deskriptivna (meta-etika)* in *normativna* poslovna etika. Prvi tip je omejen izključno na opisno pojasnjevanje tekočega stanja stvari in duha, odnosov in norm na polju poslovne morale ter na analizo aktualne jezikovne uporabe besed in stavkov, ki funkcionirajo v praksi moralnega ocenjevanja vsakdanjega gospodarskega življenja. Drugi tip ima daljnosežne in strožje zahteve, saj si prizdeva z določenih kritično-vrednostnih pozicij in kriterijev lastnega pogleda na svet podrediti obstoječo prakso ocenjevanju. Vztraja pri *prevrednotenju* vladajočih moralnih vrednot (pozitivnih norm in projektivnih idealov), da bi izboljšali njihovo normiranje za potrebe neke prihodnje poslovne prakse.

Metodološki postopek, s katerim bomo nadaljevali naše prizadevanje za upodobitev neke sodobne pozicije postmoderne poslovne morale, ki jo imenujemo *preobraženi personalizem*, ne bo sledil paradigmam predhodnih dveh tipov poslovne etike. Z opiranjem na *fenomenološko* metodo bomo poskušali razviti *eksistencialno hermenevtiko* smisla človekovega poslovnega delovanja, da bi tako razsvetlili, razumeli (*verstehen*) in učvrstili »moč presojanja« (die Urteilskraft), ki omogoča umu, da se prebije do najglobljih moralnih slojev in dimenzij fenomenov, ki se pojavljajo kot odločilni v zdravem poslovnem življenju na pragu tretjega tisočletja.

»Dobri poslovni običaji« kot oporišče poslovne morale

Človekovo gospodarsko so-bivanje se odvija v nekem zasebnem prostoru-času družbenega bitja. To je posebna ontična regija biti (*das Sein*), ki jo spoznavamo kot *gospodarstvo*, ki tvori nek svojevrsten *podsystem* znotraj *sveta sistema* kot vladajoče paradigme organizacije človeškega obstoja (*das Da-sein-a*) v modernem svetu življenja. Svojo substancialno karakteristiko pridobiva ta sfera *sveta človeških zadev* od fenomena *intencionalnosti* človeške gospodarske delavnosti, kar pravzaprav pomeni od ontološko-aksiološke *usmerjenosti k...* – doseganju realno možnih ciljev plodnega gospodarjenja. Fenomenološko opazovano, svet poslovnega življenja je za-vedno *intencionalni akt človekove smotrne poslovne aktivnosti*. Takšen svet je zato v svojem *ejdetskem bistvu* vseskozi *pomenska aktualnost*, t.j. smiselna struktura, ki nosi znake, sledove ali pečate namenov, načrtov in poslovnih projektov svojega Tvorca – poslovnega človeka. Ko govorimo o gospodarstvu,

vedno omenjamo tisti specifični arhetip realitete, ki je s *teologijo* (gr. *télos* – cilj, namen) *svoje-voljnega hotenja* njegovega »subjekta« na odločen način oblikovan, urejen in usmerjen. Zato je realnost sveta poslovnega življenja le tista ontična regija biti, ki je *finalistično* determinirana z *intersubjektivno* aktivnostjo *homo oeconomicusa*. Iz tega sledi, da če ima vprašanje o *smislu tu-bit*i kjer koli svoj legitimni *raison d'être* in racionalno opravičilo, potem je to prav *tukaj (Da)* – znotraj sveta poslovnega življenja, saj govorimo o smotrni aktih in aktivnostih, organizirani delavnosti v cilju planskega doseganja pomenskih značajnih opredmetenj (inter)subjektivne intencionalnosti. Glede na to da je sama možnost postavljanja vprašanja o smislu nekega sklopa dogajanja, ki v sebi nosi pomensko strukturo-in dinamiko, nerazdružljivo po-vezana s prisotnostjo ustreznih *meril* kot osnovnega pogoja za izvedljivost preizkušanja njegove smiselnosti oziroma nesmiselnosti, potem to z nujnim načinom konsekventno vleče za seboj, t.j. implicira zavzemanje države *hermenevtičnega* razumevanja v cilju *preferiranja* dane poslovne poteze, posla ali dosežkov. V luči takšnih pogledov začne poslovni svet nekatere oblike poslovnega dejanja, načine dejanja in vrste učinkov pogosteje in bolj skrbno *podvzemati* v odnosu na nekatere druge in drugačne, ki so prav tako možni in uresničljivi, toda manj sprejemljivi zaradi *pred-sodkov (Vor-urteil)*. Določen tip prehajanja lastne razsodne moči v navado sčasoma postane arhetip razumskega presojanja, ki se z zgodovinskim izročilom kristalizira v običaj. S tradicijo se prav ta arhetip z nasprotovanjem alternativnim opcijam učvrščuje, reglementira in reciklira kot zaželeno *poslovna običajnost* (die Sittlichkeit), kar pomeni kot *nepisano pravilo* ločevanja dobrega in slabega poslovnega obnašanja. Dobiva moč veljavne norme ob pravilnem odločanju *pro et contra*, čeprav za njim ne stoji moč legalnih institucij sveta sistema niti represivna prepričljivost pravnih *predpisov* ali tehnično-tehnoloških standardov.

Svojo veljavnost in veljavo za pravilno postopanje si poslovna običajnost pridobiva s promocijo in prikazovanjem izključno zelenih *vzorov* (paradigmatskih primerov) na javni sceni, po katerih *naj bi se ravnalo* (das Sollen) vsako poslovanje, ki se hoče šteti kot *pravilno*, t.j. tisto, ki je v skladu z običaji. Svojega (po)javnega *poziva* (der Beruf) poslovna običajnost ne ustvarja z nujo, ampak ga manifestira preko *priziva »cesarstva vrednot«* v realnost gospodarskega življenja kot neko tipično »cesarstvo nujnosti«. V primerjavi z *gospodarskim pravom* (in pravom v celoti), ki samo po sebi predstavlja *voljo* po ohranitvi (prezervaciji) nekega aktualnega odnosa moči s sredstvi *corpus iuris*-a in ga ovekoveči (konzervira) z mehanizmi pravne države, *poslovna morala* nastopa samo s promocijo *vzor(cev) vzornega* gospodarskega delovanja. V tem smislu lahko trdimo, da v tistih gospodarskih sistemih, kjer (še) ni vzpostavljena neka tradicija »dobrih poslovnih običajev«, kot kriterijev vrednostnega ocenjevanja gospodarskega delovanja, manjka poslovna morala. Z drugimi besedami, kolikor bolj natančno je poslovno življenje neke skupnosti določeno s tradicijo poslovne običajnosti ali pa so v njej trenutno veljavni običaji zbledeli in spodkopani, toliko bolj je marginalen značaj in manj vpliven domet poslovne morale. Čim slabša je morala, tem močnejši je voluntaristični improvizorium znotraj gospodarskega sistema. Najbolj očitni simptomi malignega metastaziranja kaosa ekonomske aktivnosti, ki se je »odtrgala« od delovanja »gravitacijskega polja« dobrih poslovnih običajev, se rapidno širijo na vse strani v obliki rastoče samovolje, nerentabilnega investiranja, nekontroliranega porasta cen in obresti, proizvodnih stroškov, galopirajoče inflacije, masovnega bankrota, splošne negotovosti, špekulacij, prevar, poneverb, tatvin, kar vodi v »živi pesek« recesije in masovne brezposelnosti prebivalcev. Brez posluha za

dobre poslovne običaje in osvobojen kakršne koli odgovornosti do načel poslovne morale, svet »businessa« neustavljivo drvi v brezizhodnost, kjer ni kažipotov, orientov ali jasne perspektive, ki bi ga usmerjali, upravljali in uravnotežili v prid dobremu poslovanju, kar pomeni za njegov lastni avtentični interes, ne pa iz nekega samaritanskega moralizma, humanistične utopije ali formalizma krščanskega *ethosa* čiste vesti.

Na tem mestu srečuje poslovna etika svoj glavni problem, t.j. legitimizacijo samega oporišča poslovne morale. To se zbira v nizu naslednjih vprašanj/dilem: kaj je pravzaprav *dobro poslovanje*? S čim lahko opravičimo takšno nenavadno dovajanje gospodarskega poslovanja in moralnega dobra v tako intimno zvezo? Ali nas to ne spominja na Platonovo čudno trditev o imanentni povezanosti matematike in Dobrega,² ki je moralo počakati na nastanek moderne dobe, da bi se šele takrat eksplicitno izkazalo, o kakšni imanenci govorimo? Kaj predpostavlja in kaj implicira dana enačba »poslovanje« + »Dobro« = »dobro poslovanje«? In končno, kaj sploh je *Dobro*?

Etika se že od svojega začetka sooča s težavo, kako najti splošnoveljavno določilo, s katerim bi ločili Dobro od Zla. Razprava o tem problemu je dala odločilni pečat zgodovini etike že v času, ko so sofisti in Sokrat postavili Človeka v središče filozofske problematike po epohalnem obratu glede na točko opazovanja kozmološke periode antične filozofije. Razlog, da še do danes nismo našli definicije Dobrega, ni v nesposobnosti tistih, ki so se s tem fenomenom ukvarjali, ampak v delikatnosti tega fenomena. Konsenza niso dosegli niti pri začetni predpostavki (aksiomu), ki pravi, da je Dobro pojav/pojem ekskluzivno vezan na Človekov način so-bivanja v svetu človeških stvari ali pa je »nekaj«, kar lahko najdemo (srečamo) pri drugih naravnih bitjih (kamen, zver, ipd.) in nad-naravnih bitjih (bogovi, angeli ipd.), s čimer ostaja odprta dilema o samem *modusu existence* te entitete. Če upoštevamo, da logično korektne definicije nekega definien-duma ni pri vseh tistih primerih, pri katerih ni točno ugotovljen *višji rod* (genus proximus), pod katerega bi tega lahko postavili (subsumirali), potem je bolj razumljivo, zakaj je definicija Dobrega morala zapasti v nerazrešljivo aporijo. Etična razprava o zgodovini zahodnega duha ni imela nič večjega uspeha niti pri ugotavljanju *specifične razlike* (differentiae specificaе) svojega glavnega predmeta raziskovanja glede na sorodne aksiološke entitete. To je pripeljalo do množice najrazličnejših stališč, ki so se formirala od začetka etičnega diskursa do danes. O glavnih momentih in mislecih te provenience *in extenso* smo govorili že na drugem mestu,³ zato se bomo sedaj osredotočili izključno na tisto dimenzijo diskursa, ki je relevantna za našo nalogo mišljenja: poskušali bomo postaviti na noge neko postmoderno oporišče poslovne etike.

Današnje etično nihalo duha niha med dvema ekstremno oddaljenima in nasprotnima točkama opazovanja. Eno skrajnost tvori *skepticizem*, drugo pa dogmatizem. Prva prevladuje v tradiciji anglosaksonskega pozitivizma in analitične filozofije »preprostega jezika«, katerega izhodišče je najbolj očitno povzel George Moore (*Principia ethica*) z naslednjimi argumenti: vsak dogovor, s katerim lahko odgovorimo na vprašanje, »kaj je dobro?«, je to, da pojma »dobro« *ne moremo* definirati! Dobro je »preprost pojem«, prav tako kot je »rumeno« preprost pojem,

² Glej detajlno razpravo v Alfred Nort Whitehead, *Mathematics and the Good*, v P. Schilpp, »The Library of Living Philosophers«, zvezek: *The Philosophy of A. N. Whitehead*, Tudor Publishing Co., New York, 1951, pp 667–680

³ Mislimo na tretje poglavje prvega dela naše monografije (s O. Pejanovičem) *Marks i filozofija modernog doba – Prilog zasnivanju problemsko-sistemske istorije filozofije*, prvi del, Naučna knjiga, Beograd, 1989, pod naslovom »Evropski humanizam od helenskog preko renesansnog i prosvetiteljskog do naturalističkog«, str. 122–188.

in analogno, kot ne moremo nikomur s kakršnimi koli dodatnimi pojasnili razložiti, kaj je »rumeno«, če ne ve, kaj je to (rumeno), enako velja pri pojasnjevanju pojma »dobro« tistemu, ki tega ne pozna.

Druga skrajnost se kaže v naivni (rudimentarni) metafiziki t.i. »naravne drže« (E. Husserl), ideologiji liberalizma, kanonih krščanstva in kominternovskega komunizma v obliki dogmatsko krutega postavljanja (in nalaganja) lastnega oficinalno-doktrinarnega pojmovanja bistva Dobrega kot navadno univerzalnega in samorazumljivega določevanja tistega, kar je dobro kot tako (samo-po-sebi). Za dogmatike vseh barv ni dvoma, da je točna določitev Dobrega zapisana na straneh Svetega pisma ali v knjigah »klasika marksizma-leninizma«, da je povsem samo-umevno, da se srečuje v vsakodnevnem izkustvu zdravega razuma in preprostega jezika, ali pa je pri roki tiste »nevidne roke« (A. Smith), ki nezmotljivo vleče niti izza tržne scene, ustvarjajoč s svojim železnim »Zakonom vrednosti« skladen red med konkurenčnimi interesi individualnih podjetnikov, ki bi, oropani njene dobrote, gotovo postali žrtve slepila lastnega egoizma ali muhavosti Slučaja. Kdor eksistira v dogmatski amplitudi moralnega nihala, najlaže spozna, kaj je »Dobro«: pazljivo se mora zazreti v pristojne spise ali pa odgovorno poslušati legitime avtoritete oziroma se prostovoljno, brez trmoglavega, infantilnega upiranja prepustiti Vodenju sigurne roke Zakona vrednosti na trgu, pa mu ni več treba skrbeti za svoje in javno Dobro.

V iskanju sebi-primernege-mesta med tako ne-navadno ekstremnima amplitudama »moralnega nihala« poslovna etika postmoderne odmerja (»motri«) prav neko skrbno odmerjeno polje običajnosti, le na katerem se sploh lahko resnično ustvarjalno so-srečajo in plodno uravnovešajo opisane etične skrajnosti. To polje predstavlja tisto moralno *oporišče*, na katerem se Dobro pojavlja in raste kot *Cvet* sklopa dogajanj, ne pa životari na način neke metafizične substance, esence, relacije ali vrednote *per se* (an sich). To pomeni: dober poslovni človek (biznismen, podjetnik, menedžer, trgovec itd.), dobro poslovno obnašanje ali poteza, dober poslovni svet v celoti, je edino tisto bitje, oblika, modus, dosežek ali gospodarski proces, v katerem je prišlo do *razcveta* tistih potencialov in energij, ki imanentno (od znotraj) poganjajo njegov razvoj. Dobro torej ni nikakršna last, materialna stvar, okras (nakit), »ulov«, ki bi si ga kot dobitok ali dodatek lahko pridobili ali našli v poslovanju, kot bi lahko bil prvi vtis iz prej omenjene formule: »poslovanje« + »Dobro« = »dobro poslovanje«. Kajti poslovanje je vedno lahko le *dobro poslovanje* ali pa sploh ni (nikakršno) poslovanje! Gospodarski sistem resnično obstaja le, če je (gospodarski sistem) dober ali če zanj lahko pravilno trdimo, da realno eksistira (razen seveda kot privid, utopična himera, simulacrum par excellence). Nekdo je dober podjetnik ali sploh ni podjetnik: v najboljšem primeru je le *kandidat* za podjetnika oziroma gola možnost, da to nekoč postane. Trenutno je le »vajenec«, pripravnik, ali kot Angleži natrančneje definirajo »a business-man-to-be«, ne pa »mojster«, t.j. pravi poslovnež. Ali bo to nekoč res postal, v trenutku govora ne vemo zagotovo, zato tudi ne moremo vnaprej trditi. Kajti dokler ne postane dober poslovni človek (= resnični biznismen), je vsak pretendent na status takšnega bitja samo v klici, kar pomeni, da še vedno ni to-in-takšno bitje! Tak bo postal-in-obstajal le, če *aktualizira* (uresniči) tiste *potencie* (= možnosti), h katerim ga intencionalno usmerja in dinamično vodi *entelehia* gospodarskega delovanja, ki je *v dobrem stanju*. Dobro je torej tisti *zreli plod*, ki postane opazen in uporaben *šele* na *vrhuncu* celostno organiziranega in odgovorno upravljanega procesa samorazvoja tistih notranjih namenov, naravnih potreb in zdravih namer (načrtov), ki so *teleološko* prirojeni sklopu dogajanja, imenovanega dobro gospo-

darstvo. Temu sledi, da je Dobro v bistvu tisto, k čemur težijo vsi tisti poslovni ljudje, ki so uspeli in se obdržali na ravni svoje resnične drže in poziva, kar drugače povedano pomeni – sobivali kot dobri poslovneži. Če sedaj za potrebe utemeljitve oporišča neke postmoderne poslovne etike z metodo *fenomenološke redukcije* »postavimo v oklepaj« vse tisto, kar se je v zgodovini zahodnega modusa gospodarskega delovanja izkazalo in manifestiralo na empirični plati moderne dobe, da bi na ta način zagledali tisto, kar usodno zaznamuje (tak) njegov *epoche*, pridemo do naslednje evidence izvorne danosti dobrega poslovanja: do vsega, kar se ponavadi kaže kot (nekaj) Dobrega v svetu poslovnega življenja, je *najvišje Dobro* (kljub vsemu) *dobra volja* (*bona fide*). Z eksistencialno hermenevtiko zahodnega gospodarskega tu-bivanja smo našli dobro voljo kot »ključ«, ki odpira največ vrat v poslovnem svetu. Kant je vsekakor pretiraval, ko je trdil, da lahko samo dobro voljo brez omejitev imamo za Dobro. Ker sama po sebi in za sebe dobra volja ne sme biti edino dobro, čeprav bi to bilo največ, s čimer sodobni poslovni človek razpolaga, mora biti po našem mnenju »cvet vsega ostalega« (I. Kant, *Osnov metafizike običajnosti*). Dobra volja kaže podjetnika ali menedžerja kot človeka, ki daje nekaj nase, na svoje prefinjeno gospostvo. Dobra volja je zaščitni znak njegove bleščče imenitnosti. Nič ni tako učinkovito oziroma ne dviguje in učvršča dignitete poslovnega človeka v sedanjem času niti ne tvori njegovega »imidža« tako, kot to počne *bona fide*. Zato jo poslovna etika ocenjuje kot tisti potrební pogoj za dostojnost katerega koli posameznika, da si ustvari *rating* dobrega poslovnega človeka, medtem ko njen primanjkljaj doživlja celo kot *nevarnost*. Glede na naš vpogled *malicioznost* (*mala fide* = zla volja) postavlja hladnokrvnega hohštaplerja kot osebo, ki je še bolj vredna prezira in izogibanja (na obzorje poslovne morale), kot bi to bilo v primeru, če bi to bila, vendar brez kazanja *zlovolje*, pri nezavestnem ali nenamernem nemoralnem poslovnem dejanju.

Prejšnjih razmišljanj ne smemo napačno razumeti in prehitro zavreči kot nekakšen idealistični pledoaje s samoomejevanjem lastnih ekonomskih interesov ali utopističnim zagovarjanjem oviranja *sacro egoisma* v imenu dobrih manir in lepega poslovnega obnašanja. Kajti poslovna morala ne razglašá nekega iz-redno »fair-play« prefinjenega brezinteresnega gentlemanstva pred oltarjem višjih interesov, vzvišenih ciljev ali splošnih vrednot-idealov, univerzalnih civilizacijskih standardov, kulturnih paradigem, religioznih dogem. Nasprotno, poslovna morala govori v prid lastnih interesov navadnih poslovnih ljudi, seveda, če so oni avtentično spoznani in racionalno formulirani v diskurzivni formi, ki edina omogoča dialog na osnovi pošteno obrazloženih razlogov (argumentov in protiargumentov) in konsenzno sprejemljivih meril (kriterijev) za razumevanje in presojanje, stopnjevanje (hierarhiranje) in preferiranje aktualne gospodarske delavnosti, karakterjev in rezultatov s stališča dobrega in zla. V tem pogledu postmoderna poslovna morala skromno meri le na to, da *ne-kaže* in tiho *po-kaže* na izvorno danost, ki leži skrita v transcendentalnem oporišču človekove poslovne intersubjektivnosti, ki je prešla v navado (praviloma zatrpáno pod kupom empirije gospodarstva in nedostopna zaradi »daltonizma« naravne drže, psihološke motivacije in predsodka teo-tehno-ideologije). To *oporno dejstvo* se glasi: nasproti zdravorazumski (*common sense*) samoumevnosti *bolje posluje dober poslovni človek v zdravem svetu gospodarskega življenja*. Res je, da včasih, nekje, nekemu »maherju«, prevarantu ali lopovu uspe, toda (hudoben) poslovnež se preprosto ne spleča biti z vidika njegovega ekonomskega interesa in položaja v današnjem totalno informiranem poslovnem svetu. Malverzacije, prevare, kraje in razbojništvo v dobi planetarnega svetovnega gospodarstva in globalne mreže komunikacij lahko uspejo

samo enkrat. Takšni »štosi« so razkrinkani tako hitro, da le redko lahko doživimo njihovo reprizo. Maliciozna poslovna anti-strategija primerno hohštaplarskemu geslu (»zdaj in nikoli več«) še preveč rapidno in eksponencialno izgublja nujen Lebenswelt, t.j. svojo »bazo«, v kateri se še najdejo naivne in neobveščene »ovce«, primerne in pripravljene za hitro »striženje«. Takšna »strategija« je preprosto *fatalna poslovna strategija*, saj takega kvaziobrtništva ne moremo v principu posplošiti niti obdržati v dovolj dolgi periodi, ki omogoča prosto reprodukcijo kapitala, kaj šele razširjeno reprodukcijo, brez katere ni realne ekonomije.

Na osnovi vsega tega lahko vidimo, da potreba po dobrem poslovanju ne izhaja iz katerega koli zunanjega moralizma, ampak je notranja zahteva same logike celotnega gospodarskega sistema pozne moderne. Tako bo v principu uspešneje posloval dober poslovnež, ki svoja nagnjenja, interese, poslovne načrte ali projekte, z eno besedo, svoje *gospodarsko hotenje* vedno in brezpogojno ravna, odmerja in samoomejuje po običajnih moralnih normah poslovanja. *Dobra poslovna volja* (benevolentnost) je torej *conditio sine qua non* plodnega gospodarjenja, hkrati pa je najtežji moralni izpit, saj danes (kot vedno) ni težje naloge, kot da se prostovoljno brzdajo strasti, samokontrolirata sebičnost in želja po nemotenem bogatenju na tujo škodo. Samo tisti poslovni človek, ki mu uspe v krotanju lastnih divjih zveri v obliki furij egoizma, neovirane iniciative in neomejene konkurence, ima možnosti, da se povzpne kot zmagovalec, pred katerim se odpirajo obljublajoče perspektive znotraj gospodarskega horizonta na pragu tretjega tisočletja.

LITERATURA

ARISTOTEL, Nikomahova etika

Politika

BLANCHARD, KENNETH in PEALE, V. NORMAN, Moč poštenega poslovanja, *Mohorjeva družba, Celje, 1990*

DAVIS, KEITH in FREDERICK C. WILLIAM, Business and Society: Management, Public Policy, Ethics, *McGraw-Hill Book Co., fifth ed., Singapore, 1985*

DERIDA, ŽAK, Bela mitologija, *Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1990*

DONALDSON, THOMAS, The Ethics of international Business, *Oxford University Press, New York - Oxford, 1989*

GEORGE, RICHARD DE, Business Ethics, *Macmillan Publishing Co., New York, third edition, 1990*

HEIDEGGER, MARTIN, Bitak i vrijeme, *Naprijed, Zagreb, 1988*

HUSSERL, EDMUND, Filozofija kao stroga nauka, *Prosveta, Beograd, 1962*

Ideja fenomenologije, *BIGZ, Beograd, 1974*

Kriza evropskih nauka in transcendentna fenomenologija, *Dečije novine, Gornji Milanovac, 1991*

JELOVAC, DEJAN, Fenomenologija preobražaja, *Naučna knjiga, Beograd, 1991*

JELOVAC, DEJAN in PEJANOVIĆ, OBRAD, Marks i filozofija modernog doba, *Naučna knjiga, Beograd, 1989*

KANT, IMMANUEL, Osnov metafizike čudoredja, *Matica Hrvatska, Zagreb, 1957*

KAVČIĆ, BOGDAN, Sodobna teorija organizacije, *Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1991*

KOVAČ, BOGOMIR, Uvod v podjetništvo, *Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1990*

LYOTARD, JEAN-FRANÇOIS, Postmoderno stanje, *Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1988*

MOORE, GEORGE, Principia ethica, *Nolit, Beograd, 1968*

ROSENZWEIG, J. E. in KAST, F. E., Organization and Management, *McGraw Hill, New York, 1985*

VATTIMO, GIANNI, Kraj Moderne, *Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1991*

WELLMER, ALBRECHT, Prilog dijalektici Moderne i postmoderne, *Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1987*

ZALEZNIK, ABRAHAM, The Managerial Mystique, *Harper and Row Publishers, An Edward Burlingame Book, New York, 1989*

(Slovstvena) folklor – grešni kozel slovenske kulture?

V slovenski javnosti doživlja folklor dvojno izjemno kontrastnih si stališč: na eni strani nezdravo idealiziranje, ki dosega svoj negativni vrh v skomercializiranem folklorizmu,¹ na drugi strani pa pomanjkanje refleksije o njej vodi v pretirani odpor do nje.²

Prav temu vidiku je posvečen tukajšnji članek. Građivo za svoje opažanje črpa iz slovenske publicistike, kjer dobiva pojem folklorne izrazito negativen predznak, posebno ob vprašanjih kulture in narodne identitete.

»Ne moremo se zadovoljiti le s folklornim značajem narodne kulture,«³ je vsekar smiselna kritična ugotovitev. Toda vprašljiva je predpostavka, ki enači folkloro s čim poljubnim, kot nekaj zasebnega in vulgarnega.⁴ Tudi v binomu z domačijstvom dobi pojem folklorne sumljiv prizvok⁵ in podobno je v zvezi z lokalnostjo.⁶ Za kaj gre v tej zvezi, slikovito in brez dlake na jeziku eksplicira Alojz Rebula: »Na Slovenskem, tej gredici, ki ostaja še naprej ruralna in folklorna, brez odraslejšje civilnosti, brez pravega političnega čuta... zamejstvo celo utegne pomagati, da se Slovenija izliže iz kalupa folklorne province v zavestno narodno skupnost.«⁷

Nedvoumno kritični so avtorji do folklorne, kot se ta kaže v koncepciji slovenskega turizma: »To se pravi: 1500 let po naselitvi, 400 let po svoji prvi knjigi, 150 let po boju za zedinjeno Slovenijo naj bi še naprej ostali folklorna lisa, s civilno polzavednostjo, za malček eksotičen oddih turistom in za rezervo sosednjih imperalizmov?«⁸ »... kje so tiste vrednote slovenstva, ki so nam podarile identiteto in ki jih nimamo pravice poplitviti na turistično folklorno posebnost,«⁹ in drugi se pridru-

* Dr. Marija Stanonik, SAZU v Ljubljani.

¹ Marija Stanonik, O folklorizmu na splošno, Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 30, Ljubljana 1990, št. 1–4, str. 20–42. Ista, Slovstveni folklorizem, Nova revija, 11, Ljubljana 1992, št. 121–122, str. 673–683.

² Marija Stanonik, Blišč in beda slovstvene folklorne, Naši razgledi, 24. nov. 1989, str. 652–653.

³ Radijska oddaja za zamejske Slovence, 23. 11. 1982, Radio Ljubljana.

⁴ »Nacionalizacija oziroma etatizacija kulture tudi ne dovoljuje več razločevanja med uporabno in neuporabno kulturo, kvečjemu dovoljuje narodnost (etnično strukturo) oziroma kulturo na njenem folklornem ali pa zgolj zasebnem nivoju. V takšnih pogojih (...) ne moremo več govoriti, da hoče država uporabiti narod, ker ga potrebuje za svoj obstoj in ga torej ohranja; ampak moramo govoriti, da država narod uporablja zgolj kot potrošno sredstvo in ga torej – čim bolj se sama razvija in krepi – uničuje. Rekel sem, da kulturi v takšnem položaju ne preostane drugega, kot da se folklorizira (ali vulgarizira v smislu gesla ‚vsi smo mi ustvarjalci‘) in privatizira. To pomeni, da bi ustvarjalcem preostalo samotarsko, zasebno ustvarjanje, ki ga ni mogoče preprečiti, ki pa še ni ali ni več kultura.« Dimitrij Rupel, Nacionalizacija ustvarjalnega dela, Nova revija, 4, Ljubljana 1985, str. 312.

⁵ »Kristjan tvega v politiki le, če pozabi na ljubezen do bližnjega. Seveda je Peterle govoril tudi o čisto določni politiki in o svoji stranki. Ni se šel kakega folklorne ali domačijskega apostolstva.« Štefan Kališnik, Draga, Naši razgledi, 25. septembra 1992, str. 602.

⁶ »Zavest kritične (s tem v enem delu zoper meščanske) kulturne elite, med katero so spadali prav štirje impresionisti, se je trezno in mirno tega zavedla. Njen zavestni načrt je bil dati Slovincem intelektualno kulturno vrednotno osnovo za samobitno državno družbo: seveda ne le folklorno lokal(isti)čne osnove – sem sta rinila Gaspari in Vesnani –, ampak univerzalno osnovo: svet sam.« Taras Kermauner, Od narodnega k božjemu, Oznanjenje, 10, št. XII, Stranice 1992, str. 4.

⁷ Alojz Rebula, Vrt bogov, Ljubljana 1986, str. 271. Isti, Dnevnik 1967, Celovski zvon, 4, št. 11, Celovec 1986, str. 43.

⁸ Alojz Rebula, Dobronamerni estetizem, Družina, 40, Ljubljana 1991, št. 35, str. 11.

⁹ Edvard Kovač, Slovenci med izročilom in prihodnostjo, v: Ranc Rode, Slovenska nacionalna zavest, Ljubljana 1992, str. 49.

žujejo s podobno distanco.¹⁰ Daleč najbolj ustvarjalen je v njenem izražanju Alojz Rebula, ki si pri tem pomaga s prostorskimi (»subalpska«, »subplanetska« folklor) in časovnimi (»polfolkloristične zarje«, »kulturno folkloristična doba«)¹² koordinatami, ki v sobesedilu dajejo folklori pečat zaostalosti.¹³ Pri tem ni osamljen, saj je podobno razpoloženje do nje ne le v literarnih,¹⁴ ampak tudi v glasbenih krogih.¹⁵

Iz tega gradiva ni pričakovati terminologizacijskih postopkov leksema folklor in njene celotne besedne družine; le iz sobesedil in diktije pisanja ter primerjalne analize posameznih izjav je mogoče sklepati o njegovem pomenu. Po zgledu ene od njih: »Kultura se kljub... rada popači ter se spremeni v folkloro brez duše,«¹⁶ kaže, da naše okolje dojema folkloro kot degradacijsko stopnjo kulture in ne za humus, iz katere, nasprotno, kultura raste in se obnavlja. Od tod ob pojmu folklor vedno občutek nelagodnosti in ogroženosti, da »nas porivajo v folkloro,«¹⁷ in teza, da je »folkloro slovenstvo« že prva psihološka stopnja k asimilaciji,¹⁸ kajti »Domovina ni geografski pojem in ne folklorističen, kot nekateri zaničljivo razlagajo.«¹⁹ Najbolj celostno je s primerjavo na drugih področjih pomanjkljivost folklornega izhodišča glede na kulturo prikazal Edvard Kocbek: Kultura Slovencev je postala muzej evropske psihološke in normativne tehnike, kompendij nenaravnih življenjskih rešitev. V verskem življenju smo zašli v moralizem in spiritualizem, v prosvetnem delu smo kopicili površno znanje, v vzgoji smo se bližali nenaravne- mu idealu dobrega in pridnega človeka, v politiki smo obstali pri občinskih zmagah, v gospodarstvu smo poudarjali skromnost in varčevanje, v tako imenovani pravi kulturi pa smo razvijali folklorne sublimite. V vsem življenju je še danes določno videti stalno oddaljevanje od konkretnega, v vseh naših mislih in delih je razlito bolno razpoloženje.²⁰

¹⁰ »Če pomislim na etnografske in folklorne konzerve, ki jih že precej časa serviramo neumnim turistom kot arhaično-eksotične reči za zabavo, mi gre na bruhanje. Jaz bi raje imel svoje sadove z živega drevesa.« Jurij Koch, Zakaj pišem ali mislim ob branju Sartra, Naši razgledi / Razgledi po svetu, 23. septembra 1983, str. 537.

»Kako si bomo napeljali niti na Sever in Zahod? S folkloro in turizmom ali morda z lastno vojsko? Folklor je precej podobna furlansko-avstrijski. Turizem ni naravnan na petičneže. Lastne vojske, kmečke, puntarske ali protiturske pa ob obeh vojnah so se izkazale za boljše ali zmagovite, če niso bile državno subvencionirane.« Živa Vidmar Trbižan, Marginalni problemi ali Enciklopedija Jugoslavija danes, Delo, (Pisma bralecev), Ljubljana, 1. 6. 1991, str. 30. Izjemen primer, da folklor v zvezi s turizmom ni zasramovana: »Čipkarstvo... predstavlja pomembno folklorno-turistično prvino naše dežele.« Slobodan Poljanšek, Klekljanje na Žirovskem, Žiri 1991, str. 9.

¹¹ »In to je hotel Slomšek (poleg še česa, kar je dvigalo slovenstvo iz subalpske in subplanetske folklorne v neke druge razsežnosti)... Postati narodnjak v trenutku, ko država Slovenija stopa v svet, pomeni predlagati ji coklo, jo ovestiti s subalpsko folkloro.« Alojz Rebula, Spomenik pristnosti, Družina, 40, Ljubljana 1991, št. 42, str. 14.

¹² Alojz Rebula, Pastir prihodnosti, Celje 1992, str. 53, 203.

¹³ »Če smo torej Slomšku odkrili spomenik v mestu »z grozdom«, ga nismo odkrili nazadnjaštvu in folklori, temveč vrednosti in kulturi – če nekateri ne morejo brez Evrope, – Evropi.« Glej op. 11.

¹⁴ »Ko slovenski katoliki niso umirali niti za narod, temveč za folkloro.« Marjan Rožanc, Manihejska kronika, Ljubljana 1990, str. 171.

¹⁵ »Pri 'načelnem', le jezikovno doslednem razglašanju (tonsko nedefiniranega slovenstva, ki ga je po 'splošnem okusu' prevajala v mešanico folkloriziranega liedertafla in salonske patetike, še vedno na začetni stopnji nacionalnih botenj 19. stoletja...« Borut Loparnik, Slovenska glasbena in slovenska cerkev: 19. stoletje, v: Vloga cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja, Ljubljana 1989, str. 156.

¹⁶ Drago Klemenčič, Med Avstralijo in Slovenijo se razdalje manjšajo, Družina, 39, Ljubljana 1990, št. 40, str. 9. (Navedeno izjavo je dal Valentin Bazilij).

¹⁷ Alojz Rebula, Tudi literate moti Slomšek? Družina, 40, Ljubljana 1991, št. 43, str. 11.

¹⁸ g... predavanje Beneškega Slovenca Ferrucia Clavore o današnji slovenski narodni problematiki... je izpostavil(o) vrsto izvirmih, a problematičnih stališč, ki so tudi izzvala ugovore, češ da se ogreva za folkloro slovenstvo,... »Vesti iz slovenskega sveta (rubrika), Celovski zvon, 7, Celovec 1989, št. 27, str. 44.

¹⁹ Marija Petrov-Slodnjak, Pojdim v Evropo vzravnani, Družina, 41, Ljubljana 1992, št. 11, str. 12.

²⁰ Edvard Kocbek, (1938) v: Svoboda in nujnost, Celje 1989, str. 78.

V zvezi z jezikovno problematiko slovenskega naroda je postala sintagma »*folklorna zanimivost*«²¹ že kar stereotip s pomenom hudo razvrednotenega bistva njegove identitete. Enako pomensko vrednost ima sintagma »nezanimiva, folklor«²², »folklorni privesek«²³, »folklorni okrasek«²⁴, kar vse označuje v kontekstu razmišljanja o slovenski samobitnosti in njeni samostojni kulturi kot nekaj pejorativnega. Tako stališče do folklorne dopolnjujoče se povzemata tile izjavi: »Pogoji za ‚mednarodno maturo‘ slovenščino ponižujejo na raven folklornosti, iz katere se dijaki teh šol dvigajo v mednarodno veličastje angleščine in tujine.«²⁵ »Zato, če se v Evropo ne bomo vključili z vsemi pogoji za ohranitev nacionalne suverenosti, in gospodarska samostojnost je eden njenih najpomembnejših členov, se kaj lahko zgodi, da bo končni rezultat naše vključitve v Evropo v tem, da bosta ‚okupacija‘ in razdelitev slovenskega nacionalnega prostora, kakršni smo v nasilni obliki doživeli med vojno, v drugačni obliki, neopazno, v rokavicah, in sicer na tistih segmentih, ki so odločujoči nosilci nacionalne suverenosti v sodobni civilizaciji. Rezultat pa bo isti: *redukcija slovenstva na folklorno jezikovno posebnost* ob morebitni deželni administrativni posamičnosti . . . Tako se danes kaže kot edini možni odgovor, ki naj zajezi sesipanje slovenstva, domačijstvo – kot vzorec kulturnega, civilizacijskega in religioznega samouresničevanja. *Ta trend pa zagotovo vodi v marginalizacijo slovenstva, če ne kar v postopno zamiranje na neko neizrazito folklorno posebnost.*«²⁶ Nešolana, a načitana žena se jima pridružuje z nedvoumno hierarhizacijo semantike, ki je predmet tukajšnje obravnave: »Jaz sem odšla v partizane na Primorskem oziroma na Tolminskem, kjer sem rojena, z željo, da *bomo Slovenci v zgodovini obstajali kot narod in ne le kot folklorna skupina.*«²⁷ Kaj to konkretno pomeni, je mogoče razbrati iz doživljanja naših ljudi na tujem »V izseljenstvu nas v tem času ‚žuli‘ vladna politika RS, ki nam poleg do izseljencev krivičnih zakonov (stanovanjski, denacionalizacija, državljanski itd.) kot subjektom ne daje nobene

²¹ »Zakaj so se Slovenci že v šestdesetih letih začeli upirati ideji odmiranja narodov in njihovega stapljanja v enotno jugoslovansko ljudstvo? Ker bi v procesu stapljanja kot majhen narod med prvimi začeli izgubljati svojo etnično identiteto, svoj jezik, svoj način življenja in bi se naša identiteta v kratkem času zreducirala na *folklorno zanimivost.*« Vladimir Kavčič, Narodnoosvobodilni boj in revolucija iz današnje perspektive, Borec, 41, Ljubljana 1989, str. 987.

»Vsiljevanje posebnega zveznega zakona o javni rabi jezikov manjšin v zadnjih letih opozarja, da bodo poskušali privrženci ‚močne in trdne Jugoslavije‘ z novimi ustavnimi rešitvami tako na vsedržavni kot na republiških ravneh manjšine omejiti na *folklorne zanimivosti* posameznih delov države in jih imeti pod nadzorom establishmenta. Lojze Kante, Delo, 15. 6. 1989.

»Če se bo skazalo, da argentinska dramatika ne ostaja na pozicijah domobranske agitke-eroike niti na eksistencialističnem humanizmu, ampak da živo pričuje krščanstvo, ji bo mogoče priznati izjemen pomen, da že udejanja slovensko krščansko umetnost ali pa da jo vsaj uvaja. Tako ne bi bila le *folklorna zanimivost*, le barvita posebnost, le kulisa, ki spada v nacionalen fundus, ampak moč, ki se ji bo morala slovenska zavest v celoti odpreti, če bo hotela še vztrajati na tem svetu.« Taras Kermauner, Kdo je komu brat, Revija 2000, št. 50/51, Ljubljana 1990, str. 396.

²² »Kasneje, ko je Jugoslavija doživela gospodarski preporod in je bila njena »uspešnost« tako rekoč na dlani, se je tudi potreba po znanjem sovražniku omilila. Takrat smo mi, bivši dokaz brutalnosti, postali *nezanimiva folklor.*« Ivan Verč, Pogovor z Ivanom Verčem, Nova revija, Ljubljana 1988, str. 1894.

²³ »So Irci kaj drugega kot *folklorni privesek* angleškega sveta. Mar ni pred tem spoznanjem zbežal veliki angleški pisatelj irskega rodu Joyce iz rodnega Dublina v svet. Slovenski genij pa ostaja uporno zvest slovenski besedi in domači zemlji. Zaradi njega ostaja slovenstvo živo ves čas svoje zgodovine vsemu nasilju navkljub.« Peter Kovačič-Peršin, Enigma večnosti, Revija 2000, št. 64/65/66, Ljubljana 1992, str. 26.

²⁴ »Medtem kot je (slovenski narod – op. MSS) počasi prihajal k sebi, je dojel, da so mu jezik tudi pustili, a samo začasno, kot nekakšen folklorni okrasek, nekaj prehodnega, nekoliko smešnega, bolj ali manj motečega, za jodlanje morda primernega, sicer pa nezaželenega.« Alenka Puhar, Avtoportret, quasi una fantasia, Nova revija 9, Ljubljana 1990, št. 95, str. 396.

²⁵ Jože Toporišič, Sklepi zborovanja slavistov, Delo/Knjževni listi/, 12. 10. 1989, str. 5.

²⁶ Peter Kovačič-Peršin, Geopolitične koordinate slovenstva, Revija 2000, Ljubljana 1990, št. 52/53, str. 20, 22.

²⁷ Pismo Albine Lapanja-Zmage Cirilu Zlobcu, Ljubljana, 4. novembra 1986 ob izidu Zlobčeve knjige Slovenska samobitnost in pisatelj.

možnosti za povezavo z domovino. *Ostajamo nekaka folklorja, ki ji vsi ploskajo, drugega pomena in vsebine pa ni.*²⁸

Vtis, da v slovenski publicistiki postaja folklorja sinonim za negativno procesualnost, je najbolj očitno potrjen v temle odlomku: »V moderni civilizaciji so medetnične interakcije pogoste, vzajemno vplivanje običajno, specifičnosti tradicije in delovanja pa s tem manj poudarjene. Zaradi tega ne poznamo več čisto samosvojih kultur, na drugi strani pa modernost tudi ne implicira uniformizacije, saj poteka prevzemanje vplivov predvsem na nižjih dveh nivojih etničnega, pa še to vedno relativno samosvoje, na s posebnostmi etnične biti določeni način. Arhaične vsebine ostajajo v povezovalnih prizadevanjih večji del na nivoju integracije in ne asimilacije, torej nedotaknjene. Problem, kot rečeno, nastane šele tedaj, ko se kontaminira sama bit (jezik etnosa in temeljne oblike mišljenja). *Tedaj se začne etnična skupnost podirati kot hiša iz kart – najprej se spremeni v folklorja, nato pa samo še v zgodovinski pojav.*«²⁹ Podobno pojmovanje, da folklorja označuje fazo upadanja, propadanja, razpadanja, je razvidno iz tele misli: »Pri iskanju identitete je končno vprašljiva tudi vidnost, saj nima Cerkev nobenega zagotovila, da jo bo družba videla tako, kot Cerkev želi. Družba, ki je tudi sistem znamenj, jo kaj lahko uvrsti med *folklorne ostanke* in častitljive zgodovinske spomenike, kjer življenja že davno ni več.«³⁰

Če je razumeti dejstvo, da so do folklorja zadržani sociologi, ki jo povezujejo z romantičnimi koncepti,³¹ je presenetljivo, da se predsodkov do nje še zmeraj ni otresla etnološka srenja, kljub temu da jo je uradno celo sprejela v svoj univerzitetni študijski program, in to na podlagi nemajhnih naporov zadnje generacije slovenske (slovstvene) folkloristike, da bi svoj predmet, metodologijo in cilje kar najbolj skrbno definirala.³² Kot pred desetletji, ko si je slovenska etnologija prizadevala predmet folkloristike znivelizirati na zgolj etnološki vidik obravnav in s tem anulirati stroko, beremo torej še dandanes: »Kulturno identiteto slovenskega prostora smo želeli prikazati skozi pogled etnologije kot znanosti, torej kaj lahko etnološka veda na Slovenskem danes pove o slovenski kulturi in narodni identiteti. Že v osnovi smo želeli sodelovanje z drugimi postaviti na etnološke raziskovalne temelje in *nakazati svoj odmik od romantičnega in folklorno-sentimentalnega prikazovanja*, domačih krajev in preteklosti na Slovenskem.«³³

Nasproti popolni deklasiranosti obravnavanega pojma, kadar gre za slovenski kontekst, pa slovenska publicistika folklorja napolnjuje s pozitivno vsebino, kadar piše o tujejezičnem kulturnem okolju. Zgledi: »In kje so korenine in kje posebnosti, kje lepota obstajanja, kje nezlomljiva klenost vztrajanja pri mačehovski, anonimni zgodovini, če ne v mitu, v folklorju, v lirizmih pejsaža, v ljudskih posebnostih,

²⁸ Peter Urbanc, Klerikalci in antiklerikalci. Rodna gruda, 39, Ljubljana 1992, št. 10, str. 3.

²⁹ Gregor Tomc, Slovenski etnični značaj, Nova revija, 12, Ljubljana 1993, št. 134/135, str. 207.

³⁰ Drago Ocvirk, Solidna Cerkev, Nova revija, 12, Ljubljana 1993, št. 134/135, str. 277.

³¹ »Ovire, ki zadržujejo moderne sociologe pri definiranju nacije, so povezane z nezaupanjem do romantičnih konceptov (zgodovinski romani zbiranje pravljic, iskanje 'korenin' v jeziku in folklorju)«. Dimitrij Rupel, Odgovor na slovensko narodno vprašanje, Nova revija, 6, Ljubljana 1987, št. 57, str. 57.

³² Prim. Marija Stanonik, Slovstvena folklorja v domačem okolju, Ljubljana 1993, in na straneh 133–134 navedene razprave.

³³ Daša Hribar, Predstavitve tematske številke etnološke sekcije, Slovenski svet, 2, Ljubljana 1992, št. 5, str. 3. V tej interpretaciji pomeni folklorja nekaj nezrelega, kar dobro ponazarja tale navedek, v katerem ima osrednjo težo glagol *omejiti*... površnost, lahkomiselnost, lagodnost, ki ji prija, da se versko življenje *omeji* na folklorno obarvano praznovanje božiča in velike noči in na pritegnitev verskih obredov k važnim družinskim dogodkom, kjer naj večja sijaj slovensosti ali blaži žalost. (Breda Cigoj-Leben, Duha stanovitnosti v meni obnovi, Družina, 42, Ljubljana 1993, št. 46, 28. 11. 1993, str. 9.)

da ne rečemo junakih? ... Tako imenovani magični realizem mladih južnoameriških literatur ... je tak spoj *prvinske folklore*, mita in rafiniranega primitivizma celega spleta visoko razvitih izmov zahodnih estetsko idejnih umetnostnih tokov.«³⁴ »Baskovski antropolog se ob brskanju po folklori sprašuje o preteklosti, ki je v srcu sodobnega človeka ... Po drugi strani ... ni mogoče preučevati problemov folklorne v deželah, kot so Francija, Italija ali Španija, ne da bi upoštevali zgodovino teh narodov, zlasti še zgodovino zahodnega krščanstva.«³⁵ »Folklor kot neizčrpen vir ... Folklor je eden izmed glavnih dejavnikov, ki oblikujejo ljudsko nacionalno specifičnost forumske književnosti.«³⁶ »Če posameznik v okviru družbenega projekta ni v stanju, da se »izrazi« ali ali ker mu ta družbeni projekt ni pri srcu in ga ne stimulira kot individuuum ali ga celo omejuje, pa zaradi tega ne more do svoje entitete, mora svojo entiteto iskati izven identitete in izven tako imenovane družbene strukture. Tako postane pripadnik skupine, ki sebi zastavlja, vsaj navidezno, cilj in naloge epohalnega pomena: obstanek in prestiž nacije ali nacij, očuvanje tradicij in nacionalnih svetinj, folklornih, filozofskih, etičnih, književnih itd.«³⁷

Kaže, da na tako spremembo vpliva na le tuja snov, ampak tudi naklonjenost, bolje rečeno: zdravo razmerje do folklorne drugod, kar pomeni, da je ne zavračajo že vnaprej ali kvečjemu ocenjujejo kot nekurantno blago, kot se to dogaja pri nas, ampak je njen položaj med drugimi dejavnostmi sorazmerno enakovreden: »Seveda je jezik samo eno od izrazil, s katerimi se izpoveduje duša naroda, ki se sicer izživlja v najširši bivanjski mnogoterosti, od politike do gospodarstva, od glasbe do arhitekture, od folklorne do vernosti.«³⁸ Če v takih okoliščinah doživi kritiko, je to seveda življenjsko: »Če hočemo okrepiti nedavno doseženo in še ne dovolj izoblikovano državo, se moramo zavedati, da demokracije ni brez ljudstva, vendar se ljudstvo ne ohranja pri eksistenci zgolj s folkloro, kulturo in tržnim gospodarstvom. Zavedati se moramo, da je demokracija skrb za skupno narodno in državno usodo, kjer ni mogoče izključiti nobenega člana.«³⁹

Morda je zadnji čas res zaznavati odjugo, ki tudi folklori priznava pomemben delež v zastopanju slovenske narodne identitete: »Odkrivati, spoznavati vsako, tudi najmanjšo sled slovenstva v besedi, pesmi, molitvi, likovni umetnosti, folklori, drži, šegah, navadah ... Da bi zazrti v te gredice samotnih naselij Rezije, Benečije, Kanalske doline, Slovenske okrogline v Porabju zaznali vso svojo dušo, jo spoštovali in vzljubili. To so žlahtne cvetke, mojega, tvojega, našega rodu. Korenine naše – naše je življenje!«⁴⁰

Glede na prikazano stališče slovenske publicistike do folklorne deluje kot izjema, ki potrjuje pravilo, kadar pride v sam vrh vrednotenjske lestvice: »Pri tej pesmi bi se najlažje dejali, da se približuje tisti zvrsti, ki bi jo označili za preprosto, iskreno izpoved, ki se bliža izvorom šansona, trubadurske pesmi ali pesmi narodnih pevcev, skratka folklori v najžlahtnejšem pomenu besede.«⁴¹ Avtorica navedene izjave z njo dokazuje, da računa tudi na manj žlahtno folkloro, recimo slabo, a nikakor ne misli, da je taka vsa. In to je življenjsko gledanje nanjo. Brez odbija-

³⁴ Jože Snój, Po bližnjici iz folklorne, Delo/Književni listi, 29. 3. 1979, str. 14.

³⁵ Emilia Crespo-Christian Delacampagne, Carobaroja in ljudsko izročilo, Naši razgledi/Razgledi po svetu, 11. julija 1980, str. 399.

³⁶ Richard Sirbu, Folklor kot neizčrpen vir, Delo/Književni listi, Ljubljana, 2. oktobra 1990, str. 16.

³⁷ Drago Bajt, Ob odprtem oknu Danila Kiša, Delo/Književni listi, Ljubljana, 2. oktobra 1989, str. 3.

³⁸ Alojz Rebula, Na slovenskem poldnevniku, Maribor 1991, str. 126.

³⁹ Andrej Rot, V objubljeni deželi, Ljubljana 1992, str. 125.

⁴⁰ jz (= Jože Zadravec), Naj se nikoli ne ospe, Družina, 42, 10. oktober 1993, št. 39, str. 10.

⁴¹ Neva Mužič, na III. programu radia Ljubljana v oddaji o šansonu 22. 11. 1989. Pripravila jo je Meri Avsenak.

jočega priokusa je pojem folklornega vključen v tole razmišljanje: »Verjetneje je, da so se v Slovencih po izvršeni etnogenezi v začetku srednjega veka ohranile prastare lingvistične ostaline, da ne omenjamo folklornih posebnosti in izročil, ki so brez dvoma silno stara.«⁴²

Posamezna strokovna okolja pri nas folkloro različno definirajo,⁴³ vendar iz predstavljenega gradiva ni vselej jasno, kakšen pomenski obseg je leksemu folklor določen. Iz sobesedila je sklepati, da ne gre vedno za slovstveno folkloro, morda pa pojem marsikdaj niti ni reflektiran, ampak uporabljan bolj v čustvenem afektu. Zato je tudi s strani pričujoče analize preciziranje v tem smislu opuščeno, ker bi bili rezultati morda nezanesljivi. Ob razgrnjeni problematiki je mogoče le zastavljanje vprašanj, zakaj doživlja v elitni slovenski zavesti folklor tako odklonilna stališča. Je to krčevito zavračanje rezultat strokovnega zamudništva, da raziskovalni dosežki niso bili sodobno predstavljeni javnosti? Nasledek nepremišljene enačenja folklorne in folklorizma? Ali gre za nepredelan kompleks manjvrednosti in večvrednosti hkrati, ki se projicira na določen izsek kulture kot take? Morda pa je odbijajoče razmerje do folklorne na slovenskih tleh razumeti kot še zmeraj trajajočo fazo reakcije na veliko ceno, ki bi jo imela v prejšnjem stoletju? Kot da bi (zgodovinsko gledano) folklor ne bila zibelka kulture in potemtakem ena od razsežnosti narodne identitete: »Res je, da Slovenci nimamo enotnega narodnega tipa. Toda celokupnost tega, kar je Slovenec ustvaril na polju folklorne kulture, ne razvojno ne idejno formalno ne moremo istovetiti s tem, kar so ustvarili obdajajoči nas narodi.«⁴⁴ »Folklor ne odмира. Živa je, kakor je živ genij naroda, z njim živi, z njim umre. Dokler pa je narod živ, mu mora biti mar njegove folklorne, se mora brigati zanje. Saj je folklor poleg jezika tisto, kar je najbolj in samo njegovo.«⁴⁵ V luči omenjenih dveh ugotovitev je razumeti pogum Jožeta Pogačnika, da je za določeno literarno obdobje zapisal: »Pozornost slovenske književnosti se je obrnila na tisto, kar najbolj izraža bit našega človeka, na folklorno bogastvo.«⁴⁶ Trditve seveda ni jemati absolutno, saj ne gre za mitiziranje ali fetišiziranje, je pa spodbujajoča, ker sodi v vrsto tistih, ki (slovstveno) folkloro doživljajo kot vrednoto.

Podobno pozitivno je uporabil pojem Rastko Močnik leta 1988, ko so ga anketirali, kaj misli o prodaji Mladine na ulici. To je bilo tisti čas namreč znamenje rahljanja že dolgo utečenih kolesnic javnega življenja. Tako torej dr. Rastko Močnik: »Mislim, da je to zelo pomemben pojav, ki gre v smeri splošnega razvoja obnove mest oziroma pridobivanja tiste funkcije, ki so jo (mesta) izgubila po drugi svetovni vojni ne samo pri nas, ampak povsod po svetu... Zdaj mislim, da mesta spet pridobivajo socializacijsko funkcijo, kjer se ljudje srečujejo, kjer se je mogoče pogovarjati in postajajo žarišča informacij. S tem se pa tudi razvija nekakšna nova folklor, ki daje tej zadevi še poseben šarm in kot človek to zelo pozdravljam.«⁴⁷

⁴² Davorin Vuga, Kapiteljska njiva v Novem mestu, Rodna gruda, 40, št. 8-9, 1990, str. 16.

⁴³ Marija Stanonik, Slovstvena folklor kot terminološko vprašanje, Traditiones, 21, Ljubljana 1992, str. 25-27.

⁴⁴ Izjavo Stanka Vurnika navaja Vilko Novak v Traditiones, št. 10-12, Ljubljana 1984, str. 179.

⁴⁵ Niko Kuret, Folklor ne odмира, Delo/Sobotna priloga, 17. maja 1969, str. 17.

⁴⁶ Jože Pogačnik, Čas v besedi, Maribor 1963, str. 126.

⁴⁷ Vabilo na ogled dokumentarnega videofilma, Nadja Valentinčič, Ulični prodajalci Mladine v Ljubljani, april 1988 (odlomki izjav).

V premislek: kaže, da folklorja doživlja negativno konotacijo, kadar zaznamuje proces zamiranja nečesa pred našimi očmi, je torej sociološka kategorija, ki se nanaša na sodobnost in se nas konkretno tiče. Kadar pa zaznamuje rezultat takega procesa v preteklosti, da smo priče le najbolj trdoživim ostankom davne duhovne kulture, utegne doživeti folklorja – kot ime zanje – pozitivno konotacijo. Seveda pa v obeh primerih pojem označuje nekaj upadajočega. Je torej v tem, da sociologija veliko bolj kot etnologija prežema našo publicistiko, iskati odgovor na vprašanje, zakaj doživljajo folklorni pojavi, če sploh gre zanje in »folklorja« ni le izraz kritičnosti do xy pojava, v slovenski javnosti prej in veliko bolj odklonilen sprejem namesto prijaznega. To bi se utegnilo zgoditi, če bi – v smislu folkloristike – priznali, da je folklorja samostojna entiteta s polnim življenjskim procesom: rastjo, vrhom in upadanjem. In pa: da ne bi folklore zamenjavali s folklorizmom!

IVAN RIBNIKAR

Kako do dobrih bank?

PREDSTAVITEV: Ivan Ribnikar, redni profesor za monetarno ekonomijo na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani, se je rodil 8. marca 1936 v Skopju. V šolo je hodil v Beogradu, Velenju, Šoštanj, Celju in Ljubljani, kjer je leta 1969 diplomiral na Ekonomski fakulteti in leta 1969 doktoriral. Po diplomi se je zaposlil na fakulteti kot asistent in je ostal na fakulteti do zdaj. Kot asistent je bil eno leto v Cambridgeu (Velika Britanija) in kot profesor dvakrat po en semester v ZDA kot gostujoči profesor (School of Business Indiana University in Luisiana State University). Objavil je okrog 300 razprav in dve knjigi (Potrebna količina denarja v narodnem gospodarstvu leta 1972 in Uvod v finančno ekonomijo leta 1989). Je član Sveta Banke Slovenije in predsednik uredniškega odbora Bančnega vestnika.

Uredništvo: Na kakšnih teoretskih temeljih gradimo v Sloveniji svoj denarno-posojilni sistem?

I. Ribnikar: Centralna banka in denarni sistem v Sloveniji nista nastala iz nič ali popolnoma na novo. Zaradi decentraliziranega centralnobančnega sistema v Jugoslaviji je bilo mogoče zelo preprosto in čez noč prevesti odnose bank in drugih z NBJ v odnose z BS. V premoženjski bilanci BS se je sicer 8. oktobra 1991 zrcalila zgodovina, vendar je bilo hkrati mogoče takoj pričeti radikalno spreminjati ureditev in denarno politiko.

Pri tem spreminjanju ni šlo in ne gre za kakšno posebno teoretično podlago. Skoraj dvajsetletna kritika jugoslovskega denarnega sistema je bila rezerva, ki se je lahko takoj pričela črpati. Posebnost je bila seveda zelo majhno denarno področje, za katero so bile vnaprej poznane predvsem splošne značilnosti. Teoretična podlaga je tako v tistem, kar je splošno znano in dosegljivo v literaturi, izkušnje z jugoslovske denarno ureditvijo in posebnosti, ki izhajajo iz majhnega denarnega področja.

Uredništvo: Vprašanje je tem bolj zanimivo, ker se pogosto slišijo očitki, da gre pri nas za monetaristični pristop, ki je, kot vemo teoretično sporen, kar so pokazali zlasti pristaši postkeynesijanske ekonomske teorije. Kaj sodite o tem?

I. Ribnikar: Ko smo v Sloveniji prišli do svojega denarja, je bila inflacija na

denarnem področju, ki smo ga zapustili, čez dvajset odstotkov mesečno, je logično, da je morala biti denarna politika od začetka omejevalna. Ker vsaj doslej ni poznano, da bi lahko kdo vodil protiinflacijsko politiko brez omejevalne denarne politike (kar pa seveda ne pomeni, da je omejevalna denarna politika že dovolj), je bilo od vsega začetka pomembno, kako je s količino denarja v obtoku. In tudi kot bližnji cilj denarne politike se jemlje ves čas količina denarja v obtoku. To lahko kdo označi kot monetarizem, vendar če je to monetarizem (bližnji cilj denarne politike je količina denarja v obtoku in s tem je količina denarja v obtoku pomembna denarnopolitična spremenljivka), potem brez monetarizma ni mogoče voditi protiinflacijske ekonomske politike. Monetarizem v tem smislu se bo nadaljeval, ker pač inflacija še ni na evropski ravni – in tudi še kar nekaj časa verjetno ne bo.

Če je omejevalna denarna politika nujna, da bi se zmanjševala inflacija (ali preprečevalo njeno naraščanje), pa je vsem tistim, ki so za to omejevalno denarno politiko, jasno, da samo omejevalna denarna politika ni dovolj. Pomembno je še, kaj se dogaja s plačami in z državnim proračunom. In če inflacija še ni evropska, ni zaradi tega, ker bi bila denarna politika premalo omejevalna, ampak ker bi bili zaradi rasti plač in državnega proračuna stroški evropeizacije inflacije tako veliki, da ne morejo priti v poštev. Centralna banka mora torej upoštevati, kaj se dogaja s plačami in z državnim proračunom, čeprav po drugi strani poskuša dajati sporočila, da ne bo šla nasproti povišanju plač in/ali državnega proračuna.

Sicer pa monetarizem v tistem smislu, kakor ste ga omenili, ni povsem monolitna doktrina. Praviloma je več razlik med samimi monetaristi kakor med monetaristi in nemonetaristi. Zaradi tega se ne more nihče čutiti užaljenega, če se označi kot monetarist. Ni jasno, kaj je.

Uredništvo: Banka Slovenije je doslej po mnenju večine ekonomistov vodila smotrno in učinkovito denarno-posojilno politiko. Največ zaslug gre nedvomno pripisati vodstvu Banke Slovenije in neodvisnosti te ustanove. Neodvisnost centralne banke je temeljni pogoj stabilnosti cen. Status popolne neodvisnosti pa mora upoštevati po Neumanu tele elemente: 1. prepoved posojanja javnemu sektorju, 2. neodvisnost od vladnih ukrepov, 3. suverenost deviznega tečaja, 4. zagotovitev osebne svobode članom sveta in odbora, 5. ustavodajno mesto zakonu o centralni banki. Ali ima Banka Slovenije uresničene vse navedene pogoje?

I. Ribnikar: Zakonsko je verjetno zagotovljena zadostna samostojnost centralne banke. Odgovorna je na primer parlamentu in ne vladi. Govorim o zadostni neodvisnosti, ker absolutne neodvisnosti ni – in verjetno tudi ne bi bila niti mogoča niti dobra. Vendar pa je poleg zakonsko postavljene neodvisnosti centralne banke pomembno, kateri ljudje konkretno vodijo to ustanovo. Formalna samostojnost se lahko spremeni v dejansko odvisnost od vlade, dela oblasti ali kakšne druge skupine. Tudi glede tega so razmere takšne, da lahko govorimo o ustrezni samostojnosti BS.

Ta samostojnost pa je hkrati neprenehoma na preizkušnji, in sicer v smislu kredibilnosti te ustanove. Doslej je bila njena kredibilnost večkrat na preizkušnji in v bližnji prihodnosti bo še mnogokrat. Samostojnost centralne banke se bo lahko uveljavila, če ji bo uspelo v prihodnje ohranjati njeno kredibilnost. To ne bo vselej preprosto in lahko.

Glede potrebnih elementov za samostojnost centralne banke, ki jih navajate, prvi štirje verjetno so. Zakon o BS je enak vsem drugim zakonom in zato se lahko

s spremembo tega zakona spremeni, na primer odpravi, tista samostojnost centralne banke, ki zdaj je.

Uredništvo: Toda kljub temu da je po vašem mnenju Banka Slovenije precej neodvisna ustanova, pa verjetno nastaja nevarnost, da bodo ob sprejemanju proračuna politični pritiski tako močni, da Banka Slovenije verjetno ne bo mogla ohraniti neodvisnosti. Kaj sodite vi o pritiskih na Banko Slovenije?

I. Ribnikar: Velikost državnega proračuna sicer zelo zadeva BS in denarno politiko, vendar predvsem posredno. Država se lahko zadolži pri BS samo do konca posameznega leta in v precej majhnem obsegu ter, kar je dodatno pomembno, samo če lahko BS spravi povečanje primarnega denarja s posojili državi v okviru potrebnega povečanja količine primarnega denarja. Do zdaj ni bilo prav velikega proračunskega primanjkljaja – in podobno bo verjetno v letu 1994. Ne vem pa, kaj bi bilo, na primer zelo hipotetično, če bi se na primer proračunski primanjkljaj povečal na 5 ali še več odstotkov letnega bruto domačega proizvoda.

Posredni učinki državnega proračuna so seveda pomembni. Čim večji je in/ali čim večji je njegov primanjkljaj, tem manj bo učinkovita denarna politika (če njeno učinkovitost merimo s tem, kaj se dogaja z inflacijo) enake omejevalnosti, ali pa bo morala biti denarna politika bolj omejevalna, da bi bila enako učinkovita. Vendar pa bi bili zaradi tega negativni stranski učinki večji.

Uredništvo: Če hoče Banka Slovenije zagotoviti stabilnost cen, mora imeti na razpolago primerni instrumentarij, kot ga poznajo na Zahodu. Ali je po vašem mnenju sedanji instrumentarij zadosten, da bo Banka Slovenije uresničila svoj temeljni cilj – stabilnost cen?

I. Ribnikar: Danes BS uporablja 17 instrumentov denarne politike (4 vrste transakcij s svojimi papirji). Kot osemnajsti instrument lahko štejemo spreminjanje količine denarja, ki ga ima država na računih pri njej. Vendar pa BS ne spreminja odstotka obveznih rezerv, ne vodi politike odprtega trga in ne določa svoje obrestne mere (za zdaj ni nekaj takšnega, kar se označuje drugod kot »Bank Rate«) kot središčne obrestne mere finančnega trga. Po številu je instrumentov več kot dovolj, čeprav med njimi ni običajnih in/ali edinih v zahodnih državah.

Centralna banka povečuje količino primarnega denarja (in s spreminjanjem količine primarnega denarja vpliva na količino denarja v obtoku) tako, da kupuje premoženjske oblike, ki se ji zdijo primerne (in ki jih po zakonu sme). Pri tem navadno ni posebnih problemov oziroma problem je v tem, da mora pri nakupih misliti na to, kako bo to, kar je kupila, prodala, kar bo morala napraviti, ko bo morala zmanjšati količino primarnega denarja. Pri tem prodajanju lahko nastanejo težave, da na primer ne more prodati, če ne pristane na veliko znižanje cene tistega, kar prodaja. Ker pa gre za finančno premoženje, ki se prodaja, se s tem zelo poveča pričakovana zelena donosnost tega premoženja (pri devizah se predvsem poveča njihova pričakovana apreciacija in s tem donosnost).

Zaradi tega bi morala centralna banka zagotoviti, da se ji vsak dan vrne vsaj toliko posojil (to je, da lahko proda toliko finančnega premoženja – na primer terjatev na podlagi posojil), kolikor se lahko izkaže, da bi morala zmanjšati količino primarnega denarja. Sicer pa je glavni problem v tem, ker mora zagotavljati likvidnost bank v sanaciji (poleg tega da zagotavlja dnevni dostop do svojega denarja pri sebi vsem bankam) tako, da kljub temu nikdar ne pride do tega, da bi

bilo več primarnega denarja, kakor naj bi ga bilo – v skladu z omejevalno denarno politiko.

Zaradi majhnega denarnega področja in malo finančnega premoženja se namreč odvečni primarni denar ne absorbira tako preprosto z neznatnim zanikanjem tečajne vrednosti tega premoženja, kakor je to drugje. Enako seveda velja, če je primarnega denarja premalo.

Centralna banka lahko vztraja pri omejevalni denarni politiki, vendar z več težavami in/ali z več in z večjimi šoki, kakor to velja za druge centralne banke.

Uredništvo: Največ nasprotnih mnenj je o deviznem tečaju. Če želi Banka Slovenije doseči svoj temeljni cilj, cenovno stabilnost, potem mora imeti popolno moč odločanja o vsem, kar zadeva devizni tečaj. S to ugotovitvijo se v glavnem vsi strinjajo. Toda spreminjanje deviznega tečaja je po mnenju nekaterih prepočasno. Zlasti izvozna podjetja se pritožujejo, ker rastejo cene na domačem trgu hitreje, kot raste devizni tečaj. Ali so po vašem mnenju te kritike utemeljene?

I. Ribnikar: Da bi BS lahko izbrala kot bližnji cilj denarne politike višino deviznega tečaja in bi denarno politiko podrejala doseganju tega cilja (da bi namreč bil devizni tečaj vselej takšen, da se na primer izvozniki ne bi pritoževali), bi morale zagotavljati, da presežek tekočega dela plačilne bilance financirajo nebančni sektorji (podjetja in gospodinjstva) in banke ravno glede na potrebe. Centralna banka samo toliko, koliko lahko, da je količina primarnega denarja v skladu z omejevalno denarno politiko, a vse drugo nebančni sektorji in poslovne banke. Če bi se ji to posrečilo, bi morale seveda biti obrestne mere še višje, kakor so sicer bile in kakor so.

BS je verjetno v največji možni meri dosegala, da je vselej bilo dodatno povpraševanje po devizah zaradi izvoza kapitala (bank, podjetij in gospodinjstev), vendar je bil kljub temu devizni tečaj praviloma podcenjen. Obrestne mere so bile sicer zaradi tega višje, kakor bi sicer bile, vendar ne tako visoke, kakor bi bile, če bi ji uspelo s spodbujanjem izvoza kapitala vzdrževati devizni tečaj na višini, ki ne bi pomenila njegove podcenjenosti.

Problem je, da so BS dosegljive kombinacije med deviznim tečajem in obrestno mero narodnogospodarsko neustrezne. Čim manj je podcenjen devizni tečaj, tem višje so obrestne mere. Čim bliže bi bile obrestne mere običajni višini, tem bolj podcenjen bi bil devizni tečaj. Te neustrezne dosegljive kombinacije med obrestnimi merami in deviznim tečajem so posledica splošnih gospodarskih in socialnih razmer v Sloveniji. Te razmere se bodo še poslabšale, ko se bodo pričele transakcije z delnicami, dobljenimi za lastninske certifikate, na sekundarnem trgu kapitala. Obrestne mere bodo še višje in/ali devizni tečaj bo še nižji.

Uredništvo: Nekateri kritiki bančne politike pri nas sodijo, da gre pri nas za veliko odvisnost posameznih bank od centralne banke. Ali gre po vašem mnenju res za preveliko odvisnost?

I. Ribnikar: Razen bank, ki so v sanaciji, praviloma banke niso odvisne od posojil BS. Tudi sicer je zelo malo posojil bankam, ker se pač povečuje količina primarnega denarja predvsem drugače. V tem smislu so banke prej neodvisne kot odvisne od BS. Če pa centralna banka nadzira, ali banke izpolnjujejo določila o obveznih rezervah, gre za običajen nadzor bank v zvezi z vodenjem denarne politike.

Drugače je z nadzorom, ki naj prepreči propad bank zaradi napačnih odločitev

o naložbah ali posojilih (gre za tisto, kar se označuje angleško kot »prudential control«). Ker se uvajajo nova določila, kakor jih uvajajo Evropa in tudi druge države zunaj Evrope, o kapitalski ustreznosti bank, o razvrščanju različnih premoženjskih oblik (in zunajbilančnih obveznosti in terjatev) glede na njihovo tveganost, o potrebnem znesku rezervacij za različno tvegano premoženje bank, o preprečevanju različnih nezdržljivih dejavnosti bank in uprave bank, je videti, da centralna banka neprestano sitnari in drega v banke. Ko vse to ne bo več nekaj novega in bo prišlo v navado, ne bo več videti, da so banke zelo odvisne od centralne banke.

Sicer pa bo vedno veljajo, da so banke ustanove, ki so pod največjim nadzorom oblasti. Izdajanje denarja in sprejemanje vloge od množice posameznikov, za katere pa velja navadno neka oblika jamstva države ali na pol državne ustanove, sta tisto, kar postavlja banke v drugačen položaj nasproti oblastem.

Uredništvo: Nerešeno je tudi vprašanje obrestnih mer. Kot je znano, ste bili eden od pobudnikov za sklenitev medbančnega sporazuma o zgornjih limitih pasivnih obrestnih mer. Ta dogovor ni bil sprejet in celo javni tožilec v republiki je imel resne pripombe k sporazumu. S tem seveda problem višine pasivnih obrestnih mer ni rešen. Kaj je po vašem mnenju treba storiti, da se stanje na našem trgu kapitala uredi tako, da bi vsaj približno ustrežal evropskim razmeram?

I. Ribnikar: Ko sem govoril o deviznem tečaju, sem se moral dotakniti tudi obrestnih mer. Denarna politika se vselej izraža prek enega in drugega. Obrestne mere morajo biti visoke, kakor smo videli, in v prihodnje, ko se bo začelo trgovanje na sekundarnem trgu kapitala s papirji, ki niso šli prek primarnega trga, bodo še višje. Te višine obrestnih mer ni mogoče znižati z nikakršnim sporazumom med bankami. Če bi poskusila država to napraviti nasilno, bi se pokazalo narobe, in to v večji meri, kje drugje.

Vendar pa so obrestne mere bank (pasivne in aktivne) še višje od tega zaradi nezaupanja med bankami, zaradi prevladujočega kratkoročnega interesa ali horizonta, ki je tik pred nosom bank, zaradi odnosov med bankami v sanaciji in tistimi, ki niso in ne bodo šle v individualno sanacijo. Za ta del obrestnih mer, ki ni posledica tistega, kar sem omenil pri deviznem tečaju, bi jih bilo mogoče znižati – na primer z dogovorom med bankami, bolje seveda neformalnim kot formalnim.

Vnaprej je bilo skoraj gotovo, da do takšnega sporazuma ne bo prišlo, vendar je bilo zaradi vrste razlogov potrebno, da se to ugotovi. Prav tako je bil dobrodošel zelo hiter odziv javnega tožilca. Reagiralo je še pred zločinom. Vse skupaj je potrjevalo vnaprej znano dejstvo, da banke raje plačujejo visoke obrestne mere za vloge, raje delajo drugače, kot druge banke, čeprav bi bilo zanje koristno, in sicer za njihove lastnike, ki pa v glavnem nimajo lastniške zavesti, da plačujejo nižje obrestne mere, da sledijo bankam, ki delajo kaj bolje in tako naprej.

Če pustimo ob strani ZDA in Nemčijo, kjer je država za dolgo vrsto let (v ZDA) določila najvišje obrestne mere za vloge (in na primer prepovedala plačevanje obresti za vloge na vpogled), so bančne obrestne mere v glavnem enake pri vseh bankah zaradi posebnega za tržno gospodarstvo normalnega obnašanja bank. Za banke na primer velja, da so si sicer konkurenčne ustanove, vendar pa da si niso medsebojno sovražne. Praviloma veljajo pri vseh bankah enake obrestne mere za enake vrste vlog in za enake vrste posojil. Do tega pride tako, da vodilne banke, ki jim druge sledijo, določajo te obrestne mere – in če pravimo vodilne banke, so to banke, ki jim druge sledijo. Če ena od teh vodilnih bank na primer

spremeni neko obrestno mero, vendar druge banke ne sledijo, jo čez nekaj dni spravi na prvotno raven. Tako je od zunaj videti, kakor da se kartelno dogovarjajo, vendar ne gre za to.

Razmere bodo postale pri nas normalne, ko banke ne bodo več sovražne druga do druge, ko jim ne bo vseeno, ali imajo kaj »goodwilla« pri drugih bankah ali ne. Eden od pogojev, da do tega pride, je seveda uveljavitev bančnih lastnikov. Iz na splošno anonimnosti se morajo prebuditi in terjati, da uprava banke zasleduje njihove interese – na primer v podobnem obsegu kot drugod.

Uredništvo: Še vedno se uporablja tako imenovani veliki R (določen je z indeksom cen na drobno), da si banke zavarujejo realne vrednosti. Banke pa sredstva velikega R ne uporabljajo le za zavarovanje realne vrednosti svojih sredstev, temveč tudi za pokrivanje izgub. Monetarne oblasti sicer poskušajo veliki R odpraviti, a jim to ne uspeva. Ali ne bi kazalo vsaj prepovedati, da se s sredstvi velikega R pokrivajo izgube bank?

I. Ribnikar: Veliki R smo uvedli v osemdesetih letih, ko smo odkrili razliko med nominalno in realno obrestno mero – in ostaja do zdaj. V svetu je na splošno nepoznan, razen v nekaterih južnoameriških državah. Na splošno se z revalorizacijo ohranja nespremenjena kupna moč in v tem smislu realna vrednost terjatev, to je tega dela premoženja. Ker so za bančne vlagatelje pomembne vloge, morajo banke pristati na revalorizacijo njihovih dolgov, ker vloge zanje so. Ne gre za to, da se s tem pokriva izguba, ampak se preprečuje izguba, če bi sicer pri drugače določenih obrestnih merah bile obrestne mere ex-post realno negativne (nihče namreč ex-ante ne pristane kot upnik na realno negativno obrestno mero).

Revalorizacija glavnice v skladu z indeksom cen (na drobno na primer) lahko pomeni nižjo realno obrestno mero, če bi si zaradi visoke in spremenljive inflacije upniki zagotavljali ex-post realno obrestno mero v glavnem tako, da bi zaradi varnosti bili pesimistični pri inflacijskih pričakovanjih. Na splošno bi na primer precenjevali pričakovano inflacijo. V tem primeru bi se kazalo, da so praviloma ex-post ali realizirane realne obrestne mere višje, kakor bi bile, če bi se upniki dogovorili z dolžniki za revalorizacijo glavnice.

Inflacijska stopnja je pri nas precej nižja, kakor je bila, in tudi manj spremenljiva in zato bi lahko prešli na določanje obrestnih mer kot nominalnih obrestnih mer, ki bi seveda vsebovale pričakovano inflacijo, vendar je videti, da večini ustreza to, kar je. BS ne želi, da se revalorizirajo tiste finančne oblike, ki so denar ali primarni denar. V tem primeru bi namreč imeli avtomatično večanje ali emisijo denarja in primarnega denarja v višini inflacijske stopnje.

Uredništvo: Kaj sodite o sedanji sanaciji bank. Nekateri sodijo, da gre v bistvu le za kadrovske premike in nič drugega. Ali se strinjate s temi mnenji?

I. Ribnikar: Sanacija banke je vedno, v zahodnih državah pa najprej, kadrovska sanacija bank, če seveda niso morda zašle vse banke v težave zaradi splošnih vzrokov (gospodarska kriza, vojna, ...). Pri nas so odločujoči splošni vzroki, in sicer za praznine ali »črne luknje« med aktivni bančnih premoženjskih bilanc zaradi kumulirane izgube z »deviznimi vlogami« prebivalstva v celoti in v veliki meri, vendar pa ne prav v celoti, za izgube ali potencialne izgube zaradi slabih posojil (ki so bila slaba že ob začetku ali pa so postala takšna čez čas). Ker ni mogoče krivde za to stanje nedvoumno in/ali v celoti prevaliti na lastnike bank in še zaradi česa

bolj pragmatičnega, lastniki bank prenehajo biti lastniki ali delničarji bank, ki gredo v individualno sanacijo (gre za tri banke), vendar dobijo v višini zaradi materializirane izgube še neizničnega bančnega kapitala tako imenovane subordinirane ali podrejene terjatve do Agencije za sanacijo bank in prek nje do premoženja, ki ga predstavljajo slaba bančna posojila, ki jih je prevzela Agencija za sanacijo bank (in hranilnic).

Zaradi tega seveda ne more biti v ospredju zamenjava ljudi, čeprav se izkaže v mnogih primerih, da je to nujno in koristno.

Ker za vloge prebivalstva jamči država (pri tem so nepomembne pravne finese – ljudje mislijo, da država jamči za vse, kar imajo pri bankah, in to je odločilno), in bi ob morebitni likvidaciji bank te obveznosti morala država izplačati, je za državo in za narodno gospodarstvo ceneje, če država poskuša banke sanirati, to je ohraniti pri življenju. Ker pa je to res, če bodo te banke res ozdravljene, je pomembno, da pridejo takšne banke v roke tistih, ki so kredibilni in znajo te stvari opravljati. Zato morata biti sočasni materialna in kadrovska sanacija. Pri tem pa se praviloma izkaže, da je težje priti do ljudi z znanjem in motivacijo, kot pa banko materialno sanirati.

Uredništvo: Ob sanaciji bank je zanimivo, da se devizne vloge občanov rešujejo le za tiste banke, ki so v sanaciji. Nastaja vprašanje, zakaj dvojna merila in ali to ne pomeni, da se želi sanacija razširiti tudi na tiste banke, ki relativno dobro poslujejo. Komu koristijo take odločitve?

I. Ribnikar: Kar zadeva kumulirane izgube med aktivni premoženjske bilance bank zaradi »deviznih vlog prebivalstva«, so bile za tisti del teh izgub, ki je bil konec leta 1992 enak stanju starih deviznih vlog prebivalstva, banke sanirane počez (linearno). Dobile so državne obveznice. Za drugi del izgub, približno polovica, to je za tako imenovane »izplačane devizne vloge prebivalstva«, je v pripravi zakon, ki bo podobno, vendar verjetno ne enako saniral banke ravno tako počez. Sicer pa bi se morale vse te izgube najprej in takoj sanirati počez, vendar ni bilo tako. Počez so se na primer sanirale izgube ali slaba posojila do železarn – na primer kot posebnost.

Banke, ki so šle v individualno sanacijo (sanacija počez je ne bi očistila dovolj), ni mogla čakati na zakon, ki bi razrešil »črne luknje« zaradi deviznih vlog prebivalstva. Tem bankam se je v celoti zamašila ta luknja med aktivni njihove premoženjske bilance (formalno so izkazovale sicer terjatve od NBJ v zvezi z »deponiranimi deviznimi vlogami prebivalstva« pri njej) z državnimi obveznicami ali obveznicami Agencije.

Napaka je bila napravljena, ker niso bile s sanacijo počez takoj zajete vse »črne luknje« zaradi deviznih vlog prebivalstva in ker so bila zajeta slaba posojila, dana železarnam. Vendar kljub temu bodo verjetno čez čas zamašene tudi preostale »črne luknje« pri bankah, ki ne bodo šle v individualno sanacijo. Zato ne gre čisto za dvojna merila.

Uredništvo: Kaj sodite o sedanji bančni strukturi in kakšna je vloga ter narava tujih bank pri nas?

I. Ribnikar: Kot vse drugo je tudi sedanja bančna struktura struktura prehoda. Imamo stare banke, ki so šle v individualno sanacijo, zatem stare banke, ki ne bodo šle v individualno sanacijo (ozdravile se bodo s sanacijo počez), in nove

banke, to je banke, ki so nastale potem, ko ni bilo več vzrokov niti za nastajanje »črnih lukenj« zaradi deviznih vlog prebivalstva niti za slaba posojila – seveda z dodatkom: slaba posojila, ki bi nujno izhajala iz bistva ekonomske ureditve, to je iz družbene lastnine.

V okviru zahtev o najmanjšem potrebnem bančnem kapitalu in zatem o treh mnogokratnikih tega kapitala se bo verjetno ta struktura spreminjala. Želja je priti do dobrih bank. Ker so dobre banke lahko velike in male, in podobno velja, da so lahko slabe banke ene in druge, nihče ne more kar tako iz rokava stresti, koliko bank naj bo, kako velike naj bodo, čeprav določila o najmanjšem potrebnem bančnem kapitalu delno vplivajo na velikost bank in s tem na njihovo število ter strukturo bank. Tisto, kar bo čez čas izšlo v postavljenem okviru, bo verjetno ustrezna bančna struktura, če bodo v tem času bančni lastniki prišli do zavesti.

Z Ivanom Ribnikarjem se je pogovarjal Janez Škerjanec.

Predgovor

Počaščen sem, da sem bil zaprosen, naj napišem kratek predgovor za blok člankov v reviji *Teorija in praksa*, ki se nanašajo na ameriško tematiko.

Ker Združene države še naprej igrajo pomembno, če ne odločilne vloge v mednarodni politiki, gospodarstvu in kulturi, je za instituciji, kot sta Univerzi v Mariboru in Ljubljani, imperativ, da oblikujeta ustrezno gradivo in študije, ki bodo pripomogle k predstavitvi in razumevanju ameriške scene študentom, oblikovalcem politike in ljudem v Sloveniji nasploh.

Članke, ki sledijo, so napisali slovenski in ameriški strokovnjaki. Nekateri od njih so bili ali pa imajo prav zdaj status Fulbrightovih študentov. Razprave pokrivajo različna področja in tako najbolje kažejo na vso barvitost in bogastvo študija Združenih držav Amerike.

Upam, da je ta serija sestavkov prva od vrste podobnih zapisov o ameriški družbi v slovenski publicistiki in da bo univerzitetno okolje nadaljevalo že začeto delo pri razvoju podiplomskega programa Ameriških študij.

Eugene Santoro
ataše za stike z javnostjo
Ambasada ZDA
Ljubljana, 9. februar 1994

Introduction

I am honored to have been asked to write a brief introduction to this issue of *Teorija in Praksa* which is devoted to American themes.

Because the United States continues to play an important, if not decisive role in international politics, economics and culture, it is imperative that institutions such as the Universities of Maribor and Ljubljana develop materials and courses that will help to interpret the American scene to students, policy makers and the general public in Slovenia.

The articles contained in this issue were written by Slovene and American scholars. Some of them have been or are Fulbright fellows. The articles they cover a variety of fields and highlight the richness of scholarship in American Studies.

I hope that this will be the first of several such issues in Slovene journals and that the University community will continue its work towards developing an American Studies Program.

Eugene Santoro
Public Affairs Officer
United States Embassy
Ljubljana, 9 February 1994

Dolgoročni vidiki ameriške zunanje politike

1. Tako kot druge je konec hladne vojne in razpad bipolarnega mednarodnega sistema našel ZDA nepripravljene. Popolnoma nov in dinamičen, fluiden mednarodni položaj zahteva nove pristope, nove poglede in vizije od vseh držav in mednarodnih institucij, od edine preostale supersile pa še posebej. ZDA kot vojaško, ekonomsko in tehnološko prva, najmočnejša država sveta nimajo namreč le izjemnega vpliva na mednarodna dogajanja praktično po vsem planetu, temveč sta tudi njihova lastna varnost in gospodarski napredek bistveno odvisna, zlasti dolgoročno, od globalnih procesov in odnosov.

Prilagajanje novim razmeram je, ko gre za tako ogromen in kompleksen sistem, kakršnen so ZDA, še posebno težavno in dolgotrajno. To tudi, če bi bilo zagotovljeno jasno razumevanje nove mednarodne stvarnosti in nacionalnih interesov v spremenjenih razmerah. V zapletenem prehodnem obdobju, ko se šele formira nov mednarodni sistem, pa je opredeljevanje nacionalnih interesov vsake države zapleten in protisloven proces. V državi, kot so ZDA, katere dejanski interesi so izjemno kompleksni zaradi njenega položaja v mednarodni skupnosti, pa tudi njene lastne družbene in ekonomske strukture pa še posebej. V kompleksni ameriški družbi so prisotni konflikti najrazličnejših interesov, ki skušajo vplivati na ameriško zunanjo politiko oz. se »vsiliti« kot ameriški nacionalni interes. Za vsako ameriško administracijo je velika težava, kako sintetizirati najrazličnejše in pogosto protislovne interese v koherentno zunanjo politiko. Verjetno bolj, kot to velja za katero koli državo, je ameriška zunanja politika izraz notranjepolitičnih interesov in lobijev in hkrati najrazličnejših silnic, ki v raznih delih sveta vplivajo na interese Amerike ali vsaj na interese delov njene kompleksne strukture.

Hkrati je zunanja politika¹ vsake ameriške administracije opredeljena oz. omejena s prizadevanjem ohranjati si oporo v volilnem telesu, v ameriški javnosti in v kongresu še posebej.

Zgledov, ki ponazarjajo kompleksnost interesov, ki si skušajo izboriti mesto v ameriški zunanji politiki, ne manjka. Vpliv vojaškosposodarskega kompleksa in posredno tistih regij Amerike, kjer je koncentrirana vojaška proizvodnja, baze ipd., na ameriško zunanjo politiko je znan in nesporen. Isto velja za proizvajalce hrane, katerih vpliv je bil npr. izjemno velik pri oblikovanju ameriške pogajalske pozicije v zvezi z GATT-om. Tudi sindikati so prav tako kot velike industrijske in finančne korporacije pomemben dejavnik pri opredeljevanju ameriških, zlasti ekonomskih interesov in pozicij v svetu. Vse pomembnejši je vpliv raznih »etničnih« in drugih lobijev. Znana je vloga židovskega lobija v ameriški politiki do Bližnjega vzhoda. Dejstvo je tudi, da afro-ameriške organizacije in združenja v zadnjih letih v dokajšnji meri »kontrolirajo« ameriško politiko do Afrike, do Južne Afrike še posebej.

Pri opredeljevanju ameriške zunanje politike veliko vlogo igrajo tudi številni znanstveni in intelektualni centri, asociacije ipd. In seveda mediji.

* Dr. Ernest Petrič, veleposlanik R Slovenije v ZDA.

Članek vsebuje avtorjeva strokovna stališča.

¹ O kreiranju zunanje politike ZDA glej npr. G.P. Hastedt, *American Foreign Policy*, Englewood Cliffs 1991.

Vsi ti in številni drugi »akterji« si skušajo v procesu opredeljevanja ameriške zunanje politike izboriti vpliv, zagotoviti upoštevanje svojih interesov, pa tudi lastnih vrednostnih in ideoloških predpostavk. Tudi te so pogosto protislovne, npr. čim bolj svobodna odprtost trgov nasproti zaščiti lastnih gospodarskih vej, zaščita le ozkih ameriških materialnih interesov nasproti uveljavljanju vrednot in načel demokracije v širšem svetu. Sedanja administracija se npr. »obtožuje«, da gre npr. pri podpiranju »demokracije« na Haitiju in drugje predaleč. Povedano ne le povzroča velike probleme pri opredeljevanju zunanje politike ZDA, temveč vodi do navidezno, pogosto pa tudi dejanske protislovnosti, nedoslednosti in nekoherentnosti ameriške zunanje politike. Vodi do pogostega neskladja med deklariranimi zunanjepolitičnimi cilji in načeli in dejansko, pragmatizmu izpostavljeno zunanje politično prakso. Ta je navadno bolj rezultat različnih interesov in pritiskov kot pa izraz deklariranih ciljev in načel.

2. Povedano vodi do ugotovitve, da, četudi je morda pred desetletji in celo v obdobju hladne vojne ameriška zunanja politika vsaj delno bila tudi nekaj »veliki načrt«, oblikovan v glavah in intelektualnih centrih zunanjepolitične elite (npr. H. Kissinger, pred njim D. Achison ali G. Marshall ipd.), to danes zanesljivo ni. Tudi Amerika ali še zlasti Amerika kljub spoštovanju vzbujajočim »think tanks« in pogosto glomazni državni profesionalni zunanjepolitični organizaciji (npr. State Department in Pentagon zaposlujeta samo v Washingtonu nekaj deset tisoč ljudi) nima vnaprej izdelanih in usklajenih odgovorov in scenarijev za izzive in dileme, s katerimi se ZDA srečujejo v mednarodni skupnosti. Točneje, četudi jih ima, bo tisto, kar se bo nazadnje uveljavilo kot dejanska zunanja politika, bolj izraz soočanja stvarnih interesov kot pa intelektualnih spoznanj in načrtov.²

Tako rekoč neizbežno bo zato razočaranje tistih, ki v ZDA (ali raznih ameriških institucijah, npr. Department of State, CIA ipd.) vidijo magičnega igralca, ki drži v rokah niti zapletov in razpletov svetovnih zadev in ameriški zunanji politiki a priori pripisuje doslednost ali celo »zarotniško« načrtnost. Kljub vsem službam in dejansko velikanskim intelektualnim potencialom je tudi zunanja politika ZDA, še zlasti v obdobju delovanja novih silnic in protislovnih procesov, kakršno je sedanje, predvsem zapleten in pogosto tudi nasprotujoč proces usklajevanja širokega spleta interesov, ki so prisotni v sami Ameriki in soočenih z realnostmi, tveganji, neznankami in možnostmi sodobnega sveta. Prav pogosto so zato, in še bodo, ameriške zunanjepolitične odločitve in dejanja prej pragmatične kot dosledne. Vsekakor bodo bolj kot od želja, pričakovanj, deklariranih načel – dejanske odločitve odvisne od političnih realitet in interesov ter od razmerja sil v sami Ameriki in v svetu. In pogosto je, in še bo, zlasti kadar ameriški interesi ne bodo jasno profilirani in doživeti kot dejanski nacionalni interes Amerike v ameriški javnosti, prevladala inercija, izogibanje angažiranju in političnim tveganjem.

3. Vsakdo, ki proučuje zunanjo politiko ZDA, ne more mimo dejstva, da vse od nastanka ZDA v ameriški zunanji politiki posebno mesto zavzema izolacionizem. V ameriškem odnosu do preostalega sveta je včasih bolj včasih manj, vendar vedno prisotna v političnem življenju težnja, ne se vpletati v konflikte zunaj ameriške celine. Delno je to posledica specifičnega nastanka ZDA (kolonije, ki so jih ustanovljali na novi celini v veliki meri tisti, ki so »bežali« od Evrope in

² O vlogi raznih interesov pri formiranju ameriške zunanje politike glej npr. M. Clough, *Grass-Roots Policy Making*, v. *Foreign Affairs*, 1/1994.

njenih problemov), delno njihove geografske oddaljenosti. Vsekakor je v ameriški politični zavesti izolacionizem (v različnih niansah) pomembna stalnica. Tudi v začetku 19. stol. deklarirana Monroejeva doktrina je specifična oblika izolacionizma.

Vpliv izolacionističnih teženj seveda ni preprečeval, da so ZDA uporabile svojo vojaško in ekonomsko moč ter politični pritisk tudi zunaj ameriške celine vsakokrat, ko je šlo za jasno razvidne in ameriški javnosti razumljive ameriške interese. Od leta 1803, ko je ameriška flota v Sredozemlju že ščitila interese ameriških trgovcev pred tunizijskimi gusarji, do Puščavskega viharja l. 1991 se ZDA niso odrekle intervenciji, ko je šlo za »otipljiv«, »vitalen« nacionalni ameriški interes.

Hkrati pa ne gre pozabiti, da so ZDA v I. svetovno vojno vstopile šele l. 1917, ko je po zlomu carske Rusije pretila resna nevarnost, da Kajzherjeva Nemčija zmaga in vzpostavi hegemonijo v Evropi. In tudi ne, da so v II. svet. vojno vstopile šele potem, ko je bil napaden Pearl Harbour decembra 1941. Torej ne iz moralnih razlogov, npr. preganjanja Židov in drugih nemških zločinov ali kritičnega položaja Anglije po porazu Francije l. 1940. Zaradi močnih izolacionističnih tendenc v Ameriki je F. D. Roosevelt še v volilni kampanji l. 1940 volivcem zagotavljal, da se ZDA ne bodo zapletle v evropsko vojno.³

Po drugi strani so po l. 1945, po l. 1990 pa še bolj ZDA dejansko vodilna država sveta. Njihovi dejanski globalni interesi, varnostni in gospodarski, vodijo in bodo še vodili Ameriko tudi do vojaških posegov na raznih območjih sveta. Večkrat pa pričakovanja in predstave o vodilni vlogi »prve sile sveta«, »najstarejše demokracije«, »glavnega pobornika zahodne demokracije« ipd. (kot Ameriko vidijo mnogi na vseh območjih sveta, zlasti pa sami Američani) postavljajo ZDA v položaj, ko se od njih pričakuje angažiranje, tudi vojaško, tam in takrat, ko ne gre za neposredne ameriške interese. Z drugimi besedami: protislovje med izolacionizmom in vlogo voditelja sveta je stalno prisotno ne le v ameriški javnosti, temveč tudi v opredeljevanju ameriških nacionalnih interesov in pri formuliranju operativne ameriške zunanje politike.

Nobena ameriška administracija seveda pri mednarodnem, zlasti vojaškem angažiranju, ne bo šla preko tega, kar more dojeti kot dejanski, vitalni ameriški interes, vreden ameriških življenj in denarja, ne le kongres, temveč tudi prevladujoči del ameriške javnosti. Zato so bila neutemeljena pričakovanja, da bo Amerika intervenirala npr. v Madžarsko l. 1956, Češko l. 1968, Hrvaško l. 1991, Bosno l. 1992 itd. Intervenirala pa je v Korejo, tvegala je celo spopad s Sovjetsko zvezo ob berlinski in kubanski krizi, intervenirala je v Vietnamu, izhajajoč v vseh teh primerih iz ocene, da gre za vitalne strateške interese ZDA v konfrontaciji z nasprotno supersilo in za nevarnost svetovne prevlade komunizma.

Kako globoko zakoreninjeno je pri povprečnem Američanu prepričanje, naj Amerika (in njeni voditelji) skrbe predvsem za dobrobit same Amerike, ne pa da se ameriški viri, ki tudi niso neomejeni, »razdajajo« po svetu, so bile predsedniške volitve l. 1991. Le malo ameriških predsednikov se more pohvaliti s tako spektakularnimi uspehi na mednarodni sceni (zmaga v hladni vojni; zmaga nad Irakom) kot G. Bush. Vendar je izgubil na volitvah proti nasprotniku, ki je volivcem obljubljal, da se bo posvetil predvsem domačim problemom Amerike.

Posledice, zlasti moralne, intervencije v Vietnamu, so v ZDA še vedno, tudi

³ F. D. Roosevelt v predvolilnem govoru v Bostonu l. 1940: »I shall say again and again and again: Your boys are not going to be sent into any foreign Wars.«

v najširši javnosti, mnogo bolj prisotne, kot to mislimo v Evropi. Vietnamski sindrom je – in bo še dolgo – pomembna politična in moralna ovira za vsako morebitno ameriško vojaško angažiranje, kjer ne bi bili jasno razvidni ameriški nacionalni interesi ali ki bi nosilo v sebi možnost neuspeha tj. »novega Vietnama«. Umik iz Somalije, pa tudi strah pred vojaškim posegom, npr. na Haiti ali v Bosno ob upoštevanju tega, kar Vietnam še vedno pomeni Američanom, ni nerazumljiv ali nelogičen. Narobe, prej bi bilo presenečenje, če bi se zaradi zahtev mednarodne javnosti ali evropskih zaveznikov ZDA vendarle odločile poslati svoje vojake v bosanske hribe.

4. Razpetost in protislovnost zunanjepolitičnih teženj in interesov ameriške družbe se kaže tudi v teoretskih pristopih k mednarodnim odnosom. Vloga ZDA kot svetovnega voditelja je pogosto utemeljena s potrebo in ambicijo, naj Amerika skrbi za širjenje demokracije, človekovih pravic, tržne ekonomije. Ta t. i. idealistični pogled na mednarodne vloge v svetu skozi večstranske mehanizme, tj. zlasti skozi OZN. Soočen z realnostmi mednarodne skupnosti, še posebej pa z realnostmi ameriške notranjepolitične stvarnosti in interesi, je ta pristop bil navadno pri opredeljevanju dejanske ameriške zunanje politike v podrejenem položaju. Navadno je, ko se je skušal uveljaviti kot smernica ameriški zunanjepolitični praksi, ostal na pol poti ali bil kratkega veka. »Idealizem« Wilsonove zunanje politike (Društvo narodov; samoodločba) ni zdržal soočenja z realnostmi, tako kot ga niso Rooseveltova pričakovanja o vlogi OZN in povojni svetovni ureditvi. Tudi Clintonove predvolilne zunanjepolitične vizije o novi vlogi OZN in multilateralizmu kot glavnem torišču uveljavljanja ameriške vloge v svetu, najavljanje doslednega zavzemanja za demokracijo, človekove pravice itd. je videti, da po soočenjih z realnostmi svetovnih in domačih ameriških razmer postopoma prepuščajo mesto »realističnim« ocenam in pristopom.

Pogosto se »idealistični« pristop k zunanji politiki pripisuje demokratom, »realistični« pa republikancem.⁴

Odmikanje ob problematične akcije OZN v Somaliji, vse večja zadržanost v ameriški politični javnosti do večstranskosti in ameriške udeležbe v »peace keeping«, zmernost, če že ne vse bolj razvidna popustljivost administracije do kitajskih kršitev človekovih pravic, zadržanost do bosanske problematike, zgovorno kažejo, da so zunanjepolitične ocene v predvolilnem boju eno, realnosti, s katerimi se spopade vsaka ameriška administracija doma in v svetu, pa drugo.

Običajno je kar prevlada, ko gre za koncipiranje dejansko zunanje politike ZDA, tisto, kar kot ameriški nacionalni interes sprejme tudi prevladujoč del ameriške javnosti.

Prevladujoči pristop tudi v ameriški zunanji politiki, tako kot to velja za druge države, je tisto, kar se v teoretskih pristopih označuje kot »realizem«. V praksi to pomeni zagotavljanje konkretnih ameriških nacionalnih interesov, varnostnih, političnih, gospodarskih. Ideološke postavke in vizije so bolj sredstvo kot pa cilj same po sebi. V sedanjem in tudi v prihodnjem obdobju bodo osnovni okviri in strateški cilji tudi ameriške zunanje politike predvsem tisto, kar bo izhajalo iz realitet mednarodnega položaja ZDA in iz prevladujočih interesov v ameriški družbi, ne pa tisto, kar bi izhajalo iz moralnih načel ali pričakovanj mednarodne javnosti.

5. Če ni, kot smo ugotavljali, nekega vnaprej opredeljenega »načrta« ameriškega nastopanja v svetu in če je v osnovi tudi ameriška zunanja politika pred-

⁴ Glej npr. J. A. Leach, A Republican Looks at Foreign Policy; in L. H. Hamilton, A Democrat Looks at Foreign Policy; oboje v Foreign Affairs, 3/1992, str. 17 idr.

vsem pragmatično odzivanje na izzive spreminjajočega se sveta in izraz igre interesov v samih ZDA, to še ne pomeni, da ni moč identificirati nekaterih temeljnih, dolgoročnih nacionalnih interesov, ki jih skušajo ZDA uveljaviti v mednarodni skupnosti. Postopoma se tudi v sedanjem dinamičnem obdobju vse bolj jasno oblikujejo nekatere temeljne postavke ameriške zunanje politike.⁵

Vsekakor je kot prvi tak dominantni nacionalni interes ZDA treba omeniti varnost. V primeru ZDA gre seveda za varnost v globalnih razsežnostih. Varnostna problematika ZDA se ne začne na ameriških obalah, temveč je ameriški varnostni interes globalen z več ali manj poudarki na posameznih območjih sveta. V sedanjem izjemno dinamičnem obdobju po razpadu bipolarnega mednarodnega sistema se pogosto kot temeljni in dolgoročni ameriški varnostni interes omenja preprečiti, da bi se – dolgoročno, saj trenutno ni videti resnega konkurenta ameriški vodilni poziciji v svetu – uveljavil kak nov nevaren tekmeč, kakršen je bila Sovjetska zveza; oziroma preprečiti, da bi se oblikovala kaka koalicija, ki bi mogla ogroziti ameriški položaj in varnost na globalni ravni. V tistih regijah, ki so za ZDA vitalnega pomena (npr. Bližnji vzhod), pa se kot nacionalni varnostni interes razume, da je treba preprečiti, da bi v teh regijah vzpostavila hegemonijo kaka Ameriki sovražna regionalna sila, oziroma preprečiti, da bi se te regije destabilizirale.

Nasploh se kot nacionalni interes ZDA razume ohranjanje stabilnosti v svetu, obvladovanje aktualnih in potencialnih konfliktov in preprečevanje njihove eskalacije. Na temelju povedanega ni težko razumeti posebne pozornosti, ki jo ameriška diplomacija namenja mirovnemu procesu na Bližnjem vzhodu. Razumljivo je ameriško »razumevanje« za rusko vlogo pri preprečevanju oz. omejevanju konfliktov na Kavkazu, Centralni Aziji. Tudi ameriško dokaj odločno in do zdaj prepričljivo prizadevanje preprečiti širjenje konflikta na Balkanu sodi v kontekst ameriških varnostnih interesov, saj bi razširitev konflikta v širši balkanski konflikt vodila v položaj, ko bi bilo tudi ameriško vojaško vpletanje nujno.

Sploh je destabilizacija kjer koli v svetu v sedanjem zgodovinskem obdobju v očitnem nasprotju z ameriškimi interesi. Destabilizacija vodi v proliferacijo oroževanja in še posebej v nevarnost proliferacije jedrskega orožja; zavira procese demokratizacije in uveljavljanja tržne ekonomije; omejuje svobodo trgu; potencialno more destabilizacija voditi v spore ali celo konflikte med glavnimi akterji mednarodnih odnosov; politično in finančno obremenjuje OZN; preprečuje, da bi se mednarodna skupnost mogla uspešno spopasti z globalnimi problemi, kot so ekološka in demografska problematika, trgovina z mamili, mednarodni terorizem, razvojna vprašanja držav v razvoju idr. Če katera, potem gotovo sedanja ameriška administracija vidi v sedanjem prelomnem zgodovinskem obdobju edinstveno priložnost za spopadanje z globalnimi problemi in hkrati za spopadanje s težkimi problemi same Amerike. Za to pa je potrebna stabilnost v mednarodnih odnosih.

Čvrsto in dokaj enotno je npr. tudi prepričanje, da je treba nadaljevati s sankcijami zoper Srbijo/Črno goro in s sankcijami zlomiti Miloševića. Tako v politični eliti kot v javnosti sta močno sporni vprašanja, ali in kdaj morata uporabiti letalstvo v Bosni in uvedba sankcij zoper Hrvaško. Mnenje, da bi bilo popolnoma napak angažirati ameriške kopenske sile v Bosni, pa je vsaj trenutno tako rekoč nesporno.

Posebno in izpostavljeno vprašanje ameriških varnostnih interesov so obstoječi

⁵ O problemu definiranja ameriških nacionalnih interesov v sedanjem fluidnem stanju sistema mednarodnih odnosov P. D. Wolfowitz, *Clinton's First Year*, v *Foreign Affairs*, 1/1994, str. 28 idr.

arzenali jedrskega orožja (in drugega orožja za množično uničevanje) in nevarnost njegove proliferacije. Dezintegracija Sovjetske zveze je ustvarila položaj, ko je nadzor nad orožjem nekdanje sovjetske armade problematičen, in tveganje, da Ameriki sovražne sile (npr. S. Koreja, Iran, Libija, Irak) pridejo do jedrskega orožja, večje kot kadar koli prej. Posebej vznemirjajo tudi tveganja, ki bi jih mogla povzročiti dramatična destabilizacija v Rusiji, Ukrajini ipd. ZDA nedvomno podpirajo neodvisnost in integriteto novih držav, nastalih na območju nekdanje Sovjetske zveze. Z vidika ameriških varnostnih interesov pa je razumljivo, da največje nevarnosti vendarle ne vidijo v občasni »imperialni« izjavah in pritiskih Rusije na nekatere od teh držav, temveč v takem razvoju v Rusiji, ki bi ruski jedrski arzenal dal v roke skrajnežem ali pripeljal Rusijo v kaos in anarhijo. Zaradi lastne varnosti – in varnosti v Evropi – pred še vedno pretečimi jedrskimi potenciali v Rusiji, Ukrajini idr., je in bo stalnica ameriške varnostne politike zagotoviti skozi delovanje, »partnerstvo«, da ruski jedrski in drugi vojaški potenciali ne bodo znova postali pretnja Ameriki in Zahodu oziroma da razplet na vzhodu Evrope ne bo kaotičen. Sedanja ameriška administracija se zaveda lastnih omejenih možnosti za vpliv na razvoj v Rusiji in drugje na območjih nekdanje SZ. Hkrati pa je prihodnji razvoj v tem delu sveta najpomembnejše vprašanje prihodnje evropske in svetovne varnosti (in s tem varnosti ZDA) in zato je in bo Rusija prva zunanjepolitična prednost ZDA.

6. Enako pomembna temeljna postavka oz. nacionalni interes, kot je varnost, je v ameriški zunanji politiki gospodarski napredek. Blaginja ZDA – in s tem uspešnost administracije in predsednika, ki ga ameriški volivci še najbolj merijo po tem, kako stoji gospodarstvo v ZDA – je odvisna od dostopnosti svetovnih trgov za ameriško blago in od mednarodne stabilnosti. Visoki ameriški vojaški izdatki v hladni vojni sicer niso zlomili ameriškega gospodarstva, so ga pa v odnosu do glavnih tekmecev (zlasti Japonske in Nemčije) obremenjevali oz. mu nižali konkurenčno sposobnost.

Amerika je in bo tudi v prihodnje zagovornik odprtosti trgov, kar se je potrdilo v ameriških pritiskih na sklenitev urugvajске runde v GATT, se potrjuje v strategiji za dolgoročno prisotnost in vlogo v pacifiškem, gospodarsko izjemno vitalnem območju (Clintonova prizadevanja v APEC – Asian Pacific Economic Cooperation) in hkrati za vzpostavitev lastnega, kontinentalnega območja svobodne trgovine (NAFTA), na katerem naj bi bil položaj ameriškega blaga ugodnejši od blaga glavnih konkurentov. Dolgoročno prizadevanje ZDA s pomočjo zunanje politike zagotavljati gospodarski napredek poteka torej na treh ravneh: prizadevanje za dostopnost, odprtost svetovnih trgov, o čemer se bodo ZDA tudi v prihodnje trdo soočale z Japonsko in EU; prizadevanje za lastni, kontinentalni trg, kjer si bodo skušale zagotoviti ugodnejši položaj od tekmecev in kar praktično pomeni prizadevanje razširiti NAFTA na celotno ameriško celino, kar bi pomenilo trg dobrih 700 milijonov prebivalcev; po potrebi pa se ZDA tudi v prihodnje ne bodo izogibale enostranskim zaščitnim ukrepom, ki si jih vojaško, gospodarsko in tehnološko najmočnejša država sveta navsezadnje lahko privoščijo brez velikih tveganj.

7. Po letu dni nove ameriške administracije je mogoče ugotoviti ne glede na kritike v ameriški in mednarodni javnosti o njeni nekonsistentni zunanji politiki in odsotnosti »vodenja« ipd., da je zunanjepolitični štab predsednika Clintona izoblikoval lastno vizijo sedanjega mednarodnega trenutka in strategijo zunanje politike. Izraz te vizije je vidno in dokaj dosledno prizadevanje preprečiti, da bi »novi mednarodni red«, ki se bo izoblikoval na glede na sedanje krize in proti-

slovnosti, ne bil red novih svetovnih delitev in konfrontacij, temveč obdobje povezovalja sveta. Bistvo te vizije zato ni, kako potisniti mejo »zahoda«, »demokracije«, »tržnosti« proti »vzhodu«; njeno bistvo je, kako meje in ločnice, ki so nastale zlasti v Evropi v obdobju hladne vojne, čim bolj odpraviti.

Predvsem v to smer gredo ameriški, verjetno začasni, zadržki zoper parcialno šijenje NATA proti vzhodu. V tem kontekstu je razumeti Partnerstvo za mir (Partnership for Peace) in stalno skrb, da bi se ne antagonizirala Rusija. Prav ta »idealizem« sedanje administracije je pogosto tarča kritik »realistov« – ki pa, vsaj trenutno, neke lastne in bistveno različne koncepcije niso predlagali.

Tudi kot odgovor na kritike na račun zunanje politike sedanje administracije je državni sekretar W. Christopher v ekspozeju senatnemu odboru za zunanjo politiko (4. 11. 1993) elaboriral temeljne postavke ameriške zunanje politike po razpadu blokovske delitve sveta. Ekspoze je značilen po tem, da praktično brez vsakršnih retoričnih olepšav, brez sklicevanj na visoko doneča »načela« ipd. kot vodilo ameriške zunanje politike postavlja ameriške nacionalne interese. Ne tisto, kar privlači pozornost javnosti in s čimer vznemirjajo mediji (npr. Bosna, Somalija), temveč »stvarni ameriški interesi« so po W. Christopherju zvezda vodnica ameriške zunanje politike. Ta ekspoze je za nekatere opazovalce pomenil vsaj delno slovo od izrazitejših »idealističnih« postavk zunanje politike sedanje administracije, kakršne so bile zlasti prisotne v predvolilni kampanji demokratov.

V ekspozeju je konkretno poudarjenih šest »strateških prednosti« zunanje politike ZDA: ekonomska varnost; podpora reformam v Rusiji; Evropa in NATO; Azija in pacifiško območje; Bližnji vzhod; neproliferacija jedrskega orožja. Prav te »strateške prednosti« kažejo, kako ZDA vidijo svojo vlogo v sedanjem in prihodnjem svetu.

8. Očitno je »ekonomska varnost« oz. ekonomska moč razumljena kot tisto, kar bo v novem svetovnem razporedu odločilno. ZDA skušajo svojo ekonomsko pozicijo v svetu in v tekmi z glavnimi konkurenti (zlasti Japonsko, EU pa tudi Kitajsko) zavarovati ne le z oživljanjem lastnega gospodarstva, temveč tudi z ustrezno zunanjepolitično strategijo. Pri tej gre za prepletanje dveh delov: prizadevanje za odprtost trgov in hkrati za oblikovanje lastne ameriške kontinentalne cone svobodne trgovine, o čemer je že bil govor.

9. Tudi »partnerstvo« z Rusijo ni slučajno »strateška prednost« ameriške zunanje politike. Le strateška povezava Rusije, ki ima še vedno impresivno vojaško moč, s kakim od konkurentov Amerike bi mogla resneje ogroziti ameriško varnost in vodilno pozicijo v svetu. Isto bi bilo mogoče, če bi razvoj v Rusiji vodil v restavriranje Zahodu sovražne in agresivne politike ali v kaotičen razpad in anarhijo. Odgovor na vse te nevarnosti je prav partnerstvo z Rusijo, pomoč Rusiji, ki naj ji omogoči, da se s čim manjšimi pretresi preoblikuje in dolgoročno poveže z Evropo. Prizadevanje ohranjevati partnerstvo z Rusijo bo vsekakor dolgoročna stalnica ameriške zunanje politike, »strateška prednost«, temu ustrezne pa so in bodo ameriške koncesije in razumevanje za ruske interese – vsaj dokler bo kaj izgledov za uspeh reform v Rusiji in ohranjevanje partnerstva. Preobrat Rusije na stare kolesnice imperialne politike in polom reform bi seveda vodila v spremembo ameriške politike do Rusije.

10. Evropa in NATO sta in bosta tudi v novem svetovnem razporedu strateška prednost ameriške zunanje politike. To ne preseneča. Nekatere je presenetila nedavna pripomba W. Christopherja, da je bila ameriška zunanja politika »evrocentristična«. Nobenih stvarnih znakov ni, da bi se ZDA poslavljalje od Evrope in na račun rahljanja čezatlantskih vezi krepile čezpacifiške. Res pa je, da so vsaj od

konca 19. stoletja dalje ameriška zunanja politika in interesi vedno bili hkrati obrnjeni k Evropi in k Aziji, čez Atlantik in čez Pacifik. Tako bo tudi v prihodnje.

Stabilnost v Evropi, katere steber je z vidika ameriške varnosti prav NATO, je še naprej odločilna za stabilnost v svetu in za varnost v ZDA. Naraščajoča nestabilnost na evropskem vzhodu je sicer drugačna pretnja, kot je bil obstoj komunističnega imperija, vendar je tudi sedANJI položaj pretnja evropski varnosti. Ameriška prisotnost v Evropi zato tudi s tega vidika ni vprašljiva. Vprašljiv pa je obseg ameriške prisotnosti in to, kako evropski varnostni sistem in mehanizme, NATO še posebej, prilagoditi novi evropski stvarnosti. Prav partnerstvo za mir (Partnership for Peace) je hkrati korak v smeri evolutivne prenove NATA, še bolj pa prizadevanje začasno premostiti protislovje med klasično vlogo NATA (obrambna zveza, uperjena zoper sovraga v – Vzhodni Evropi) in njegovo novo vlogo, ki naj bi v končni fazi bila zagotavljanje varnosti v celotni Evropi, vse do območij Kavkaza in Centralne Azije. Torej povezovanje Srednje in Vzhodne Evrope v celovit varnostni sistem, katerega steber bi bil NATO.

11. Azija in Pacifik sta bila, kot že rečeno, tradicionalno med strateškimi prednostmi ameriške zunanje politike. Navsezadnje to potrjuje ameriško angažiranje na Kitajskem že konec 19. stoletja, med japonsko agresijo v Mandžuriji (Stimsonova doktrina l. 1932), po 2. svetovni vojni v Koreji, Vietnamu, Afganistanu itd. Torej je izpostavljanje Azije in Pacifika kot strateške prednosti le potrditev tradicionalne ameriške zunanjepolitične strategije. Vendar je poudarjanje azijske komponente v ameriški zunanji politiki tudi izraz vse večjega pomena, ki ga imata zlasti v svetovnem gospodarstvu in trgovini vzhodna in jugovzhodna Azija. Ta del sveta obeta že v nekaj desetletjih biti središčno območje svetovne trgovine in ekonomije.⁶

To seveda vpliva na naraščajoče ameriške interese v tem delu sveta. Hkrati pa tudi dviguje težo in vpliv tistih interesov v ZDA, ki so usmerjeni k Pacifiku in Aziji. Posebej to velja za ameriško zahodno obalo, ki postaja ne le ekonomsko vse bolj povezana z azijsko-pacifiškim območjem, temveč tudi v demografski strukturi tega dela ZDA hitro narašča azijski element.

Pomemben okvir ameriške prisotnosti v Vzhodni Aziji, poleg stalnega neposrednega dialoga zlasti z Japonsko, pa tudi s Kitajsko in ob prisotnosti v J. Koreji je formiranje in aktiviranje APEC-a. Preko njega si skušajo ZDA dolgoročno zagotoviti prisotnost v tem delu sveta, še posebej pa z razvijanjem APEC-a prispevati k odpravljanju ovir za svobodno trgovino. Trenutno, in verjetno tudi na daljše obdobje, ameriška pričakovanja v zvezi z APEC-om gredo v smeri preraščanja APEC-a v območje svobodne trgovine (kot je npr. NAFTA) ali celo v ekonomsko skupnost (podobno, kot je bila ES). To so nekateri napovedovali v zvezi z vrhom APEC-a v Seattlu, za kar pa ni realne osnove. Protislovnost gospodarskih interesov in različnost struktur akterjev na tem območju je prevelika; pregloboke so politične in tudi ideološke ter celo civilizacijske razlike med npr. ZDA, Japonsko, Kitajsko, Tajsko ipd., da bi bilo realno načrtovati preraščanje APEC-a v »ekonomsko skupnost«. Navsezadnje so tudi Američanom znane težave, ki so stale na poti oblikovanju EGS v civilizacijsko, ideološko in tudi po gospodarskih strukturah dokaj enovito zahodno Evropo.

12. Srednji vzhod in njegovi energetske viri ostajajo tradicionalno območje

⁶ O spektakularnem vzponu kitajske gospodarske moči in naraščajočem pomenu Vzhodne Azije glej N. D. Kristof, *The Rise of China*, v *Foreign Affairs*, 4/1993, str. 59 idr. pa tudi Y. Funabashi, *The Asianization of Asia*, prav tam, str. 75 idr.

ameriških varnostnih in ekonomskih interesov. Konec hladne vojne (in s tem izpad sovjetske podpore Siriji, Iraku, PLO idr.) in prenehanje blokovske konfrontacije na tem vitalnem območju sta odprla nove možnosti in sprožila novo dinamiko. Simboliziral jo je stisk rok J. Rabina in J. Arafata v Washingtonu septembra 1993. Z ameriškim angažiranjem naj bi novo razmerje moči in nova dinamika na Srednjem vzhodu vodila do miru in stabilizacije na tem območju in hkrati zožila prostor za širjenje islamskega fundamentalizma. V islamskem fundamentalizmu mnogi vidijo ekspanzivno, agresivno ideologijo, ki vodi v destabilizacijo in je zato pretjna ameriškim interesom v islamskem svetu.

13. Preprečevanje proliferacije jedrskega orožja in drugega orožja za množično uničevanje bo v prihodnje še bolj kot do zdaj ena glavnih strateških prednosti ameriške zunanje politike. W. Christopher je prav proliferacijo jedrskega orožja označil za »najbolj resno pretjno varnosti« v postblokovskem obdobju. Lažja dostopnost, zlasti do jedrskih in drugih arzenalov na območju nekdanje SZ, in hkratno »tehnološko dozorevanje« vrste držav ustvarjata vse večje možnosti za jedrsko proliferacijo, ki ima navadno verižne učinke. ZDA še posebej razumejo kot pretjno lastni varnosti jedrsko orožje v Ameriki sovražnih rokah (npr. S. Koreja, Iran, Libija, Irak). Ameriški pritisk za denuklearizacijo npr. Ukrajine in skrajno trda politika do nezaželenih kandidatov za jedrski klub (npr. S. Koreje) bo dolgoročno »strateška prednost« ameriške zunanje politike.

14. »Strateške prednosti« ameriške zunanje politike, ki jih je navedel W. Christopher, nedvomno izražajo ameriške nacionalne interese, kot jih razume sedanja administracija. Sredstvo za njihovo uresničevanje slej ko prej ostaja lastna ameriška vojaška, ekonomska, finančna in tehnološka moč, pa tudi sposobnost ameriške diplomacije ohranяти in vzpostavljati zaveznitva in sodelovanje s tradicionalnimi in novimi partnerji ter uporabljati pri uresničevanju lastnih zunanjepolitičnih ciljev mednarodne večstranske mehanizme in institucije.

Pri tem pa je prav pred Ameriko bolj kot pred katero koli državo v sedanjem zgodovinskem obdobju še dodaten izziv: ali (in koliko) bo Amerika, tako njena politična in gospodarska elita kot tudi širša javnost, pripravljena in sposobna uresničevati ne le lastne nacionalne interese, temveč dojeti in uresničevati kot glavna sila sedanjega sveta tudi tisto, kar bi mogli poimenovati univerzalne, občečloveške interese. Od nobene države namreč ni bolj kot od Amerike odvisno, kakšen bo jutrišnji svet, kakšen bo dejansko »novi mednarodni red«. Po razpadu sistema, nastalega po letu 1945, imenujmo ga bipolarni, jaltski ali kakor koli že, se v sedanjem prehodnem obdobju oblikujejo obrisi nove mednarodne ureditve. Ali je pred nami svet starih in novih delitev in razprtij ali pa svet sodelovanja in povezovanja, je odvisno od vseh držav, od ZDA še posebej.

Prav dolgoročna ameriška zunanja politika je najbolj poklicana presegati ozke okvire lastnih nacionalnih interesov in zaobjeti v svoj okvir tudi univerzalno in občečloveško. »Idealizem«, vizionarstvo v ameriški zunanji politiki na prehodu v 21. stoletje zato ni izraz naivnosti in neizkušenosti, kot trdijo nekateri »realisti«, temveč nuja časa. Pripravljenost nastopati v obrambo temeljnih načel mednarodnega reda, načel Ust. listine OZN še posebej, zoperstavljanje agresiji, genocidu in množičnim kršitvam človekovih pravic bosta morala biti vrednota ameriške zunanje politike, ameriški interes, če naj »novi mednarodni red« bo obdobje varnosti in svobode, razvoja in blagostanja, miru in strpnosti.

Kdo je danes Američan?

Večina newyorških taksistov ne zna angleško, ampak bolje govori urdu, haitsko francoščino, rusko, hebrejščino, španščino. Po vsem velemestu so etnične enklave – razne »male« Indije, Italije, Portoriki, Kitajske – v katerih je eden izmed neanglofonskih jezikov zaključni občevalni jezik. Če človeka zanese pot v kraje v južni Kaliforniji, se mu prav tako zdi, kot da je stopil v kakšno špansko-mehiško mesto.

Je to (še) Amerika? Ali slovit ameriški »melting-pot« (talilni lonec), v katerem naj bi se razne rase, priseljenci »stalili« v Američana, še deluje? Ali more še delovati? Ali je potrebno, da deluje? Kdo je »tipični« Američan?

Na ta in podobna vprašanja ameriška družboslovna znanost s čedalje večjo intenzivnostjo išče odgovore in v ta namen dela velike raziskave, od statistično demografskih do vrednostnih in primerjalnih ocen.

O teh vprašanjih seveda ni moč govoriti, ne da bi na začetku omenili nekaj temeljnih podatkov. Po najnovjšem popisu prebivalstva je 258 milijonov prebivalcev ZDA po etničnem poreklu sestavljenih takole: okoli 24 milijonov (9,3 odstotka prebivalstva) sodi v skupino hispano (mehiško-karibsko poreklo), 8 milijonov (3,2 odstotka) je azijsko-pacifiškega rodu, črncev oziroma Afroameričanov je nekaj več kot 31 milijonov (12,4 odstotka), indijansko-eskimosko-aleutskega prebivalstva je za dva milijona (0,8 odstotka), medtem ko je skoraj 190 milijonov (75,2 odstotka) belskega (nehispano) prebivalstva. Približno 20 milijonov oseb, ki imajo Ameriko za svoj dom, se je rodilo zunaj ZDA. Okoli 32 milijonov Američanov v vsakdanji rabi ne uporablja predvsem angleščine, ampak številne druge jezike, zlasti (v več kot 50 odstotkih) španščino. Devet milijonov oziroma okoli tri milijone gospodinjstev, na čelu katerih je imigrant) pa zaradi neznanja angleščine sploh živi v »jezikovni izolaciji«.

Današnja prebivalstvena podoba je torej nedvomno povsem različna od etnične podobe nekdanje Amerike. Proti koncu 18. stoletja so bile mlade ZDA, sestojče iz nekdanjih britanskih kolonij, naseljene predvsem s prebivalci britanskega rodu, Indijanci in črnci (svobodnimi in sužnji). V 19. stoletju so se v Ameriko doselili priseljenci iz drugih delov Evrope in postopno spreminjali vzorec in nagibe ameriške kulture. ZDA so tedaj delovale kot melting pot in »stalile« evropsko imigracijo v »ameriško nacijo«.

Priseljevanje v Ameriko pa se je iz novih (neevropskih) virov začelo v 60. in 70. letih tega stoletja, ko so priseljenci iz Azije in Južne Amerike (oziroma sploh iz tako imenovanega »tretjega sveta«) številčno prehiteli priseljence iz tradicionalnih virov imigracije. Poleg tega se je občutno povečalo tudi število črnskih prebivalcev. Imigracijski val je bil v minulem desetletju največji, saj se je vsako leto v Ameriko v povprečju priselilo po milijonov imigrantov. Amerika je tako v 80. letih postala rasnično multirasna, multietnična družba, v kateri bodo – po nekaterih napovedih – enkrat v drugi polovici 21. stoletja, ko bodo ZDA imele okoli 400 milijonov prebivalcev, »manjšine« postale večinsko prebivalstvo. Tedaj, pravijo nekateri demografi, Američani evropskega rodu ne bodo več večinski del prebi-

* Mitja Meršol, novinar, publicist, Delo (New York).

valstva, hispanosi pa bodo že zdavnaj pred tem številčno prehiteli črnsko oziroma afroameriško prebivalstvo.

S tem se seveda ne bo zamenjala samo »barvna« podoba Amerike, ampak bo ameriški mozaik popolnjen tudi z raznovrstnejšim številom kultur, jezikov, navad, odnosov. Ameriška revija Time je nedavno objavila posebno številko o »novem obrazu Amerike« in na naslovnici s pomočjo najsodobnejših elektronskih pripomočkov upodobila žensko prisodobno nove multietnične Amerike. Fiziognomijo obraza sestavljajo značajske črte, ki pripadajo v 15 odstotkih anglosaškemu tipu, 17,5 odstotka obraza je jutrovskega, 17,5 odstotka afriškega, 7,5% odstotka azijskega, 35 odstotkov južnoevropskega in 7,5 odstotka hispaničnega. Ženska je lepa, toda za novo podobo Amerike se poleg multietnične raznovrstnosti in kulturnega bogastva skriva tudi veliko nasprotij in konfliktov.

Z novim veletokom imigrantov se namreč med Američani spet močno postavljajo temeljna vprašanja o zaželenosti tolikšnega števila novih priseljencev. Vprašanja spremljajo skrbi o dolgoročni usodi ameriških temeljnih vrednot, zapisanih v zgodovinskih ustanovnih listinah in ustavi; o gospodarski stabilnosti ZDA, delovnih mestih in obremenitvah služb socialne države. In vrh vsega tudi neposredno izražajo nelagodje zaradi dejstva, da večina imigrantov prihaja iz »nebeljskih območij« sveta, iz Latinske Amerike, Karibov in Azije. Po nedavni anketi, ki jo je napravila revija Newsweek, kar 60 odstotkov vseh Američanov gleda negativno na sednaji imigracijski val, 59 odstotkov jih misli, da je bilo priseljevanje dobro samo v preteklosti. 59 odstotkov jih tudi meni, da »velika večina« novih imigrantov konča na plečih socialnih služb in samo 20 odstotkov jih še pravi, da je Amerika »melting pot«, kar 69 odstotkov pa jih meni, da novodošleci ne postanejo več Američani, ampak ohranjajo »staro identiteto«.

Nedavni dogodki (na primer teroristična bombna eksplozija v World Trade Centru v New Yorku, demagoški nastopi zoper arabsko muslimanske skupnosti, afere z ladjami, ki so tihotapile ilegalne kitajske imigrante, protijaponsko razpoloženje zaradi japonskih nakupov ameriških nepremičnin) so dodali olja na ogenj že kakih deset let trajajočih polemik o (ne)prednostih odpiranja vrat priseljencem iz »tretjega sveta«. Zoper njih so zlasti sovražno razpoloženi v Kaliforniji, saj je v to državo v zadnjem času ilegalno prišlo nekaj milijonov Mehičanov.

Sovražen odnos do priseljencev se izraža tudi v ameriškem kongresu, kjer stari nasprotniki široko odprtih vrat Amerike zahtevajo, naj administracija zagotovi, da »ameriške meje ostanejo pod našim nadzorom, Amerika pa ameriška«. Zaradi razvoja na področju državljanjskih pravic jezik sedanjih nasprotnikov seveda ni več tako neposreden, kot je bilo kričanje njihovih prednikov v 20. letih, ko je na splošno veljalo, da so temnopolti ljudje samodejno inferiorni in je tedanji predsednik Hoover ameriškoitalijanskemu poslancu (kasnejšemu newyorškemu županu) LaGuardii v obraz dejal, da so Italijani v Ameriki »pretežno morilci in goljufi . . . tuji izmečki, ki ne znajo ceniti Amerike«. No, časi takšnega izražanja so minili, počutje pa je mnogokrat še vedno takšno.

Najnovejša anketa javnega mnenja, ki sta jo med prebivalci New Yorka opravili ugledni raziskovalni ustanovi Empire Foundation iz Albanyja in Lehrman Institute iz New Yorka, kaže skrajno nenaklonjeno razpoloženje prebivalcev tega vele mesta, ki je z 28 odstotki v tujini rojenih prebivalcev (2,1 milijona oseb) zagotovo največji »imigracijski babilon« v ZDA. Večina Newyorčanov meni, da je priseljenec v velemestu preveč, da sicer imigranti na splošno spoštujejo zakone in red, vendar pa hkrati poslabšujejo življenjske razmere v mestu in iz njega ustvarjajo odbijajoč in kaotičen geto.

Po besedah dr. Douglasa Muzzia, politologa z Baruch Collegea, ki je nadziral anketo, je nenaklonjenost New Yorka do priseljencev predvsem posledica velikega dotoka imigrantov v minulem desetletju, hkrati pa gre tudi samo za nadaljevanje že tradicionalno zakoreninjene ksenofobije, ki se poveča zlasti tedaj, ko se drastično zviša dotok priseljencev. 60 odstotkov anketiranih je v raziskavi izjavilo, da imigrantje negativno vplivajo na razmere v velemestu, povečujejo stopnjo bede, kriminala in narkomanije. Samo 32 odstotkov vprašanih je menilo, da je vpliv priseljevanja pozitiven. Negativno stališče do priseljevanja imajo tako v Ameriki rojeni Newyorčani kot tudi imigranti sami. Anketa tudi kaže, da je 55 odstotkov vprašanih takšnih, ki so povsem prepričani, da »melting pot« ne deluje več in da priseljenci poskušajo obdržati svojo nacionalno identiteto. 55 odstotkov meni, da so ilegalni priseljenci glavno leglo naraščajočega terorizma v ZDA in da je treba zato poostrižiti zakone o priseljevanju v ZDA. K takšnemu počutju ne prispevajo samo senzacionalistični zapisi o ladjah, ki tihotapijo Kitajce v ZDA, ampak tudi pogosta poročanja o raznih azijskih in južnoameriških »mafijah«, podaljških kolumbijskih narkokartelov, japonskega podzemlja in drugih azijskih (zlasti vietnamskih in kitajskih) »navez«. Takšno pisanje, začinjeno seveda z najrazličnejšimi komentarji, pogloblja ksenofobičen odnos »staronaseljencev« do novodošlecev. Negativno razpoloženje je bilo še zlasti izrazito med recesijo in povečano brezposelnostjo. Vsak val doseljencev je namreč v očeh preprostega Američana že samodejno ogrozil njegovo delovno mesto in standard.

Toda resne raziskave, ki temeljijo na najnovejših podatkih, kažejo, da »najnovejši Američani« – torej tisti, ki so se priselili v ZDA v razdobju 1980–1990 – še zdaleč niso takšne neizobražene množice, kakršnih je bila Amerika vajena ob prelomu stoletja, ko je bil imigracijski dotok v Ameriko največji. Revija US News and World Report je z računalniško obdelavo 12,5 milijona imigrantov prišla do presenetljivih podatkov. Krepka večina najnovejših priseljencev ima srednješolsko izobrazbo. Izjema so edinole Mehičani in begunci z indokitajskega polotoka (Vietnam, Kambodža, Laos). Več kot polovica priseljencev iz takšnih držav, kot so na primer Filipini, ima visokošolske diplome. V nasprotju s splošnim prepričanjem, ki ga izražajo ankete javnega mnenja, imigranti Američanom ne odžirajo delovnih mest, ampak s svojim zaposlovanjem zapolnjujejo »niše« v ameriški zaposlitveni strukturi oziroma se lotevajo poslov, ki Američanom ne mikajo. V nasprotju s splošnim prepričanjem večina imigrantov tudi ne obremenjuje sistema socialne države (welfare). Javna socialna podpora nekaterim imigracijskim skupinam (zlasti begunskim) se je sicer povečala bolj kot pa pomoč ameriškim državljanom, vendar pa v celoti prejema socialno podporo le okoli 4 odstotke oseb, ki so se priselile v ZDA v zadnjih desetih letih. Za zdaj ima le 20 odstotkov novih imigrantov takšne dohodke, ki so višji od povprečnega dohodka Američana, vendar vrsta pokazateljev kaže, da je pri osebnem dohodku povprečni imigrant sposoben v desetih letih (ali pa še hitreje) dohiteti neimigrantskega Američana.

Revija tudi ugotavlja, da kakšnih bistvenih razlik tudi ni v političnih nazorih imigrantov in v ZDA rojenih državljanov. Revija se pri tem sklicuje na primerjalne raziskave univerze v Chicagu, ki kažejo, da so imigranti sicer bolj nagnjeni k temu, da se opredeljujejo kot politično neodvisni, pač pa med imigranti in ameriški državljani praktično ni razlik v pogledih na kriminal, socialna in ekonomska vprašanja.

Študija tudi ugotavlja, da je odnos Američanov do novodošlecev različen glede na gostoto priseljencev v posamičnih okoljih. Kalifornija je na primer zelo pogost cilj naseljevanja imigrantov in je samo za otroke ilegalnih doseljencev v letu 1993

izdala za 300 milijonov dolarjev raznih socialnih podpor. To seveda med »pravimi« prebivalci Kalifornije povečuje odpor do Mehičanov – ti namreč sestavljajo večino imigrantov v tej zvezni državi, saj se je njihovo število v ZDA v desetih letih podvojilo na 4,3 milijona – vendar pa raziskovalci opozarjajo, da protimehiškega razpoloženja ne gre posploševati, saj ima večina držav (z izjemo Kalifornije, Tek-sasa, Nove Mehike, Arizone in Illinois) večino priseljencev, ki niso iz Mehike. Detroit in Dearborn v Michiganu sta na primer »arabska« (samo v avtomobilskem Detroitu je na primer okoli 200 tisoč Arabcev), Miami na Floridi je »kubanski« in »nikaragovski«, Hartford v Connecticutu je »portoriški« itd.

Kot že omenjeno, imigranti tudi ne »kradejo« in odžirajo delovnih mest Američanom. Kar zadeva Mehičane, se bo način zaposlovanja zagotovo spremenil zdaj, ko je začel veljati sporazum NAFTA. Z njim se bo bržkone spremenil tudi obseg doseljevanja Mehičanov v ZDA, kajti s povečano investicijsko dejavnostjo ameriških korporacij na mehiških tleh se bo seveda povečala tudi možnost za večje zaposlovanje v sami Mehiki. Pač pa se Američanom tudi sicer ni treba bati, da bi jih z delovnih mest izrivali drugi imigranti. Revija US News and World Report je vzela pod računalniški drobnogled 500 različnih poklicev oziroma poklicnih kategorij in ugotovila, da je le šest odstotkov teh poklicev takšnih, v katerih imajo imigranti 10 odstotkov ali več delovnih mest. Imigrantje se namreč raje zaposlujejo v hišniških poklicih pri posamičnih gospodinjstvih. V 80. letih so imigrantje predstavljali tri odstotke ameriškega prebivalstva; kar 23 odstotkov izmed njih se je oprijelo hišniških (housekeeper) opravil, 15 odstotkov pa služabniških poslov. Gre torej za opravila, ki jih ameriški državljanji ne opravljajo oziroma, bolje rečeno, jih nočejo opravljati. Celo visoko izobraženi imigranti vsaj na začetku doselitve v ZDA zelo redko zaidejo v poklice, ki ustrezajo njihovi izobrazbi. Po New Yorku na primer vozijo ruski taksisti, ki so bili nekoč v svoji domovini inženirji, dirigentje... Izmed tistih imigrantov, ki so v ZDA prišli med 1980 in 1990, je le, kot smo že omenili, petina takšnih, ki zasluži več kot 22.419 dolarjev na leto (to je povprečni dohodek ameriških državljanov, starih 25 do 54 let). Večina tistih imigrantov, ki so v ZDA prišli pred letom 1980, pa zasluži le dva tisoč dolarjev manj od ameriškega povprečja.

Priseljenci tudi iščejo »niše« v zaposlitveni strukturi ZDA. Korejci na primer odpirajo svoje nonstop špecerije (24 ur na dan) in pri tem zaposlujejo svoje družinske člane, s celotno dejavnostjo pa nikakor ne ogrožajo zaposlitve drugih. Seveda pa njihova navzočnost, v, denimo, newyorškem Harlemu povzroča kljub vsemu določene napetosti in incidente v okolju, ki si ga »za svojega« lasti predvsem črnsko prebivalstvo. Podoben antagonizem med azijskimi priseljenci in črnskimi »staroselci« se je na primer razgalil tudi ob velikih urbanorasnih nemirih v Los Angelesu pred malo manj kot dvema letoma.

Najizrazitejše ogledalo demografskih in imigracijskih prelomnic v ameriški družbi pa so nedvomno šolske ustanove in njihova struktura. Raziskovalci so vzeli za vzorec okrožje Fairfax v Virginiji in ugotovili, da morajo šolske oblasti v tem okrožju zaradi »babilonske mešanice« prebivalstva razdeljevati javna obvestila in razlage v najmanj petih jezikih (vključno z jezikom farsi), z anketami pa so ugotovili, da otroci doma pretežno govorijo neangleško. Našteli so najmanj 80 tujih jezikov, v katerih otroci doma občujejo med seboj in s starši.

Velik dotok otrok imigrantov postavlja pred oblasti tudi materialne zahteve. V nekaterih krajih naštejejo vsako leto po tisoč novih otrok iz vrst priseljenjskih družin, za katere je treba zagotoviti nove prostore in tudi učitelje, ki so sposobni dvojezičnega pouka. Zvezna vlada namenja vsako leto vsega skupaj 30 milijonov

dolarjev za izobraževanje imigrantskih otrok. Do te pomoči ima pravico vsaka šola, ki ima več kot tri odstotke otrok iz novopriseljenih družin. In ko se zvezna »pogača« razdeli po takšnem ključu, dobi posamična šola izredno malo. Najnovejše raziskave tudi kažejo, da »melting pot« ne deluje tudi pri neposrednih potomcih imigrantov. Prof. Alejandro Portes z univerze Johns Hopkins je nedavno pripravil raziskavo, ki temelji na pogovorih s 5000 osnovnošolci (8. in 9. razred), katerih starši so imigranti. Raziskava se je osredotočila predvsem na otroke iz kubanskih in haitjskih družin v Miamiu in iz filipinskih, mehiških in vietnamskih družin v San Diegu. Portes je ugotovil, da večina otrok sicer dobro govori angleško (gre za subjektivne opredelitve otrok: da »zelo dobro« govorijo angleško je izjavilo 99 odstotkov kubanskih otrok, 85 odstotkov mehiških in 81 odstotkov vietnamskih otrok) in da priznavajo, da so ZDA »najboljša dežela za bivanje« (tako meni 80 odstotkov kubanskih, 35 odstotkov haitjskih, 54 odstotkov mehiških, 67 odstotkov vietnamskih otrok), toda hkrati večina vseh teh otrok odločno zavrača tradicionalno sklepanje, da je asimilacija najboljša in najhitrejša pot za uspeh in uveljavitev v ameriški družbi. Portesova študija ugotavlja, da otroci hispano, azijskih in južnoameriških priseljencev nikakor ne delijo nazorov in počutja z imigrantskimi vrstniki ob prelomu stoletja ali pa v obdobju pred drugo svetovno vojno, ko je na splošno veljalo, da se je treba čim prej otresti večine tistega, kar diši po »starem svetu« in se oprijeti samo tistega, kar veleva »novi svet«. Otroci novodobnih imigrantov, zlasti tisti v Kaliforniji, se v Portesovi raziskavi ne opredeljuje za »Američane« (če pa to že storijo, potem počno to z velikim obotavljanjem), ne želijo pa se uvrščati tudi v ohlapne in panetnične kategorije, ki imigrante razmeščajo v azijske, hispano in druge skupine. Namesto tega otroci izjavljajo, da so ponosni, da so Kolumbijci, Haitčani, Vietnamci, Kubanci, Mehičani...

Toda ostali bodo v Ameriki. In Amerika bo v prihodnje očitno še bolj kot do zdaj »dežela priseljencev«.

BOGOMIL FERFILA*

Vladna (javna) politika v ZDA

Gospodarstvo in javna politika

Že dolgo so poznani spori policy makerjev zaradi narave in radikalnosti ekonomske politike. Liberalna usmeritev podpira vladno dejavnost v gospodarstvu, konservativni pristop pa zagovarja laissez-faire.

Volivci in volilni proces so v demokratični družbi ključna stična točka ekonomije in politike. Pri opredeljevanju za posamezno stranko in kandidate na volivce še kako vplivajo ekonomski dejavniki – delovne in življenjske razmere, dosedanja dejavnost in opredeljevanje stranke in kandidata na gospodarskem področju, njihov gospodarski program in ekonomska politika, ki jo zagovarjajo itd. Za republikance je razširjeno prepričanje, da oblikujejo takšno ekonomsko politiko, ki

* Dr. Bogomil Ferfila, izredni profesor na FDV v Ljubljani.

dopušča oziroma spodbuja višjo nezaposlenost in recesijo, medtem ko so demokrati pripravljeni tolerirati višjo inflacijo. Hibbs (1977) je skušal takšno hipotezo oziroma prepričanje tudi empirično potrditi, tako da je testiral razlike v stopnjah inflacije in nezaposlenosti v obdobjih demokratske in republikanske vladavine. Ugotovil je, da je bila v obdobjih vladavine republikanske stranke stopnja nezaposlenosti opazno višja.¹

Vladni načini za poseganje v gospodarstvo

Časi, ko se vlada ni zanimala za glavne ekonomske probleme, kot sta npr. inflacija in brezposelnost, češ da ju bo uredil avtomatizem trga, so že davno minili. Za posege v gospodarstvo vlada uporablja predvsem denarno in davčno politiko.

Osrednje telo denarne politike je Svet guvernerjev centralne banke (Board of Governors of the Federal Reserve System), ki ima osem članov, imenovanih za štirinajst let (s čimer naj bi se povečala njihova imunost na politične pritiske). Na uravnavanje ponudbe denarja² kot svoje pglavitne funkcije učinkuje predvsem na tri načine:

1. s posegi na denarnih trgih, kjer kupuje in prodaja vladne vrednostne papirje drugim bankam,
2. določa diskontne stopnje, po katerih si banke izposojajo pri njej denar,
3. določa stopnjo obvezne rezerve kot količino denarja, ki ga morajo imeti banke kot rezervo in ga ne morejo posojati.

Svet guvernerjev, ki ga vodi njegov predsednik, odloča tudi o načinu pokrivanja primanjkljaja zveznega proračuna:

- ali z izposojjo denarja, kar pomeni povečanje javnega dolga,
- ali z njegovo monetizacijo, kar pomeni tiskanje denarja brez pokritja in inflacijo.

S temi in drugimi načini centralna banka povečuje in zmanjšuje količino denarja in posojil v gospodarstvu (pretirano povečanje vodi v inflacijo, pretirano zmanjšanje v recesijo).

Davčna politika ureja razmerje med proračunom in gospodarstvom. V primerjavi z denarno politiko, ki jo skoraj v celoti nadzira centralna banka, je davčna politika v rokah Kongresa in predsednika.

Keynesijanska ekonomska filozofija je po 2. svetovni vojni prevladala v ameriški administraciji. V skladu s to teorijo mora vlada spodbujati gospodarstvo, ko mu pešajo moči (visoka nezaposlenost, pomanjkanje naročil podjetjem). Tedaj naj bi vlada spodbujala nakupe potrošnikov, kar naj bi povzročilo najemanje novih delavcev in oživitev proizvodnje. Davke je treba zmanjšati, da ostane več denarja za potrošnjo zasebnega sektorja. Zvezna pomoč državnim in lokalnim vladam ali posameznikom se mora povečati, kar povečuje potrošnjo vseh vrst in odpira nova delovna mesta (kot posledico investicijskega trošenja). Če pa je gospodarstvo

¹ Brenner (1976) je na podlagi kompleksne statistične analize učinkov nezaposlenosti v obdobju 1940–1973 ugotovil, da ima 1% povečanje stopnje nezaposlenosti za posledico:

- 4,1% povečanje stopnje samomorov,
- 3,4% povečanje sprejema v bolnišnice za duševno bolne,
- 1,9% povečanje smrtnosti zaradi ciroze jeter (kot posledica alkoholizma),
- 5,7% povečanje števila umorov.

² Monetaristični pristop k ekonomski politiki vidi v uravnavanju ponudbe denarja ključ za zdravo gospodarstvo. Zagovarja uravnoveženost rasti ponudbe denarja z rastjo realnega bruto narodnega dohodka.

v pretiranem vzponu, pa je treba po keynesijanskem receptu voditi prav nasprotno gospodarsko politiko.

Ronald Reagan je uvedel drug teoretski pristop – ponudbeno ekonomijo (supply side economics), ki prav tako zagovarja uporabo vladnih politik v gospodarstvu. Meni, da so vladni davki previsoki, kajti preveč obdavčitve in vladne regulacije škodi gospodarski rasti. Zato je potrebno omejevanje vladnega trošenja (oziroma davkov), kar bo spodbudilo varčevanje, boljše delo in odpiranje novih delovnih mest.

Reagan se je sprva poizkušal držati teoremov ponudbene ekonomike. Med prvim predsedniškim mandatom je precej zmanjševal obdavčitev zlasti bogatejših ameriških slojev. Ni pa mu uspelo omejiti vladnega trošenja (predvsem vojaških izdatkov), kar je imelo za posledico velikanski primanjkljaj.

Področja gospodarske politike

Kmetijska politika

Vse od kmetijskega prilagoditvenega zakona iz leta 1933, ki naj bi pripomogel k odpravljanju razbijanja »velike depresije«, je ameriška vlada subvencionirala kmete.

S podpiranjem cen je vlada zagotavljala cene posameznih dobrin ter odkupovala tržne presežke. V zameno so se kmetje držali dogovora o zmanjšanju žetve v določenih letih.

1989. leta so kmetijski programi stali 22 milijard dolarjev, od katerih je šel večji del velikemu agrobiznisu.

Zvezna in državne vlade so prav tako vložile milijarde dolarjev v temeljne in uporabne kmetijske raziskave, katerih spoznanja so nato preko kmetijske pospeševalne službe našla pot do farmerjev. Rezultati kažejo, da je kmetijska politika pravilno zastavljena, saj je bilo kmetijstvo v osemdesetih eden izmed najbolj prodornih področij (med letoma 1980 in 1986 je njegova storilnost narasla za 33%).

Poslovna politika

Korporacija je bastion kapitalističnega sistema, kar še posebej velja za ZDA. Največje ameriške korporacije razpolagajo z večjim kapitalom kot velik del svetovnih vlad. Z razcvetom multinacionalk sta se njihova moč in velikost še povečali. Delo in kapital se selita v dežele, kjer je donosnost večja (Vernon, 1977).

Papirnate transakcije med podjetji napovedujejo vstop v obdobje »papirnega podjetništva« (Robert Reich). Podjetja ne vlagajo več v nove naložbe, pač pa prevzemajo druga podjetja. Npr. namesto da bi vlagali v novo tovarno jekla, je U.S. Steel kupil Marathon Oil Company za tri milijarde dolarjev in zaslužil eno milijardo dolarjev z zmanjšanjem davkov.

Milijone ali stotine milijonov je mogoče pridobiti, samo če pokažeš namero, da boš kupil drugo korporacijo. Tisti, ki špekulirajo na takšen način, najprej kupijo nekaj delnic v določeni korporaciji in nato oznanijo, da žele v njej pridobiti kontrolni paket delnic. Zaradi napovedi o prevzemu se vrednost delnic skokovito poveča in če jih pravočasno prodajo, poberejo milijonsko razliko.

Vendar pa »papirnati podjetniki« nič ne proizvajajo, le prerazporejajo denar med korporacijami, investicijskimi bankami in njihovimi advokati.

Vlada dejavno posega v biznis tako z vladnimi posojili, vladnimi nakupi delov ali celotnih podjetij kot s svojo poslovno politiko.

Začetki vladnega urejanja na tem področju segajo v zadnja leta 19. stoletja, ko je bil 1890. leta sprejet znameniti protimonopolni zakon (Herman Act). Namen protimonopolne politike je zagotoviti kompetitivnost trga in preprečiti monopole. Ministrstvo za pravosodje lahko na zveznem sodišču zahteva razbitje korporacij, ki nadzirajo prevelik delež trga.

Antitrustovske tožbe so praviloma zelo drage in dolgotrajne (npr. sedemletna tožba proti veliki komunikacijski korporaciji AT&T, ko je le-ta na koncu bila prisiljena prodati 22 lokalnih podjetij, ali pa npr. 13-letna tožba proti računalniškemu velikanu IBM, ki je bila opustošena).

Vlada poleg protimonopolne politike oblikuje še vrsto drugih politik, s katerimi kroji usodo biznisu. Nedvomno pa ima biznis vlado najraje, ko le-ta nastopa v vlogi kupca njegovih proizvodov. Leta 1989 je npr. vladni sektor kupil od zasebnega kar za 100 milijard dolarjev izdelkov in storitev. Za večino vladnih nakupov je temeljni pogoj natečaj, da se pridobi več ponudb, nato pa agencija izbere najcenejšo. Ministrstvo za trgovino zbira statistične poslovne podatke, pomaga pri pospeševanju izvoza njihovih izdelkov, zavaruje patente. Več vladnih agencij se ukvarja z raziskavami, ki neposredno koristijo korporacijam (zlasti še proučevanje naravnih virov – voda, energija, ribištvo, pa tudi transporta, elektronike, zdravja). Zvezna vlada je za ZDA glavni vir raziskovalnih sredstev in financiranja razvoja. Obstoji pa tudi vrsta neposrednih subvencij v obliki davčnih olajšav, subvencioniranja izvoza, ladjedelništva. Eden od razlogov tako dobrohotnega odnosa Washingtona do biznisa je prav gotovo učinkovitost poslovnih lobistov, ki so tesno povezani s člani Senata in Predstavnškega doma.

Organiziranost potrošnikov

V primerjavi z organiziranjem biznisa, ki je že dolgo ključno področje gospodarske politike, to ne velja za organiziranost potrošnikov. Še do nedavnega je javna politika potrošnike v celoti ignorirala. Varstvo potrošnikov je v ZDA vzniknilo s fenomenom Ralpa Naderja, ki je pričel opozarjati najprej avtomobilske proizvajalce, da njihovi avtomobili niso varni, potem pa je organiziral potrošniške interesne skupine tudi na drugih področjih.

Danes Komisija za varnost potrošniških izdelkov izdaja varnostne predpise na vseh področjih. Zvezna trgovinska komisija pa je med drugim zaščitila potrošnika kot posojilojemalca. Kadar koli si kdo v ZDA izposodi denar, četudi le s kreditno kartico, dobi obvestilo o tem, koliko obresti bo moral plačati.

Organiziranost dela

Ameriška vlada je v svoji politiki do delavskih sindikatov naredila bistven preobrat. V 19. stoletju in začetku 20. stoletja je vlada skupaj z biznisom zatirala sindikalno organiziranje. Sodišča so protimonopolne zakone uporabljala tudi proti sindikatom, češ da monopolno organizirajo delavce. Šele Claytonov protimonopolni zakon 1914. leta je izvzel sindikate iz protimonopolne zakonodaje.

1935. leta je Kongres sprejel zakon, ki je delavcem dal pravico do kolektivnih pogajanj (da se sindikalni predstavniki pogovarjajo s predstavniki lastnikov o pla-

čah in delovnih razmerah). S tem t. i. Wagnerjevim zakonom (po senatorju Robertu Wagnerju) so zaščitili tudi sindikate oziroma njihove organizatorje, saj delodajalec ni mogel več odpustiti delavca, ki je skušal organizirati sindikat v njegovem podjetju.

Po drugi svetovni vojni je vlada ob republikanski kongresni večini na različne načine skušala pristriči peruti sindikatom: s Taft-Hartleyjevim zakonom 1947. leta je prepovedala možnost, da se v delovnih pogodbah predpiše obveznost delavcev, da se morajo pridružiti sindikatom. Sindikati so bili tako soočeni s problemom »Tree Rider« – delavci so bili deležni ugodnosti, ki jih je pridobil sindikat, niso pa mu bili dolžni plačevati članarine. Nato je vlada vzela pod drobnogled podkupljivost sindikatov in zahtevala večji nadzor sindikalnih poverjenikov s strani članstva. Deloma pod pritiskom sindikalnega lobiranja je vlada priznala delavcem še nekatere ugodnosti: najnižjo mezdo, programe za poklicno usposabljanje in prekvalifikacijo, nadomestilo za čas brezposelnosti.

Enakost, sociala in javna politika

Enakost državljanov ameriška javna politika prevaja v formulo: »Enake možnosti za vse«. S tem se skušajo omejevati kakršne koli oblike razlikovanja in zapostavljanja. Večina politik, ki so se nanašale na državljanske pravice, je bila usmerjena v zagotavljanje enakih priložnosti – zvezni zakoni prepovedujejo razlikovanje po spolu pri zaposlovanju, plačah, stanovanjskih zadevah in na številnih drugih področjih.

Takšno pojmovanje enakosti seveda ne daje enakih rezultatov (psihofizične, izobrazbene, družinske in druge razlike med ljudmi in skupinami). Zato nekateri zahtevajo politiko, ki naj bi producirala enake rezultate (to velja predvsem za liberalce, prvo pa za konservativno strujo ameriške politike).

Konservativci, kot sta bila Ronald Reagan in George Bush, rešitev za problem neenakosti vidijo v ekonomski rasti in razvoju – ko bo ekonomski kolač postal večji, bodo tudi tisti, ki so včasih lahko pobirali samo drobtinice, dobili svoj košček. Liberalci pa skušajo problem razrešiti z razdelitvijo kolača ne glede na njegovo velikost.

Kljub temu da je ZDA ena najbogatejših, če že ne najbogatejša država na svetu, je revščina eden njenih največjih problemov. Sedemdeseta in osemdeseta leta so bila obdobje, ko so bogati Američani postali še bogatejši (tistim v skupini najbogatejših 5% se je realni letni dohodek v obdobju 1979–1986 s 70.260 dolarjev povečal na 76.300 dolarjev), revni Američani pa še revnejši (tistim v skupini najrevnejših 5% se je realni letni dohodek zmanjšal v istem obdobju z 8.761 dolarjev na 8.033 dolarjev). Za vsak dolar, ki so ga izgubili najrevnejši, so najbogatejši postali kar za 9,5 dolarja bogatejši (Lineberry, 1989:609).

Še večje kot razlike v dohodku so razlike v premoženju (akumuliranem dohodku) med Američani. Najbogatejši 1% prebivalstva ima kar 25% vsega ameriškega premoženja (hiše, avtomobili, delnice, obveznice, bančni depoziti).

Še bolj kot bogastvo je relativna revščina. Prag revščine v ZDA bi bil danes v Sloveniji prag najbogatejših, da ne omenjamo indijskih ali afriških standardov. V osemdesetih letih je prag revščine prekoračilo okoli 15% ameriškega prebivalstva (po podatkih statistične službe), nekatere študije pa sugerirajo (Duncan in Morgan, 1977), da je kar ena tretjina Američanov tako blizu praga revščine, da bi jih nenadna kriza lahko pahnila čezenj.

Čeprav najdemo v Ameriki reveže v vseh rasah, starostih, statusih, določene kategorije izstopajo: najbolj izpostavljeni so matere samohranilke (kar 34,6% te skupine spada med reveže), črnci (31%), španskega porekla (28,3%), deželani (18,1%, mlajši od 15 let (21,2% te skupine je revežev), sredi osemdesetih let je kar 46% črnih otrok živelo v revščini. Prav črnska populacija je daleč najbolj kritična skupina (alkohol, mamila, prostitucija, kriminal) ameriške družbe (Wilson, 1987).

Vladna politika in dohodkovna neenakost

Vlada, ki potroši vsak tretji dolar v ameriškem gospodarstvu (slovenska pa najmanj vsak drugi), lahko na dohodek in premoženje svojih državljanov vpliva na številne načine. Najpomembnejši sta njena davčna politika in politika vladnih izdatkov.

Vlada lahko vodi progresivno, proporcionalno ali regresivno davčno politiko. V večini držav velja večja ali manjša progresivnost obdavčenja višjih dohodkov, čeprav je to le površinska slika. Revnejše družine namreč trošijo velik del dohodka za izdelke, ki so obdavčeni z različnimi davki (prometnimi in drugimi), medtem pa bogate družine vlagajo denar v neobdavčena področja (pri nas delnice, gradnja hiše, v ZDA tako imenovani tax shelters). Zato proporcionalno na svoj dohodek revne družine za davke namenjajo večji del kot bogate družine.

Pomemben del vladnih izdatkov so transferna plačila (pokojnine vladnih uslužbencev, ugodna posojila za šolanje, znamke za hrano), ki jih vlada izplačuje prejemnikom.

B. Page (1983) je problematiziral socialno stran vladnega trošenja. Ugotovil je, da pogosto revni in najrevnejši sloji niso naslovniki vladne pomoči (kar še posebej velja za podporo za brezposelne, subvencije za stanovanje). Tudi zato se neenakost v zadnjih desetletjih ni zmanjšala, ampak kvečjemu povečala. Največji korak k večji pomoči revnim je pomenil zakon o socialni varnosti, ki je bil sprejet 1935. leta. Danes v ZDA obstajata dve vrsti temeljnih socialnih pomoči (Public Assistance Programs).

Leta 1984 so obstajale te oblike socialnovarstvenih programov:

1. Zavarovanje za stare, nepreskrbljene in invalidne osebe. Tu gre za mesečna plačila, ki so financirana iz davka na plače. 1984. leta je bilo 36,2 milijona upravičencev.

2. Zdravstvena oskrba tipa A: zvezna vlada deloma pokriva stroške zdravljenja za upokojene, ki so zavarovani pod 1. Sem spadajo tudi prostovoljni programi po ceni zdravstvenega zavarovanja za starejše od 65 let, ki sami plačajo premijo. V vsako od navedenih dveh oblik je bilo vključenih po 29,9 milijona ljudi.

3. Zdravstvena oskrba tipa B: dostopna le revežem. Stroške zdravljenja pokrivajo zvezno financirani zdravstveni programi v posameznih državah. 1984. leta je bilo 21,6 milijona prejemnikov.

Obstajale pa so tudi štiri oblike javne pomoči:

1. Znamke za hrano (food stamps). S kuponji, ki jih prejmejo socialno ogroženi, lahko kupijo hrano. Financirani so z zveznim denarjem. Prejemniki: 20,9 milijona oseb.

2. Pomoč družinam z nepreskrbljenimi otroki (matere samohranilke ali brezposelni starši). Financira se deloma iz državnega deloma iz zveznega denarja. 10,9 milijona prejemnikov.

3. Dodatni zavarovalni dohodek v obliki gotovinskih izplačil, ki so jih deležni slepi, ostareli in invalidni ljudje, katerih dohodek je pod določenim pragom. Izplačuje se iz zveznih dohodkov (1984. leta ga je prejelo 4 milijone ljudi).

4. Zavarovanje za primer brezposelnosti se tedensko izplačuje delavcem, ki so izgubili službo. Višina izplačil in pogoji izplačevanja so različni po posameznih državah. Vir izplačil so davki na delodajalce. 1984. leta jih je prejelo 2,2 milijona Američanov.

Socialne politike so torej tisti del javnih politik, ki se ukvarjajo z distribucijo (materialnih in nematerialnih) koristi in priložnosti med različnimi skupinami (socialnimi sloji). Najpomembnejša in najdražja je politika zagotavljanja socialne varnosti, ki skuša upokojene, invalidne in nepreskrbljene člane njihovih družin materialno zavarovati.

Za ZDA velja, da je ena od držav, ki so najbolj omejevalne na tem področju. V Veliki Britaniji, ki je bila ena od radodarnjših socialnih držav, je v osemdesetih letih kar 38% prebivalstva dobivalo subvencije za transport, 36% pokojninske dodatke, 30% stanovanjske olajšave in 23% dodatke za primer brezposelnosti (Almond in Powell, 1988:206).

V primerjavi s takim obsegom socialne pomoči je ameriški obseg sociale malenkosten. Zato je logičen podatek, da od razvitih držav samo Japonska za socialno namenja manj kot ZDA. Ima pa Japonska dve posebnosti na tem področju: tradicionalna zaščitna vloga družine na intergeneracijskem področju in »družinska funkcija« velikih japonskih korporacij, ki zagotavljajo številne ugodnosti svojim delavcem.

Naj končam z zanimivimi podatki iz raziskave javnega mnenja, ki sta jo izvedla Sidney Verba in Garry Orren (1985:74). Med drugim sta ljudi spraševala o tem, kdo je kriv za revščino v ZDA: reveži sami, ker so nesposobni, ker niso izkoristili vseh možnosti, ki so jih imeli na razpolago; ali pa sistem, 59% poslovnih ljudi je menilo, da je to krivda revežev samih, le 9% je pripisovalo krivdo sistemu. Kmetje so bili malce bolj razcepljeni: 52% jih je krivilo reveže, 19% sistem. Pri vseh drugih kategorijah pa je večina za revščino krivila sistem: delavci 55%:16% (krivda revežev), intelektualci 44%:23%, črnci 86%:5%, mladina 61%:16%, feministke 76%:9%.

Vprašanje sociale je področje, kjer je razkol med strankama zelo velik in to se je izrazilo tudi na obravnavani anketi. 55% republikancev je menilo, da je revščina krivda revežev samih, le 13% jih je krivilo sistem. Povsem nasprotna pa je bila slika pri demokratih. Le 5% demokratov je za revščino krivilo nesposobnost revežev, kar 68% pa je krivdo pripisovalo sistemu.

Tehnologija in javna politika

Tehnologija se danes razvija z nesluteno hitrostjo. Od odkritja protona do izdelave atomske bombe je preteklo 30 let; od izuma reaktivnega letala do vesoljske ladje samo 15 let. Javna politika se povsod, zlasti še v ZDA, intenzivno odziva na nove tehnološke izzive.

Če gledamo zdravstvene kazalnike, posebej stopnjo umrljivosti otrok (odstotek novorojenih, ki prežive prvo leto), ZDA ne zasedajo vodilnega mesta na svetu. Daleč zaostajajo za najbolje uvrščenimi (Finska, Japonska, Islandija) ter so nekje na ravni Španije in Singapurja (Peters, 1986: 184–185). Umrljivost črnih otrok pa je še precej višja – na ravni Costa Rice, Bolgarije, Poljske.

Ameriški zdravstveni sistem je ne le eden najdražjih na svetu (več kot deset odstotkov GNP se troši za zdravstvo), marveč je tudi najbolj zaseben (vseeno pa kar 40% zdravstvenih stroškov krije vlada).

K rasti zdravstvenih stroškov je precej prispeval tudi razvoj tehnologije. Stroški kemoterapije, umetnih organov, presaditev organov, skenerjev, dializ, operacij bypass so high tech medicino napravili tudi izjemno drago.

Ameriška vlada se vse do konca 2. svetovne vojne ni vmešavala v zdravstveno problematiko (izjema je bilo le ugotavljanje neoporečnosti hrane in zdravil). V šestdesetih letih je pričela z zdravstvenimi programi za starejše občane. Zdravstvena oskrba tipa A je omogočila zavarovanje za bolnišnično zdravljenje, zdravstvena oskrba tipa B zavarovanje proti doktorskim premijam, 1988. leta pa so se vključile še »katastrofalne bolezni« (izjemno drage bolezni oziroma operacije, ki so prej zahtevale prodajo vsega premoženja).

Vzporedno s hitrim staranjem ameriške populacije in rastjo stroškov zdravstvene oskrbe postaja financiranje zdravstvenega varstva starejših ključno področje javne politike. Danes 90% Američanov umre v bolnišnicah ali v domovih za ostarele, katerih večino upravlja in financira vlada.

Biotehnologija (uporaba genetsko spremenjenih materialov za komercialne namene) je zadnji dosežek tehnologije v biologiji. Miš, ki jo je produciral Harvard, je eden od najbolj znanih dosežkov na tem področju. Japonska danes troši 7% GNP za razvoj biotehnologije. Danes se biotehnologija najbolj množično uporablja v kmetijstvu (produciranje novih vrst rastlin in živalskih pasem) ter v farmaciji (nova zdravila).

V ZDA vladno urejanje tega področja poteka po dveh kanalih:

1. Zvezni patentni urad je pristojen za izdajo dovoljenj, da se izdelki lahko uporabljajo v komercialne namene. Novi izdelki na tem področju se patentno zaščitijo. To velja za mikrobo, nove rastline ali harvardsko miš.

2. Razne agencije, kot npr. Agencija za varstvo okolja in Nacionalna znanstvena fondacija, urejajo varnostne in zdravstvene vidike raziskovanja novih oblik življenja ali menjavanja že obstoječih.

Politika in policy računalniške in komunikacijske revolucije

Šele 1981. leta se je IBM-ov PC pojavil na trgu, danes pa so ga povsem zasenčili superračunalniki, polprevodniki, superprevodnost, umetna inteligenca, vlaknasta optika, celularni telefoni in drugi tehnološki čudeži. Ameriške korporacije so na tehnološkem področju tesno sodelovale z japonskimi tekmeči. Zato je Robert Reich govoril o »vzponu japonsko-ameriške korporacije« (1987:82), zlasti še v smislu navzkrižnega lastništva japonskih in ameriških podjetij. Npr. okoli 10% uslužbencev IBM živi in dela na Japonskem, kjer so vodilni izvozniki japonsko izdelanih IBM-ovih računalnikov.

Vladna policy je eden glavnih spodbujevalcev raziskav v računalništvu, elek-

troniki in komunikacijskih sistemih. Obrambno ministrstvo je bilo glavni vir raziskovalnega denarja in pomemben kupec ameriških izdelkov.

Čeprav je Reaganova administracija »sistemsko« nasprotovala vmešavanju države v gospodarstvo, je vseeno močno povečala vladno financiranje panog, ki nastopajo na svetovnem trgu. Tako je predlagala 1,7 milijarde dolarjev težak vložek zveznega denarja za podporo raziskavam na področju superračunalnikov (kjer je izredno močna japonska konkurenca).

Razvoj računalniško utemeljene informacijske družbe je močno problematiziral področje zasebnosti in svobode posameznika. Vladne agencije, statistični zavodi, pa tudi velike korporacije razpolagajo s številnimi podatki o vsakem posamezniku. Javna politika se je le deloma odzvala na nove probleme. Zakon o zasebnosti iz 1974. leta je prepovedal, da bi informacije, ki jih je zbrala ena agencija, uporabljale tudi druge. Vseeno pa številnih križanj podatkov ni mogoče preprečiti (npr. ob zahtevah iz naslova socialnega zavarovanja se pogosto preverja davek na dohodke – dohodnina, ki jo je posameznik vplačeval v zadnjih nekaj letih).

Energija, okolje in javna politika

V ZDA se 95% energije pridobiva iz premoga, olja in naravnega plina. Intenzivno se raziskujejo nove tehnologije, ki temeljijo na superprevodnosti – materiali, ki prenašajo energijo neprimerno bolj učinkovito kot do zdaj poznani. Velik del raziskav o novih energetskih virih financira zvezna vlada.

Nafta, ki danes pokriva skoraj polovico ameriške energetske porabe, je eden od neobnovljivih naravnih virov. Ker je le 5% svetovnih zalog nafte v ZDA, se približno ena tretjina letne porabe nafte in njenih derivatov uvaža. ZDA ima največ premoga – kar 90% njenih energetskih rezerv pomeni premog. Zaradi ekološke škode pa se premog bolj malo uporablja – krije približno petino ameriške energetske porabe.

Največ prahu tako kot povsod drugod tudi v ZDA vzdigujejo jedrske elektrarne, ki pokrivajo zelo majhen del energetskih virov. Ekološka gibanja opozarjajo na nevarnost poškodb jedrskih elektrarn in možnosti radioaktivnega sevanja ter na probleme skladiščenja radioaktivnih odpadkov.

Medijska pozornost je osredotočena na alternativne vire: sončno energijo, veter, geotermalno energijo, vendar je njihov prispevek k energetske bilanci minimalen. Če se ne bodo stroški klasičnih enegetskih virov bistveno povečali, je komercialnost izrabe novih energetskih virov močno dvomljiva.

Agencija za varstvo okolja se ukvarja z onesnaževanjem zraka, vode s toksičnimi odpadki. Na njen predlog je npr. Kongres 1970. leta ustanovil supersklad z 1,6 milijarde dolarjev, ki je namenjen odstranjevanju nevarnih odpadkov. Financira se iz obdavčenja kemičnih izdelkov.

LITERATURA:

ALMOND, A. GABRIEL, POWELL G. BINGHAM, JR., (1988): *Comparative Politics Today*, 4th ed., Scott, Foresman Little Brown, Boston

BRENNER, M. HARVEY (1976): *Estimating the Social Costs of National Economic Policy: Implications for Mental and Physical Health and Criminal Agression*, Washington D.C., Government Printing Office

DUNCAN, J., MORGAN N. JAMES (1977): *Five Thousand American Families*, Ann Arbor, University of Michigan, Institute for Social Research

MARK A. COHEN*

Slovene-U.S. trade relations: developments since Slovene independence and prospects for the future

Although the potential volume in trade, investment, and other areas of commercial cooperation remains high between the U.S. and Slovenia, neither the United States nor Slovenia have shown the concerted level of dynamism and interest necessary for relations to flourish. The last two years have primarily been a period of lost opportunities on both sides of the Atlantic.

Current volume of trade and investment

According to Slovene government statistics total imports from the United States in 1992 equalled USD 175.4 million, while total exports to the United States equalled USD 143.5 million. This represents 3.1% of total Slovene exports and 2.7% of total Slovene imports. As a percentage of U.S. trade, these numbers are almost inconsequential. The overall volume of Slovene trade with the United States is also low compared with the volume of trade conducted by Slovenia's developed neighbors with the United States, or of Slovenia's turnover with Germany, Croatia, Italy or France¹.

More discouraging than bilateral trade volume is the level of U.S. investment in Slovenia. According to the database of the CICD, there were 20 U.S. investments in Slovenia from 1985–91, valued at only 11.6 million DEM. These investments represented 1.9% of total foreign invested capital in Slovenia.² This number is also when compared to U.S. investment in another former Communist country, Hungary, where U.S. investment in Hungary totaled \$ 269 million during the same

* Copyright by Mark A. Cohen, Washington, DC. This article is dedicated to my wife, Elissa.

J.D., Columbia University School of Law (1984); M.A. University of Wisconsin (1979); B.A. SUNY Albany (1977); Certificate - Nanyang University, Republic of Slovenia (1976). The writer is currently a visiting Fulbright Lecturer to the law faculties at the University of Maribor and University of Ljubljana under the Support for Eastern European Democracy ("SEED") Program of the United States Government. He is also of counsel to the law firm of Moore & Bruce in Washington, DC.

The views expressed in this article are the writer's own opinions and should not be construed as representing in any way the opinions of the governments of Slovenia or the United States, of any company of individual, or of the writer himself in any future proceeding or situation.

¹ Center for International Cooperation and Development ("CICD"), *Doing Business in Slovenia*, at 30 (1993)

² *Id.* at 34–35.

period.³ Also, by comparison, U.S. investment in Poland was about 12% of total foreign investments or about 8% of total foreign invested capital in 1991.⁴ Of course, considering the relatively low level of invested capital throughout the region, any significant investment could make one country a leader in attracting U.S. investment.

Slovenia's attractiveness to foreign investors is, however, generally unbalanced. 91.9% of its investments originated in Germany, Italy and Austria. These three countries also represent 76.3% of total invested capital. A large proportion of this investment capital originated in the Slovene diaspora in these neighboring countries.⁵

A more optimistic view of U.S.-Slovene trade may be made by comparing it with the volume of U.S. trade with other former communist countries in the region. In the early 1990's, the United States has generally conducted as much trade with Slovenia as with a number of formerly communist countries including Albania, Bulgaria, Czech and Slovak Federal Republic, and all three of the Baltic states combined.⁶

The early period of sanctions

Many Slovenes blame the United States with beginning relations with a "wrong step" forward. In early December 1991 President Bush sanctioned all of the "break-away" Yugoslav republics without any demonstrable positive effect on U.S. political interests or human rights. President Bush's sanctions included termination of eligibility of eligible Yugoslav exports for duty free import into the United States under the U.S. Generalized System of Preferences program ("GSP"), termination of textile visa arrangements, and a general suspension of foreign aid grants under the SEED Program subject to limited exceptions. Certain foreign aid to alleviate the suffering of innocent victims of the bloodshed between Serbia and Croatia was also authorized.

The U.S. government at first appeared to be following EC initiatives in imposing sanctions. One month prior to the sanctions announcement, on November 9, President Bush announced he would strongly back EC sanctions against Yugoslavia by implementing comparable measures. Although the EC stated it would impose sanctions that were in fact similar to those announced by the United States, it also withdrew them and opted to recognize Slovenia and Croatia before the U.S. sanctions were implemented. The United States ultimately became the principal sanctioning country of Slovenia with many countries extending complete recognition and withdrawing sanctions effective January 15, 1992. The U.S. decision to maintain sanctions and withhold recognition was in actually an independent process that ultimately served to the damage the perception of America in Slove-

³ See U.S. Trade Representative, *National Trade Estimates Report* (1993), at 115.

⁴ US & FCS, *Poland Country Marketing Plan, FY 1992* (U.S. Foreign & Commercial Service, Warsaw 1991) at 5-6.

⁵ See Matija Rojec, *Foreign Direct Investment in Slovenia, Some Aspects of Foreign Investors' Considerations* (Ministry of Economic Relations and Development 1993), at 17 ("It is quite probable that in approximately one third of FDI [foreign direct investment] projects in Slovenia foreign investors are directly or indirectly of "Slovene origin." Due to the large number of "Slovene" companies in Germany and Austria, this category of foreign investors in Slovenia is especially relevant in the case of these two countries.")

⁶ U.S. International Trade Commission, *Trade Between the United States and China, the Former Soviet Union, Central and Eastern Europe, the Baltic Nations, and Other Selected Countries During July - September 1992* (Feb. 1993).

nia. Even the U.S. government's timing was wrong: the sanctions against Slovenia came into effect 15 days after their announcement – on December 24, 1991 – a "Christmas Gift" to Catholic Slovenia and Croatia.⁷

In implementing certain of the sanctions, President Bush not only deviated from the European policies he had intended to follow, but also the mandates of U.S. law. The GSP program was established by the Trade Act of 1974, as amended. Sections 504(a)(2) and 502(a)2 of this legislation mandate that the withdrawal or suspension of the "designation of any country as a beneficiary developing country," or "any order which has the effect of terminating such designation", requires at least 60 days advance notification to the House of Representatives and Senate of such actions, together with the considerations for this decision. No such advance notice was provided. This 60 day advance notice would have provided a smoother transition to affected importers and delayed implementation to early February 1992, when the poorly conceived nature of the sanctions may have been more self-evident. Ultimately, the loss of GSP benefits cost Slovene exporters millions of dollars in extra duties, as well injecting an unnecessary element of uncertainty into commercial affairs.

Termination of the textile visa program, although styled as a sanction, was an effort to help Slovenia. Slovene exporters were unable to export textiles to the United States for some time previous to this "sanction" because Belgrade had made the visas unavailable to Slovene manufacturers. No similar official termination of Belgrade authority was, however, apparently undertaken in other regulated areas such as food and drug imports.

The embargo on arms to Slovenia which was initiated at about the time of President Bush's sanctions, has also had its own negative effects. Since recognition, Slovenia has however received so-called "dual use" goods (civil/military) from the United States, including an air traffic control system and may find a more receptive U.S. government in the case-by-case analysis undertaken of such exports.

Slovenia and former Yugoslavia – the continuing comparisons

Merely blaming President Bush and the sanctions policy for the current state of U.S.-Slovene commercial relations is to ignore independent factors that have limited U.S.-Slovene trade.

The most important difference in Slovene attractiveness to U.S. investors is that the Slovene market is considerably smaller than the Yugoslav market, and apart from all other considerations may very well not be worth the effort for some U.S. companies.

The constant association in the U.S. media of Slovenia with Croatia as a "break-away republic" and an unsafe place has also had a commercial effect. Even long-term customers of imported Slovene goods began to question the reliability of supply, while potential investors were disinterested in the perceived risks of Slovenia. Moreover, many older Americans, remembering Croatia and Serbia's positions in World War II, as well as the role of the Yugoslav partisans, also had initial difficulties believing that Serbia was the "enemy" while Slovenia and Croatia were fighting for autonomy and human rights.

⁷ Presidential Proclamation 6389 of Dec. 5, 1991, to Amend the Generalized System of Preferences, 56 Fed. Reg. 64467 (Dec. 9, 1991).

At the same time, various individuals and institutions that formerly functioned to facilitate trade, such as the U.S.-Yugoslav Business Council, encountered serious difficulties in trying to assist individual republics and maintaining its membership.⁸

Many educated Americans continue to remain confused about the geography of Slovenia. To this date, for example, it is nearly impossible to arrange a tour of Slovenia from the United States except through certain specialized tour agencies.⁹ During my several months here, I have also noticed that mail from the United States to Slovenia is also routinely misdelivered – Americans resident in Slovenia routinely receive letters that were routed through Slovakia, Hungary and Poland by the U.S. Postal Service. Mail delivery to Slovenia from the East Coast of the United States is frequently slower than mail to East Asia. It may take as long as 21 days. This slowness, coupled with the exorbitant costs in Slovenia of making overseas telephone calls has impeded the free flow of communication and trade.

Amb. Albright's referring to Slovenia as a "Balkan" country on her visit in January, has been perceived by many Americans friendly to Slovenia as a welcome mistake that may hopefully lead to further corrections in American thinking.

It also appears that the Slovene government never fully understood the full effects of disrupting over one hundred years of commercial ties and legal structures with former republics of Yugoslavia. The State Department's official record, "Treaties in Force" has, for example, recorded a Treaty of Commerce signed in Belgrade October 1881 and entered into force November 15, 1882.¹⁰ Other legal arrangements that were over 60 years old included an extradition treaty dating to 1901 (signed at Belgrade); a consular convention of 1881 (signed at Belgrade); a money order convention (1924) (signed at Washington); and an agreement relating to the exchanged at Belgrade.¹¹

The collapse of Yugoslavia jeopardized these agreements as well as a range of other government programs supporting trade: Overseas Private Investment Insurance for political risk; Export/Import Bank for export credit and export insurance; Commodity Credit Insurance Program for sale of agricultural commodities, etc. Slovenia also was prohibited from participating in the range of new programs for the emerging democracies in Eastern Europe - including the SEED Program, U.S.-government funded consortia for American businesses, trade missions, bilateral investment treaties and bilateral tax treaties, etc. Some of these programs may still not have been fully reinstated.

Ultimately, even if Slovenia had been immediately recognized by the United States, the former privileged status of Yugoslavia as a friendly non-aligned country

⁸ The U.S.-Yugoslav Business Council ultimately restructured itself by establishing business councils for individual republics. Apart from this restructuring, it is now actively seeking to establish organizations of American investors within the former republics, and has decentralized itself in the hope of attracting wider membership and wider involvement. On December 31, 1993, Mr. Richard Johnson, the long-term President of the Council, retired.

Certain Slovene-American organizations were, of course, active in supporting diplomatic and commercial ties with Slovenia after the sanctions were imposed. In addition, the Slovene-American Business Community has itself established a non-profit corporation in New York City to assist it in the U.S. market. A similar organization has also been established in Canada.

⁹ The U.S. government in its official Consular Information Sheet also notes that although Slovenia "is essentially unaffected by the war in Bosnia-Herzegovina, tourist facilities [that] are available may be limited, especially in more rural parts of the country." (Sept. 1993).

¹⁰ *Treaties in Force, A List of Treaties and Other International Agreements of the United States in Force on January 1, 1992* (State Department 1992) at 270.

¹¹ *Id.* at 269-272.

would have been lost. During the cold war era, many of the U.S. trade rules which discriminated against communist, non-market or state-controlled economies by denying them GSP benefits, imposing onerous antidumping duties under a special non-market economy calculation or by permitting special actions to be filed against increasing imports from communist countries (Section 406 of the Trade Act of 1974).¹² These punitive measures were not imposed on Yugoslavia even when it was a self-avowed communist state. Imports from Yugoslavia were also not subject to the separate customs reporting system for the flow of imports and exports with "non-market economy countries" under Section 410 of the Trade Act of 1974.¹³

Some scholars may believe that those determinations to treat Yugoslavia more favorably than other communist countries were political and not economic.¹⁴ Such a belief is supported by recent decisions in the United States which have found that social ownership is the same as state ownership for purposes of U.S. sanctions against Yugoslavia – thereby suggesting that Yugoslavia should have been considered a non-market, or state-controlled or communist economy country under the various U.S. trade laws. *Milena Ship Management Company v. Newcomb*, 995 F.2d 660 (5th Cir.1993).

An apparent similar reversal was made by the Canadian Import Tribunal when it recently ruled that imports from Macedonia of steel products produced by from Rudnici Zelezara Skopje are, in fact, products of a state-controlled economy, and imposed preliminary antidumping duties at an average level of 40.9%.¹⁵

Apart from its loss of a privileged status, Slovenia must compete for the attention of U.S. business people with the Czech Republic, Poland and Hungary – all of which are seen as in the "front-line" of market reform. Delays in privatization and denationalization have jeopardized Slovenia's potential to be viewed as a "front-line" former Communist state.

Response to the new order in Slovenia

One of the most rapid official acts in continuing bilateral trade occurred on April 29, 1992 when the U.S. Department of Agriculture, Food Safety and Inspection Service ("FSIS") published an interim rule with immediate effectiveness to authorize Slovenia to continue to be eligible to import meat into the United States. As noted before, the U.S. government, when it imposed sanctions, had not divested Serbia of its regulatory authority over exports to the United States. Yugosla-

¹² 19 U.S.C. Sec. 2436.

¹³ 19 U.S.C. Sec. 2440, see, e.g., *Trade Between the United States and China, the Former Soviet Union, Central and Eastern Europe, the Baltic Nations, and other Selected Countries*, supra.

¹⁴ For a discussion of U.S. policy towards unfair pricing activities from Yugoslav enterprises, see Robert A. Anthony, *The American Response to Dumping From Capitalist and Socialist Economies - Substantive Procedures After the 1977 Gatt Code*, 1969 Cornell Law Review at 159 - 231, especially at p. 200 et seq. ("The Treasury [Department] has evolved a special test of fair value for the products of countries having 'controlled economies,' and has consistently through the 1960's applied it to merchandise exported from communist nations other than Yugoslavia" [Emphasis added]) (p. 200). For a general discussion of current U.S. import relief policy towards "economies in transition" see Stephanie Mitchell, "The 1988-89 Department of Commerce Study on the People's Republic of China and Its Implications for 'Economies in Transition'," *The Commerce Department Speaks* 1990, vol. 2, 501 (1990).

¹⁵ Canadian Import Tribunal, *Statement of Reasons - Certain Hot Rolled Carbon Steel Plate And High Strength Low Alloy Plat, Heat Treated or Not, Originating In or Exported From Belgium, Brazil, The Czech and Slovak Federal Republic, Denmark, The Federal Republic of Germany, Romania, The United Kingdom, The United States of America and the Former Yugoslav Republic of Macedonia* (preliminary determination), Jan. 6, 1993. Note that Slovenske Zelezarne (the Slovene Steelworks) had succeeded in excluding itself been excluded from this investigation and was not a part of this determination.

via had been listed as eligible to import meat products by the United States on June 25, 1959. On October 18, 1991, Serbia notified FSIS that it could no longer maintain supervisory control over meat facilities in Slovenia. At the same time, Serbia continued to certify a meat facility that had been destroyed in the Serbian-Croatian war as eligible to export meat to the United States.

On April 17, 1992 Slovene inspection officials notified FSIS that they continued to maintain supervisory control over the meat inspection system, that they enforced these rules prior to October 18, 1991, and that the standards for inspection, sanitation, quality, species verification, residues and other requirements were appropriately applied. Because of these efforts, the FSIS deemed it unnecessary to reevaluate Slovenia's meat inspection regime - a process that could have taken several years, resulting in a loss of customers and reputation.¹⁶

Similar flexibility was demonstrated by the U.S. government in handling of treaty-trader visas. The treaty-trader visa program with Yugoslavia permitted Slovene representatives in the U.S. to obtain one year renewable visas. In response to an inquiry made by this attorney on behalf of the Slovene business community, the U.S. State Department formally advised that Slovenes could continue to benefit from the former Yugoslav treaty-trader program the same day the inquiry was made.

Sometimes such U.S. efforts at flexibility may not have been fully supported by Slovene authorities. In the fall of 1992 I had been informed that the State Department had considered reinstating Slovenia in the GSP program earlier that spring, before the actual recognition of Slovenia as an independent state. This was considered permissible under U.S. trade law, and would have provided considerable comfort to Slovene government officials who had agonized over U.S. delay in recognition. Yet, this effort was not widely known in the business community and may not have been well known to the Slovene Embassy in Washington.

Inconsistent slovene arguments about Slovenia

While Slovenia may have been eligible to re-obtain GSP prior to recognition, it appears that the wood furniture industry in Slovenia may have played an instrumental role in delaying the return of GSP benefits to Slovenia generally. GSP benefits for certain wood furniture products in the 1980's. In apparent response to pressure from the wood furniture industry, the Chamber of Economy of Slovenia argued that wood furniture should requalify for eligibility under the GSP program:

The Chamber of Economy of Slovenia respectfully requests the [U.S. Government] to grant GSP eligibility to the . . . four wood furniture items. Slovenia should not be subject to the limitations placed on Yugoslavia. Slovenia is a newly recognized (by the United States), independent, sovereign nation. Slovenia is not a successor country to the rights and liabilities of Yugoslavia.

Slovenia should be permitted to enter the GSP program *de novo* and *ab initio*, form the beginning and anew or afresh.¹⁷

¹⁶ U.S. Department of Agriculture, Food Safety and Inspection Service, *Imported Product: Addition of Croatia and Slovenia to the List of Eligible Countries*, 57 Fed. Reg. 18079 (Interim Rule - April 29, 1992); 57 Fed. Reg. 36889 (Final Rule - August 17, 1992).

¹⁷ Submission of The Chamber of Economy of Slovenia to Office of the United States Trade Representative, June 9, 1992, at 6 (non-confidential version).

A less expansive and more reasonable argument was made by Slovene Government in support of GSP treatment for wood furniture:

As a matter of law, the limitations applied to wood chairs and parts thereof from Yugoslavia do not apply to Slovenia because the President has not determined to withdraw GSP for wood chairs from Slovenia. Moreover, fundamental fairness dictates that the President should make an independent determination concerning Slovenia and that Slovenia should not be prejudged and required to automatically bear the burden of adverse GSP determinations previously applied to Yugoslavia.¹⁸

The Slovene Government and Chamber of Economy provided no comparable public written support for the manufacturers of products other than wood furniture. More importantly, Slovene authorities also did not explicitly disavow the contention, in the submission of the Chamber of Economy, that Slovenia is not a successor to the rights and liabilities of Yugoslavia. These positions were inconsistent with Slovenia's continued eligibility to export meat, participate in treaty trader arrangements and continue other agreements that had formerly been entered into by Yugoslavia. The notion that Slovenia is "completely new" naturally invited a review of the statutory criteria of Slovene eligibility for the GSP program anew, thereby delaying GSP benefits for all manufacturers. Such criteria include a review of Slovene labor, intellectual property, arbitration, investment protection and other practices.¹⁹

Of course, the arguments of the wood furniture industry were also inconsistent with other Slovene efforts to ensure a continuity of legal relationships domestically and with other countries. The Slovene government had eloquently argued in numerous contexts that Slovenia should continue the GSP arrangement, because "nothing had changed." The Deputy Foreign Minister of Slovenia had argued such in response to a government questionnaires as well as in public writings:

The Republic of Slovenia will continue to apply all the . . . regulations previously used by the Yugoslav government . . .²⁰

Ultimately, the United States was among the slowest in returning GSP benefits to Slovenia – most developed countries, including Norway, Finland, Sweden, Canada, Austria, Taiwan and member countries of the European Community²¹ had extended GSP or similar benefits to Slovenia immediately after recognition or with retroactive effect.²²

Bilateral trade disputes

Trade friction is inevitable in the development of bilateral relations. The rather low level of trade, a lack of recognition of Slovenia as such, and an apparent

¹⁸ Submission of Hon. Ernest Petric to USTR, June 10, 1992 at p. 13.

¹⁹ 19 U.S.C. Secs. 2561-2465.

²⁰ Vojka Ravbar, "In Search of Lost Trust," *Slovenian Business Report* Feb. 1992 at 8,9.

²¹ According to the CICD, the following countries had extended GSP treatment to Slovenia as of June 1993: Austria, Australia, Canada, Czech Republic, Slovak Republic, Finland, Japan, Norway, Sweden, Switzerland, Taiwan and the USA. The CICD also notes that "These countries have recognised the general preferential tariff treatment according to GSP to Slovenia in the same extent as with regard to former Yugoslavia." *Doing Business In Slovenia, supra*, at 73.

²² Non-wood furniture manufacturers had also argued that GSP should be reinstated retroactively and had nearly convinced USTR of this, with the support of sympathetic congressmen such as Dennis Eckert and James Oberstar. These producers had a kind of moral victory when the GSP statute was extended the following year after a hiatus in benefits and reinstated with retroactive effect for all countries. The idea for such retroactivity may have in fact originated with Slovenia.

record of being a fair trader have contributed to a near absence of bilateral trade disputes.

The last U.S. antidumping case filed against Yugoslavia²³ also foreshadowed the breakup of Yugoslavia. Slovenia's sole producer of the subject product, Mercator, was separately represented from other Yugoslav producers. Nonetheless, all Yugoslav manufacturers of the affected product were able to defeat this antidumping case at the "preliminary investigation" stage by demonstrating that there was no reasonable indication that imports of this product were injuring the U.S. industry.

More recently, in the United States, a massive antidumping case²⁴ did not name Slovenia as a party to the investigation, most likely because of Slovenia's limited presence in the U.S. market and relatively low level of threat to U.S. manufacturer.

The fact that Slovenia has not been a named party to an unfair trade investigation does not preclude the possibility of being named in the future. One particular problem is the lack of Slovene succession to the GATT subsidies code or similar agreements. By failing to sign the GATT subsidies Code (Yugoslavia did not) or entering into similar disciplines with the United States, Slovenia is vulnerable to being the subject of countervailing duty (anti-subsidy) investigations by healthy U.S. industries who will not need to prove that such subsidized imports are injuring them.²⁵ If Slovenia signed the GATT Subsidies Code, U.S. industries would have to demonstrate injury by reason of these imports in order for special duties to be imposed.

Slovenia should also be careful in drafting its foreign trade laws and regulations, and in executive decisions, that any subsidies to adjust to imports or export promotion conform to the GATT Subsidies Code. Non-conforming legislation or regulations could otherwise create a "road map" for foreign protectionist industries intent on excluding Slovene exports. Further, protectionist foreign interests could easily argue that any subsidy extended in Slovenia is intended to promote exports because of Slovenia's overall dependence on exports, thereby possibly establishing a prima facie case that a subsidy exists.

Notwithstanding these risks, Slovene manufacturers who depend on exports can structure the benefits they receive from the government or pricing of their exports to limit the impact of unfair trade allegations. They might, in particular, ensure that they are not selling below cost or home market prices and thereby limit the adverse impact of antidumping investigations. They should also take steps to insure that they are not viewed as posing a threat to industries in large markets such as the United States.

Unfortunately, Slovenia faces the basic problem in the U.S. market of sometimes having to price at low levels in order to gain an entry to the U.S. market.

²³ *Tart Cherry Juice and Cherry Juice Concentrate from Germany and Yugoslavia*, Inv. Nos. 731-TA-512 and 513 (Preliminary), USITC Pub. 2378 (May 1991).

²⁴ *Certain Flat-Rolled Carbon Steel Products from Argentina, Australia, Austria, Belgium, Brazil, Canada, Finland, France, Germany, Italy, Japan, Korea, Mexico, the Netherlands, New Zealand, Poland, Romania, Spain, Sweden and the United Kingdom*, Inv. Nos. 701-TA-319-332, 334, 336-342, 344, and 347-353 (Final) and Inv. Nos. 731-TA-573-579, 581-592, 594-597, 599-609, and 612-619 (Final) USITC Pub 2664 (Aug. 1993)

²⁵ 19 U.S.C. Sec. 1303.

Despite the possibility of such "entry level dumping" I believe the prospects are good for a limited number of antidumping cases being filed.²⁶

A more fruitful area of trade dispute involves "Section 301" and related proceedings. Section 301 of the Trade Act of 1974²⁷ authorizes the United States Trade Representative, upon determining that the rights of the United States are being denied under any trade agreement, or an act, policy or practice of any foreign country is unjustifiable and burdens or restricts U.S. commerce, to take appropriate retaliatory action. The Act contains specific provisions regarding violations of intellectual property rights, most favored nation obligations, limitations on service sector access, etc.

The United States has exercised its muscle in section 301 and related proceedings to address unfair trade practices in areas such as intellectual property and investment protection. Yugoslavia had been criticized by the U.S. government for its GATT-inconsistent customs regime, including special import charges, and ineffective intellectual property protection.²⁸ Many of these matters appear to have already been addressed by the Slovene government.²⁹ Issues involving unfair investment or intellectual property practices have nonetheless recently appeared with greater frequency against Poland, Hungary and other "leading-edge" economies in transition and may be expected in the future against Slovenia.

The U.S. government might complain in the future over such Slovene practices as:

Inadequate enforcement of intellectual property – there are a large number of pirated cassette tapes in Maribor and Ljubljana, and it appears that certain cable TV signals may also be pirated.

Preferences given to countries in the European Union –if such preferences are provided as part of an Association or other arrangement, and such preferences violate GATT or other principles of Most Favored Nation treatment.

Difficulties and discriminatory practices in investing –Slovenia restricts foreign acquisition of real estate, restricts foreigners from performing certain services, prohibits foreigners from serving as a procurator or as the majority members of the boards of Slovene companies.³⁰

A lack of a comprehensive government procurement code – Slovenia needs to

²⁶ See Mark A. Cohen and Jonathon R. Moore, "Svetovalec: Kaka Izvazati V ZDA" [Legal Aspects of Exporting From Slovenia into the United States] (in Slovene) *Gospodarski Vestnik* (December 3, 1992), at 69.

²⁷ 19 U.S.C. Sec. 2411.

²⁸ U.S. Trade Representative, *1991 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers* (1992) at 231–32.

²⁹ Slovenia has, for example, done an admirable job of continuing the six principal intellectual property treaties to which the former Yugoslavia was a signatory, and in enacting a model patent law. Slovenia has signed The Convention Establishing the World Intellectual Property Organizations; the Paris Convention for the Protection of Industrial Property; the Madrid Agreement concerning the International Registration of Marks; the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works; the Nice Agreement concerning the International Classification of Goods and Services for the Purpose for the Registration of Marks; and the Locarno Agreement Establishing an International Classification for Industrial Designs.

³⁰ See, e.g., Section 20 of the Law on Foreign Trade regarding potential restrictions on foreign professionals, translated in *Slovenian Business Report* (Oct. 1993) at 7. According to recent discussions held with the Ministry of Justice, for example, a foreign lawyer may work in Slovenia as a foreign law expert in a Slovene law firm, and if he registers with local authorities as such. Independent practice appears to be prohibited, although such independent practice is permitted elsewhere in the world provided advice on local law is not given.

Regarding restrictions on foreigners serving in Slovene companies, see sections 246 and 567 of the Law on Commercial Companies which provide that: the director or procurator of a commercial company shall be a citizen of the Republic of Slovenia; the majority of the members of the executive management shall be citizens of Slovenia, and that all agents of subsidiaries of foreign companies shall be permanent residents of Slovenia. *Uradni List*, No. 30 (June 10, 1993), translated in *Slovenian Business Report*, July - August 1993 at 13.

require GATT-consistent government procurement practices. This may also create problems in the future if American companies believe that have been unfairly denied opportunities to participate in significant government projects, such as the highway from Koper to Lendava. A similar problem had already developed over American participation in the Maribor solid waste project.

Current status and prospects

Since independence, Slovenia's attractiveness as a U.S. investment destination has improved dramatically in absolute terms. However, it has likely worsened relative to other Central and Eastern European Countries. Far too much investment in Slovenia comes from "sympathetic" investors – especially companies or individuals active in the Slovene diaspora. Slovenia must redouble its efforts to attract investment that is based solely on economic criteria.

American investors now have a choice of a number of newly democratic European countries in which to invest. Almost all of these countries also have larger markets than Slovenia and cheaper labor. Many of them also offer a sounder bilateral basis than the U.S.- Slovene relationship. The greater rapidity with which privatization and denationalization has been undertaken in some of these countries has also facilitated an easier entry into their markets for U.S. investors.

Slovene-U.S. investment and trade promotion treaties and arrangements are inadequate and invite unwelcome comparisons to other countries. Poland, for example has signed: a bilateral investment treaty with the United States; a treaty on the avoidance of double taxation; an agreement with the U.S. overseas private investment corporation; and is a contracting party to the U.N. Convention on International Sale of Goods. Slovenia has signed none of these agreements, nor is it a contracting party to the GATT.³¹ Yugoslavia had been negotiating a bilateral tax treaty with the United States which regrettably was never completed. A number of other countries have also provided a more comprehensive bilateral framework for trade and investment. Such legal uncertainties have predictably already been cited by a number of foreign investors of different nationalities as a principal difficulty of investing in Slovenia.³²

Because of the still undeveloped state of bilateral legal relations, American investors contemplating the possibility of a profitable joint venture in Slovenia would be well advised to use a third country as a base for investment – provided that country has a tax treaty or investment treaty with Slovenia. Until a tax treaty is signed, for example, large American multinationals will probably not use the United States as a platform for investment, but will operate more indirectly, such as through European subsidiaries. Smaller companies, however, will need to face the prospects of significant additional costs, uncertainties, or tax burdens on their prospective investment.

Slovenia's efforts to emulate German legal and economic models have their own drawback. Considering Slovenia's size, geographic position and human resources, Slovenia might flourish as a more open society than Germany – along the

³¹ *International Business Practices* (U.S. Department of Commerce 1993).

³² Rojec, *Foreign Direct Investment in Slovenia*, *supra*, at 34 - 35. Matija Rojec noted that frequent/constant legal changes, non-accomplished/unstable legal system with uncertainties and vacancies, the fact that the economy is in a phase of transition and inadequate FDI legislation were among the principal obstacles to attracting foreign investment to Slovenia.

lines of the recent economic successes of other small multilingual areas such as Singapore and Hong Kong. From personal experience there frequently appears to be an overemphasis on formality in law and process that investors from more flexible and open jurisdictions may find difficult to understand in the circumstances. Although, for example, Slovenia's Company Law is modern and comprehensive, it is: relatively expensive to capitalize new companies; legal and notarial expense can be high; the process of creating and protecting secured interests (mortgages) is unclear and expensive; the judiciary plays too active a role in corporate formation and related activities; the role of non-profit institutions remains uncertain; the penalties for failure to comply with certain commercial law provisions are severe; and the judiciary is constrained from making new laws of wide impact to fill in the gaps in the legislation.

Slovene government restrictions on overseas investment have also reduced the possibilities of cooperation. Much of the exports from Slovenia to the United States are handled by companies that are directly or indirectly affiliated with Slovene companies. The long and cumbersome approval process involved in establishing a small subsidiary, including the expense of an audit are a disincentive to overseas investment. In certain cases, the costs of an audit may exceed the actual investment. Because many Slovene companies prefer to deal with Slovene companies based in the United States to exporting to the United States, these difficulties in investing in the United States may have had some trade suppressing effect. Such trade suppressing effect is likely less pronounced with respect to Germany, Italy and Austria, where Slovene companies can readily meet their distributor or importer with relative convenience.

The United States' attractiveness to Slovene investment should however increase. Although there are only a limited number of Slovene-owned companies in the United States, most of which are concentrated in the New York City area, the recent conclusion of the North American Free Trade Agreement should attract Slovene companies interested in opportunities throughout North America. Many Slovene products that were competitive in former Yugoslav markets, such as mopeds, outboard motors or air conditioner parts may also be especially suitable for the warmer climates of the southern United States and its Mexican neighbor.

Prospects for the future

In looking to the future, there are three principle avenues for development of stronger bilateral trade and commercial relations: "parity", "differentiation" and "regionalization." If Slovenia follows this course of action, in concert with sympathetic Americans and a sympathetic American government, relations can develop much further.

Parity. Both the Slovene and the U.S. government should make a priority of seeking "legal parity" or better with the Visegrad countries, by passing bilateral investment and tax treaties as quickly as possible, enabling Slovenia to participate in the variety of programs available to developing Central and Eastern European countries. The basic legal structures need to be established for the normalized trade and investment relations.

Differentiation. Slovenia must emphasize that it is different from the other Yugoslav republics. U.S. official actions continue to refer former Republics continue to officially refer to "Each of the former republics of the SFRY other than

Serbia and Montenegro."³³ Until such time as Macedonia is recognized by the United States, this diplomatic verbiage avoids calling Macedonia by its name in order to minimize the possibility of offending Greece. It also has the unintended effect of "lumping" Slovenia with Croatia, Bosnia-Herzegovina and Macedonia.

Slovene officials should also continue to seek differentiation as a concrete goal of any visit they make to North America. One lost opportunity, for example, was the visit last year of President Kucan to the United States. Many Americans, including Nobel laureate Elie Wiesel, were unhappy that Prime Minister Tudjman had been invited. Kucan's presence at a meeting with Tudjman did not help to differentiate him from his neighbor. Even Americans who may have known Slovenia's location may have been unfamiliar with Slovenia's excellent human rights record. Efforts should have been made to engage in private meetings with human rights, religious, ethnic or other groups that would be supportive of Slovenia.

Slovenes delude themselves if they believe the differentiation process is largely completed. In addition to Amb. Albright's designation of Slovenia as a Balkan country, a case in point is the recent controversy over "Transit without a Visa Privilege." In an August 16, 1993 decision, the U.S. government added the Republics of the former SFRY to the list of countries whose nationals are prohibited from transiting through United States airports without a visa, effective immediately. By refusing to waive the passport and visa requirement, Slovenia joined a short list including certain renegade countries such as Afghanistan, Bangladesh, Cuba, Iran, Libya, and Serbia/Montenegro because of the "civil disorders and resulting deterioration of economic conditions in the former SFRY."³⁴ In this instance, Slovenia rightfully seized a misperception by the Department of State, Bureau of Consular Affairs and U.S. Immigration and Naturalization Service to correct the record. The Slovenian-American Business Community, Inc., a recently formed trade association based in New York City, also submitted comments opposing this decision.

Regionalization. Slovenia needs to reemphasize in America's mind that it is an excellent place for doing business in Northern Italy, or Southern Austria and, now with the conclusion of the free trade agreement with the Czech Republic, for that country as well. The various bilateral business councils and trade organizations should seek meetings with groups from these countries in order to expand the scope of interest in Slovenia. Opportunities also exist in Slovenia for creation of duty-free zones for processing goods destined for those countries. Regionalization is the only secure way for Slovenia to attract American investors on the basis of access to markets.

One pending issue, under the U.S. GSP law, is for Slovenia and the Czech Republic can be deemed "one country" for purposes of GSP eligibility of products.³⁵

³³ See, e.g., 58 Fed. Reg. 43438 (revocation of transit without a visa); 57 Fed. Reg. 39095 (amending the GSP program).

³⁴ See 58 Fed. Reg. 43438, Visas: Documentation of Nonimmigrants Under the Immigration and Nationality Act; Unavailability of Transit Without a Visa to Citizens of the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (Department of State); 58 Fed. Reg. 4438, Unavailability to Transit Without a Visa to Citizens of the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (Department of Justice).

³⁵ The U.S. GSP Statute, 19 U.S.C. Sec. 2462, provides this opportunity to be considered as one country. It defines a country as:

any foreign country, any overseas dependent territory or possession of a foreign country, or the Trust Territory of the Pacific Islands. In the case of an association of countries which is a free trade area or customs union, or which is contributing to comprehensive regional economic integration among its members through appropriate means, including, but not limited to, the reduction of duties, the President may by Executive Order or Presidential proclamation provide that all members of such association . . . shall be treated as one country for purposes of this subchapter.

As a practical matter designation of Slovenia and the Czech Republic as one country would have three significant practical effects:

First, because the GSP law requires that at least 35% of the value be added in the exporting country in order to receive GSP benefits, it would permit a wider range of products that have value added in both the Czech Republic and Slovenia to receive GSP benefits.

Second, because the GSP law requires that goods are shipped directly from the GSP-eligible country to the United States, it would permit processing of Czech or Slovene goods for reexport to the United States while maintaining eligibility.

Third, it would join Slovenia with a well-regarded "economy in transition" in the American eye. Slovenia would be clearly separated from the chaos in ex-Yugoslavia. This could provide a needed incentive to trade and investment from America with synergistic effects for both the Czech Republic and Slovenia. *An appropriately worded Presidential Proclamation itself may be one of the most significant gestures undertaken to date to stimulate bilateral trade.*

One difficulty in seeking one-country designation has been expressed to me by the Office of the U.S. Trade Representative. USTR recognizes that such bilateral trade agreements may be a step undertaken in anticipation of membership in the European Union. The current agreement between Poland and the European Union, for example, may give members of the European Union preferences over U.S. investors and exporters. This could ultimately jeopardize Poland's status as a GSP beneficiary. Such problems may not, however, exist with Czech and Slovak Republics and Hungary, thereby making "one country" designation possible. Nonetheless, the concept that Slovenia may deny most favored nation privileges to U.S. traders and investors in its drive for membership in the European Union should also be understood as a warning concerning potential future bilateral problems.

Conclusion

The possibilities are good for further cooperation between Slovenia and the United States. Many Slovenes look forward to a more active role by the United States in the Slovene economy. Slovenia needs America's commercial expertise and would also welcome a more differentiated trading partners. Americans who are familiar with Slovenia similarly would welcome a more active role of Slovenia in the U.S. market. Ultimately close cooperation will be better for both countries.

January 24, 1994

ALEŠ DEBELJAK*

No alternative: postmodern art and exigencies of business

The focus of this paper is the mechanism of postmodern art's failure to uphold the standard of modernist art, that is, its negative-critical relationship to society at

* Dr. Aleš Debeljak, asistent na FDV v Ljubljani.

large. Characterized by a social autonomy, an aesthetic innovation, and a progressive development of expressive styles, modernist art historically emerged as an alternative world to the capitalist market. Modernist art's critique of capitalism thus took place inside the institution of autonomous art. In contrast, historical avant-garde movements (Surrealism, Futurism, Constructivism, Dadaism) at the beginning of the 20th century tried to destroy the institution of art *tout court* since their programmatic translation of aesthetic ideals (beauty, freedom, truth) into the life-world was believed to become possible by way of radical social revolution.

In contemporary corporate capitalism, *only half of the historical avant-garde program was realized*. The aesthetization of life-world occurred through the commodified products of culture industry without the corresponding social transformation. Instead of critical challenge to the hegemony of corporate capitalism, the postmodern institution of art offers the opportunity for art to simply mirror corporate values in a passive-regressive manner. The postmodern institution of art can therefore no longer contain a potential for art to be a negative and critical counter-image of society. Our theoretical position, unabashedly informed by critical theory, can be admittedly described as nostalgic remembrance of the things past. Still, it is our hope that it contributes, if in a minor way, to an unending search for strategies by which a promotion of *substantial values of truth, beauty, freedom, and justice*, embedded in modernist works of art, can be carried over into the present situation without giving up on either the individual autonomy or social solidarity.

Postmodernist art is a paradoxical product of creative force released from direct social purpose or mediated ethical obligation that characterized historical avant-garde. What started before World War I as avant-garde artists' involvement in the reshaping the future of their societies, had subsided by the early 1970s into acknowledged resignation that art has no inherent capacity to contribute to social change. It was this loss of critical and Utopian projection into the future, that transformed the historical avant-garde from an ethical into an aesthetic movement in its postmodern incarnation. True enough, this turn could have had a positive consequence. Adorno maintained a slim hope that the works of art which have been

"... certified by tradition and public opinion as understood /might/ underneath their veneer of intelligibility withdraw back into themselves and become completely incomprehensible" (Adorno 1984a: 179).

However, the inflation of interpretive discourses, facilitated by the rising tide of mass education, academic institutions, scholarly journals, and specialized publishing houses after World War II, has rendered even this paradoxical hope unrealizable. Such an educational, institutionalized discourse is a site of symbolic struggle which aims to produce or be associated with the production of valuable cultural goods contributing to a mediation between the art and the society. Unlike art which generates aesthetic objects, the educational discourse produces consumers of art. Through education for consumers of art, the individuals receive a set of classificatory and conceptual instruments or differentiating habits which enable them to understand works of art. In the final analysis, the control of dynamics and

location of these symbolic struggles (universities, galleries, museums)¹ implies the right to define the needs and perceptions of the consumers of art. Scott Lash points out the crucial importance of this sanitizing discourse by emphasizing that

"... the visitor to an art museum without any such training or differentiated habitus uses the classifications with which he or she perceives everyday reality to perceive the work of art" (Lash 1990: 242).

Such discourse includes the art works of historical avant-garde and aesthetic modernism in the circuit of interpretation, canonization, restoration, and marketing, thus ultimately contributing to the conceptual neutralization and sanitization of "the aesthetic Utopia"². By turning avant-gardist and modernist abstract-hermetic character back into something popular, hence acceptable for the easy reception and consumption on the mass market, *the institutionalized interpretation integrated and thus silenced radical artistic dissent*. Modernist art was therefore robbed of its negative-critical potential and became little more than a decoration of the dominant social order. The alleged process of "free" democratic access to the works of avant-garde and modernism, leveled out through the corporate domination of gatekeeping system (universities, museums, galleries, and other art-related institutions) therefore turned into a subtle social-cultural control. The forces of advanced capitalist market proved to be more effective than political censorship since

"... by communicatively apprehending the essential freedom of modernist art, turning its abstract and hermetic character back into something familiar, the discourse of interpretation silences the protest of modernist art. Canonization always brings with it a restorative element. However much interpretation seeks to lead art into the universality in which it ideally participates, interpretation nevertheless forces art into institutionalized conceptions. The discourse subjugates art to the principle of utilization" (Burger 1986: 102).

The aesthetization of the life-world further eliminated the distance between art and life. Artistic expression is forced to disintegrate in the face of the universality of the aesthetic dimension. The protest of modernist and historical avant-garde art becomes therefore null and void when the aesthetic forms and artistic techniques find their easy application in the circulation of capital. It is therefore possible to point out that the postmodernist institution of art involves the blurring of boundaries between all objects and forms of consciousness, so that there is no privileged, separate place to be claimed by the art works. Having thoroughly integrated art works into the circulation of the capital, the radical commodification of art completes and in turn paradoxically confirms this obliteration of difference between spiritual and material, artistic and non-artistic objects and corresponding states of mind.

¹ Bourdieu on whose work Lash heavily draws, writes: "A cultural product – an avant-garde picture, a political manifesto, a newspaper – is a constituted taste, a taste which has been raised from the vague semi-existence of half formulated or unformulated experience, implicit or even unconscious desire, to the full reality of the finished product, by a process of objectification which, in present circumstances, is almost always the work of professionals. It is consequently charged with the legitimizing, reinforcing capacity which objectification always possesses, especially when, as is the case now, the logic of structural homologies assigns it to a prestigious group so that it functions as an authority which authorizes and reinforces dispositions by giving them a collectively recognized expression". (Bourdieu 1984: 231)

² A noted defender of modernism, Lionel Trilling for example refused to teach Joyce, Kafka, Proust and other modernist authors in his seminar at Columbia University because he did not want to contribute to their universal sanitization and the taming of their radical artistic negation. (Howe 1967: 59–82)

The postmodernist measurement of art entirely in economic and commercial terms does not regard art works for their historical, transcendental, or aesthetic values. Instead, it reduces them to the level of absolute commodity. "Absolute turned into absolute horror", as Adorno would have it. In this context, the commitment to form, so prominent in the historical avant-garde and modernist art, ceases to inform artistic production. Witness Adorno's warning:

"... the concept of form draws a qualitative and antagonistic dividing line between art and empirical life, the modern variety of which is denying art the right to exist. In this situation, art's fortunes are tied to those of form; they will live or die together." (Adorno 1984a: 205).

Inasmuch as everything is aesthetically styled, art cannot make any impact. Art works cease to represent "the totally other" of society. Because art can, in the new postmodern context, address everything, no element of the life-world can avoid being subjected to the universal aestheticization. Consider Jemson:

"No society has ever been as saturated with signs and messages as this one /i.e. the society of advanced capitalism/. If we accept Debord's thesis of the ever-present and all-powerful imagery of today's consumer capitalism, then the priorities of the real appear totally reversed and everything is mediated by culture." (Jameson 1984: 125).

The once-critical contents of art are deactivated in a social order in which advertising cannibalized the stylistic strategies of modernism and the avant-garde. The ensuing weakening of the institution of autonomous art has a profound impact not only on aesthetic modernism in particular, but also on the totality of the cultural tradition in general. Modernist art and the historical avant-garde, despite its oppositional and negative-critical gestures, still depended on features of 19th century cultural life that have since thoroughly disappeared in the course of social modernization: (1) the public that trusted in the objective status of works of art; (2) the hermeneutically competent recipient; (3) an acceptance of the work as the locus of aesthetic truth.

In advanced capitalism, however, postmodernist art works can no longer count on the stable identity of the bourgeois individual as the target of scandal and shock (recall the avant-garde slogan *épate le bourgeois!*), the structure of the public sphere, which has disintegrated, and the institutional credibility of the art work. Another major consequence of change in the social status of the artist in particular and in the political and social importance of art in general, as demonstrated by the increased corporate and state financial support, was that the artistic role ceased to be that of an avant-garde with its concomitant tenets of *alienation*, *rejection of middle-class values*, *negativity*, and *critique*. Art lost its oppositional attitude. Instead, the reverse was the case. The artists internalized values and goals associated with the middle class. This does not mean that works of art will not be produced any more. However, it does mean that they lost their emphatic character as "works", that the public ceased to treat them as potential sources of moral and symbolic values, and that the inherited reflexive use of genres and disciplined forms is replaced by hybrid and eclectic forms.

Two consequences can be drawn from this configuration. First, works of art, previously under-represented because of their structural incompatibility with a dominant concept of bourgeois privacy, became more prominent. We have in mind here primarily performance, sculpture, site-specific installations, artistic

happenings, architecture, and large-scale public spectacles. In a word, public art forms *par excellence*. Second, as the result of the distance from form, genre, and discipline implied in the autonomous art work, artistic production entered the life-world. Thus, it encourages the transformation of an individual into a constant recipient of aesthetically packaged commodities, not only in privileged sites such as theatres, galleries, operas, and concert halls, but in virtually all spheres of everyday life.

The historical avant-garde has succeeded in undermining the institution of autonomous art and aestheticizing everyday life. It is precisely the legacy of this "success" that defines art in postmodernity. The avant-garde derived its power of radical negation from the conviction that the bourgeois aesthetic predilections, assumptions, and taste were socially privileged. The tradition under attack provided the critics with their power. Today that tradition has thoroughly disappeared. No longer committed to traditional aesthetic forms, the contemporary audience will no longer be scandalized. In a situation in which

"... the elements of shock, provocation, scandal, and (most notably in the case of Dada) sheer outrage... become familiar, predictable, and routinized, they too become the new aesthetic canon and achieved a type of bourgeois respectability that would have been anathema to its originators. It is no longer unusual nor has it been for quite some time to see non-figurative paintings of all varieties adorning the offices of bank presidents." (Wollin 1985: 16)

Unlimited freedom of artistic expression thus undermines the importance of the content being expressed, while the sheer availability of options in terms of form, genre, and style in fact lowers the degree of artistic innovation possible. Historical avant-garde and aesthetic modernist art, when rejecting the norms of 19th century art, made a radical gesture inasmuch as it implied a *personal risk* (economy) and an *aesthetic challenge* (innovative approach). In postmodern pluralism, however, all modes of artistic expression have equal status. Many different claims to authority have now seriously weakened, if not completely undermined art's integrity and plausibility, since what pluralism paradoxically implies is that the *dividing line between acceptable and unacceptable no longer exists*. Everything can now be accommodated.

The general mechanisms of the social and political accommodation of art in postmodernity can be best revealed in the case of Pop art of the 1960s, commonly referred to as the American version of avant-garde. We will attempt to demonstrate, however, that Pop art failed to continue the tradition of critical negativity, rejection, and art as an alternative counter-image to the society precisely because it preferred to accept commodity fetishism as a given.

Insofar as art styles develop within reward system, individual artists retain the right to select their particular cognitive goals and technical means. In regard to a social location, however, they must function within a support structure where they compete for symbolic and material rewards. Changes in the scope, size, and number of the institutions that control the exhibition, distribution, and market sales of works of art affect artists' mutual interactions and their performance.

The artist under the conditions of advanced capitalism cannot function without the aid, support, or guidance of such a *gatekeeping system* (the network of galleries, curators, critics, dealers, and collectors). This is paradoxically incongruous in a society that proclaims the paramount value of individual freedom and the inde-

pendence of the artist. Increasing reliance is placed upon the managerial elite of professional gatekeepers who are powerful precisely because they exclusively control the mechanisms for the promotion of art³, with the result that individual artists exist for the benefit of the gatekeeping system, rather than vice versa. Professional gatekeepers could thus easily choose to ignore selected artists' demands simply because they came to realize that artists need them even more than they need artists. The gatekeeping system and their access to mass media was instrumental in helping

"... to increase the visibility of contemporary art and to move it into the mainstream of popular culture. Certain artists rather than others were the object of media attention, particularly those who were expressing values that were congruent with those of the mass media. /Cumulative/ changes in social behavior such as increasing levels of education and changes in the allocation of leisure time that were reflected in the attention given to such activities by the mass media led to an expansion of art institutions, including the number of artists and the number of organizations selling and displaying art." (Crane 1987: 9).

The artist as an individual producer and innovator therefore ceases to be important as himself. He or she becomes an interchangeable unit within the system of galleries, dealers, and museums: a true example of the Weberian cog in the machine of art bureaucracy which organizes and administers the production and consumption of art. This apparatus, however, has another function that is relevant to our present discussion. It also preconditions the ambitions of those whose well-being it ostensibly exists to promote. In other words, it ideologically and economically encourages accommodation and surrender to dominant social values, and in doing so, it has successfully undermined the very basis of artistic negation. The distance from the bourgeois values which was the basis of avant-garde program, is now perceived by artists and the public alike in condescending terms. Negativity, rejection, and opposition toward society have been transformed into harmonizing acceptance of the *status quo*. Jameson observes that

"... in a world in which stylistic innovation is no longer possible, all that is left is to imitate dead styles, to speak through the masks and with the voices of the styles in the imaginary museum. But this means that contemporary or postmodernist art is going to be about art itself in a new kind of way; even more, it means that one of its essential messages will involve the necessary failure of art and the aesthetic, the failure of the new, the imprisonment in the past." (Jameson 1983: 115-116)

The progressive displacement of radical and innovative impulses by the mechanisms of professionalism, commercialism, and art bureaucracy has caused art's loss of its negative impulse. Art no longer attempts to invent a counter-image to bourgeois social and moral values. What used to be viewed a deficiency in modernity has been in postmodernity elevated to the level of virtue: a submission to the established order seems to be the rallying cry of postmodern artists. The social

³ Dealers focus more on the commerce of art dealing as business and media promotion or image building, than on the appreciation of symbolic values of art. These activities became their primary and most important occupation. Witness the following testimony of a successful art dealer from New York: "Replying to the accusation that she orchestrates her artists' careers, Mary Boone commented: 'If an artist is introduced and doesn't make the right splash, he may never recover... not enough can be said of the importance of developing an entire image for the artists I represent: placing the painter in certain shows, getting the right attention from the right art magazines, throwing the right parties at the right clubs. It's all very important.'" (Gablík 1984: 64).

roles of the artist and the businessman which were in modernity by definition at odds with one another, have now merged.⁴

Pop art as the major art movement to emerge in the 1960s in America and then in other developed countries, corresponds very well with the business procedures of contemporary art gatekeepers, described above. Pop art may be actually taken as the exemplary paradigm that best reveals the transformation of the social role of artist in postmodernity. While Pop artists wanted to connect their work with the tradition of the historical avant-garde at least on the level of techniques (collage, montage), stronger appeal was presented by the visual imagery of popular culture of everyday life in a consumer society. When they did address their connection with the avant-garde, it was for the most part in parodical or satirical terms, indicating that its historical legacy should not be taken seriously.

Therefore it comes as no surprise that in contrast to historical avant-garde, Pop art has no intention of aesthetically shocking, provoking, and challenging the existing social order. Moreover, *it simply reproduces contemporary power relations by reproducing what is itself a mass reproduced reality*. Everyday reality is used as a source of images and themes that are not subjected to reflection and exploration, but merely juxtaposed incongruously or, more often, simply reproduced features of daily life as, for example, Warhol's silk-screened Coca-Cola bottles, Brillo boxes, Campbell soup cans, two dollar bills, etc.

The failure of the historical avant-garde to make art part of the life praxis again devalues and makes historically obsolete the artistic means by which the avant-garde attempted to achieve its goal⁵. Thus Warhol, Rauschenberg, Lichtenstein, and other Pop artists working with shock-effects, happenings, and ready-mades only helped to integrate these strategies of historical avant-garde into an established art circulation.

The following critical comment excellently captures the essence of Pop art's explicit acceptance of the existing social order, unmasking all the erroneous theoretical efforts to interpret Pop art as critical because of its supposedly satirical or ironical appropriation of the elements of everyday life. Irony exists when there is a meaningful distance between the original and the reproduction, a norm in contrast to which irony can be understood as deviation, a mocking style. Pop art has collapsed the two since it does not have the programmatic ambitions

"... to interpret or represent, but only to present... To the extent that it shuns metaphor, or any deep analysis of complex relations Pop art is an impoverished genre and an imperfect instrument of art. Far from being an art of social protest, it is an art of capitulation." (Dore Ashton quoted in Crane 1987: 77).

⁴ Andy Warhol, the leading Pop artist and perhaps the quintessential postmodernist, expresses this juncture quite openly: "Being good in business is the most fascinating kind of art. Making money is art and working is art and good business is the best art." (quoted in Gablik 1984: 56)

⁵ Zygmunt Bauman made this historical parallel clear when, explaining Duchamp's gesture, he in fact implicitly defined postmodern art through what it lacks: "Marcel Duchamp's act of entering a urinal for an art salon was seen at the time as the genuine beginning of a radically new era in art: ... Duchamp did supply his urinal with a shocking, yet congruent function of art (something chosen by the artist), theory of art work (an object from its mundane context), method of artistic creation (infusing the object with a new meaning). Most present-day artists bother with none of these. In hindsight we can see that Duchamp's defiant gesture was aimed at art critics and academic theorists. It was an attempt to wrestle the power of definition, distinction and evaluation from the hands of those who drew their autonomy from the experts in discourse rather than the artistic practice. For present-day artists, such people constitute only a minor threat. Forces and factors which discriminate between art (i.e. something fit for display and selling it in art galleries) and non-art, between good (i.e. successful in the above terms) and bad art, are only in a small part affected by their activities. This is why contemporary art displays its striking immunity to theorizing, programming, argument, principle validation." (Bauman 1992: 27-28)

Not unlike Dadaism and Surrealism, Pop art claims to be calling into question the standardized and routinized nature of the bourgeois social order by reproducing and thus ironically mimicking its mode of operation. However, there is a major difference that radically separates the assumptions of Pop art from those of historical avant-garde and points to the failure of the former to be a rebellious heir to the latter. This mimetic reproduction of everyday life is done

"...without letting the political point of the movement come to the forefront and, falling into a total nihilism in the face of the products of the system, excites suspicion. It accepts its forms as the elements of a milieu in which we do not necessarily take delight, but which must be accepted because there is no alternative." (Hauser 1982: 653)

In the bitter polemic against the distinction between the meaning of art and non-art, the historical avant-garde nevertheless sided with artistic and aesthetic values, albeit *per negationem*. Contrary to this ethical commitment, Pop art is no longer interested in polemic at all. It is no accident that several Pop artists, unlike bohemian artists of modernism and the historical avant-garde, used to hold salaried positions in advertising and graphic design before coming to the art world⁶. They turned from commercial advertising to art with intention not to advertise commodities, but to proclaim those same commodities and their graphic reproductions as worthy of the status of art. This social fact helps explain the reasons for the overwhelmingly frequent use of advertising strategies in Pop art production. Such usage renders the difference between art and advertising virtually nonexistent. However, the obliteration of this difference must be by no means mistaken for the elimination of the dichotomy between art and life, the perennial target of the historical avant-garde.

Instead of displaying shocking ready-mades as Dadaists have done, Pop art is characterized by the production of endlessly reproducible cultural goods to which meaning can only be attached in a tentative, provisional, and open-ended manner. This has an affect on the reception of art in that no particular conceptual demands are placed on the postmodern audience. Such an audience radically differs from the audience in previous periods in that its demand has become increasingly focused on the detached, shallow, and meaningless signs of everyday life and not on artistic enigmas as the markers of alternative reality or "the totally other". From this viewpoint it is plausible to argue that Pop art communicated with its audience only through

"...unadulterated immediacy; they possess the immediacy of dadaist aesthetic experience, minus the shock, which has become institutionalized and domesticated. The avant-garde program of the reintegration of art and life praxis is stood on its head... The radical oppositional stance adopted by the historical avant-garde *vis-a-vis* the aura of reconciliation projected by traditional bourgeois aestheticism is wholly relinquished in favor of a new semblance of harmony and affirmation." (Wollin 1985: 18).

Warhol's silk-screens of soup cans, Lichtenstein's comics, Wesselmann's bathroom arrangements with a dehumanized nude, and other Pop art works reveal that the banal imagery of everyday life is taken at face value. The postmodern subjugation

⁶ The artists themselves did not see this connection as negative. Witness pop artist James Rosenquist who also used to work in advertising prior to his art career: "I think we have a free society, and the action that goes on in this free society allows encroachments, as a commercial society. So I geared myself, like an advertiser of a large company, to this visual inflation in commercial advertising which is one of the foundations of our society." (quoted in Huyssen 1986: 149)

tion of art by the mechanisms of commodity circulation is thus rendered complete. Far from being a heir to a legacy of the historical avant-garde⁷, Pop art consciously surrendered to the capitalist mode of commodity production in two ways: (1) by its choice of techniques of reproduction and (2) by its choice of subject-matter.

Contemporary Pop art has maintained only external similarities with the historical avant-garde by viewing the artist as producer and operating with the new reproduction techniques. Structurally speaking, however, the role that reproduction techniques play in postmodern art is entirely different from that it exercised after World War I. At that time, reproduction techniques (photography, film) radically challenged the bourgeois cultural tradition: today they simply confirm the bourgeois claim to the necessity of technological progress in a complicitous manner. Small wonder, then, that when Pop art works are coopted by the art bureaucracy as the newest form of high art and displayed in the major museums, the reception remains contemplative. The aura that disappeared from historical avant-garde art works because of the new reproduction techniques and because of innovation and shock, has reemerged in a media-promoted star cult of the artist himself as the mass icon. The aura of the work of art is thus replaced by the "auratization" of the artist, Andy Warhol being a paradigmatic case.

REFERENCES

- ADORNO, THEODOR 1984a *Aesthetic Theory*. London & New York: Routledge
BOURDIEU, PIERRE 1984 *Distinction: A Critique of Social Judgement of Taste*. Cambridge, Mass: Harvard University Press
BAUMAN, ZYGMUNT 1992 *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge
BURGER, CHRISTA 1986 "The Disappearance of Art", *Telos*, No. 68, Vol. 18, Summer
CALLINESCU, MATEI 1977 *Faces of Modernity*. Bloomington: Indiana UP
CRANE, DIANE 1987 *The Transformation of the Avant-Garde: The New York Art World 1940-85*. Chicago: Chicago UP
GABLIK, SUZI 1984 *Has Modernism Failed?*. London: Thames and Hudson
HAUSER, ARNOLD 1982 *Sociology of Art*. Chicago: University of Chicago Press
HUYSEN, ANDREAS 1986 *After the Great Divide: Modernism, Mass Culture, Postmodernism*. Bloomington: Indiana University Press
HOWE, IRWING 1967 *Literary Modernism*. New York: Simon and Schuster
JAMESON, FREDERIC 1983 "Postmodernism and Consumer Society", in: Foster, Hall: *Postmodern Culture*, Pluto Press, London 1983
1984 "Postmodernism or the cultural logic of late capitalism", *New Left Review*. No. 146, July-August
LASH, SCOTT 1990 *Sociology of Postmodernism*. London: Routledge
WOLLIN, RICHARD 1985 "Modernism vs. Postmodernism", *Telos*, No. 62, Vol. 17, Winter 1984/85

⁷ The same process was detected in other art disciplines, for example, in literature. Well-known literary critic Irwing Howe penned the following critical remarks: "The new sensibility is... impatient with literary structure of complexity and coherence... It has no taste for the ethical nail-biting of those writers of the left who suffered defeat and would never accept the narcotic of certainty. It is sick of those magnifications of irony that Mann gave us, sick of those visions of entrapment to which Kafka led us, sick of those shufflings of daily horror and grace that Joyce left us. It breathes contempt for rationality, impatience with mind... It is bored with the past" (Irwing Howe, quoted in Callinescu 1977: 137-138).

Changing ethics in American media

Presented with no other alternative to pursue a story about government wrongdoing, a reporter decides to get inside information by lying about his identity.

A prominent figure in local politics gives a reporter a small birthday gift, and later asks the reporter for preferential treatment.

A news organization decides to use a hidden camera to find out if the charges of child abuse against a certain individual are true.

A well known news reader agrees to lecture before a large business group that is often in the news. The business group also pays the news reader a large fee for the lecture.

A reporter is offered a free trip to Hollywood to interview the lead actors in a new film. The trip is paid for by the movie promoters.

These are just a few of the ethical questions that are challenging journalists now more than ever. Changing economics, and new technology has brought a whole new dimension to ethics in journalism.

While ethics is one of the most important issues in a journalist's training, it is one area that is often given short shrift in the classroom. Lessons on ethics are too frequently theoretical. Only on the job do journalists make the ethical decisions based on lectures given in a classroom. This may be one reason some young journalists have difficulty identifying and sorting out ethical dilemmas. Working as a professional journalist requires thinking about ethics every day. Each day a journalist will encounter a situation that requires an ethical decision. The importance of learning how to make decisions based on ethical considerations cannot be underestimated.

What are »ETHICS«? As defined in »Longman's Dictionary of Contemporary English«, ethics are the »Moral rules or principles of behaviour governing a person or group«. America's Society of Professional Journalists (SPJ) regards adherence to ethical guidelines as the highest goal of all journalists, »The public's right to know of events of public importance and interest is the overriding mission of the mass media. The purpose of distributing news and enlightened opinion is to serve the general welfare. Journalists who use their professional status as representatives of the public for selfish or other unworthy motives violate a high trust.«¹

Trust is the cornerstone of all journalistic efforts. Without ethics there is no public trust and without public trust the media has no credibility. Now there are new challenges in solving ethical questions, smaller budgets and technical innovations presenting the most difficulties.

Ethical dilemmas fit into six widely accepted categories:

- 1) Plagiarism
- 2) Receiving favors
- 3) Conflict of interest
- 4) Withholding information

* Dr. Leigh Foster, Fulbright professor, Journalism

¹ Society of Professional Journalists, Code of Ethics.

- 5) Deceit/Invasion of privacy
- 6) Journalist participation in the news

Many of the issues overlap. Rarely does one come to the fore without the presence of another. For example, withholding information in some cases can also be described as a form of deceit. For the purpose of this article I will address only those ethical issues that are impacted by current journalistic conditions.

Receiving favors

Most Western news organizations have defined standards or guidelines regarding the receipt of favors. The standards vary widely. The Radio-Television News Director's Association (RTNDA) advises journalists to decline gifts or favors which would »influence or appear to influence their judgement«. The SPJ is more direct, »Gifts, favors, free travel, special treatment or privileges can compromise the integrity of journalists and their employers. Nothing of value should be accepted.« But what constitutes value? And will the size of the gift or favor really matter once your colleagues hear that you accepted it? The RTNDA standards talk about the »appearance of influence«. Perceptions can be powerful and so a journalist must be careful about accepting even what seems to be the most insignificant gift.

It has become a common practice of movie companies and promoters to offer free air travel to Hollywood or New York to interview the stars of a new film. Would your news organization accept the offer? Perhaps the owners of a new resort hotel want you to come to report on the grand opening. They offer free hotel rooms to the reporters. Would you accept this offer? Shrinking news budgets have caused many news organizations to think twice about these offers. It is an especially hard decision for small news outlets that can't compete financially. These are just three of the questions editors must ask themselves before accepting:

- 1) Do reporters who accept free tickets or accommodations write more favorably about a subject than they would if the newspaper/television station paid the expenses?

- 2) When promoters are paying the way, are stories written that otherwise would not be?

- 3) Does the public believe that a reporter is compromised by accepting free gifts or travel?

Again the perceptions of influence can be the most damaging for the journalist and his employers. If management decides to cover a story subsidized by an interested party, that fact should be made public to preclude or diminish any suggestion of influence or conflict of interest. On the other hand if the story is deemed to be of such great importance the news organization should attempt to fund the trip itself.

A recent article in »Editor and Publisher«² magazine recounted a similar ethical dilemma. It ended with the Executive Editor of a small Pennsylvania newspaper resigning his post. Editor Leonard Brown quit after his newspaper insisted on publishing travel articles written by journalists whose trips were paid for by travel companies. The E&P article also noted that other small newspapers had resolved this situation by stating in the article the trip was gratis. The decision must be

² Editor and Publisher Magazine, »Editor Quits Over Ethical Concern«, Mar. 27 1993 page 9.

made on an individual basis, management would be wise to set strict conditions whereby such an offer would be accepted.

Of course receiving gifts doesn't always mean the reporter or news organization is gaining anything tangible. Perhaps it means preferential treatment. Intangible gifts can be the most subtle and the most problematic. Often this ethical dilemma coincides with *CONFLICT OF INTEREST*.

What happens when a political reporter is an active member of a political party in the city he covers. One day the president of that same political party tells this political reporter that he has exclusive information of wrongdoing by the opposition party. Can this journalist objectively write about this issue, furthermore can this reporter decide whether this is a newsworthy story? Will there be some intangible benefit for the reporter if he does write a story? Again the reporter and his employers must determine whether the integrity of the station will be compromised by this situation. Will the public perceive the news organization has compromised itself? In this case the answer would likely be yes. Some cases are not so clear cut. Can a reporter who is a member of a city commission report objectively on city politics? Can a journalist who is a member of an environmental group report effectively on a new recycling program? Many news outlets have decided to keep reporters off stories if they have any outside link or interest in the issue. This may be the safest and most ethical way to deal with the problem.

Sometimes a conflict of interest doesn't involve an outside organization, only self advancement by the journalist. For example, what if the reporter who covers the state legislature spends half her time there promoting the interests of a company she runs on the side? Perhaps a business reporter has been using his influence on the business page to manipulate stock prices. This was the case a few years back at »The Wall Street Journal« Their writer for a stock tips column was found to be profiting by trading stocks that he had written about in his column.

How strict should conflict of interest rules be? Should a reporter be barred from joining and special interest group or organization? Most people would agree that a good journalist is involved in their community, and involvement many times means joining some organization. But how involved is »too involved«? The SPJ code stipulates, »Secondary employment, political involvement, holding public office, and service in community organizations should be avoided if it compromises the integrity of journalists and their employers. Journalists and their employers should conduct their personal lives in a manner that protects them from conflict of interest, real or apparent. Their responsibilities to the public are paramount. That is the nature of their profession.« A recent SPJ conference took up the issue of conflict of interest and community involvement.³ Whether the rules should be relaxed or revised to reflect changes in society, the need for a journalist to be active and interested in the issues that concern the community they write about. In a recent Editor and Publisher article Louis Hodges, a teacher of ethics at Washington and Lee University in Virginia was quoted on the fine line between community involvement and perceived conflicts of interest, »If you're not involved with the community at all and you're totally neutralized, you end up not knowing enough about the community, not being able to get enough leads and do your job. If on the other hand, a journalist is totally involved in everything that goes on, if you are

³ Editor and Publisher Magazine, »Can Journalists be Joiners?«, Jan. 30, 1993, page 15.

a power wielder in the community it is pretty clear in my view that you cannot escape accusations of not being objective.«⁴

As society changes the guidelines will likely adapt. One important criteria to determine conflict of interest no matter how things change is whether the reporter and the news organization are serving themselves rather than the public.

Deceit

Some might argue that all unethical practices are deceitful, and to some degree that is correct. This category covers specifically, practices that would deceive readers, viewers, journalists' sources or those under investigation. Some of these practices are subtle, others are more blatantly unethical:

- 1) Printing or broadcasting quotes out of context.
- 2) Using incomplete or partial sentences or electronically manipulating or editing words to give a different meaning to a story.
- 3) Using words or phrases that give negative connotations to a sentence, such as using the verbs, »claims« and »demands« rather than »says«.
- 4) Printing or broadcasting a charge against someone without allowing the accused to reply.

Some types of deceit are used in rare cases to investigate a story. Perhaps surprisingly, lying may be the most accepted form of deceit used. Should a reporter lie to get a story? Sometimes in special cases, the answer is yes. A recent Article in the *Columbia Journalism Review* (CJR) was devoted to this subject. The article »Truth, Lies and Videotape«⁵ addressed the two issues; lying to get a story and using a hidden camera to get video for the story. The use of deception to get evidence of malfeasance for a story has become an ethical quandary that has become more and more frequent. Now that every American Television Network is broadcasting at least two news magazine programs per week, the need for new and exciting material seems unending. The CJR article focused on one of these news magazine programs called »PrimeTime Live«. The program used deceptive means to report a story about an American grocery store chain that was ignoring federal meat standards in a way that would prove harmful to public health. To get the story »PrimeTime« had one of its producers lie to get a job at one of the grocery stores, and then this same producer smuggled in a hidden camera to record the video necessary for the TV story. According to the CJR article the impact of the story was felt immediately. It shocked the food industry into action and the company's stock dropped 15% the day after the broadcast. The ethical question is, do the means meet the ends? Is the deceit worth the pay-off? In this case it might be argued that it was. This is not always the case. There is always the risk that the video collected by the hidden camera could be manipulated and edited to distort the truth committing yet another deceit. Some journalist might argue that after one deceit has been committed there are sure to be others.

There are now dozens of »Reality-Based« shows now on the air in the United States. Programs like »Cops«, »Firefighters«, and »American Detective«. All are making use of hidden cameras to spice up what might otherwise be a mundane story. Now we can be with the police as they raid a drug den, or with the detectives

⁴ Ibid.

⁵ *Columbia Journalism Review*, »Truth, Lies and Videotape«, July/August 1993, page 25.

when they arrest a bunch of prostitutes, at the fire when firemen put out the blaze. Hidden camera technology was once reserved only for investigative purposes and now it is considered by some news organizations to be a daily news gathering device. Is the technology being misused? When does the use of a hidden camera become an invasion of privacy? Most legitimate news organizations will engage in a long debate before they will agree to use a hidden camera. At »PrimeTime Live« the okay must come from the top of the news division, and must also clear their legal department.

The Society of Professional Journalists (SPJ) provides this checklist when addressing this issue:

Hidden cameras and other forms of misrepresentation should be used:

- When the information obtained is of profound importance. It must be of vital public interest, such as revealing great »system failure« at the top levels or it must prevent profound harm to individuals.

- When all other alternatives for obtaining the same information have been exhausted.

- When the journalists involved are willing to disclose the nature of the deception and the reason for it.

- When the individuals involved and their news organizations apply excellence through outstanding craftsmanship as well as the commitment of time and funding needed to pursue a story full.

- When the harm prevented by the information revealed through the deception outweighs any harm caused by the act of deception.

- When the journalists involved have conducted a meaningful collaborative and deliberative decisionmaking process.

The SPJ goes on to describe the reasons that do NOT justify deception.

- Winning a prize

- Beating the competition

- Getting the story with less expense of time and resources

- Doing it because »the others already did it«

- The subjects of the story themselves are unethical (i. e. convicted criminals.)

These last five criteria can be used when making any ethical decision. When ever the dilemma centers on any one of these issues, another avenue to report the story should be found. The examples above also bring up the question of the changing economics of journalism. Increasingly, the need for a larger circulation in the case of newspapers and of higher ratings in the case of television is the driving factor when making news decisions. Smaller budgets have caused some news organizations to cut corners, or accept free trips or promotions. The pursuit of a larger audience has caused some news outlets to print scandalous stories that sometimes threatens an individual's right to privacy. The pressure for news companies to stay one step ahead, to »beat the competition« sometimes leads to sloppy journalism. The drive to print and broadcast »exclusive« pictures and stories sometimes results in using unidentified or questionable sources. Every news organization should guard themselves against such temptations. All questionable means of broadcasting or printing a story should be discussed between colleagues or with employers. No one person should ever be left to make an ethical decision on their own.

Especially when challenged by the constraints of smaller budgets, all news organizations must remember that the real bottom line is based on trust and credibility. One public trust is compromised, regaining credibility is a long and costly road.

Civilni nadzor nad vojskvom v ZDA

Eden od ključnih vidikov proučevanja civilno-vojaških odnosov v sodobnih družbah je vprašanje civilnega nadzora nad oboroženimi silami (vojaško organizacijo). Zgodovinsko gledano se je to vprašanje izostrilo v obdobju oblikovanja meščanskih političnih sistemov, zasnovanih na načelih delitve oblasti in instrumentalne vloge vojaške organizacije v odnosu na druge državne ustanove. V tem obdobju je bila oblikovana tudi pravna struktura civilno-vojaških odnosov, ki je razreševala dve na zunaj nasprotujoči si načeli, in sicer oblikovati učinkovito vojaško organizacijo države in hkrati onemogočiti vojaški organizaciji, da bi prevladala nad političnimi ustanovami predstavnške demokracije. Razrešitev omenjene dileme je vodila k postopni institucionalni in personalni delitvi dela med vojaško organizacijo države in političnimi državnimi ustanovami (E. KUČUK, 1977: 122).

Rezultat tega je bil predvsem razvoj vojaške organizacije države in njenega oficirskega zbora v smeri nepolitičnih ustanov, ki sta pod neposrednim civilnim nadzorom¹. Pri tem je vojaška organizacija v razmerju do političnih ustanov države v dvojni vlogi: svetovalca o vprašanih vojaške varnosti države ter izvrševalca odločitev državne politike, ki se nanaša na vojaško varnost.

Razvoj znanosti, tehnike in tehnologije je bistveno prispeval k razvoju vojaške organizacije v birokratsko organizacijo (hierarhija in distribucija moči), ki je v sodobni državi nosilka pomembnega dela družbene moči. Kajti vojaška organizacija ima kot sestavni del sodobne države legitimno težnjo vplivati vsaj na tiste odločitve državne politike, ki zadevajo njen položaj in vlogo v družbi. V tem smislu je sodobna vojaška organizacija dejavna in motivirana interesna organizacija v družbi, ki v demokratičnih državah deluje po splošno sprejetih pravilih (zakonih). Za demokracijo in iz nje izhajajoč politični sistem je temeljnega pomena, da armada ne prestopi zakonskih okvirov, ki so ji določeni.

Zato je za sodobne demokratične države značilno, da urejajo položaj in vlogo vojaške organizacije tako, da ne bi prihajalo do njenega aktivnega posega v družbeno življenje, ampak da bi ostala služba politične oblasti za opravljanje funkcije obrambe pred zunanjim vojaškim ogrožanjem (A. GRIZOLD, 1990: 231–233).

Na splošno lahko ločimo institucionalne in neinstitucionalne mehanizme, ki omogočajo civilni nadzor nad načrtovanjem, organizacijo in izvajanjem vojaško-obrambne dejavnosti v sodobni družbi. Institucionalni mehanizmi se nanašajo na tako organizacijo aparata države, ki zagotavlja, da je vojaška sila povsem v funkciji uresničevanja določenih političnih ciljev, ki jih sprejema civilna oblast. To pomeni, da ima civilna oblast tudi največjo moč odločanja o vseh vojaško-obrambnih zadevah. Pri dosledni uresnitvi tega smotra je pomembno predvsem dvojje: prvič, ustavnopravna utemeljitev namestitve civilnih politikov in civilnih političnih uradnikov na najpomembnejše položaje pri političnem odločanju v državi in drugič, oblikovanje etičnih norm, vrednot in načina obnašanja znotraj vojaške organizaci-

* Dr. Anton Grizold, izredni profesor na FDV v Ljubljani.

¹ Seveda ta razvoj ni bil premočrten, ampak ga zaznamujejo tudi digresije (npr. v okviru različnih totalitarnih filozofij in družbenih sistemov – npr. fašizem, stalinizem), ki so pomenile, da je vojaški dejavnik postal zelo pomembna sestavina državne organizacije, ki je določala tudi vsebino njenega družbenega življenja.

je, ki zagotavljajo sprejemanje primata civilne oblasti ter svojo dejansko politično nevtralnost (v smislu odnosa vojaške organizacije do posameznih političnih strank). Praksa v sodobnih državah kaže, da je na ravni aparata države vojaško-obrambna dejavnost, ki jo pretežno izvaja vojaška organizacija, organizacijsko pa je v obrambnem ministrstvu. V tem ministrstvu delujejo civilne in vojaške osebe, ki na temelju ustrezne izobrazbe in usposobljenosti zagotavljajo strokovna izhodišča in predloge za oblikovanje obrambne politike ter uresničujejo politične odločitve v zvezi z vojaškoobrambnimi zadevami, sprejete v sferi politične oblasti. Pri tem je za zagotavljanje civilnega nadzora nad vojaško-obrambno politiko in strukturo v sodobnih državah ključnega pomena prav zadostna »kritična masa« visoko izobraženih in usposobljenih civilnih strokovnjakov za vojaško-obrambne zadeve na taktični, operativni in strateški ravni.

Neinstitucionalni mehanizmi, ki zagotavljajo civilni nadzor nad vojsvom v sodobni družbi, pa se nanašajo na vse člane kake družbe bodisi kot posameznike bodisi kot pripadnike različnih organizacij in interesnih skupin.

Sodobne države na različne načine zagotavljajo svobodo in demokracijo svojim državljanom. Kljub različnim zgodovinskim izkušnjam se izkaže, da le demokratske države pri tem upoštevajo tudi načelo civilnega nadzora nad vojsvom.

Namen te razprave je prikazati uresničevanje načela civilnega nadzora nad vojsvom v luči širših civilno-vojaških odnosov v ZDA.

Pri analizi civilno-vojaških odnosov v ameriški družbi bomo uporabili Huntingtonov teoretični okvir. Klasik ameriške vojaške sociologije, Samuel P. Huntington, je pri proučevanju ureditve odnosov med vojaško organizacijo države, civilno oblastjo in družbo kot ključni problem poudaril morebitno neskladje med »funkcionalnim in socialnim imperativom«. Medtem ko izhaja funkcionalni imperativ iz potencialnih in dejanskih virov ogrožanja varnosti sodobne družbe in pomeni, da se znotraj vojaške organizacije kot posebne varnostne organizacije družbe nujno razvijajo posebne vrednote, norme in način delovanja, pa gre pri socialnem imperativu za delujoče ideologije, interesa in institucije, ki prevladujejo v kaki sodobni družbi. V povezavi med tema imperativoma se oblikujejo sodobne vojaške institucije in tudi odnosi med njimi in civilno oblastjo ter širšo družbo. Ključnega pomena pri tem je predvsem odnos med vojaškim oficirskim zborom in političnimi institucijami oz. med poklicnimi vojaki in političnim vodstvom države (S. P. Huntington, 1977:739).

Sodobni vojaški oficirski zbor je namreč visoko profesionalen organ, znotraj katerega se razvija specifični pogled njegovih članov na temeljna vprašanja sodobnega sveta, kot so npr.: mednarodna politika, vloga države, položaj in vloga vojaške sile ter uporaba nasilja v družbi in med njimi, odnos vojaškega poklica do države itd.

Huntington je označil to profesionalno vojaško etiko za konservativni realizem, ki mu predstavlja Webrov idealni tip, s katerim je mogoče ugotavljati stopnjo identifikacije poklicnih vojakov z »vojaško miselnostjo« v posameznih državah. Kajti sposobnost oficirskih zborov razviti in ohraniti visoke standarde vojaškega profesionalizma in se obenem identificirati s konservativnim realizmom poklicne vojaške etike, je odvisna predvsem od narave konkretne družbe, v kateri delujejo. Če se prevladujoče vrednote in ideologije v družbi bistveno razlikujejo od konservativnega realizma poklicne vojaške etike, si lahko oficirski zbor kot interesno motivirana družbena skupina pridobi določeno družbeno moč le s spremembo svojih vrednot, stališč in prepričanj, tako da bodo le-te bližje vrednostnemu sistemu družbe, v kateri delujejo.

In kako je s tem v ZDA?

Konservativni realizem poklicne vojaške etike se močno razlikuje od liberalne politične kulture ZDA, ki ima svoje korenine v filozofiji angleškega misleca Johna Locka. Pri tem je pomembno, da so vrednote in načela, kot so: svoboda, demokracija, enakost in mir že same po sebi nasprotno tradicionalnim vojaškim vrednotam avtoritete, hierarhije, poslušnosti, sile in vojne (S. P. Huntington, 1977: prav tam).

V zgodovini civilno-vojaških odnosov v ZDA se je ta temeljni ideološki konflikt med družbo in vojaško organizacijo v teoriji in praksi reševal predvsem na tri načine, in sicer:

prvič, z »zatiranjem« vojaške organizacije, ki je kot konservativna institucija dobila mesto bolj na družbenem robu;

drugič, s spreminjanjem vrednot in norm vojaške organizacije od konservativnim k bolj liberalnim (z vključevanjem civilnih funkcij v vojsko), s čimer se je zmanjšal prepad med njo in družbo, in

tretjič, s strpnostjo do konservativizma vojaške organizacije, kar pomeni določen odmik družbe od prevladujočih liberalnih vrednot h konservativnejšim vrednotam (S. H. Huntington, 1977:739).

Vsak od omenjenih načinov reševanja odnosov med vojaškimi institucijami in liberalno družbo je imel v dosednji ameriški zgodovini pomembno težo, gledano v celoti pa lahko ugotovimo, da so vsi načini skupaj omogočili oblikovanje prevladujočega civilnega nadzora nad vojsvom, ki še danes pomembno zaznamuje vlogo vojaške organizacije v ameriški družbi.

Zgodovinsko ozadje civilnega nadzora v luči civilnovojaških razmerij v ZDA

Razvoj ideje o civilnem nadzoru nad vojsvom v ameriški družbi lahko zasledujemo že zelo zgodaj, tako rekoč od naselitve prvih naseljencev iz starega sveta, med katerimi so bili mnogi taki, ki so emigrirali zaradi vojne in/ali vojaškega despotizma v domovini. Z vsebinskega vidika naše razprave je smotrno razvoj civilnega nadzora nad vojsvom v ameriški družbi analizirati v dveh obdobjih, in sicer:

prvo, (od 1776–1940) od ameriške neodvisnosti, ko so bile gospodarske, vladne in vojaške institucije šele v povojih in niso bile jasno ločene med seboj, do razvoja ZDA v močno industrializirano državo, ki je s tehnološko revolucijo na področju oborožitve na koncu 19. in na začetku 20. stoletja doživela ponovno tesnejšo povezanost med vojaškim in civilnim področjem v družbi;

drugo, obdobje po 2. svetovni vojni do konca hladne vojne (1945–1989/90).

V prvem obdobju se je v ameriški družbi razvila prevladujoča ideologija, ki je iz izkušenj kolonialnega obdobja in revolucionarne vojne prevzela močno nezapiranje do poklicnih vojakov, stalne vojske ter njene samostojne vloge v družbi. To je v družbi utrdilo prepričanje, da je civilni nadzor nad vojsvom temeljni (nepogrešljiv) element »svobode in demokracije«. Ta ideologija je dobila svojo potrditev tudi v ustavi ZDA. Utemeljitelji ameriške ustave so predvideli te temeljne strukturalne mehanizme, ki zagotavljajo civilni nadzor nad vojsvom:

a) federalizem – delitev pristojnosti med zvezno vlado in vladami posameznih zveznih držav,

b) delitev oblasti na izvršno, zakonodajno in sodno ter

c) porazdelitev pristojnosti med različne veje oblasti tako, da je vsaka zaščite-

na od druge (pomeni, da morajo biti določene odločitve ene veje oblasti potrjene od druge – checks and balances).

Ti ustavni mehanizmi so v prvem obdobju omejevali in celo marginalizirali instrumentalno vlogo vojaške organizacije v ameriški družbi. K temu pa so v veliki meri prispevali tudi drugi pomembni dejavniki, in sicer:

a) odsotnost večjih groženj ameriški nacionalni varnosti zlasti med leti 1815 in 1817 (zaradi zemljepisne oddaljenosti ZDA od nekdanjih evropskih velikih sil, stabilnega mednarodnega ravnotežja idr.),

b) prevladujoča usmerjenost vladajočih političnih elit v miren notranji razvoj, kar se je kazalo tudi v izolacionistični zunanji politiki ter utemeljevanju obrambne politike bolj na »zemljepisnih ovirah« kot pa na vojaški moči.

Edina resnejša vojaška grožnja ZDA v 19. stol. je bila (če zanemarimo dve manjši vojni ZDA z Mehiko – 1846–1848 in s Španijo – 1890) državljanska vojna med leti 1861–1865. Posledice tega največjega vojaškega konflikta v ZDA so bile številne in težke (veliko mrtvih, socialno-kulturni, gospodarski in drugi problemi). Kljub temu pa državljanska vojna ni spodkopala načela civilnega nadzora nad vojsvom. Predsednik Abraham Lincoln je celo utrdil svojo pristojnost vrhovnega poveljnika ameriške vojske, kar je omogočilo hitro demobilizacijo po koncu vojne ter nadaljevanje razvoja civilne izvršne oblasti nad vojsko.

Celotno obdobje 19. in začetek 20. stoletja je bilo z izjemo državljanske vojne za ameriško nacionalno varnost zelo ugodno, kar je omogočilo, da so si ZDA lahko privoščile majhno stalno zvezno vojsko v miru, ki je bila v vojni dopolnjena s številnimi miličnimi enotami, rezervnimi organizacijami in drugimi nepoklicnimi silami. Nekateri ameriški zgodovinarji imenujejo obdobje od 1815–1917 obdobje, v katerem so si ZDA zagotavljale svojo nacionalno varnost z zelo majhnimi stroški ali celo zastonj (t. i. free security).²

V pogledu civilno-vojaških odnosov lahko ugotovimo, da so v tem obdobju potencialne napetosti in nasprotja med vojaškimi institucijami in liberalno ameriško družbo ostala latentna, zahvaljujoč predvsem odsotnosti pomembnejših groženj ameriški varnosti. To je omogočilo vzdrževanje majhne vojaške sile, ki je razpolagala z majhnim političnim vplivom, skromnimi gospodarskimi viri ter marginalno instrumentalno vlogo v družbi (S. P. Huntington, 1977:740).

Obdobje, v katerem so si ZDA zagotavljale vojaški vidik svoje nacionalne varnosti relativno poceni, se je končalo z udeležbo ZDA najprej v prvo in nato še v drugo svetovno vojno. Posledica politične in vojaške vpletenosti v obe svetovni vojni je bila v ZDA razvoj velikega vojaškega stroja, ki je podpiral ameriško dejavno zunanjo politiko. Obdobje med svetovnim vojnama je zaznamovalo nekatere nove institucionalne mehanizme, ki so omogočili večje civilno-vojaško sodelovanje (med zvezno državo in njeno vojsko ter industrijo ZDA).³

Najpomembnejše rezultati povečanega civilno-vojaškega sodelovanja v ZDA v obdobju med svetovnim vojnama so bili:

a) Iz prvotnega nezaupanja med družbo, civilno oblastjo in vojsko so se iz skupnega sodelovanja predstavnikov vojske, gospodarstva in politične oblasti v vojni razvili odnosi medsebojnega zaupanja in podpiranja.

b) Obrambne priprave ameriške družbe so postale temeljni element delovanja zvezne države, njenega gospodarstva in političnega sistema.

² Glej npr. David F. Trask, *Democracy and Defense*, USIA, April 1993.

³ Več o tem v: Anton Grizold, *Demilitarizacija in vojaško industrijski kompleks*, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1990, str. 56–64.

c) Znatno so se okrepili obseg, moč in vpliv ameriške zvezne vojaške organizacije pri načrtovanju nacionalnoobrambne politike in preostalih politik v družbi. Vse to je doseglo vrhunec predvsem neposredno po 2. svetovni vojni, ko je imela ameriška zvezna vojaška organizacija velik ugled doma in v svetu. Ameriška javnost je videla v njej glavnega branilca in zaščitnika ameriške družbe (A. Grizold, 1960:63).

Kljub občasnemu zmanjšanju obsega in intenzivnosti civilno-vojaškega sodelovanja v ZDA v obdobju demobilizacij po 1. in po 2. svetovni vojni so se v celotnem obdobju med obema svetovnjima vojnama ustvarili pomembni materialno-politični in kulturni temelji za okrepljen položaj zvezne vojaške organizacije v ameriški družbi.

Spremenjena vloga ZDA v svetu (z globalno razširjenimi ekonomsko-političnimi interesi) ter hiter razvoj vojaške tehnike ter tehnologije sta v obdobju po 2. svetovni vojni bistveno prispevala k temu, da je postala nacionalna varnost najpomembnejši cilj ameriške državne politike. Politične in vladajoče elite ter mnenjski voditelji so videli v Sovjetski zvezi in v komunističnem bloku največjo grožnjo ameriški nacionalni varnosti. To je povzročilo naslednje velike spremembe v tradicionalnem vzorcu civilnovojaških odnosov v ZDA v tem obdobju (S. P. Huntington, 1977:740-744).

1) Prišlo je do velikih količnostnih in kakovostnih sprememb v instrumentalni vlogi ameriške vojaške organizacije. Slednja je postala ključni instrument državne politike, namenjen preprečitvi izbruha vojne širših razsežnosti ter reševanju manjših mednarodnih spopadov.

2) Ekonomska vloga vojaške organizacije v ZDA se je močno povečala. Oboroževalna prizadevanja ZDA na začetku 50. let (ki so omogočili oblikovanje vojaške organizacije za delovanje v hladni vojni) so v naslednjih 20 letih zagotavljali vojaški strukturi deset odstotkov bruto nacionalnega proizvoda. Vojaška organizacija ZDA je tako postala največji posamezni porabnik proizvodov in storitev v ameriški družbi, ki obenem zaposluje velik del ameriške delovne sile ter s tem močno vpliva na stopnjo zaposlenosti in gospodarsko konjunkturo.

3) Razvile so se nove vladne institucije, ki so organizirale in nadzirale vojaški aparat. Tako je zakon o nacionalni varnosti (1947 in 1949) omogočil oblikovanje obrambnega ministrstva in štaba združenih poveljnikov (The Joint Chiefs of Staff). Zakon o reorganizaciji obrambe (1958) pa je legaliziral krepitev položaja obrambnega ministra nad vojsko z oblikovanjem močnega administrativnega aparata v obrambnem ministrstvu. S tem naj bi se dosegel uravnoteženi vzorec, ki bi zagotavljal hkrati optimalni civilni nadzor nad vojsko ter njeno učinkovitost. Nekoliko sta se spremenili vlogi predsednika in kongresa v zvezi z vojaško politiko. Pred letom 1940 se je kongres obotavljal sprejemati strateške odločitve v zvezi z orožjem, obsegom in uporabo oborožene sile idr. Med hladno vojno pa se je odločanje o teh programih premaknilo v izvršno vejo oblasti. Kongres pa je opravljal še naprej tradicionalno vlogo odločanja o strukturnih vidikih vojaškega aparata (rekrutacija, organizacija in administracija, plača, rezervne sile idr.).

4. Vse to je omogočilo konec prejšnje izolacije vojaške organizacije v ameriški družbi ter razvoj vsestranskega sodelovanja med vojaško organizacijo in družbo na različnih področjih: gospodarskem, izobraževalnem, socialnem, kulturnem idr.

5) Bistveno so se spremenila tudi stališča javnosti in politične, vladne, intelektualne elite v ameriški družbi do vojstva. To pomeni, da so se prejšnja prevladujoča antivojaška stališča in zavračanje oboroženega nasilja v mednarodnih odnosih v ameriški družbi temeljito spremenila v smeri sprejemanja vojaške organizacije

kot državne politike. Tako razumevanje vloge vojaške organizacije se je v ameriški družbi bolj ali manj trdno (manj v obdobju med in po koncu vietnamske vojne) ohranilo do konca hladne vojne v letih 1989–1991.

Radikalne spremembe v mednarodnem okolju, ki so temu sledile, so po eni strani v mnogočem zmanjšale tradicionalno vojaško ogroženost ZDA, po drugi strani pa zahtevajo oblikovanje novih za preprečevanje in reševanje zapletenih mednarodnih spopadov, ki imajo še vedno v mnogih primerih tudi vojaške razsežnosti.

Sklep

Na temelju zgodovinskega pregleda razvoja civilnega nadzora v luči civilno-vojaških razmerij v ZDA lahko sklenemo tole:

prvič, civilno-vojaški odnosi so se v ameriški družbi razvijali v dveh temeljnih fazah, in sicer, prvo od pridobitve neodvisnosti do druge svetovne vojne in drugo, od konca druge svetovne vojne do danes. V prvi fazi razvoja je prevladoval za ameriško družbo tradicionalni vzorec odnosov med vojaškimi in civilnimi ustanovami, ki je pomenil, da je bila instrumentalna vloga vojaške organizacije omejena in relativno nepomembna. To se je bistveno spremenilo v drugi fazi, ko je postala nacionalna varnost najpomembnejša zadeva državne politike ZDA, vojaška organizacija pa je zaradi svoje velikosti, pomembne ekonomske vloge in trajnih povezav z delom gospodarstva in s političnimi ter vladajočimi elitami v ameriški družbi postala vplivni dejavnik pri političnem odločanju, ki zagovarja krepitev vojaške moči ameriške države kot njene zunanje politike;

drugič, obvladovanje tako povečane vloge vojaške organizacije v ameriški družbi bi bilo brez trdno uveljavljenih ustavnopravnih mehanizmov, ki zagotavljajo civilni nadzor, nemogoče. Prav zato v ZDA danes še vedno deluje sistem civilne premoči nad vojaško organizacijo. Pri tem imajo odločilno vlogo institucionalni in neinstitucionalni dejavniki, ki sodelujejo pri odločanju o obrambni politiki in s tem pomembno meri oblikujejo in nadzirajo politično vlogo vojaške organizacije v ZDA. Najpomembnejši institucionalni okvir za zagotavljanje civilnega nadzora nad vojsvom v ZDA je ustava in na njej utemeljena celotna državno-pravna struktura. Le-ta zagotavlja (glej shemi 1 in 2):

a) podrejeno vlogo vojaških vrhov v odnosih s civilnimi, političnimi in vladajočimi elitami (eden od zunanjih izrazov tega je tudi postavljanje civilnih oseb na pomembne položaje v vojaško-obrambni strukturi npr.: obrambni minister, sekretarji posameznih rodov vojske, podsekretarji idr.);

b) delitev pristojnosti med zvezno izvršilno, zakonodajno in sodno oblastjo (npr. vrhovni poveljnik je predsednik države, pravico za napoved vojne in odobritev sredstev za vojaške potrebe pa ima kongres);

c) decentralizacijo vojaške organizacije (zvezna stalna armada in nacionalna garda v posameznih zveznih državah);

d) deljenost zvezne vojaške organizacije na relativno samostojne zvrsti (kopensko vojsko, mornarico, letalstvo in mornariško pehoto) ter spodbujanje konkurence in tekmovanja med njimi;

e) omejeno uporabo zvezne vojaške organizacije v notranjepolitične namene (zvezne vojaške enote se lahko uporabijo v notranjepolitične namene le z ukazom predsednika ZDA, in to če posamezna zvezna država to zahteva, ker ne more zaščititi uveljavljanja zvezne ustave in po njej zagotovljene civilne pravice;

- f) vsakoletno revizijo obrambnega proračuna;
- g) uradno doktrino nestrankarske in nepolitične vojaške organizacije (njenim poklicnim pripadnikom se ni dovoljeno včlaniti v politične stranke in se kakor koli politično udeleževati).

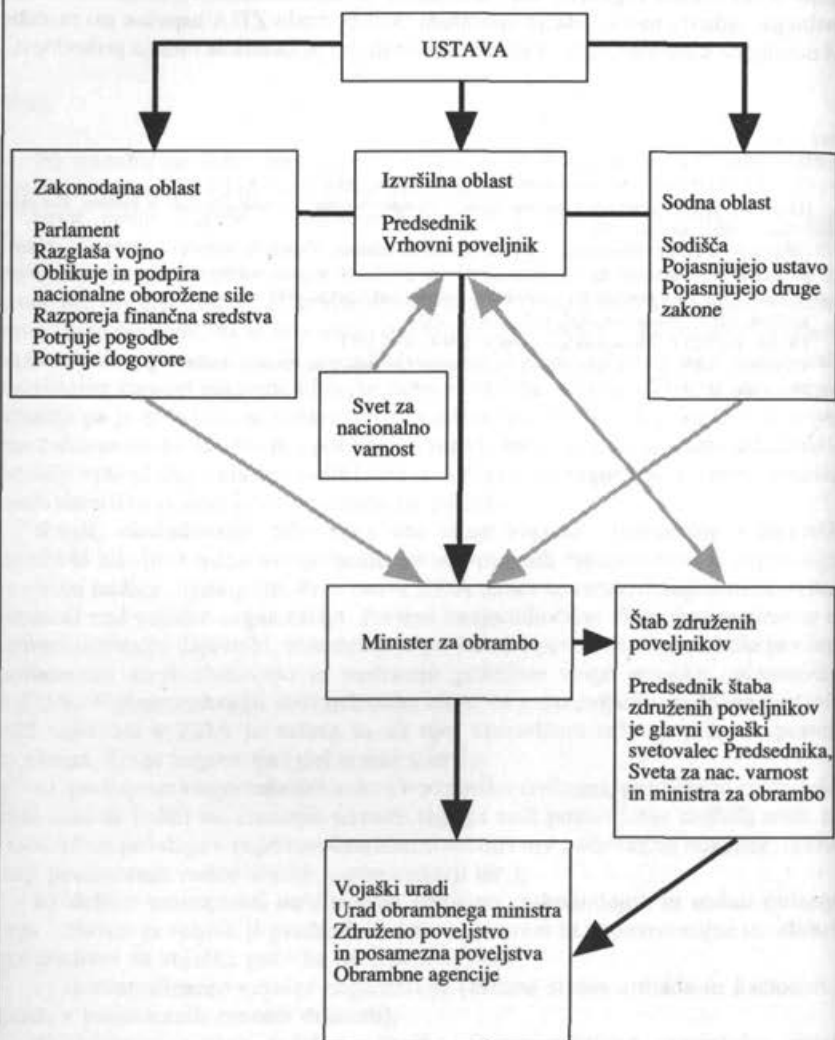
Tretjič, spremembe v mednarodnem okolju po koncu hladne vojne zahtevajo tudi od ZDA prilagoditev njenih diplomatsko-vojaških instrumentov in struktur za večjo učinkovitost zagotavljanja nacionalne in mednarodne varnosti ter hkrati civilnega nadzora nad vojaškim aparatom. Koliko bodo ZDA uspešne pri razrešitvi omenjene klasične dileme v novih razmerah, bo pokazala že bližnja prihodnost.

VIRI

- CULLOP, FLOYD G., *The Constitution of the United States*, 1984.
- GRIZOLD, ANTON, *Armada v sodobni družbi v: (Kon)federalizem; Večinsko odločanje in konsenz*, Slovensko politološko društvo, Ljubljana, 1990.
- GRIZOLD, ANTON, *Militarizacija in vojaško-industrijski kompleks*, *Časopis za kritiko znanosti*, Ljubljana, 1990.
- HUNTINGTON, SAMUEL P., *Civil-Military Relations II v: John F. Reichart and Steven R. Sturm (eds.), American Defense Policy*, The Johns Hopkins University Press, Baltimor and London, 1982.
- KUČUK, EJUB, *Militarizam*, Rad, ViZ, Beograd, 1977.
- TRASK, DAVID F., *Democracy and Defense*, USIA, April 1993.
- YARMOLINSKY, ADAM, *The Military Establishment (Its Impacts on American Society)*, Harper & Row, Publishers, New York, 1971.

Shema 1:

Civilni nadzor nad vojaštvom v ZDA

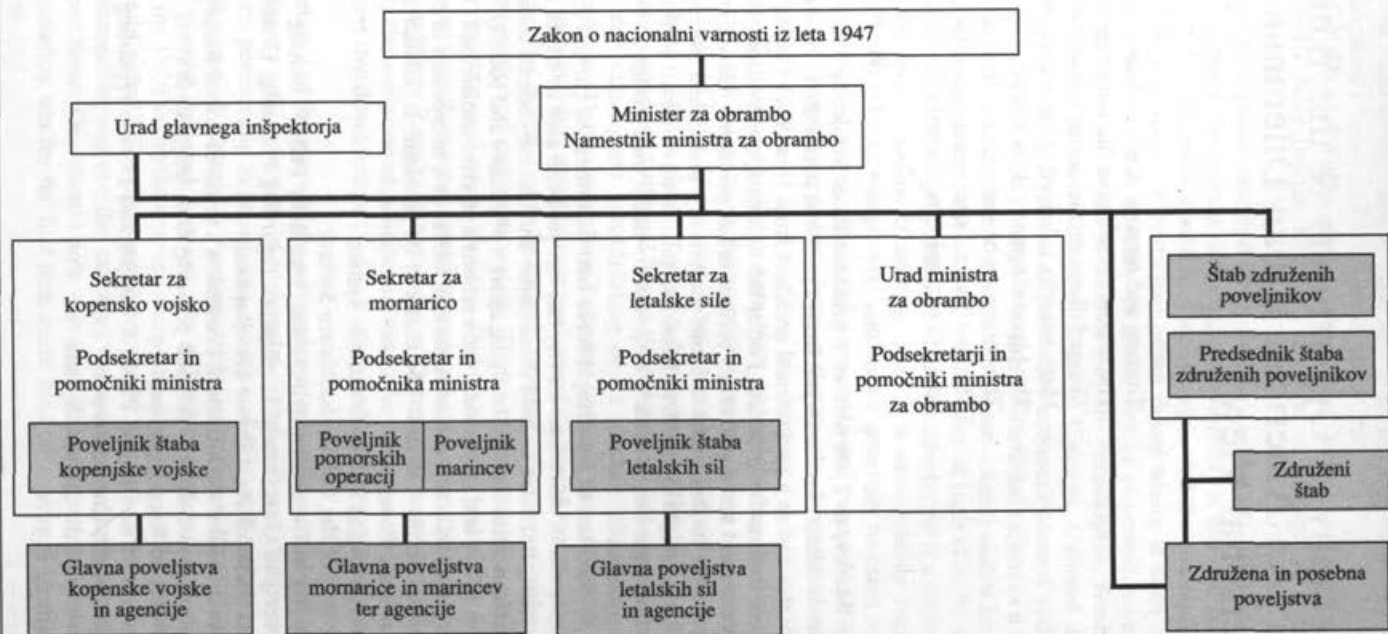

Vir: David F. Trask, USIA, April 1993

Shema 2:

Civilni nadzor nad vojaštvom v ZDA

Ministrstvo za obrambo

Vir: David F. Trask, USIA, April 1993

Predpostavlja vojaški položaj

Geography of Opportunity & the Whirling Gyre: An American Urban Dilemma A Personal View

Turning and turning in the widening gyre
The falcon cannot hear the falconer;
Things fall apart; the center cannot hold;
Mere anarchy is loosed upon the world,
The blood-dimmed tide is loosed, and everywhere
The ceremony of innocence is drowned;
The best lack all conviction, while the worst
Are full of passionate intensity.

The Second Coming
W. B. Yeats, 1921

Dear Reader, as I am neither a professional or academic Sociologist nor an academic Architect, I write to you from a personal perspective. As a citizen of the United States and as a professional architect from New York City taking a leave-of-absence from active practice, I offer the following observations about some of America's current and significantly serious urban problems. *Caveat emptor*: as the ideas proposed in this paper are not empirically researched nor systematically analyzed, one might do well to heed the phrase often heard in the practice of architecture regarding a critic's response to one's own design – "it's only one person's opinion."

The physical law of centrifugal force best describes the current fragmentation of American cities. American society has not yet been able to create a counterbalancing centripetal force to hold these dense and intense societal constructs together. American cities seem to be flying apart – physically and socially, in built form and urban fabric and in personal interactions and civic institutions. Though New York City atypically represents American cities, as a microcosm of the full range of current urban ills it shines. The litany of its problems is familiar and long:

- Economic Poverty
- Poverty of the Public Education System
- Poverty of the Public Healthcare System
- Poverty of the Built Environment, especially Public Housing
- Poverty of Government Intelligence regarding Planning, Urban Design and the Social Value of Real Estate Development
- Poverty of the Architectural Profession's sense of Social Responsibility and Participation in socially enlightened planning and design endeavors
- Poverty of Race Relations
- Poverty of meaningful Public Dialogue and Debate regarding concern for the welfare of the Commonwealth
- Poverty of the Judicial System
- Spiritual Poverty

* William M. Singer, Senior Fullbright Research Scholar

- Demise or flight of the Middle Class and of Business
- The Increasingly Unequal Distribution of Wealth
- Poverty of Political Will to address Urban Problems
- Public and Private Inertia, based on the Fear of Change, to address the Needs of the Present

Not all cities in America manifest all these urban problems; some have fewer while others have more. Some experience a greater intensity in fewer areas; others a broader range of less pressing concerns. I would argue that the constantly recurrent and fundamental cause of continued urban decay where it does occur in American cities, which is the majority of them, lies in economic poverty and racism. For example, one only has to think of Boston, Philadelphia, Washington, Atlanta, Miami, New Orleans, Memphis, Detroit, Chicago, Oakland and Los Angeles to recognize the close relationship between economic poverty and publicly and privately institutionalized racism. I define institutional racism as a structured and highly formalized significant practice that unconsciously and/or irrationally plans procedures to exclude people based on the color of their skin. In America it generally manifests itself covertly, subtly and unobtrusively, yet it remains pernicious, malignant and insidious. If nothing else, it is economically inefficient, wasteful and ignorant. Economic poverty and racism generally function correlatively in urban settings. Granted, this is old news, but what is new is how part of American society is responding in built form to the social, physical and economic implosion of urban cores.

"Edge Cities" are one of White America's answer to the dilemma of how wealth and people can leave the problems of the core city while remaining urban. With the evolution of Edge Cities, American automobile culture seems to have proceeded well into its third phase of historic development. The first phase occurred between approximately 1900 and World War II with the auto industry's initial development and consequent consolidation of its product manufacturing and distribution systems. The second phase followed between the end of WWII and roughly 1975 with its initial development and consolidation of "auto suburbia" on a national scale. The third seems to be the sub- or exurbanization of private wealth and trans-urbanization of corporate wealth. That is moving business concentrations from the city core or Central Business District to form nodes along the thin edge, the narrow transition zone, found between what is urban and suburban – the urban/suburban "Grey Zone". If the images of Detroit and Los Angeles symbolize respectively the evolution of American cities under the impact of the automobile during its first two developmental phases, then Atlanta, Georgia represents the third.

The importance of the automobile was understood quickly in the US. As early as 1916 the power and consensus of national political will was demonstrated in a Federal-States partnership to construct a network of rural and national roadways. The initial phase of America's "automobilization" essentially facilitated the rapid and substantial national demographic shifts that occurred from South to North during the 1920's with the country's large economic expansion and from the South, East and Central US to the West during the 1930's with its severe economic crisis. The automobile was not the cause of these American migrations, but it certainly helped them. One should note that the 1920 census confirmed that the American population was for the first time more than 50% urban – America was no longer rural.

In the second phase of American "automobilization", the power of the auto

industry after WWII to conspire successfully and change drastically the physical landscape of both American cities and country was quickly consolidated. The auto/trucking industry in league with certain U.S. government defense, transportation and business/manufacturing interests managed to influence the direction of federal policy towards one that across the American landscape sanctioned and underwrote the development of an auto-oriented instead of a mass transit suburban/urban form. The military establishment wanted the government to finance the construction of housing for its returning war servicemen as well as to build an improved road system for defense purposes. The auto/trucking industry wanted to supplant the railroad industry as the nation's predominate transportation industry. In league with the military, it promoted as a national defense security concern the need for a federal interstate highway system; such a network would also facilitate the suburbanization of cities, thereby adding to the demand for more automobiles. The housing and highway construction industries obviously wanted to see more homes and highways built. This was accomplished at the expense of local, state and national public transportation systems and achieved by:

- The Federal Housing Administration becoming in 1938 a home building agency by granting direct home loans and loan guarantees;

- The Servicemen's Readjustment Act of 1944, known as the G.I. Bill of Rights, which made low-interest loans for housing;

- The Veteran Administration's Home Loan Act of 1948 which also made direct home loans and provided insured loans;

- The Federal Housing Act's authorization in 1949 to construct 810,00 units of low-income housing. This precipitated the development of planned high density urban housing prototypes – environments that segregated and isolated the poor from the middle class. Though originally of mixed racial populations, they soon became ghettos for poor African-Americans and Hispanics when the more economically successful whites left; and

- The National System of Interstate and Defense Highways Act of 1956 which essentially killed the chance for a national public mass transportation system and guaranteed the auto/trucking industry a nationally extensive, sophisticated and government (taxpayer) subsidized inter- and intra-city highway network thus creating even more orders for autos.

Though the U.S. government attempted to revive the home construction industry in the late 1930's, WWII thwarted that effort. But stimulated by the enormous wealth created by WWII which afterwards flowed from personal savings into the home building industry, the demographic shift away from cities to suburbia began its maturation process. The Federal government fundamentally encouraged and assisted America's suburbanization through guaranteed financing for millions of post-WWII housing units as well as by paying for 90% of the interstate highway system, which then served as local automobile commuter arteries between suburbia and city center.

Between 1946 and 1951 William Levitt completed his first "Levittown" in Nassau County, Long Island, New York, which would thenceforth become the prototype for suburban development track housing throughout America. In the 1950's Los Angeles through its explosive suburban development became the universal symbol of American urban automobile culture. One should remember, however, that Los Angeles in 1920 was America's fifth largest city and had the most extensive electric trolley, i.e. mass transit, system in the nation. It did

not build its first freeway until 1930, which went to Pasadena. By 1940 the auto had victimized Mr. Huntington's L.A. electric streetcar system.

Also during the second phase of "automobilization", the creation, development, refining and final finessing of the suburban Shopping Mall and Office Park occurred. This further sapped the commercial and financial vitality of urban centers. By 1970 total ridership (not percentage of population) on public transportation had fallen below the level of 1910; by 1975 approximately 75% of the interstate highway system was complete; and by 1980 76% of Americans lived in urban/suburban communities. The time was ripe between the two oil shocks of the 1970's for the incipient development of "Edge Cities" – a place where corporate power and wealth could start to consolidate itself into safe mini-urban cores in the transition zone between rural or suburban and urban centers. The 1990 Census confirmed that the majority of Americans had finally moved homes from the city to suburbia – over 50% of America now lives in an officially classified suburban environment. Thus in the short span of 70 years the U.S. has transformed itself from a rural to an urban and then to a suburban society. American industrialization precipitated the transition from rural to urban, the auto from urban to suburban. As political interests and policies followed America's rural-urban transformation, so too have they followed the demographic shift to suburbia. Cities now face even further erosion of their political, thus economic, power to address appropriately their own problems. Since suburbanites by definition do not live in cities and if they no longer work in or near city centers, then their political/economic interests regarding the welfare of cities shrink drastically if not disappear altogether. In many instances they become adversarial.

Edge Cities exemplify the third developmental phase of America's ever transforming auto culture – another permutation of urban fragmentation seen in the new polished architecture of corporate wealth and commercial isolation. Edge Cities are small urban nodes that develop along major highway transportation corridors at points of significant traffic interchange. During standard working hours they serve or accommodate a specifically homogenous population. At night they become ghost towns – hollow, fossil mini-cities of light. These nodes are essentially centered around or focused primarily on business; they are, however, more than "office parks". As vital urban nodes generally serving a special daytime clientele they also contain all necessary support systems and facilities required to maintain their narrowly limited viability. In addition to their initial and primary reason for development – office space – they also generally possess the following elements in some form or combination: commercial retail space, hotels, restaurants/bars, market rate housing, entertainment (movie) and health facilities (sports and care), police and firemen, green space, connections to the urban infrastructure and occasionally public transportation systems. The primary reasons Edge Cities developed are:

- Inability of cities to accommodate new and increasing commercial and residential demands as they fail to renew/revitalize/reconstruct decayed, inadequate or failing infrastructures;
- Availability of large tracts of affordable land (only found beyond urban cores) with enough horizontal space for parking. Axiomatically, it is less expensive to build horizontal than vertical parking;
- Electronic globalization of the Business Community which essentially eliminates the need for a direct physical presence in urban cores;

● The Development of a Post-Industrial Service Economy with its growing Labor Force;

● Lower Construction Costs since many of the high costs of building in an urban core are avoided, e.g. often the use of non-union construction labor and trades, lower material transportation and staging costs, lower permit and construction fees etc.;

● Often lower long term Labor Costs for facility support/maintenance staff;

● Often initial Tax and/or other Financial Incentives from local governments;

● Often lower long term Tax Liabilities;

● The potential to realize greater Real Estate Equity Appreciation than in urban cores;

● Fewer or less stringent Planning Requirements;

● Accessibility to Major Highways, i.e. compared to city centers, the relative ease of getting employees to and from work;

● Urban safety within a manageable urban scale and located in a more attractive environment;

● Failure of the society to endorse, build and use Mass Transit;

● Oil availability and its decrease in real costs to pre- 1979 levels, which has fueled

● The rapid increase in the last 15 years of America's possession and use of private automobiles.

The expansive growth in the 1970's, and especially in the 1980's, of personal automobile use at the expense of public transportation created a condition analogous to that which initially facilitated post-WWII suburbanization. William Levitt realized as war manufacturing plants after WWII were transitioning into consumer base industries that if one could not organize the production of houses as consumer items in existing factories, then the factory assembly line process – an efficiently functional industrial operational procedure – should be taken to the site where new homes were to be built. Levitt rationalized the building trades organizationally and methodologically at the construction site. Similarly if one considers the disadvantages of working in an urban core, then the thinking follows that if it is difficult for employees to get to their place of work or they work in an unattractive environment, one must then try to take the workplace to them and/or to make it more physically appealing. The workplace needs to be located at least where its access is not a burdensomely onerous obstacle to overcome each workday. ("Burdensome" has to be defined by the limit of annoyance a worker will tolerate – this threshold obviously corresponds to and deviates with the health of the local and national economy). Conversely, a "burdensome" hurdle, a physical or financial one, can be employed as a clever social device to exclude people who may be "undesirable". The use of this type of hurdle may be conscious or unconscious, yet it is a reality.

I would argue that the combination of decaying social/civic institutions and urban infrastructures combined with a substantially expanding work force population and its acquisition of a large number of automobiles which were added to the highway- parking system fundamentally helped precipitate the Edge City phenomenon. The number of American workers 16 years and over increased between 1980 and 1990 from 96,617,000 to 115,070,000 or a 19.1% growth – in only 10 years the work force grew just less than 1/5. While the number of cars, trucks or vans during that same period increased from 81,258,00 to 99,592,000 or 22.6% – tangibly more than the increase in the number of workers. This is especially important

if the rate of highway construction can not keep pace with the growth in the number of autos. In many urban areas this has been the case often based on the simple reality of the unavailability of and/or high price of land for highways or of the lack of financing. (Though this is an exacerbated example, the Los Angeles auto population essentially doubled whereas road construction grew at about 6%.) The number of cars per worker increased from .841 to .865 or 2.4%; even with the explosive growth in the number of workers, the U.S. was still able to narrow the gap between the number of workers and vehicles they used. The disturbingly real possibility of achieving the ratio of one auto per worker was nearer realization. Also during this period, those who drove alone to work increased by 8.8%, those who carpooled decreased by 6.3% and those who took public transportation dropped by 1.1%, while the number of workers at home increased by .7%.

What did this auto explosion cost Americans? In 1980 the national Total Cost of User-operated Transportation (i.e. private) was \$ 214.88 billion and in 1990, \$ 423.98 billion – thus increasing 92.4%. The average cost of private transportation per worker per annum in 1980 was \$ 2,224 and \$ 3,594 in 1990 for a 61.6% increase. The Total Cost of Purchased Local Transportation (i.e. public) increased during the same period from \$ 4.79 to \$ 8.916 billion or 86% while its average cost per worker per annum increased from \$ 776 to \$ 1,469 or 89.3%. The Consumer Price Index between 1980 and 1990 rose 58.6%. For an individual worker in this decade the real cost of operating a private car slightly outstripped the CPI (3%) while the cost of public transportation far outpaced the rate of consumer inflation (30.7%). Thus during the 80's the escalating cost of transportation increased 45% more for public transportation than for private.

The decade of the "Reagan Revolution" also saw real growth in American poverty. Both the raw number and the percent of poor people in the population rose respectively from 29.3 to 35.7 million and from 12.9% to 14.2%. Almost 16 million or 6.7% of all poor Americans were African-Americans or Hispanics – the majority of America's urban poor. The official poverty level for a family of four in 1990 was \$ 13,900, so the cost of operating an automobile or using mass transit (if one could take it to work) cut deeply into the budget of a poor family. The cost of transportation as a percent of disposable income obviously drops as wealth increases. Thus the economic barrier to the fundamental necessity of getting to work meant that an increasing portion of the impoverished population would continue to find itself separated from places of work or it would finance transportation at the expense of some other necessity.

Employment discrimination, which therefore means economic discrimination, can occur through the seemingly modest issue of geographic access employed as a work barrier. It results from the spiralling cost of public transportation or the substantial initial capitalization required to finance private transportation. It is inherently weighted against the poor and adds to their increasing economic disenfranchisement and ghettoization. With the cost of public transportation rising faster than both the CPI and real wages, ridership falls off at an increasing rate. This therefore adds further pressure to the need for fare hikes, which when implemented again eliminates more riders and strains the financial health of the system more etc. Thus the typical urban public transportation dilemma of a positive feedback cycle in a negative mode is born. Since economic accessibility to public transportation is increasingly eliminated due to its escalating prices, it throws the burden of transportation of the already fiscally disadvantaged into the realm of their own private responsibility. To own or operate an auto requires a substantial

initial capital outlay – a real threshold which often lies beyond the means of the poor. Cars seem inexpensive in America, especially used cars; but, if one is poor, to purchase and maintain an auto is not “cheap”. Accordingly if poor people can not cross the financial barrier of obtaining transportation, they are then trapped physically within a narrow economic and geographic range of work possibilities. If one can not get to places where better paying jobs are found due either to financial difficulties or to the simple fact that public transportation may not adequately serve them, then it leaves one marooned and isolated within a constricted realm of those economic opportunities available in the city – “Oh mama, can this really be the end/to be stuck inside of Mobile with the Memphis blues again.”¹ If one can not afford to get to work, one, therefore, can not work. The geography of opportunity – the real space of available employment – relates directly to the opportunity of transportation.

Remember that Americans are more willing to pay a substantially higher share of their disposable personal income for private than for public transportation. Americans consistently resist spending more for improved mass transit while willfully supporting highway construction through bond issues and toll collections. In a sense America has developed another type of economic Darwinism created out the seemingly simple task of overcoming the physical, geographic, hurdle of access to the workplace. This dilemma for the poor is seen in the issue of transportation availability. America is a big country with lots of land onto which it can spread its urban form. And America continually votes with its wheels for the freedom of individual movement at the expense of the health of the commonwealth. Though not necessarily planned consciously as such, by the tangible act of placing business nodes, mini-urban cores, beyond the physical and monetary reach of increasingly large numbers of urban dwellers, the American business culture is helping condemn cities to be strictly two class societies – the rich and the poor. In this kind of environment they can and often do resort to highly antagonistic behavior. Whereas the rich have the ability to move freely in and out of cities, the poor through lack of transportation are even more trapped in their world of poverty. With eroding urban tax bases and revenues, city, state and federal government have less capacity to stop the decay of their constituent urban world. Furthermore, as more Interstate Highway beltlines are completed or new ones added around cities, more Edge Cities will develop with its concomitant urban erosion. Thus the image develops of a city spinning like a top and by the law of centrifugal force, its wealthier/healthier people and physical riches seem to be thrown – whirled – to the urban perimeter. No economic, political nor social centripetal force is strong enough to keep the city together. “Things fall apart; the center cannot hold; Mere anarchy is loosed upon the world.”²

Though Tysons Corner, Va. at the intersection of I-495 and Highway 123 (Dolly Madison Blvd) is a well known and often cited model of an Edge City. It remains, however, a single instance in the atypical environment of the metropolitan Washington, D.C. area. Atlanta, Ga. is frequently cited as one of the best metropolitan examples of this type of urban phenomenon – a social/economic dynamic with a large magnitude of expansive cultural fragmentation. Atlanta's suburban explosion essentially started in the late 1950's, accelerated greatly in the

¹ Dylan, Bob. *Stuck Inside of Mobile with the Memphis Blues Again*. New York, Columbia Records, 1971.

² Yeats, William Butler. *The Second Coming*. 1921.

60's and 70's and blossomed fully during the 80's economic boom. Simultaneously during the 70's and 80's:

- the Atlanta metropolitan government failed to legislate strict planning/zoning laws regarding development of commercial/business properties;
- the Interstate Highway system through and around the city matured;
- the city built the first sections of its mass transit rail system but failed to coordinate and link its future with strict regional development plans;
- a large influx of corporate and personal wealth from the North occurred in the form of relocated business facilities and personnel;
- a large number of new jobs were created, which enlarged the area's work force and its support economy;
- Atlanta's economy shifted, along with the rest of the country's, from manufacturing to service; and
- the city needed and decided to enlarge and move further away from its center one of its prime economic nodes, the international airport.

In Atlanta one finds established and growing mini-urban cores along the I-285 beltline corridor, the I-75 and I-85 North/South corridors, and the US 19/400 and 19/9 (Roswell Rd.) arteries. A large, maturing alternate city core within the I-285 beltline is also found around the Peachtree Mall area – another burgeoning downtown. The unusual abstract planning concept and realization of Atlanta's double urban core is not unlike Manhattan's double core of Mid-town and Down-town. The one large difference, however, is that New York's two cores are connected with a dense urban fabric, not a semi-suburban one of single family houses or low density apartments.

The most troublesome aspect of physically accommodating Edge Cities is making the extended infrastructure connections economically feasible. After the high initial capitalization expenditure, the cost of physically extending infrastructure systems works on a slowly ascending curve, not a straight line. As distance increases, the price accrues geometrically. Power, water, sewer, roads, telephone etc. can be paid for by public and/or private money (user based fees), but one fundamental problem that does not seem surmountable is providing public transit to these nodes. The ridership of buses to these areas does not adequately finance the cost of these routes; and as public money heavily subsidizes these bus systems, their substantial financial losses can not be justified. Also on these business node bus routes, the ridership/time-frequency-use threshold required to merit an active enough schedule to make them viable means of primary work transportation for urban dwellers is not met. If the bus does not run frequently enough or at appropriate times to the correct places, then one must use an auto to get to work. The cost of providing rail mass transit to existing "satellite cores" is obviously prohibitive, which is not to say that planning their routes to coincide with anticipated points for future Edge City development can not be conceived and executed.

Atlanta regional planners are trying to plan for the future but voters seem to have a different vision of how the greater Atlanta metropolitan area should develop. Planners see the Metropolitan Atlanta Rapid Transit Authority (MARTA) extending its lines into Gwinnett County and across the Chatahoochee River into Cobb County; the voters in both counties have defeated efforts to extend MARTA.

The "official" public reason for defeating these transportation initiatives is the cost to taxpayers. Indeed the costs are high. I would suggest that the hidden agenda for stopping MARTA is essentially racist. White, middle class Atlantans

do not want to open up their communities publicly to the "kind" of people who *have* to use public transportation – poor, urban African- Americans. And in addition to that fear, they do not want to be forced to pay for MARTA as well.

It seems as though a kind of "transportation economic Darwinism" is occurring in Atlanta and other cities with similar situations. If one can afford private transportation, then one has acquired the minimum necessary stake in the free enterprise system to be accepted by those who determine that the place for their best business/economic future lies beyond the central city. If one can afford to buy into the physical arrangement of this economic system, then one can participate in it – "if you can pay, you can play". To be financially able and responsible enough to own and operate an auto means that one inherently subscribes, at least through the force of economic necessity, to the philosophy of the freedom of the individual at the expense of the commonwealth. It is a bleak view, but one must not forget that the subtle power of cultural racism combined with the Capitalist spirit of rugged American individualism and self-reliance gives great strength to America's love and use of the automobile.

BIBLIOGRAPHY

FAMIGHETTI, ROBERT, ed. *The World Almanac and Book of Facts 1994*. Mahwah, N.J., Funk and Wagnals Corp., 1993.

JOHNSON, OTTO, ed. *Information Please Almanac Atlas & Yearbook 1994*, 47th Edition. Boston and New York, Houghton Mifflin Co., 1994.

The New Encyclopaedia Britannica, 15th Ed. Chicago, Encyclopaedia Britannica, Inc., 1991.

MARKO KOS*

Sestavine razvoja Slovenije

Če želimo Sloveniji razcvet vseh njenih dejavnosti, moramo ugotoviti kakovost sestavin, ki naj omogočajo ta razvoj. To so nevrvalgične točke, ki so odločilne za delo zaposlenih, preko katerih tvorijo razvojnoekonomске in sociološke značilnosti slovenskega žitja. Pri tem se moramo seznaniti z nekaterimi prepričanji, ki so prerasla v splošno priznane mite. Pri odločanju o smereh strateškega razvoja so te sestavine mejniki, čez katere ne moremo, pa naj bo naša želja še tako goreča. Če se nakazuje več možnih smeri, se moramo v dilemah ravnati po sestavinah ter se posvetiti predvsem njihovi izboljšavi oz. ozdravitvi. Zato so pri vsaki sestavini navedeni potrebni ukrepi.

Razvojne možnosti so v primerjavi z bližnjimi razvitimi državami nizko razvite. V tem pogledu se moramo sprijazniti s temi dejstvi:

1. Slovenija ima visoko *izobrazbeno strukturo* delovne sile.

Tabela 1: Zaposleni po stopnji izobrazbe – primerjava

	SLO		I		D	A
	Vsi zap.	ind.	Brezposel-	Vsi zaposl.	1990	1990
	1991		ni 1991	1990		
	%	%	%	%	%	%
Visoka šola	6,9	3,0	2,5	7,7	7,8	5,6
Višja šola	7	3,3	3,1	24,3	15,6	14,5
Srednja šola	55,2	47,10	56,5	30,4	32,0	33
Osnovna šola	30,9	46,6	37,9	37,6	44,6	46,9
Povprečno število let šolanja	10,34	9,58	10,30	10,36	11,47	11,39

Tabela 1 kaže, da je izobrazbena struktura vseh zaposlenih slabša od bližnjih razvitih držav. Delež visoko izobraženih sicer ni mnogo manjši, pač pa je opazen za okrog 2,5- do 3-krat manjši delež višje izobraženih. Izobrazbena piramida ima deformiran vrh. Zato imamo slab srednji menedžment in slabo vodenje tehnologije in organizacije dela. Za raziskovalno in razvojno dejavnost nimamo dovolj kadrov. Razmerje med tehničnimi in drugimi strokami visoko izobraženih je približno enako preostalim državam, pač pa je to razmerje pri višje izobraženih slabše.

Možnosti za sanacijo tega stanja kaže tabela 2.

* Dr. Marko Kos, publicist.

Tabela 2: Diplomanti šol in vpis na visoke šole (odstotek od zaposlenih)

	SLO	D	I	A
Visoka šola	vsi 0,29 inž. 0,10	vsi 0,53 inž. 0,164	vsi 0,343 inž. 0,093	vsi 0,32 inž. 0,07
Višja šola	0,24	0,84	1,08	0,77
Srednja šola	0,96	0,5	vsi 1,82 inž. 0,854	0,24
Vpis na univerzo % od prebivalstva	0,27	0,3	0,40	0,26
Odstotek diplomiranih od vpisanih:	38	62,8	32,1	53,6
Vpis na univerzo od letnika	22	51	22,8	26
Delež tehniških od vseh diplomantov vis. šol	30	31	32,8	22

Vpis na univerze je približno na višini sosednjih držav, pač pa je izkoristek študija slab, saj diplomira komaj ena tretjina vpisanih. Zato je delež diplomantov od zaposlenih mnogo nižji od sosednjih držav. Položaj višje izobraženih je še slabši, saj jih diplomira trikrat manj na zaposlene kot pri sosedih. Delež vpisanih na univerzo in na višje šole (ki jih sploh nimamo organiziranih samostojno kot v sosednjih državah, zlasti ne kot inženirske visoke šole v Nemčiji) od letnika mladih moramo povečati za 100% in izboljšati izkoristek študija za 100 odstotkov na 60% kot v Nemčiji in Avstriji.

Delež inženirjev je zlasti nizek v industriji. Njihovo število je od 1987 do 1991 padlo. Inženirjev obeh stopenj je v industriji zdaj 2,9% od zaposlenih, medtem ko jih je v Baden-Württembergu 3,8% (1989). Tam imajo v raziskavah in razvoju (RR) industrije 3,2% vseh zaposlenih. V Sloveniji takšnega RR ne moremo zaradi pomanjkanja kadrov niti organizirati, tudi če bi ga hoteli. Pripominjam, da imamo zadnje podatke o inženirjih v industriji iz 1991. Predvidevamo lahko, da jih je dober del odšel v 24.000 novih zasebnih podjetij.

Študij na visokih šolah traja predolgo, v 25. ali 26. letu starosti bi morali mladi pričeti s poklicnim delom. To velja za vse poklice, posebno pa za tehnične. Visokošolski študij tehnike traja pri nas predolgo, poleg tega ta profil teoretične znanstvenoraziskovalne usmeritve z izrazito specializacijo v ozke stroke v gospodarstvu ni racionalno izrabljen. Pouk na visokih šolah je premalo praktičen. Industriji povsem ustreza višješolski študij, ki pa ne sme biti prvostopenjski, se pravi identičen z visoko šolo, marveč mora biti posebej prirejen z izrazito praktičnim poudarkom po nemškem vzoru. Seveda ne moremo pričakovati, da bo absolvent zapustil šolo stoddstotno pripravljen za poklic, marveč morata biti prvi dve leti namenjeni usposabljanju.

Potrebna je reforma univerze predvsem v tem, da se omeji visokošolski študij na eno tretjino generacije, ki namerava nadaljevati šolanje po srednji šoli in organizira strokovne inženirske visoke šole, ki bodo vzgojile preostali dve tretjini študentov v treh do štirih letih z izrazito praktičnim, se pravi v industrijsko prakso usmerjenim učnim programom, ki pa mora biti vsako leto usklajen z najnovejšim stanjem tehnike.

Do zdaj je absolviralo na prvi stopnji celo nekaj manj študentov kot na drugi

stopnji. Takšno razmerje za gospodarstvo ni funkcionalno. Visokošolski inženirji bi morali biti namenjeni za menedžment in za visoko zahtevno raziskovalno dejavnost, medtem ko bi morali strokovni inženirji zapolniti mesta v delovodstvu, v konstrukciji in razvoju, v tehnologiji in pripravi dela ter na drugih vodstvenih mestih. Razmerje med temi delovnimi mesti je med 1:3 do 1:5. Ker so visokošolski inženirji namenjeni ne samo za gospodarstvo, marveč tudi za inštitute in za univerzo, je razmerje 1:2 med absolventi obeh vrst šol realno. Enako razmerje je že zdaj v Nemčiji, dve tretjini inženirjev in polovica informatikov prihaja s strokovnih inženirskih visokih šol (Ingenieur-Hochschule).

Dolg študij na visokih šolah zadržuje mlade od produktivnega dela. Čim prej morajo pričeti služiti za življenje. Od tega imata škodo država, ker je to drago, in gospodarstvo, ker nima kadrov.

Isto velja tudi za srednjo šolo. Mnogo dijakov ni zmožnih za prestop na univerzo. Okrog petine naj ne bi opravila mature. Zato je smiselna uvedba srednjih tehničnih šol, ki bi dale srednjega tehnika, ki bi lahko prevzemal visokokvalificirana in nižja vodstvena mesta v gospodarstvu.

2. Slovenija nima *velike rezerve v visokem deležu zaposlenih med prebivalstvom*.

Tabela 3: Delež aktivnega prebivalstva

	SLO	Baden- Württemberg	D	Bavarska	Švica
Prebivalstvo (mio)	2	9,619	61,99	11,10	6,7229
Aktivnih (mio)	0,735717 (III. 1992)	4,447 (1989)	27,77	5,428 (1989)	3,614 (1989)
Delež zaposlenih oz. pridobitnih v prebivalstvu	36,8	46,23	44,8	48,9	53,8
Brezposelni	113 233 (X. 1992)	182 000			17 452
Stopnja zaposlenih (%)	13,34	3,93	5,1	5,7	0,48

Iz *tabele 3* je razvidno, da ima med sosednjimi državami (in deželami) Slovenija najnižji delež zaposlenih med prebivalstvom. Švica ima to razmerje večje skoraj za polovico, enako tudi Nemčija, še posebej pa nemški deželi Bavarska in Baden-Württemberg.

3. Slovenija nima *velikih možnosti v storitvenem sektorju*.

Tabela 4: Storitveni sektor – zaposleni

	SLO	Švica	Baden- Württemberg	Bavarska
Kmetijstvo	2,7	5,8	3,2	6,9
Industrija (obrt)	53,5	34,4	47,2	41,9
Storitve	43,8	59,8	49	51,20
Trgovina	9,3	14,8	14,9 (+ promet)	16,6 (+ promet)
Banke	7	5,2		03,5
Gostinstvo	2,9	6		
Javna uprava	24,6		34,6	
Razno		33,8		20,6

Tabela 4 kaže, da storitveni sektor v Sloveniji ne zaostaja bistveno za tako visoko razvitimi državami, kot so Švica, Bavarska in Baden-Württemberg. Za Bavarsko zaostajamo samo za 11%. So pa razlike med različnimi storitvami področij, bančništvo je skoraj za polovico preveliko, trgovina pa za polovico premajhna, enako je premajhno gostinstvo. Vendar se razmere že urejujejo skladno s trgovin in gospodarskim položajem ter sanacijo bančništva.

4. Vlaganje Slovenije v R&D v preteklih 15 letih ne daje temeljev za vrsto potencialnih proizvodnih programov. V tem času je vložila država v RR okrog 1,12 mrd DEM. Inventura rezultatov pa ne pokaže nobenega celovitega proizvodnega programa, ki bi ga bilo možno vpeljati. Razvitih je bilo nekaj izdelkov, vendar zelo omejeno ter gotovo ne ustrezajo vloženi vsoti. Sklepamo zato, da je šlo za preživetje državnih inštitutov in ne za programe, ki bi bili res inventivni. To kaže tudi število patentov preteklih desetih let, ki jih ima Slovenija: 350 patentov. Bavarska jih ima 72.400, kar bi glede na velikost pomenilo za Slovenijo: 12.650. Razmerje je torej 1:36. To pomeni, da na to podlago ni možno opreti nikakršnega proizvodnega programa.

5. Z odpuščanjem tehnoloških presežkov se ne izboljšuje izobrazbena struktura in s tem delovna storilnost. Izobrazbena struktura brezposelnih (tabela 1) kaže enako strukturo kot v industriji, iz katere prihajajo brezposelni, saj nedobičkonosni sektor ne odpušča. To pomeni, da se z odpuščanjem izobrazbena struktura zaposlenih ne spreminja. Kdor pozna dogajanje v podjetjih, ta ve, da so se znašli na seznamu presežkov tudi inženirji in vsi, ki so imeli spore z vodstvom. To je bila priložnost, da so vodstva pospravila vse, ki so se jim zaradi nasprotovanja ali zagovarjanja svojih stališč zamerili.

Tabela 5: Dodana vrednost na zaposlenega DEM/zap.

	SLO (1991)		Bavarska (1990)		Indeks Bav. : SLO
		%		%	
Industrija	22 505	35	73 716,7	40,2	3,28
Trgovina in promet	19 267	10,3	66 600	14,1	3,46
Bančništvo	58 945,72	14,6	15 662	5,4	1,96
Celota	29 360		77 171		2,63

Na storilnost in učinkovitost poslovanja odpuščanje presežnih delavcev sploh ne vpliva, kajti *razlike v dodani vrednosti na zaposlenega (tabela 5)* med Slovenijo in Bavarsko so tako velike, saj dosegajo za industrijo 328%, kar pomeni, da ne bi dosegli nemške storilnosti, celo če odpustimo vse delavce. Tega se premalo zavedamo. Slovenska ustvarjena dodana vrednost je komaj tretjina nemške. Pri letni povprečni plači 7200 DEM na zaposlenega se poveča dodana vrednost v celoti samo za 5,7%, če odpustimo 10% delavcev, ker smo prihranili prispevke in režijske stroške, medtem ko se čiste plače dele iz dodane vrednosti. Če odpustimo tretjino delavcev, se dodana vrednost poveča samo za 18,8%, to pa našega konkurenčnega položaja proti Nemčiji ne bo v ničemer popravilo, ker ostaja še vedno 276-odstotna razlika. Isto stanje je tudi pri primerjavi letnega prometa na zaposlenega (*tabela 6*).

Tabela 6: Letni promet na zaposlenega DEM/zap.

	SLO (1991)	Bavarska (1990)	Bav. : SLO
Industrija	72 512	214 300	2,96
Trgovina in promet	41 369	463 264	11,20

Iz tega prikaza nam mora postati jasno, da se največji del te razlike ne skriva v prevelikem številu delavcev, marveč v zelo zastareli tehnološki opremljenosti slovenskih podjetij, v slabi organizaciji dela, prevelikih skladiščnih zalogah, preveliki energetski porabi, slabo urejeni nabavi, slabem obračanju finančnih sredstev in prevelikih in neracionalnih administrativnih službah. Slovenska podjetja imajo pri istem obsegu kot tuja mnogo premajhen dohodek in zato neracionalno izrabljene ljudi, kapital in opremo.

Te primerjave nam razkrijejo neprijetno resnico: zgolj z odpusti ni mogoče doseči zahodne storilnosti. Odpusti so nepodjetniški in razkrivajo nemoč menedžmenta. Menedžment je odpovedal na vsej črti, zlasti srednji. Zanj nimamo višje izobraženih kadrov. Tu je usodna vrzel slovenskega izobraževalnega sistema. In zato smo udarjeni s trikrat nižjim dohodkom podobno opremljenih podjetij, kot so nemška. To je mogoče doseči samo s posodobitvijo tehnološke opreme, zlasti pa tehnoloških metod in organizacije dela. To vrzel moramo zapolniti s tujimi svetovalci. Tu delamo novo napako, kajti tuji svetovalci so izključno gospodarsko in finančno usmerjeni, morali pa bi biti tehnološki strokovnjaki za organizacijo dela, za logistiko in za izdelke same glede na asortima, konstrukcijo in tehnološko primernost.

Iz tega je razvidno, da problem preoblikovanja gospodarstva *sploh ni ekonomski, marveč tehnološki* – izziv za tehnologe in raziskovalce. V obstoječih podjetjih bi morali dvigniti s čiščenjem organizacije dela, tehnoloških postopkov in s konstrukcijskimi rešitvami izdelkov storilnost podjetja kot celote ne glede na število delavcev.

Ključ do reševanja usode slovenske industrije in s tem delavcev je na prvih dveh ravneh tehnološko-proizvodnega menedžmenta. Številke dodane vrednosti kažejo, da niti eno samo slovensko podjetje ne ustreza nemškim tovrstnim standardom. Ker domačega menedžmenta ni in ga še pet let ne bo, če takoj ustanovimo inženirske visoke šole (po nemškem vzoru), je izhod v pridobitvi tujih tehnoloških svetovalcev ali najemnikov. Slovenska podjetja je treba vsa preobraziti od tal do vrha. Za to je potreben *nacionalen razvojni program*. Njegov cilj v prvi fazi mora biti:

dvig letnega prometa in dodane vrednosti na zaposlenega za dvakrat, to je na 140.000 DEM do 160.000 DEM oz. dodane vrednosti na 50.000 DEM, kar pomeni 70% nemških dosežkov. S tem bi bila avtomatično rešena vprašanja zaposlenosti in naložb. Potem ne bi bilo treba odpuščati ljudi, marveč bi celo potrebovali nove.

6. *Rešitev ni v novih tehnologijah.* Ko gre za zaposlovanje velikega števila delavcev, so nove tehnologije nepomembne. Vsa nova delovna mesta se odpirajo v konvencionalnih panogah. Sicer pa se zaradi avtomatizacije vračajo v Nemčijo tekstilna, obutvena in lesna podjetja, ki so postala konkurenčna nerazvitim. Kljub vsemu bo glavnina poslov in izvoza tudi čez deset let v konvencionalnih panogah. Seveda bodo potrebne strokovne kvalifikacije za mnoge od teh položajev, vendar te ne bodo pomenile neke revolucionarne spremembe glede delovne sile. Prakse bodo nove in bolj rafinirane v menedžmentu.

7. *Zadnji mit je, da je prihodnost samo v majhnih podjetjih.* Če hočemo imeti velike kompleksne posle, potrebujemo velika podjetja. Italija gradi po svetu kompletne cementarne, jeklarne, papirnice, tovarne avtomobilov in traktorjev, projektirajo jih v projektivnem podjetju Italimpianti v Genovi s 6000 inženirji, izdelajo jih v vrsti velikih podjetij za razne naprave. Imeti moramo podjetja za inženiring za vodenje kompleksnih poslov in vrsto manjših, visoko kakovostnih tehnoloških podjetij. Kako naj majhno podjetje z 20 do 50 delavci organizira izvoz, kajti brez njega ne more zaživeti? Če gre za podjetja z individualno proizvodnjo, kot so v kovinski stroki, kjer delajo za vsako naročilo na novo, morajo iskati interesente, jim izdajati ponudbe, te interesente obdelovati, dokler ne pripeljejo po dolgotrajnih pogajanjih do pogodbe o naročilu. Zato so potrebni zelo spretni komercialisti z znanjem jezikov, stroke in vseh ekonomskih sredstev. Zato so potrebni stiki s trgom, predstavniki po področjih, mreža za informacije. To ima samo večje podjetje z oddelkom za zunanjo trgovino. Zato se v Italiji združujejo majhna podjetja v konzorcije, ki obdelujejo trge, sklepajo pogodbe, pripravljajo propagando in vse akcije v zvezi z naročilom, celo špedicijo in skupen prevoz več podjetij. Edino tako so lahko furlanski mizarji tako uspešni v svetu.

8. Tudi to je povezano z mitom, ko zahteva sklad za razvoj Slovenije od vodstev podjetij, *da pripravijo nove proizvodne programe.* Obstoječi programi so vse, kar premoremo. Za nove nimamo ne patentne podlage ne dodelanega razvoja za tehnološko izvedljivost. Obstoječa proizvodnja sloni okrog 30% na licencah s tržnimi znamkami po tujem znanju – Kolinska, ETA Cerčno, Telekom, TAM, Zlatorog, Bayer-Pharma, Litostroj, STT, Gostol, Planika itd. V tuja podjetja sta se prebela samo dva slovenska lastna programa: SI 2000, sistem digitalne telefonije, ki ga je prevzel Siemens, in reciklirani fini revijski papir »Freudi« iz Vidma.

Nimamo proizvodnih programov, ki bi bili tako tehnološko razčlenjeni, inovacijsko zreli in komercialno prodorni in zanesljivi, da bi bili sposobni nositi neko proizvodnjo v uspeh. 90% programov je razvojno tehnološko zastarelih, srednje dobrih, zasilnih, nepopolnih, ki ne omogočajo kakovosti in zanesljivosti. Če hočete doseči visoko kakovost, mora biti izdelek odprt s stoo odstotnim eksperimentalnim razvojem.

Večina programov je posnemanje tujih in zato zakasnelih, v iztočni dobi S-krivulje, ko ni več možen velik dobiček, marveč samo rutinski minimalen dobiček za životarjenje. Ker ni takšnih programov, ni podjetniških projektov in ni novih podjetij, ki bi bila sposobna pritegniti kapital in nosilne ljudi.

Zaradi tega si lahko razložimo vrtenje na mestu in pasivnost vlade in politike. Posledice preteklega odnosa do menedžmenta in do raziskav se ne dajo popraviti prej kot v desetih letih.

Če se pojavi neka menedžersko-inženirska ekipa s svojim programom, ji je treba dati vso podporo, kajti to je dragocena redkost.

Poleg tega, da ni programov, tudi ni kapitala za nove tovarne. Zato je edina rešitev za obstoječo delovno silo, da ohranimo obstoječa podjetja, jih saniramo, dobimo nov menedžment in jih tehnološko in organizacijsko tako usposobimo, da se bosta njihova proizvodnja in dodana vrednost dvignili za 100%. Če nam uspe priti na vrednost proizvodnje 170.000 DEM na zaposlenega in hkrati znižati število zaposlenih za 20% (kar je v glavnem že doseženo), bi prišli pri 22% prometa za plače in pri 100% prispevkih na neto plačo 1500 DEM, kar bi bilo 57% nemškega povprečja 2640 DEM.

To bi bil izhod za reševanje brezposelnih, ker bi se povečali skladi za socialno in javne službe za 2,44-krat in ostal bi velik del dodane vrednosti za vlaganje v nove obrate in v nova delovna mesta. *Tedaj šele bomo lahko začeli nov cikel vlaganja.*

Če se ne posreči takšno preoblikovanje obstoječe slovenske industrije, ne vidim na obzorju rešitve za brezposelne. Zapiranja obstoječih podjetij v večjem obsegu ne moremo sprejeti, kajti novih podjetij ne bo. To so edina opremljena delovna mesta, ki jih imamo. Računati na nova podjetja z novimi programi je iluzija.

Projekt sanacije slovenske proizvodnje lahko pade zaradi pomanjkanja menedžmenta in ne denarja. To so inventivni, tehnološko usmerjeni podjetniki, samostojni ljudje, zmožni prevzema podjetja z neko vizijo in z nekim programom. Ti ljudje bodo popeljali delavce in tehnike za seboj, jim dali navodila ter jih nadzorovali, jim dali neki kalup opravi in delovnih metod. Problem niso delavci raznih profilov. Teh je dovolj, izobrazil jih bo menedžment sam, kot to dela na Zahodu. Za individualne specialne naloge jih ne more pripraviti noben tečaj. Na računalnik jih lahko nauči tečaj, ne pa fines dela, ki jih terja vsak izdelek na svoj način. Množice delavcev se same ne morejo znati, se same urejati in izmišljati postopkov; tega ne smemo pričakovati od njih.

Slovenija je ujeta v začarani krog neubranljivega zakonitega vzročnega razvoja: podjetja se morajo otresti presežnih delavcev zaradi poučnega vzora in doslednosti, da dosežejo učinkovitost; zaradi kroničnega pomanjkanja novih proizvodnih programov pa tudi s kapitalom v sedanji fazi ni mogoče odpirati novih podjetij z novimi delovnimi mesti. To je možno samo tujemu kapitalu, ki pa nima nobene tržne niti cenovne motivacije za takšne naložbe. Zato se moramo sprijazniti s počasnim okrevanjem sedanje gospodarske strukture z rastočim številom brezposelnih, ki se bodo po lastninjenju ustavili pri okrog 180.000 ter vztrajali pri tej številki dve do tri leta. Prizadevanja gospodarstva bodo privedla do občutnega povečanja domačega proizvoda in prometa šele po letu 1998. V tem času bomo premagali pomanjkanje višje izobraženega sloja za srednji menedžment, kar bo omogočilo večjo poslovno dejavnost.

Ta pogled na celovito problematiko slovenske proizvodnje nam pove, da izobraževanja delovne sile za usposabljanje na neka predvidena delovna mesta ne moremo načrtovati in izvajati v smislu specializacije, dokler ne bomo imeli povsem izdelanih zahtev konkretnih novih proizvodnih programov. Podjetnik bo naročil točno določeno specialno znanje za svoj obrat. Pač pa lahko izobražujemo nekvalificirane za boljše osnovno znanje, da bodo znali pisati, računati, brati načrte, urejati in čistiti delovno mesto in komunicirati z nadrejenimi.

Hkrati lahko odgovorimo na vprašanje, ali potrebujemo strategijo razvoja Slovenije. Potrebujemo jo, a je ne moremo dati, ker nimamo proizvodnih programov

na izbiro v tem smislu, da bi izbirali najboljše, patentno zaščitene, tržno pomembne in najbolj akumulativne. Pač pa je potrebna strategija sanacije in preoblikovanja obstoječega slovenskega gospodarstva v kritičnih točkah, ki sem jih empirično prikazal.

JAN MAKAROVIČ*

Sociologija kreativnosti

Če priznavamo v znanosti samo tisto, kar se pojavlja v naslovih knjig in revij, v naslovih simpozijev, referatov in člankov, v nazivih raziskovalnih komitejev, v strokovnih nazivih raziskovalcev, v nazivih študijskih predmetov in študijskih smeri ter v geslih, ki se uporabljajo pri klasifikaciji literature, potem sociologija ustvarjalnosti preprosto ne obstaja. Osebno ne poznam nobene knjige z naslovom Sociologija ustvarjalnosti in nobenega študijskega predmeta na neki fakulteti s tem naslovom – z edino izjemo Fakultete za družbene vede v Ljubljani, kjer se bo začel ta predmet poučevati v prihodnjem študijskem letu. Ta predmet je moja lastna zamisel. Ker pa bo bralec pohitel z vprašanjem, kako neki morem predavati nekaj takega, kar ne obstaja, naj pojasnim, da sem se na vsej svoji poklicni poti najbolj vneto ukvarjal prav s sociologijo ustvarjalnosti. Le da tega sprva nisem vedel čisto natančno, podobno kot se večina ljudi ne zaveda, da govori v prozi, čeprav počno to neprestano. To moje ukvarjanje s sociologijo ustvarjalnosti ni bilo izraz nekakšnega osebnega čudaštva, saj sem srečal na svoji poklicni poti celo vrsto pomembnih ljudi, ki so se ukvarjali s podobnimi problemi, in se od njih mnogo naučil. Moja lastna zasluga je predvsem, da sem dal vsem tem tujim in lastnim prizadevanjem skupno ime. V tej razpravi želim prikazati, kako je prišlo do tega. Ker pa sem se, kot že rečeno, v življenju najbolj vneto ukvarjal prav s sociologijo ustvarjalnosti, bo ta prikaz tudi nekakšna strokovna avtobiografija.

POREKLO. Sociolog, ki bi želel pojasniti, zakaj se ukvarja Jan Makarovič s prav tako in ne z neko drugo problematiko, bi moral najprej izhajati iz njegove narodnostne pripadnosti. Slovenci smo namreč čisto poseben narod. Na eni strani segamo v gospodarsko razvito Zahodno Evropo, na drugi pa se držimo Balkana, medtem ko izhajajo naši predniki s širnih ruskih ravnin. Na zahodu smo del Sredozemlja, ki je zibelka evropske civilizacije, na vzhodu pa segamo v Panonsko nižino, ki je v bistvu samo podaljšek ukrajinskih step, ki so same podaljšek srednjeazijskih step in puščav. Če dodamo temu še slovensko razdrobljenost in majhnost ter dejstvo, da smo bili že od nekdaj podložniki naših mogočnih sosedov, bo moral naš sociolog ugotoviti, da smo Slovenci tipičen *marginalen* narod – ali, kot pravi Anton Trstenjak temu lepo po slovensko, narod *meje*. Podobno bi moral ugotoviti naš sociolog tudi za Jana Makaroviča osebno. Že po njegovem priimku bi lahko sklepal, da izhajajo njegovi predniki od nekod iz vzhodnega, pravoslavnega dela slovanstva. Nadalje bi lahko ugotovil, da izhajajo njegovi neposredni predniki po očetovi strani s skrajnega zahodnega obrobja slovenskega ozemlja, ki

* Dr. Jan Makarovič, tedni prof. na Fakulteti za družbene vede

je še vedno pod tujo oblastjo, njegovi predniki po materini strani pa z njegovega skrajnega vzhodnega obrobja, za katero velja isto. Oboji so bili po prvi svetovni vojni begunci iz držav, kjer sta se pozneje skotili dve najstrahotnejši pošasti našega stoletja, če seveda izvzamemo komunizem in njegove današnje beograjske naslednike. Ko sta ti dve pošasti leta 1941 razkosali Slovenijo, se je ta zgodba preganjanja in begunstva moje družine samo še enkrat ponovila. Po mojem mnenju izhaja iz prav teh izkušenj vse tisto, kar me je pritegnilo v sociologijo in kar me v njej priteguje še danes. Čeprav sem se že od nekdaj vneto ukvarjal s sociološko teorijo, se mi zdi velik del sociološkega teoretiziranja obupno dolgočasen. Večkrat se mi zazdi, da se ukvarjajo moji spoštovani kolegi s takim teoretiziranjem predvsem zato, da preženejo dolgčas in zaslužijo svojo plačo. Tisto, kar se zdi v sociologiji zanimivo meni osebno, je predvsem *kritika družbe in odpiranje perspektiv njenega razvoja*. Perspektiv ukinjanja samopašnega izživljanja močnega nad šibkim, izkoriščanja, razčlovečevanja.

Da bi razumeli, v kakšni zvezi je bila ta moja zaljubljenost v socialno pravičnost s sociologijo ustvarjalnosti, pa je treba upoštevati še neko drugo okoliščino. Moj oče ni imel mnogo šol in v življenju ni prišel dlje od položaja skromnega občinskega uradnika. Bil pa je človek s širokim obzorjem in opaznimi talenti ne le v znanosti, temveč tudi umetnosti. Od njega sem podedoval poleg nekaterih sposobnosti predvsem prezir do pisarniških hrčkov v znanosti, ki v življenju niso ustvarili ničesar, razen svoje kariere. Obenem pa sem občutil ob njem ljubezen do čudes človeškega ustvarjanja v znanosti in umetnosti, pa tudi bolečino zakopanega talenta. In kaj ni bila ravno *družba* tista, ki je povzročila, da je ta talent postal zakopan? To je bilo moje prvo srečanje s sociologijo ustvarjalnosti.

MARX. Moja zaljubljenost v socialno pravičnost na eni strani in občudovanje človeške ustvarjalnosti na drugi sta me pripeljala v neposredno bližino marksizma. Kaj ni Marx učil, da je glavno gibalno zgodovine razvoj produktivskih sil, se pravi človeška ustvarjalnost, in kaj ni videl glavnega družbenega problema v izkoriščanju človeka po človeku? Sicer pa mi Marxova teorija izkoriščanja pri tem ne zdi prav posebno pomembna; že zato ne, ker Marxa nimam za posebno pomembna; že zato ne, ker Marxa nimam za posebno velikega ekonomista. Mnogo pomembnejša se mi zdi njegova teorija *alienacije*, prikazana v *Pariških rokopisih*, in dejstvo, da so marksisti izvedli svoje revolucije, še preden so se seznanili s tem temeljnim Marxovim delom, nikakor ni brez pomena. V *Pariških rokopisih* namreč Marx ugotavlja, da prisvajanje presežnega produkta, se pravi ekonomska plat zadeve, nikakor ni prvi izvor vsega zla, temveč je šele posledica strukture delovnega procesa samega. V tem procesu kapitalist najprej ugrabi delavcu njegovo *ustvarjalnost*, se pravi njegovo človeško bistvo. Najprej mu ugrabi njegovo dušo, šele nato tudi njegovo telo. Problem izkoriščanja, problem družbenih odnosov, je torej neločljivo povezan s problemom človeške ustvarjalnosti. S *Pariškimi rokopisi* sem se seznanil kot študent filozofije predvsem po zaslugi Veljka Rusa, ki je bil tedaj asistent na Oddelku za filozofijo. Prav s *Pariškimi rokopisi* si je Rus že nekoč prej privoščil nevarno šalo. Razmnožil je namreč tista Marxova besedila in si s tem nakopal obtožbo, da se ukvarja s protimarksistično propagando! Sploh se Rusu tvrstne šale niso kaj prida obnesle, zlasti ne po Pučnikovem procesu, ko je bila izpeljana čistka na Oddelku za filozofijo, ko so izgubili svoje položaje trije od ducata najspodobnejših ljudi, kar sem jih spoznal v življenju. Kakor bi rekel Marx, *moč idej ne more nadomestiti moči bajonetov*, pač pa lahko moč bajonetov uniči moč idej. To je bila moja druga lekcija iz sociologije ustvarjalnosti.

Seveda je Marx, Bogu bodi potoženo, tudi moje lastno poklicno kariero prej

zaviral kot podpiral. Toda ne glede na to in ne glede na dejstvo, da nisem bil nikoli ud njegove Cerkve, ponižno priznavam, da je bil tudi on eden od mojih učiteljev. Podobno kot ga prej nisem sprejemal brez rezerve, ga tudi danes ne želim brez rezerve zavreči. Čeprav sem se, denimo, naučil od Proudhona, ki je že pred Marxovim prvim javnim nastopom napovedal razpad komunizma, mnogo več kot od njega.

ODKRIVANJE TALENTOV. Po tistih dogodkih na Oddelku za filozofijo filozofska kariera zame seveda ni prišla v poštev. Tako sem se kot diplomirani psiholog zaposlil v poklicnem usmerjanju. Imel sem srečo, da sem pri tem naletel na celo vrsto ljudi, ki so takrat na Slovenskem orali ledino na tem področju. Obenem pa je bila to zame nova lekcija iz sociologije ustvarjalnosti, kajti naši vodilni so bili večinoma nekakšni občinski uradniki, ki so se odlikovali predvsem po svoji politični zanesljivosti in jih je zanimalo predvsem to, kako točno prihajamo v službo. Nedvomno najpomembnejša osebnost pa je bila zame v tistih časih Pavle Kogej. Kogej je veljal za politično problematičnega, vendar je po nekakšnem čudežu nekje v šestdesetih letih pristal na mestu vodje oddelka za poklicno usmerjanje pri Republiškem zavodu za zaposlovanje. Predvsem njemu gre zasluga za razvoj sistema poklicnega usmerjanja, kakršnega imamo v Sloveniji še danes. Vsi učenci so v sedmih razredih osnovne šole sistematično testirani z baterijami testov umskih sposobnosti, v začetku osmega razreda pa še anketirani, in podobno so anketirani tudi njihovi učitelji. Med šolanjem v srednji šoli pa so učenci sistematično spremljani iz letnika v letnik. Ta sistematični pristop naj bi prispeval k smotrnejšemu gospodarjenju z najdragocenejšim bogastvom, kar ga premore naš narod – s sposobnostmi naše mladine. Pri tem prizadevanju pa je bila Kogeu še zlasti pri srcu skrb za odkrivanje in štipendiranje talentov iz delavskih in kmečkih družin. Toda podobno kot Rus je bil tudi Kogej v svojih prizadevanjih uspešen le malo časa. Najvišja vrednota socialistične pedagogike je bila namreč že od vsega začetka intelektualna uravnilovka in sleherno govorjenje o prirojnih talentih je veljalo za elitizem. V sistemu usmerjenega izobraževanja je doživel ta kult povprečnosti svojo dokončno potrditev, Kogej pa je doživel podobno usodo kot Rus.

Kljub temu pa mi je sistem, ki ga je vzpostavil Kogej, omogočil, da sem leta 1973 začel z raziskavo, ki sem jo kasneje uporabil za svojo doktorsko disertacijo. Štiri skupine osmošolcev, izenačene po intelektualnih sposobnostih, smo sistematično spremljali do konca njihovega šolanja na srednjih, višjih in visokih šolah. Posebno pozornost smo pri tem posvetili njihovem družbenemu okolju, da bi odkrili, kateri dejavniki v tem okolju spodbujajo ali zavirajo uresničitev njihovih intelektualnih sposobnosti. Med našimi štirimi skupinami je bila tudi skupina nekaj nad 300 učencev, ki so bili po testnih rezultatih najbistrejši, kolikor smo jih lahko odkrili v celotni generaciji, ki je štela blizu 30.000 učencev. Pokazalo se je, da niti v tej skupini z resnično briljantnimi sposobnostmi velik del ne doseže srednje, višje ali visoke izobrazbe – da pa jo nasprotno dosežejo mnogi, ki imajo le povprečne ali celo podpovprečne intelektualne sposobnosti. V tem se ne zrcali le družbena neenakost, ki daje mladim različne stopnje možnosti, temveč tudi nespособnost šol, ki nagrajujejo povprečnost ter pogosto prej onemogočajo, kot pa spodbujajo razvoj talentov.

Anatema, ki je visela nad Kogejevim štipendiranjem talentov, je bila odpravljena šele v letu 1987. Takrat sem prevzel vodstvo petletne raziskave, ki jo je organiziral in financiral Republiški zavod za zaposlovanje in ki naj bi omogočila izdelavo sistema odkrivanja nadarjenih učencev v Sloveniji. V raziskavi smo najprej izdelali začasni instrumentarij za odkrivanje nadarjenih, nato pa smo primer-

jali skupino nadarjenih, izbranih s pomočjo tega instrumentarija, z reprezentativnim vzorcem učencev osmih razredov osnovnih šol, na katerem smo uporabili isti instrumentarij. Ta raziskava seveda ni imela samo praktičnega pomena, saj nam je podrobno osvetlila posamezne oblike ustvarjalnosti mladih, njihovo medsebojno povezanost in njihovo družbeno pogojenost.

DRUŽBENA PARTICIPACIJA. V letu 1971 sem se zaposlil na vabilo Janeza Jerovška na tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Podobno kot Rus in Kogej je bil tudi Jerovšek kasneje žrtev politične čistke. Toda takrat smo živeli še v obdobju »anarholiberalizma« in tudi študentski nemiri so šele nedavno tega dosegli vrhunec. Prav študentski nemiri so mi dali tudi priložnost, da sem se lotil neke nove teme, o kateri se je takrat mnogo govorilo – družbene participacije. S kolegom Markom Žvokljem sva takrat izvedla anketo na skupini študentov Elektrotehniške fakultete in FSPN, da bi ugotovila, kakšna so stališča, vrednote, želje in pričakovanja študentov, ki so še nedavno tega demonstrirali po ulicah. Pozneje smo izvedli podobno raziskavo v prvih in zadnjih letnikih srednjih šol na Višji šoli za socialne delavce in na reprezentativnem vzorcu slovenske mladine – da ne govorim o celi vrsti anket, ki sem jih izvajal na študentih FSPN, kadar koli sem imel priložnost.

Najpomembnejša ugotovitev vseh teh raziskav je bila, da je družbena participacija posebna oblika *ustvarjalnosti*. Sploh se pojavlja ustvarjalnost v dveh temeljnih oblikah: kot *predmetna* ustvarjalnost, ki se izraža v znanosti, umetnosti, tehniki in religiji, in kot *družbena*, se pravi kot poseganje v družbeno dogajanje oz. kot družbena participacija. Obe obliki ustvarjalnosti sta v izraziti medsebojni korelaciji in sta odvisni od podobnih sposobnosti in dejavnikov družbenega okolja. Podobno kot si ne moremo predstavljati umetniškega ustvarjanja ali znanstvenega raziskovanja pri nerazgledanem in nekultiviranem človeku, si tudi ne moremo predstavljati, da bi imeli nerazgledani ljudje interes za soodločanje o družbenih zadevah in bi pri njih učinkovito sodelovali. Ta ugotovitev nam pojasni, zakaj je propadlo jugoslovansko samoupravljanje. Ob izobrazbeni strukturi, kakršno smo imeli, samoupravljanje preprosto ni moglo zaživeti, tudi če bi bili vsi drugi pogoji optimalni.

Sicer pa smo raziskovali ustvarjalnost in družbeno participacijo tudi v industrijskem kontekstu, predvsem v raziskavi o razvijanju strokovnih kadrov, ki smo jo izvajali za Inštitut za delo pri Pravni fakulteti. V tej raziskavi se je ponovno pokazalo, kateri so naši najdragocenejši potenciali in kako jih onemogočamo. Spet nova lekcija iz sociologije ustvarjalnosti.

PSIHOLOGIJA IN SOCIOLOGIJA USTVARJALNOSTI. V psihološkem raziskovanju človeškega intelekta sta zlasti pomembni dve prelomnici: prva na začetku, druga pa na sredini našega stoletja. V začetku stoletja se pojavijo prvi testi inteligentnosti, kar omogoči uporabo matematičnih metod pri raziskovanju človeškega intelekta. V sredi našega stoletja pa se začena vse bolj uveljavljati spoznanje, da je klasični pojem inteligence pravzaprav samo en vidik človeškega intelekta. Naloge, ki jih vsebujejo klasični testi inteligentnosti, so v bistvu večinoma nekakšne enačbe z eno neznanko. Predpostavljajo jasno formuliran problem, ki dopušča le eno samo rešitev. Od osebe, ki odgovarja na testna vprašanja, se ne pričakuje nikakršna samostojnost pri postavljanju problemov, nikakršna iznajdljivost pri odkrivanju različnih možnih rešitev. Od nje se pričakuje samo to, da izpolni nalogo, ki jo je postavil psiholog, in pride do rešitve, ki jo je psiholog že vnaprej predvidel. Sposobnost, ki omogoča reševanje takih problemov, je sicer pomembna za delovanje v neki birokratski organizaciji, ki predpostavlja jasne,

vneprej dane okvire funkcioniranja, toda kjer je situacija odprta in zahteva povsem nove pristope, bodo posamezniku potrebne povsem drugačne sposobnosti. Sploh pa je najpomembnejša in najzlahtnejša človeška sposobnost tista, ki se nanaša na odkrivanje in ustvarjanje nečesa novega, ne pa na reševanje problemov, v katerih je rešitev že vneprej implicirana. Prav na to je opozoril ameriški psiholog Guilford v svojem predsedniškem govoru v Ameriškem psihološkem združenju leta 1950. Po Guilfordu moramo razlikovati v strukturi človeškega intelekta poleg sposobnosti »konvergentne produkcije«, ki nam omogočajo odkrivanje rešitev, ki so že implicirane v testnem gradivu, tudi sposobnosti »divergentne produkcije«, pri katerih gre predvsem za produciranje raznovrstnih novih idej.

Ta Guilfordova razmišljanja so spodbudila zlasti v ZDA intenzivno raziskovanje na področju ustvarjalnosti. Dodatno spodbudo so dobila ta raziskovanja ob sovjetskem prodoru v vesolje leta 1957. Za Američane je bil ta prodor neprijeten šok, ki je podrl njihovo predstavo o njihovi tehnološki premoči. Zato so se seveda začeli spraševati, kaj je povzročilo ta prodor in kaj je bilo vzrok, da je najbogatejša in tehnološko najrazvitejša država na svetu v tem pogledu zaostala.

To je bila ena glavnih spodbud za razvoj psihologije ustvarjalnosti, ki je dandanes zlasti v ZDA ena najprodornejših psiholoških panog. Obenem pa je psihologija ustvarjalnosti tudi otrok kibernetске revolucije kot začetka nove dobe v tehnološkem razvoju, ko postaja v gospodarstvu vloga surovin, delovne sile in kapitala vse manj pomembna v primerjavi s tehnološkim napredkom, znanjem ter ustvarjalnostjo.

Psihologija ustvarjalnosti se je dandanes uveljavila tudi na Slovenskem, in tu se lahko Slovenci postavimo predvsem z monumentalnim delom *Psihologija ustvarjalnosti* Antona Trstenjaka, ki je izšlo leta 1981. Zanimivo je, da je natanko istega leta izšlo v Beogradu približno enako obsežno delo srbskega psihologa Radivoja Kraščeva z natanko enakim naslovom (*Psihologija stvaralaštva*). To seveda ne zmanjšuje niti pomembnosti niti izvornosti Trstenjakovega dela, kaže pa, kako zelo je bila takrat v Jugoslaviji ta problematika v zraku.

Poleg Trstenjaka se na Slovenskem ukvarjajo s problematiko ustvarjalnosti tudi drugi psihologi, med katerimi so morda najpomembnejši Pečjak, Jaušovec in Žagar.

Toda enako kot je pri nas in v svetu prodorno raziskovanje *psihologije* ustvarjalnosti, je zanemarjeno raziskovanje *sociologije* tega pojava. Psihologi, ki se ukvarjajo s problemom ustvarjalnosti, obravnavajo sociološko problematiko večinoma le obrobno in mimogrede. Čeprav je ustvarjalnost kot taka seveda psihološki pojav, je takšen pristop enostranski in kaže na značilen razcep med psihologijo in družbenimi znanostmi.

Resnični začetnik sociologije ustvarjalnosti ni psiholog, temveč *antropolog*. V letu 1944 je objavil Alfred Kroeber, sicer eden najvidnejših ameriških antropologov, resnično monumentalno delo *Configurations of Culture Growth*, v katerem je prikazal z občudovanja vredno erudicijo statistiko vzponov in upadov ustvarjalnosti na najrazličnejših področjih, v vseh zgodovinskih obdobjih in v vseh velikih civilizacijah sveta. Pri tem se je pokazalo, da se ustvarjalnost praviloma ne giblje na stalno enaki ravni, temveč se pojavlja nasprotno v obliki posameznih izrazitih in kratkotrajnih »izbruho«. Osrednji problem sociologije ustvarjalnosti bi moral biti torej analiza družbenih razmer, ki pojasnijo take izbruhe. Vendar pa se Kroeber sam tega problema ni lotil. Zadovoljil se je z golim statističnim opisom, ki je bil že tako sam po sebi dovolj obsežno delo. Tako je moralo bogato Kroeberjevo gradivo čakati skoraj trideset let do leta 1971, ko je skupina psihologov pod vodstvom

R. Narolla izvedla sondažno raziskavo soodvisnosti med ravniyo ustvarjalnosti in različnimi zgodovinskimi okoliščinami, ki naj bi jo pogojevale. Pri tem je prišlo do izraza zlasti dejstvo, da je stopnja ustvarjalnosti tem višja, čim večja je stopnja politične razdrobljenosti v neki državi. Toda kako sociološko osmisлити to ugotovitev?

Odgovor je treba verjetno iskati v psihologiji ustvarjalnosti. Psihologija je že davno pometla z mistično predstavo o ustvarjalnosti, po kateri naj bi šlo pri tem za ustvarjanje »*ex nihilo*«, po nekakšnem božanskem navdihu. Ustvarjalec mora vsekakor predhodno razpolagati z nekim materialom, ki mu omogoča ustvarjanje. Toda kako lahko ustvarjalec na podlagi danega materiala ustvari nekaj popolnoma novega? Očitno predvsem tako, da poveže elemente v tem materialu na povsem nove načine, odkrije skrite zveze med povsem različnimi pojavi, na katere poprej nihče ni pomislil. Po teoriji, ki jo je postavil Mednick, temelji ustvarjalnost na sposobnosti povezovanja *disparatnih elementov*. Temu lahko dodamo, da je stopnja ustvarjalnosti tem višja, čim večja je ta disparatnost in čim globlje zveze odkrije posameznik med temi elementi.

To teorijo lahko smiselno navežemo na empirično ugotovitev o zvezi med ustvarjalnostjo in politično razdrobljenostjo. Politična razdrobljenost pomeni namreč predvsem *diferenciranost*, različnost političnih režimov, kultur, družbenih razmer. Čim večja je stopnja te diferenciranosti, tem več spodbude dobi posameznik za primerjave in povezave, za oblikovanje novih kombinacij in odkrivanje novih zvez med raznovrstnimi pojavi. V tem našem razmišljanju se znajdemo natanko tam, kjer smo začeli to razpravo: pri problemu slovenske *marginalnosti*. Očitno imajo pripadniki marginalnih kultur dovolj priložnosti za primerjave in torej tudi mnogo možnosti za razvoj ustvarjalnosti. Kaj ni bila, denimo, že stara Grčija marginalno območje na robu perzijskega imperija? Koliko in kako smo torej Slovenci v svoji zgodovini izkoristili ustvarjalne možnosti, ki nam jih daje marginalna narava našega narodnostnega ozemlja?

S tem problemom se ukvarja raziskava *Evropske korenine kreativnosti na slovenskem ozemlju*, s katero sem zaposlen v tem trenutku. Ta raziskava izhaja seveda iz celotne zgodovine nastajanja sociologije ustvarjalnosti, ki je skicirana v tem sestavku; temu pa je treba dodati še tole:

Leta 1978 sta izdala Henry Teune in Zdravko Mlinar delo *The Developmental Logic of Social Systems*, ki je nadvse pomembno tudi za razvoj sociologije ustvarjalnosti, predvsem iz dveh razlogov. Po eni strani je tu oblikovana teorija družbenega razvoja na tako abstraktni ravni, v jeziku »komponent« in »lastnosti«, da omogoča uporabo na najrazličnejših področjih. Po drugi strani pa je osrednja ideja te teorije, medsebojna povezanost globalizacije ter individualizacije, v neposredni zvezi z idejo integracije disparatnih elementov, ki je temeljna paradigma za razumevanje pojavnosti ustvarjalnosti in njegovih družbenih korelatov.

Te ideje so mi bile v pomoč že pri pisanju moje knjige *Sla po neskončnosti: človek kot ustvarjalec*, ki je izšla leta 1984. S tem delom sem želel dopolniti Trstenjakovo *Psihologijo ustvarjalnosti*: podobno kot se je Trstenjak lotil *psihološkega* vidika ustvarjalnosti, sem se lotil jaz njenega *sociološkega* vidika. Vendar pa takrat še nisem vedel, da je izšla natanko tistega leta tudi knjiga ameriškega psihologa D. K. Simontona z naslovom *Genius, creativity and leadership: historiometric inquiries*, ki je pomemben prispevek k sociologiji ustvarjalnosti. Simontona namreč ne zanima proces ustvarjanja sam po sebi, temveč predvsem problem *družbenega* priznanja ustvarjalnega produkta. Po drugi strani pa uporablja Simonton pri svojem delu strogo kvantitativne, statistične metode, kar je zanesljivo znamenje, da je

stopila sociologija ustvarjalnosti v svoje zrelo obdobje. Sicer pa ji je to pot začrtal že Kroeber.

ASJA NINA KOVAČEV*

Prisilno spreminjanje psihičnih vsebin

Oblikovanje duševnosti po splošnih normativih

Postopki t. i. »vzgajanja« in »prevzganja« spadajo med dejavnike, ki odločilno vplivajo na subjektov spoznavni in osebnostni razvoj. Toda subjekt se pogosto odzove odklonilno na vsiljevanje informacij, ki jih ne more umestiti v svoj spoznavni sistem ali pa jih je celo že vključil vanj. Zato mu lahko njihovo presežno vsiljevanje zbuja še dodaten odpor, ki vodi v njihovo zavračanje.

Pojav raznovrstnih odporov do informacij, ki jih subjekt ne more vključiti v svoj spoznavni in vrednostni sistem, navadno spremljajo še drugi psihični procesi, ki dodatno stopnjujejo odpor. Slednji se pojavijo sprva le na afektivnem področju kot slabo razpoloženje (oziroma v nekaterih kočljivejših situacijah kot negativna čustva, ki se navezujejo na določene vsebine), kasneje pa jih subjekt skupaj z njihovimi negativnimi konotacijami vključí v svoj spoznavni aparat. S slabim načrtovanjem in nekorektnim izvajanjem prepričljive komunikacije tako dosežemo učinek, ki je prav nasproten tistemu, ki smo ga pričakovali in si ga želeli. To nam lahko temeljito pokvari vse načrte z danim subjektom ali celo z večjo ali manjšo skupino ljudi. Toda tudi iz najbolj kritične situacije je možno najti izhod. Najbrutalnejša (vendar tudi najučinkovitejša) metoda spreminjanja subjektove psihične naravnosti in njegovih psihičnih vsebin je prav gotovo t. i. »pranje možganov« (brainwashing).

Zvonarevič (1985) ugotavlja, da se je izraz »brainwashing« prvič pojavil v ameriški psihologiji med korejsko vojno in po njej. Z njim so tedaj označevali postopek, ki sta ga uspešno uporabljali severnokorejska in kitajska vojska pri siljenju ujetih ameriških vojakov k sodelovanju. Kljub temu da se je izraz pojavil razmeroma pozno, so uporabljali podobne postopke že mnogo prej, vendar tedaj ti še niso bili zanimivi za znanstveno proučevanje oziroma je bila njihova teoretska analiza celo skrajno tvegana. Takšne pristope k spreminjanju mentalitete »neprilagojenih« ljudi so poznali že v različnih arhaičnih in tradicionalnih družbah (Eliade, 1962), kjer so se ohranili vse do danes. Pod zaščito in nadzorom najpomembnejših instanc državnega aparata so jih uporabljali tudi srednjeveški inkvizitorji (Delumeau, 1986). Podobno in nič manj drastično situacijo je bilo mogoče stalno opazovati še v kasnejših obdobjih, le da so tedaj umaknili intervencije v subjektovo psihofizično integriteto iz javnega življenja, jih pričeli prikrivati in jim določili njihovo mesto v tretmaju različnih ustanov za spreminjanje miselne naravnosti. S postopki, ki jih lahko umestimo v kategorijo »pranja možganov«, so spreminjali mentaliteto tudi v zaporih, duševnih bolnicah (Milčinski, 1986).

* Mag. Asja Nina Kovačev, asistentka na Filozofski fakulteti.

Izraz »pranje možganov« je metaforična oznaka za sklop medsebojno povezanih vzgojnopropagandnih metod in postopkov, ki učinkujejo predvsem tedaj, ko jih kombiniramo med seboj (Zvonarevič, 1985; Schein, 1958). Uporaba posamičnih, izoliranih postopkov namreč ne zadošča, da bi dosegli trajnejši učinek glede na njihovo intenziteto.

V nasprotju z močnimi in kratkotrajnimi učinki, ki si jih prizadevamo doseči predvsem v trenutnih oziroma manj časa trajajočih kritičnih situacijah, je končni cilj »pranja možganov« trajnejša sprememba subjektove osebnosti. Ta propagandna strategija je namreč naravnana k spreminjanju njegovih dotedanjih stališč, prepričanj in vrednot (Schein, 1958). Za omenjena tri področja človeške duševnosti sta značilni precejšnja stabilnost in relativna odpornost proti raznovrstnim vplivom propagandne dejavnosti, saj so globoko vpletene v zgradbo subjektove osebnosti. Kljub temu jih je mogoče z načrtnim in sistematičnim pritiskom na posameznika počasi preoblikovati ali celo popolnoma izničiti ter oblikovati »ustreznejša«, tj. strukturno drugačna in socialno bolj zaželena nadomestila zanje.

Proces »pranja možganov« vključuje tri vrste pritiskov na posameznika, ki ga je treba ideološko in svetovnonazorsko očistiti:

1. fizični pritisk,
2. socialni pritisk in
3. psihološki pritisk.

Fizični pritisk

Fizični pritisk uvajajo v postopke ideološkega prečiščevanja na podlagi poznavanja tesne medsebojne povezanosti subjektove psihosocialne odpornosti z njegovim telesnim počutjem. Vključuje predvsem različne oblike fizičnega mučenja obravnavanega subjekta, odtegotanje hrane slednjemu in preprečevanje njegovega spanja. Omenjene tri strategije je mogoče razvrstiti po stopnji njihove brutalnosti na različne točke iste razežnosti. Najsurovejše je vsekakor neposredno fizično mučenje, ki zbujata normalnim ljudem (brez degenerativnih sadističnih impulzov) tolikšen odpor, da o njem preprosto ne razpravljajo. Poleg tega je tudi najmanj učinkovito, saj hitro in močno načne subjektovo fizično integriteto, tako da subjekt skoraj nikoli ne spremeni svojega vrednostnega sistema pod njihovim vplivom.

Z različnimi postopki fizičnega mučenja je mogoče doseči le kratkotrajen (morda celo samo trenuten) učinek, zato so jih v preteklosti uporabljali predvsem tedaj, ko so hoteli prisiliti posameznika k takojšnji neposredni akciji ali na hitro dobiti od njega določene informacije, in to brez kakršnih koli »vzgojnih« namenov. Pri stopnjevanju njihove intenzitete se kakovost njihovega učinka ni povečevala, ampak je na določeni stopnji povzročila subjektov popoln psihofizični propad, medtem ko je pogosto ponavljanje istih, vendar znosnih postopkov sicer pripeljalo do korenitih osebnostnih sprememb, vendar te niso bile vedno v skladu s prvotnimi cilji subjekta ali institucije, ki je izvajala pritisk.

Fizično mučenje se je pojavilo pod krinko »širjenja prave vere« že silno zgodaj in se je kljub svoji odvrtnosti in nezadostni učinkovitosti ohranilo še do danes. Njegove upodobitve opazimo tudi med deli najbolj znanih likovnih umetnikov, kot so npr. Memling, Giotto, Bosch in številni drugi. Vendar je treba imeti za natanč-

nejše proučevanje oblik fizičnega mučenja in osebnostne strukture ljudi, ki ga izvajajo, tudi precejšnje frustracijsko toleranco. Cavendish (1977) namreč ugotavlja: »Wherever else hell may be, it is in the human mind,« in večina ideologij je s svojim konceptom »pekla« oziroma »prevzgojevalnih postopkov« apelirala na sadomazohistične impulze svojih privržencev (Kovačev, 1992).

Druga oblika fizičnega pritiska na žrtev je odtegotvanje hrane. Opaznejše rezultate je mogoče doseči šele pri njegovem kontinuiranem izvajanju v daljšem časovnem intervalu. Subjektova stalna podhranjenost prične tako namreč počasi, vendar zanesljivo spodkopavati njegovo psihofizično kondicijo.

Tretja temeljna metoda fizičnega pritiska na posameznika je preprečevanje njegovega spanja. Ta metoda je silno učinkovita, saj povzroči poleg skrajne fizične izčrpanosti tudi enako močno psihično izčrpanost. Zato jo lahko pojmujeemo celo kot obliko psihološkega pritiska na žrtev. Spanje je namreč nujen pogoj za subjektivno psihofizično sprostitvev in regeneracijo njegovega celotnega organizma.

Razen fiziološke, regeneracijske funkcije ima spanje tudi pomembno psihološko funkcijo. Med spanjem namreč poteka vrsta psihičnih procesov, ki odločilno vplivajo na subjektivno psihofizično počutje. Najpomembnejši med njimi je prav gotovo sanjanje, ki je bilo v preteklosti pogosto predmet raznovrstnih strokovnih, polstrokovnih in šarlatanskih obravnav (MacKenzie, 1978). Čeprav zanemarimo simbolične in simptomatske implikacije sanj, ki jih lahko odkrijemo šele na podlagi njihove temeljite vsebinske analize, je že sam pojav sanjanja odločilnega pomena za subjektivno ugodno psihofizično stanje. Z njegovim preprečevanjem lahko namreč pri subjektu povzročimo izredno visoko vzburljivost, razdražljivost, nezadovoljstvo in druge znake psihične izčrpanosti. Še mnogo hujše je, če subjektu preprečujemo spanje, saj s takšnimi postopki relativno hitro dosežemo visoko stopnjo psihofizične izčrpanosti pri njem. Zato uporabljajo preprečevanje spanja pogosteje kot druge oblike fizičnega pritiska.

Socialni pritisk

Socialni pritisk na subjektivno osebnost je najpomembnejša sestavina t. i. »pranja možganov«. Zanj bi lahko celo trdili, da v precejšnji meri povzroča psihološki pritisk na posameznika in občutje nelagodja v njem. Povezuje se namreč z zbujanjem raznovrstnih negativnih občutij, ki se navezujejo na subjektivno samopodobo in njegovo vrednotenje samega sebe v odnosu do drugih. Njegovo izvajanje je najzahtevnejši del »pranja možganov«, saj zahteva zadostno količino časa in potrpljenja. Poleg tega je treba k sodelovanju pritegniti izkušene strokovnjake z zadostnim psihološkim in sociološkim znanjem.

Pri »pranju možganov« uporabljajo najpogosteje tri oblike socialnega pritiska: osamitev, skupinski pritisk in degradacijo (Zvonarevič, 1985). Vse tri oblike so stalno prisotne tudi v vsakdanjem življenju vsakega posameznika in družbe, vendar je stopnja njihove izraženosti tako majhna, da njihovega delovanja običajno sploh ne zaznamo. Slednje je včasih celo nenačrtno in nezavedno. Njihov učinek variira v odvisnosti od subjektivnih osebnostnih lastnosti, situacijskih dejavnikov in številnih drugih okoliščin.

Osamitev žrtve je lahko v skrajnih primerih popolna, tako da posameznika izločijo iz njegovega socialnega okolja in zaprejo v posebno sobo ali celico. Tako prekinejo vse njegove stike s socialnim okoljem, v katerem se je gibal pred svojo osamitvijo in mu odtegnejo kakršno koli psihološko in moralno podporo. Skrajno

oziroma popolno osamitev je mogoče izvesti le na omejenem številu ljudi, saj tako ni mogoče delovati na večje socialne skupine ali množice. Običajno je namenjena najnevarnejšim in najodpornejšim posameznikom, ki jim njena uporaba onemogoča kakršno koli oporo njihove referenčne skupine v trenutkih negotovosti, tesnobe in strahu.

Najskrajšnja oblika subjektive osamitve je t.i. senzorna deprivacija, ki onemogoči dotok kakršnih koli dražljajev, vendar te do zdaj še niso vključili med postopke »pranja možganov«. Mnogo pogosteje uporabljajo manj skrajne oblike osamitve, ki zahtevajo tudi mnoga manjša materialna sredstva in so dolgoročno mnogo bolj učinkovite. Mednje pogosto vključujejo tudi pritisk na člane subjektivega ožjega socialnega kroga, z namenom da bi se mu ti odrekli. Z izgubo podpore svojih najbližjih je žrtev prepuščena samo še milosti ali nemilosti svojega »mučitelja«. Podobne rezultate lahko včasih dosežemo tudi z nenačrtnim pritiskom na člane subjektive družine in njegove prijatelje. Z raznovrstnimi oblikami propagande, in to predvsem z njenimi čustvenimi sestavinami, lahko odločilno vplivamo na njihova stališča in jih pripravimo do tega, da popolnoma spremenijo svoj odnos do njega.

V določenih situacijah, ki jih spremljajo subjektiva psihična labilnost, negotovost ali izčrpanost, lahko celo nedolžna sprememba njegovega prvotnega fizičnega in socialnega okolja povzroči drastične spremembe njegove osebnosti. Takšnim pojavom smo pogosto priča pri hitrih selitvah in hitrem menjavanju delovnega mesta ali izobraževalne organizacije. Subjekt namreč z oddaljitvijo od svoje referenčne skupine pogosto izgubi tudi lastno psihično stabilnost in kritično distanco do novega okolja. Zaradi občutka negotovosti, ki običajno spremlja nagle in nepričakovane spremembe njegovega fizičnega in socialnega okolja, se pogosto osami ali pa se poskuša prisilno čim hitreje in čim uspešneje vključiti v novo okolje. Obe skrajni reakciji se največkrat navezujeta na korenite spremembe v subjektovi vrednostni naravnosti in njegovi sprejemljivosti za nove norme in ideje.

Druga oblika socialnega pritiska, ki ga uspešno uporabljajo v procesu »pranja možganov«, je skupinski pritisk na posameznika. Ta pogosto sledi osamitvi, in to brez kakšnega vmesnega stanja, saj hitro prestavljanje subjekta iz enega ekstrema v drugega, t.j. iz popolne osamitve v skupino, ki izvaja nanj določen pritisk, slednjega še dodatno oslabi. Subjekt je tako izpostavljen skupini skrbno izbranih in »prepariranih« osebnosti tik zatem, ko se je že nekoliko prilagodil novemu – prostorsko silno omejenemu in dražljajsko nadvse revnemu – eksistenčnemu prostoru, zato občuti skupinski pritisk še mnogo intenzivneje, kot če bi prišel iz svojega naravnega okolja, kjer se mora vsak dan srečevati z različnimi ljudmi ter z večjimi ali manjšimi težavami in ovirami. Zaradi izrazite spremembe (pri čemer je treba upoštevati tudi skrajno neugodnost prejšnje situacije) je subjekt precej mehkejši in upogljivejši kot sicer, zato zlahka kloni pred novimi udarci.

Novo socialno okolje je sestavljeno iz nekdanjih »spornih« in režimu nevarnih ljudi, ki so jih predhodno dobro »obdelali« in »izprali«. Ti so zdaj najboljše možno okolje za nove prišleke, vendar »pralci možganov« in drugi predstavniki obstoječega režima mednje pogosto vtihotapijo še lastne agente, da bi tako še dodatno zmanjšali možnosti za vrnitev spreobrnjenecv k prvotnemu načinu mišljenja in delovanja.

Nekdanji protagonisti opozicijskih ali drugih sovražnih gibanj, ki jim je zaradi njihovega zloma (vsaj na nezavedni ravni) močno upadel občutek lastne vrednosti, občutijo ob prihodu še neprečiščenih novincev precejšnje zadoščenje, saj imajo v primerjavi z njimi vrsto ugodnosti. Zlahka se namreč identificirajo z njimi in

v želji, da bi si ponovno pridobili lastno samospoštovanje in spoštovanje svojega novega socialnega okolja, z zadoščenjem opazujejo njihov psihofizični zlom. V njem najdejo namreč opravičilo za lastno psihološko in socialno kapitulacijo, zato tudi sami sodelujejo pri njihovem »prečiščevanju« in jim še dodatno otežujejo položaj, ki bi bil že sicer skorajda nevzdržen.

Tretja oblika socialnega pritiska je socialna degradacija žrtve. Slednjo pahnejo prav na dno hierarhične lestvice njenega novega socialnega okolja, in to neodvisno od stopnje njene izobrazbe in njenega prejšnjega družbenega položaja. Kot novinec mora opravljati najnižja, najbolj umazana in najbolj ponižujoča dela ter se brezpogojno pokoravati ukazom drugih članov vsiljene skupnosti. Ti običajno občutijo zadoščenje pri njenem poniževanju, saj se dobro zavedajo, da so morali tudi sami prestat enake muke. Tako izničijo še zadnje ostanke njenega človeškega dostojanstva in jo obravnavajo le še kot zanikno delovno žival.

Psihološki pritisk

Psihološki pritisk bi lahko na manifestni ravni označili kot kombinacijo fizičnega in socialnega pritiska, vendar je treba njegove prave temelje iskati v zgradbi subjektive osebnosti in v njegovih latentnih nagnjenjih k raznovrstnim oblikam patološkega odzivanja na dražljaje v okolju. Pravi izvori psihološkega pritiska so namreč v subjektu samem, saj sta fizični in socialni pritisk zgolj sprožilna mehanizma za sprostitvev njegovih potencialnih psihičnih napetosti in negativnih občutij, ki se navezujejo na različne elemente zunanje stvarnosti.

Prve tri oblike psihološkega pritiska, t.j. izguba občutka lastne vrednosti, občutenje strahu in tesnobe ter občutje negotovosti, lahko bo svojem stopnjevanju, ki ga običajno spremljajo še drugi patološki izbruhi, pripeljejo do četrte, najhujše in najresnejše oblike psihološkega pritiska – do parapsihotičnih motenj ali celo do izbruha psihoz.

Popolno razvrednotenje subjektovega vrednostnega sistema in temeljev njegove osebnosti navadno drastično zmanjša njegov občutek lastne vrednosti. Notranje razrvani subjekt postane tako silno dojemljiv za različne sugestije iz okolja, ki jih počasi internalizira in poskuša na njihovi podlagi obnoviti svojo razrušeno osebnost. »Pranje možganov« običajno spremljajo tudi različna tesnobna občutja in subjektov stalni strah pred novimi grozotami ali vsaj neprijetnostmi, ki bi jih utegnil doživeti. Negotovost in popolna odsotnost kakršnih koli podatkov, na podlagi katerih bi bilo mogoče predvideti nadaljnji potek dogodkov, spodkopavata njegovo psihično stabilnost mnogo bolj in mnogo močneje kot strah pred znanimi nevarnostmi ter tako ustvarjata idealno ozračje za izbruh paranoidnih in drugih blodenj. Subjekt se namreč v takšni situaciji boji zgolj »nečesa močnega, aktivnega in negativnega« (kar sovпада s tremi temeljnimi pomenskimi razsežnostmi po Osgoodu (Osgood, Suci & Tannenbaum, 1957)), ne ve pa natanko, kaj tisto sploh je. Zato se lahko njegova nezdiferencirana negativna občutja navežejo na kakršno koli dogajanje v zunanji stvarnosti in občuti strah že pri najbolj nedolžnih dogodkih. Vanje namreč projicira lastno, načeto psihično dogajanje in jih v skladu s svojimi pričakovanji prireja lastnemu spoznavnemu aparatu.

Subjektovo kritično psihično stanje spremljajo navadno še močni občutki krivde, ki mu jih stalno vceplja njegova okolica. Ker živi »sporni« subjekt v psihološkem in socialnem vakuumu oziroma ker dobiva samo skope, filtrirane informacije, prične počasi dvomiti o resničnosti svojih psihičnih doživetij. Slednje spremlja

še neznosni strah, ki pripelje skupaj z drugimi dejavniki njegove sočasne fizične, psihične in socialne stvarnosti do njegove miselne in osebnostne dezintegracije. Pojavijo se različne halucinacije, preganjalne ideje, paramnezije, amnezije in podobni pojavi, ki so sicer značilni za predpsihotična in psihotična stanja.

Credo quia absurdum¹

Različni fizični, socialni in psihološki pritiski sprožijo v obravnavanem subjektu proces psihofizične dezintegracije, ki ga deli M. Zvonarevič (1985) v štiri zaporedne faze: fazo šoka, fazo disociacije, fazo spreobrnitve in fazo restitucije.

Subjekt v prvi fazi psihosocialne dezintegracije še ni sposoben ustrezno presoditi situacije, v kateri se je znašel, pa tudi lastnega psihofizičnega stanja ne. Svoje potencialne »mučitelje« oziroma »prevzgojevalce« skuša prepričati o zmotnosti in nepravilnosti njihovega delovanja ter o njihovih skorajda ničelnih možnostih za uspeh. Vendar so vsa njegova zavestna in nezavedna prizadevanja za ohranitev prvotne (že dodelane) vrednostne naravnosti in lastne osebnostne integritete še najbolj podobna obupanemu zaletavanju divje živali v rešetko, ki ji preprečuje izstop iz neprijaznega, omejenega, siromašnega in dražljajsko okrnjenega prostora ter vrnitev v njeno naravno okolje.

Čeprav subjekt sprva še verjame v možnost svoje osvoboditve in ponovne osvojitve svojega prvotnega fizičnega in spoznavnega univerzuma, začne po določenem obdobju bivanja v psihosocialni kletki oziroma »pesjaku«, ki ga pogosto obdaja celo fizična ovira – jasno zaznavni znak svoje ločenosti od zunanjega sveta – počasi izgubljati občutek lastne vrednosti. Dvomiti začne tudi o svojih dotedanjih prepričanjih, stališčih in o lastnem vrednostnem sistemu. Situacija je podobna kot pri hospitalizaciji duševnih bolnikov in pogosto se v tej fazi pojavijo pri subjektu tudi različne parapsihotične motnje. Ta je namreč poleg svojega dostojanstva izgubil tudi vrsto nižjih, avtonomnih reakcijskih vzorcev. Ne odziva se več niti na različne pogojne dražljaje in iz njega so izrjavani temelji njegove osebnosti.

Če si dovolimo nekoliko metaforičnosti pri presojanju subjektove socialne osamitve, si lahko njegovo novo bivališče predstavljamo kot kletko, katere vrata so ožigosali z rumenim Q-jem – znakom za epidemijo kužne bolezni oziroma za karanteno. V takšnem stanju postane izredno dojemljiv za raznovrstne ideje, ki jih njegov »obdelovalec« vsaja na »prečiščeni teren«. Pri tem pa je treba upoštevati, da je sugestibilnost »oprane« subjekta zaradi njegove miselne in osebnostne dezintegracije še najbolj podobna sprejemanju ukazov v posthipnotičnem stanju in da poteka vgrajevanje vsiljenih idej v subjektov spoznavni aparat pretežno na nezavedni ravni.

Ideje, ki jih subjekt sprejema in vključuje v svoj spoznavni sistem v stanjih polprisebnosti, so navadno precej trdovratne, saj so močno zasičene s čustvenimi pomenskimi implikacijami in šibko razumsko utemeljene. Zato jih je s protiargumenti izredno težko izkoreniniti. Subjekt jih namreč ni sprejel na podlagi treznega premisleka in tehtanja dokazov »za« in »proti«, ampak so mu jih vsilili v trenutkih

¹ »Credo, quia absurdum« (verujem, kar je nesmiselno) je bilo Tertulijanovo načelo, saj je verjel, da razum božjih skrivnosti ne more doumeti. V danem kontekstu smo omenjeni stavek oropali njegovega sakralnega pomena in ga skušali prenesti na situacijo ideološkega prepričevanja, ki lahko pripelje ljudi do tega, da ne iščejo več razumskih utemeljitev določenih »svetih resnic«, ampak jih zaradi močnega pritiska, ki so mu izpostavljeni, preprosto sprejmejo kot aksiome in vključijo v svoj spoznavni sistem.

njegove življenjske ogroženosti. Zato že vsak najmanjši dvom o njihovi pravilnosti in merodajnosti spremljajo občutki strahu ali celo smrtne groze.

Sprejemanje vsiljenih idej spada že v tretjo fazo subjektive psihosocialne dezintegracije, tj. v fazo spreobrnitve. Glede na svojo prvotno psihosocialno konstitucijo sprejema subjekt nekatere ideje laže in hitreje, medtem ko druge zelo dolgo in vztrajno zavrača. Pri »pranju možganov« je pomembno, da so njegovi izvajalci popolnoma prepričani o subjektovi krivdi oziroma o zmotnosti njegovih načel in da je njihov glavni cilj pripraviti ga do tega, da prične to tudi sam verjeti. Sovražnik, ki ga producirajo oziroma konstruirajo v svojem spoznavnem aparatu, postaja namreč čedalje številčnejši, nevarnejši in močnejši (Kovačev, 1993).

»Izpiralci možganov« projicirajo v svoje žrtve lastne konstrukte in jim skušajo naprtiti vedno hujše zločine, ugotavlja Pečjak (1990). Zato so žrtve po določenem obdobju prenašanja sočasnega učinkovanja treh različnih vrst pritiskov zlomijo in pričnejo nekritično priznavati vse, kar jim poskušajo naprtiti. Prizadevati si pričnejo celo, da bi si spremembo lastnega mišljenja tudi razumsko utemeljile in jo opravičile pred seboj s pomočjo raznovrstnih obrambnih mehanizmov (npr. racionalizacije in kompenzacije). Pri tem jim je v precejšnji »pomoč« in »moralno oporo« njihova nova referenčna skupina, tj. skupina »spreobrnjencev«, ki so že uspešno prestali vse potrebne »vzgojne postopke«.

V zadnji fazi, t.j. v fazi restitucije, je subjekt ideološko že popolnoma prečiščen in tedaj se lahko prične odvijati proces njegove ponovne osebne integracije. Subjekt internalizira vsiljena stališča in prepričanja ter jih skuša uskladiti s svojim novim vrednostnim sistemom. Tako ponovno vzpostavi psihosocialno ravnotežje in uskladi lastno psihofizično dogajanje s svojim fizičnim in socialnim okoljem. Nova psihosocialna integracija osebnosti, ki temelji na novem, »programiranem« zaznavanju realnosti in njenem vrednotenju, pa je končni cilj »pranja možganov«. V idealni situaciji se lahko prečiščeni subjekt ponovno vključi v normalno socialno življenje in z večjim ali manjšim žarom tudi sam sodeluje pri spreobračanju drugih »sprevržencev«.

Sklep

»Pranje možganov« je nadvse zahteven postopek in za njegovo izvedbo je potrebno sodelovanje visoko usposobljenih kadrov z ustreznimi osebnostnimi lastnostmi in s primernim vrednostnim sistemom. Nekatere elemente, ki spadajo med temeljne sestavine postopkov pranja možganov (npr. socialni pritisk), uporabljajo v omejenih količinah tudi pri odpravljanju določenih nezaželenih vedenjskih oblik v vsakdanjih življenjskih situacijah (npr. pri zdravljenju narkomanov, alkoholikov in drugih bolnikov, ki kažejo določene osebne in vedenjske odklonskosti), vendar teh še ne moremo umeščati v kategorijo pranja možganov, saj ima njihova uporaba v drugačni situaciji tudi popolnoma drugačen učinek. V nasprotju z njimi je »pranje možganov« izredno brutalen postopek, ki ga nikoli ne izvajajo zaradi posameznika, z namenom da bi mu pomagali odpraviti katero izmed njegovih težav. Situacija je navadno prav nasprotna: uporabljajo ga zaradi sistema in poskušajo odpraviti njegovo »težavo«, t.j. stališča, prepričanja, vrednote in delovanje spornega subjekta ali skupine ljudi. Tako lahko danes z grozo ugotavljamo, da so v preteklosti zgradili v večini nekdanjih socialističnih držav posebne zapore za politične zapornike, kjer so izvajali vse navedene postopke v predpisanem vrstnem redu in pod krinko nekoliko podaljšanega »boja proti sovražniku« trpinčili številne

nedolžne ljudi ter to tudi skrbno prikrivali. Tedanja Jugoslavija ni bila nobena izjema, saj niso bili strokovnjaki za »prevzganje« na Golem otoku nič manj dosledni pri izvajanju navodil kot drugi »prevzgojevalni kadri« po svetu.

V »idealni« situaciji je »pranje možganov« sicer silno učinkovit postopek, vendar se pri njegovi izvedbi pogosto pojavijo ovire. Subjekt, ki je izpostavljen trojnemu pritisku, se lahko namreč psihofizično popolnoma zlomi, tako da njegova regeneracija sploh ni več možna. Toda tudi nasprotni odzivi na različne oblike raznovrstnih pritiskov niso izključeni. Znani so namreč primeri, ko posamezniki kljub številnim in mnogovrstnim mučenjem niso podlegli procesu psihofizične dezintegracije. Ne glede na kakovost postopka in na odzive subjektov »v obdelavi« je mogoče danes javnost obvestiti precej hitreje in prisiliti vrhovno instanco k prekinitvi postopka.

LITERATURA:

- CAVENDISH, R. (1977). *Visions of heaven and hell*. London: Orbis Publishing, Ltd
- DELUMEAU, J. (1986). *Greh i strah. Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka. I, II*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik
- ELIADE, M. (1962). *Patanjali et le Yoga*. Paris: Seuil
- KOVAČEV, A. N. (1992). Psihopatološka umetnost – simbolični vidik druge stvarnosti. *Anthropos*, 24 (3–4), 128–137
- KOVAČEV, A. N. (1993). The psychosocial basis of Caesarism. III Alps-Adria Congress of Psychology, Dep. of Psychology, University of Ljubljana
- MACKENZIE, N. (1978). *Traume*. Wiesbaden: Emil Vollmer Verlag
- MILČINSKI, L. (1985). Pota in mejniki v razvoju psihiatrije. V: *Psihiatrija*. Ljubljana: DZS, 10–33
- OSGOOD, C. E., SUCI, G. J. & TANNENBAUM, P. H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press
- PEČJAK, V. (1990). Kako se je podrl komunizem. Psihosocialna analiza dogodkov v nekdanjih in sedanjih socialističnih deželah. Ljubljana: Samozaložba
- SCHEIN, E. H. (1958). The Chinese indoctrination program for prisoners of war: A study of attempted »brainwashing«. V: E. MACCOBY, T. NEWCOMB, E. HARTLEY (1958). *Readings in social psychology*. New York: Holt
- ZVONAREVIĆ, M. (1985). *Socialna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga

DANICA FINK HAFNER

Interesne skupine

- Jeremy J. Richardson, ed. (1993), *Pressure Groups*, Oxford University Press;
- Mark P. Petracca, ed. (1992), *The Politics of Interests*, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford;
- Graham K. Wilson (1990), *Interest Groups*, Basil Blackwell, Oxford;
- Wyn Grant (1989), *Pressure Groups, Politics and Democracy in Britain*, Philip Allan, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo

Nov ciklus raziskovanja interesnih skupin

Politologi se v devetdesetih letih pogosto opirajo na raziskovanje interesnih skupin iz petdesetih in šestdesetih let – torej na raziskave iz obdobja prvega razcveta zanimanja politologov za interesne skupine. Od nastanka klasične literature s tega področja v šestdesetih (Truman, 1951; Eckstein, 1960; Schattschneider, 1960; R. Dahl, 1961; Milbrath, 1963; Mancur Olson, 1965) do osemdesetih let je empirično raziskovanje stagniralo. Po Petraccovem mnenju je prišlo do zastoja predvsem zaradi prevelikega osredotočanja na teoretične razprave in nesoglasja med različnimi teoretičnimi strujami (zlasti med t. i. pluralisti in korporativisti). Wilson (1990:17) ugotavlja, da nobeno področje politične znanosti ni prida napredovalo v obdobjih prevladujočih razprav o moči, in enako velja za interesno skupinsko področje. Tu je razprava potekala predvsem o vprašanju, ali imajo prav pluralisti, ki izhajajo iz predpostavke, da je moč v demokraciji razpršena, ali pa imajo bolj prav korporativisti, ki poudarjajo, da je moč koncentrirana v privilegiranih interesnih skupinah in državi.

Po izrazitem »zatišju« *empiričnega raziskovanja v sedemdesetih letih so osemdeseta leta prinesla ponovno odkritje interesnih skupin v politični znanosti. Razlogov za to je več – empirične spodbude (prav meteorsko množenje interesnih skupin – Petracca, 1992:367), nov odnos političnih elit do interesnih skupin v ZDA in Veliki Britaniji (Petracca, 1992:366), spodbude s področja raziskovanja države, ki so opozarjale na recipročnost odnosa med civilno družbo in državo oziroma na enostranskost družbenocentričnih teorij interesnih skupin. Množenje študijev primerov in empiričnega materiala za primerjalne raziskave v zadnjem desetletju obeta nove možnosti tudi za razvoj teorij interesnih skupin.*

Osemdeseta leta so za interesno politiko simbol kritike pluralističnega koncepta ter revizije zameglenih konceptov in pojmov. Kaj sploh je interesna skupina? Ali so pluralisti in korporativisti hkrati teoretiki in propagatorji teh konceptov kot »najboljših« praktičnih političnih doktrin (Grant, 1989)? Kdo ima bolj prav – katera »šola« je bližja političnim realitetam in katera je teoretično bolj utemeljena? Pri razmejevanju konceptov (pluralizem, korporativizem, neo- ali liberalni korporativizem) ni mogoče mio priznavanja prepletanja normativnega (kako naj bi bilo) in analitičnega elementa (kako je) v konceptih. Hkrati pa jih ni mogoče vrednotiti ob neupoštevanju izkušenj njihovega praktičnega delovanja. »Večvrednost« korporativističnega koncepta se sooča z razblinjanjem iluzij o njem kot o idealnem vzorcu razmerij med interesnimi skupinami in vlado zaradi gospodarskih težav, ki jih sproizvaja (Grant, 1989:34, 35). Pod pritiskom empiričnega raziskovanja je prišlo tudi do konvergence piscev dveh ključnih tokov (Dahl, Lindblom). Lahko celo rečemo, da je prišlo do revidiranja prepričanja, da pluralistične demokracije v resnici obstajajo. Nasprotno, lahko govorimo le o stopnji približevanja pluralističnemu idealu – Wilson, 1950:5.

Eden od sadov kritičnih razprav v osemdesetih letih je prav gotovo tudi oblikovanje novega soglasja o natančnejši definiciji interesne skupine. Zdi se, da je preseženo stanje, v katerem je Richardson našel kar več kot dvajset sinonimov za ta pojem (Richardson, 1993:1). Ustalila se je vsebinska opredelitev interesne skupine kot skupine pritiska – »pressure group« (Grant, 1989:6). Ključna lastnost interesne skupine torej je, da sodeluje pri oblikovanju politik in da od vlade zahteva določeno aktivnost ali tudi neaktivnost, pač v skladu s svojimi interesi (Grant, Petracca, Wilson, Richardson). Jasnejše so razmejitve s kvazivladnimi organizacijami (Grant, 1989:7), organizacijami in političnimi strankami (Grant, 1989:8, 9; Wilson, 1990:6–17, 156–172) in družbenimi gibanji (Grant, 1989:5, 6). Opaziti je težnjo prilagoditi definicijo procesom globalizacije, in sicer z univerzalizacijo opredelitve oziroma z jasno vključitvijo lokalne, nacionalne in nadnacionalne ravni delovanja interesnih skupin (Grant, 1989:9). Lahko bi celo rekli, da je raziskovanje interesnih skupin v Evropski skupnosti postalo kar samostojno področje (Grant, 1989:90–113; Richardson, 1993:191–213; Wilson, 1990:91, 92; novi zborniki, kot npr. Greenwood, Grote, Ronit, eds. 1992; Richardson and Mazey, eds., 1993; Lodge, ed., 1993).

Deamerikanizacija

Do zdaj je na področju interesnoskupinske politologije prevladovala ameriška literatura, torej raziskovanje interesnih skupin v specifičnem okolju ameriškega političnega sistema in specifične politične kulture aktivnih državljanov (active citizenship). Novosti v tem pogledu sta prinesla dva procesa. Prvič, nov razmah empiričnega raziskovanja v osemdesetih letih je pokazal, da je interesnoskupinski sistem v ZDA ravno tako specifičen v primerjavi s sistemi v drugih državah, kot to velja za ameriški strankarski sistem (Wilson, 1990:xi). In drugič, po inovativnem razvoju britanske politične znanosti na tem področju je monopol ameriške literature doživel nov izziv. Z izvirnim konceptom »policy skupnosti« (Richardson in Jordan, 1987) v drugi polovici osemdesetih let ter z razcvetom raziskovanja lobiranja Evropske skupnosti po množenju raziskav specifičnosti interesnih skupin

v različnih evropskih državah, na Japonskem, v nekdanjih socialističnih državah, v Kanadi ter skandinavskih državah (glej npr. monografije v Richardson, 1993) se zdi čedalje verjetnejša Wilsonova (1990:178–182) teza o »deamerikanizaciji« interesnoskupinske literature. Ne glede na posamične analize interesnih skupin v državah mimo ZDA in zahodnoevropskih držav, pa se vendarle zdi, da je deamerikanizacija le en koak h globalizaciji tega politološkega področja. Naslednji korak, ki ga lahko slutimo, bo verjetno »devesternizacija«. Zaenkrat pa so izkušnje interesnoskupinskega delovanja v demokracijah zahodnoevropskega tipa še vedno ključno in odločujoče vodilo teoretičnih posplošitev.

Interesne skupine in politični sistem

Med ključnimi tematikami, ki izzivajo raziskovalce »politike interesov«, prevladujejo klasične – kot npr. interesne skupine kot policy akterji (sooblikovalci politik v dialogu in sodelovanju z vlado), razmerja med interesnimi skupinami in državo ter njihova ureditev (problem governabilnosti – Wilson, 1990:144–152; Richardson, 1993:7–15), pojasnjevanje variacij med interesnoskupinskimi sistemi različnih držav. Vse bolj pa raste tudi zanimanje za proučevanje interesnih skupin kot sooblikovalcev evropskih politik (politik Evropske skupnosti). Z novonastajajočim institucionalnim (formalnim) in neformalnim kontekstom se odpirajo tudi možnosti za preverjanje modelov proučevanja interesnih skupin, oblikovanih na podlagi empiričnega proučevanja na nacionalni ravni v evropskem nadnacionalnem institucionalnem kontekstu.

Zasledimo lahko nekatere inovacije pri raziskovanju temeljnih strategij interesnih skupin pri oblikovanju politik (razlikovanje med »insiderji« in »outsiderji« – Grant, 1989:14–21), nov pristop k proučevanju metod in tehnik lobiranja (Grant, 1989:67–89, Wilson, 1990:21–23) ter obnovitev zanimanja za raziskovanje učinkovitosti interesnih skupin (Grant, 1989:113–132). Sveža poteza novih knjig o interesnih skupinah je, kot smo že omenili, predvsem izrazita osredotočenost na interesne skupine kot (glede na vlado in politične stranke) avtonomne organizacije, ki poskušajo vplivati na oblikovanje politik, ne da bi pri tem želele prevzeti vlogo politične avtoritete oziroma ne da bi se pri tem potegovala za mesto v vladi (Grant, 1989:2, 9; Wilson, 1990:1; Richardson, 1993:1). Takšna opredelitev interesnih skupin pa terja natančnejšo definicijo tudi naslovnikov njihovih zahtev – države oziroma vlade (Wilson, 1990:31–33; Petracca, 1992:370, 371; Richardson, 1993:3). Družbeno osredotočene razlage oblikovanja interesov in njihove mobilizacije (torej »od spodaj«) doživljajo popravke z ugotovitvami empiričnih raziskav, da je skupinski sistem v veliki meri tudi funkcija organizacije države.

Interesne skupine in demokracija

Razmerje med interesnimi skupinami in demokracijo postaja vse zanimivejše in pestro raziskovalno področje.

Pri proučevanju demokratičnih prehodov v postsocialističnih državah je še posebej izzivalna teza, da obstaja fundamentalna povezanost med obstojem interesnih skupin oziroma skupin za pritisk ter preživetjem sistema demokratične vladavine (Grant, 1989:21; Wilson, 1990:2–5; Richardson, 1993:15). V vsakem primeru so interesne skupine obravnavane vsaj kot pomemben dejavnik večanja

možnosti demokratične vladavine (Petracca, 1992:371). Toda – kateri so potrebni temeljni pogoji njihovega oblikovanja v pomembne politične akterje v državah demokratičnih prehodov, kot so npr. postsocialistične družbe? S tem vprašanjem se politologi (še) ne ukvarjajo, čeprav je v novejših delih mogoče zaslediti navedbe nekaterih od njih. Največkrat gre za ponavljanje ugotovitev raziskovalcev iz petdesetih let – torej za poudarjanje gospodarskega razvoja, oblikovanje močnega srednjega razreda, višanje izobrazbe prebivalstva, naklonjenost politične elite oziroma državne organizacije razvoju interesnoskupinskega sistema, specifične značilnosti strankarskega sistema.

V novejši interesnoskupinski literaturi se pojavljajo tudi doslej zapostavljeni vidiki razmerja med interesnimi skupinami in demokracijo, kot npr. razvoj komunikacijske tehnologije, značilnosti volilne mobilizacije, razvoj neposredne trženjske tehnologije (zlasti v ameriški literaturi oziroma v ameriškem kontekstu).

V Evropski skupnosti interesne skupine pridobivajo dodatno pozornost v razpravah o »demokratičnem deficitu« kot akterji, ki zmanjšujejo prepad med »nacionalnimi« evropskimi politikami in državljani nacionalnih držav članic Evropske skupnosti.

Vprašanje razmerja med interesnimi skupinami in demokracijo se torej hkrati aktualizira in diferencira glede na specifične družbene in politične kontekste, v katerih se zastavlja. Morda je to tudi osnovno gibalno novega dinamičnega pristopa k raziskovanju interesnih skupin. Wilson (1990:37) je prepričan, da se interesnoskupinska literatura poslavlja od statičnega gledanja in začenja obravnavati interesne skupine kot razvijajoče se institucije. Čas je že tudi, da politologi v postsocialističnih državah enakovredneje prispevajo k razvoju empiričnega raziskovanja in teorije interesnih skupin.

MARIJA IVANČIČ

Ironija v publicističnem besedilu

Verbalna ironija

Dobesedni in nedobesedni pomen

Verbalna ironija je tako kot metafora in posredno govorno dejanje primer nedobesednega govora. Govorec misli nekaj drugega od tistega, kar v resnici izjavlja.

Besede, stavki in izrazi imajo svoj dobesedni pomen. Določen je »z dogovorjenimi pomeni v povedi vsebovanih besed in pravili njihovega povezovanja. Dobesedni pomen razumemo kot posledico jezikovnosistemskih dogovorov in njihove kodifikacije v jezikovna pravila« (Kunst-Gnamuš, str. 74).

Tisto, kar govorec misli, ko izjavlja besede, stavke ali izraze (by uttering words, sentences or expressions), imenuje Searle od govorca ubesedeni pomen (speaker's utterance meaning). Od govorca ubesedeni pomen je lahko enak ali različen od dobesednega (Searle, str. 77). Searle strogo loči med dobesednim in od govorca ubesedenim pomenom. Ko govorimo o od govorca ubesedenem pomenu, govorimo o »govorčevih možnih namerah«, o tem, kar z njimi misli govorec, ne pa o tem, kar besede pomenijo. »Besede imajo samo tisti pomen, kot ga pač imajo« (Searle, str. 77). Od govorca ubesedeni pomen je odvisen od dobesednega pomena. »Brez razumevanja dobesednosti ni razumevanja ironije, ki je vedno na področju nedobesednega. Brez dobesednosti se ne da doseči nedobesednost.« (Stojanović, str. 7).

Ironični, metaforični pomen

Metaforični pomen se razlikuje od dobesednega, toda med njima je neka asociacija. Metaforični pomen je lahko zelo oddaljen od dobesednega, toda vedno vzporeden z njim. Naša čustva so lahko »topla« ali »hladna«, pa se skoraj ne zavedamo, da »toplota« in »hlad« nista mišljena dobesedno.

Ironični pomen besed nasprotuje dobesednemu, ga onemogoča ali je z njim nezdružljiv. »Med možnostmi, ki ji jih jezik nudi, se ironija odloča za nekaj nasprotnega, v največji meri drugega« (Jankelevič, str. 77). Tista najobičajnejša, retorična razlaga, da je ironija »misliti eno, govoriti pa nekaj drugega, nasprotnega«, je nepopolna, ker se velikokrat ne da določiti natančen pomen ironično mišljene izjave.

Kontekst* ali sobesedilo

Ali bo izjava mišljena in razumljena dobesedno, metaforično, ironično ali kako drugače, je odvisno od okoliščin izjavljanja, od sobesedila, ki je lahko besedilno ali nebesedilno. »Nebesedilno sobesedilo je običajno realna situacija, referenčna dejanskost, na katero se izjava nanaša, ... Odnos besedila, katerega smisel je ironičen, in besedilnega sobesedila je odnos dejavnikov istega reda ... Besedilo, ki je ironično glede na nebesedilno sobesedilo, je pogosteje živa beseda kot pisano besedilo« (Stojanović, str. 143–4).

Ironično mišljene izjave so nesmiselne in neskladne s sobesedilom, če jih razumemo dobesedno. Poslušalec jih mora reinterpreterirati na tak način, da postanejo smiselne.

Izjava »Kako čudovito vreme!«, izjavljena sredi naliva, bo poslušalec razumel ironično, kot »Kako nečudovito vreme!« Šele tako bo izjava smiselna in primerna okoliščinam. Poslušalec ve, da govorec »v resnici« ni mislil, da je vreme čudovito, ampak nasprotno, da je nečudovito.

Sobesedilo je v tem primeru dovolj enopomensko (Willer, str. 294), da izjava, ki bi v drugačnem sobesedilu lahko bila mišljena dobesedno, v opisanih okoliščinah razumljena ironično.

Kadar pa je sobesedilo bolj zapleteno in nejasno, mora govorec ustvariti neskladnost znotraj besedila. Ironično mišljenje izjave opremi z ironičnimi signali, ki delujejo kot motilni dejavnik pri dobesednem razumevanju izjave (Willer, str. 295).

»Ironični signali so sredstvo, ki naj pri poslušalcu okrepijo hipotezo kršenja pravilnosti« (Willer, str. 295). Govorec izbere take ironične signale, ki pomenijo očitno in zavestno kršenje jezikovnih, konverzacijskih ali splošno komunikacijskih pravil. Pogoste so kršitve in odstopanja od poslušalčevih stališč, sodb ali od njegovega občutka za to, kaj je v danih okoliščinah pravilno, primerno ali pričakovano.

Kulturno sobesedilo

Udeleženci ironične komunikacije morajo biti komunikacijsko kompetentni. Poznati morajo pravila, ki določajo, »kdaj govoriti in kdaj molčati ter kdaj, kje, s kakšnimi sredstvi in v kakšni obliki, tonu in kodu lahko kdo komu kaj reče« (Muecke, 1972, str. 39). »Produkcijo in recepcijo« ironije z ene strani omejujejo družbene norme, po drugi strani pa poslušalčev posluš za ironične podtone (Furst, str. 16) in govorceva jezikovna spretnost.

Ironično pretvarjanje

Noben ironik eksplicitno ne izjavlja, da je ironičen. Njegovo ironičnost mora naslovnik razbrati iz razmerja med besedilom in sobesedilom. Ironik se obnaša, kot da nič ne ve o tem, da je ironičen in kot da misli samo tisto in natanko tisto, kar dobesedno izjavlja. Ironija je lahko posledica nasprotja med vsebino izjave in

* »Kontekst« Toporišič sloveni kot sotvarje: »V sporočanju položaj govornega dogodka v okoliščinah, kolikor jih zaznavajo čutila obeh udeležencev sporočanja ...« (Toporišič, str. 296).

neustreznim, neprimernim tonom glasu. Tudi ironičen smeh je lahko alarmni signal, prav tako nezdržljivost gest in mimike s tistim, kar govori ironik, toda to niso verbalna opozorila. Če bi moral ironik pojasnjevati, da je ironičen, bi to pomenilo, da je njegovo ironično govorno dejanje neuspešno. Ironično pretvarjanje je lahko transparentno ali izrecno poudarjeno. Ironik si lahko nadene masko navdušenja ali indiferentnosti, prizadetosti, nevednosti, iskrenosti ali nevtralnosti. Komunikacija o ironični komunikaciji je vedno vzpostavljen na neverbalni ravni; govorec ve, da poslušalec ve, da je ironičen, in poslušalec ve, da govorec to ve. Kadar tega neverbalnega dogovora ni, se namesto ironične komunikacije zgodi nesporazum.

Ironični posmeh

Ironijo pogosto štejejo za podvrsto komike. Ironija kot »tehnika« je največkrat uporabljena prav za nedobesedno, posredno izražanje posmeha. Propp v svoji knjigi Problemi komike in smeha posmehljivi smeh povezuje s komičnim, komično pa izenačuje s smešnim.

Komika

Komika je vedno povezana z odkrivanjem vidnih pomanjkljivosti nekoga ali nečesa, kar povzroča smeh. Kar povzroča smeh, pa ni nekaj velikega, usodnega, tragičnega, ampak je drobno, malenkostno in nizko. Komično je nasprotje resnega. Smeh nastaja iz povezanosti med človekom, ki se smeje, in objektom, ki smeh povzroča. »Prvi pogoj komike in smeha, ki ga izziva, je, da ima tisti, ki se smeje, neke predstave o spodobnosti, moralnosti, ali točneje, neki popolnoma nezaveden instinkt tega, kar s stališča zahtev morale ali samo zdrave človekove narave velja za spodobno in pravilno... Drugi pogoj za nastanek smeha je spoznanje, da v svetu, ki nas obkroža, obstaja nekaj, kar nasprotuje našemu instinktu spodobnega, kar ni v skladu z njim. Krajše rečeno, smeh povzročajo opažanja nekih pomanjkljivosti v svetu človekovega vsakdana. Protislovje med tema dvema načeloma je osnovna predpostavka, osnovni pogoj za nastanek komike in smeha, ki ga komika izziva« (Propp, 155). Absurdnost človekovih misli in postopkov, njegova domišljavost, raztresenost, nespametni postopki so najpogostejši vzrok posmeha. Predmet posmehovanja je človek, njegova zunanost in notranost, intelektualni in materialni proizvodi. Komične pa so lahko tudi situacije, kjer so razmere na neki način »močnejše« od človeka. Smeh nastane od nenadnem, nepričakovanem razkritju teh lastnosti; komičnost ni nujno površinska lastnost objekta.

Detronizacija vrednosti

»Smeh je močno, uničujoče orožje: razruši lažno avtoriteto in lažno veličino« (Propp, str. 43). Posmehujemo se stvarim in ljudem, ki se imajo za vzvišene, nedotakljive ali spoštovanja vredne, kadar odkrijemo, da je to le videz. »Naše spoštovanje izginja, brž ko odkrijemo malenkostne vzroke najveličastnejših dogodkov v zgodovini ali v človekovem osebnem življenju« (Jankelevič, str. 36). Smeh, ki ga izzove detronizacija vrednosti, je pogosto ironični posmeh.

Duhovitost

Toda »v primeru ironije komika izhaja iz jezikovnih sredstev prav tako kot iz tistega, kar se s temi sredstvi izraža« (Propp, str. 113). Ironija postane učinkovita šele takrat, ko je duhovita. Duhovitost ubeseditve ji doda »estetsko sestavino«, napravi jo prodorno, elegantno ali sploh užitno. Ironični smeh je »motus secundus«, smeh s premislekom (Jankelevič, str. 131). Ironične izjave molče sporočajo o ironikovih dvomih, neodločnosti ali o tisti vrsti intelektualne previdnosti, ki se ji pravi ironična distanca.

Humor

Humor je »spodobnost opažanja in ustvarjanja komike, . . . določeno duševno stanje, v katerem v našem odnosu do ljudi skozi zunanje manifestacije drobnih napak odkrijemo pozitivno notranje jedro« (Propp, str. 138). To je stanje ali razpoloženje tistega, ki komiko odkriva. Posmeh, ki ga izziva komičnost, je rad krut in škodoželjen. Humor v posmeh vnaša blagost in človečnost, v človekovo notranjost pa vedrino. »V ironiji, ki šiba, je neka zlovoljnost in grenka zajedljivost, ki izključuje blagost; ironija je včasih žolčna, prezirljiva in agresivna. Nasproti temu humor nujno pri-razumeva simpatijo . . . To je zares »nasmeh razuma«. Humor sočustvuje s tistim, s katerim zbija šale. S humorjem prežeta ironija je še bolj pretanjena od ironije, ki kara« (Jankelevič, str. 157).

Mavrovi dnevnik Jake Sulca

Osnovni podatki

Med letoma 1980–90 je v Sobotni prilogi dnevnika Delo izšlo 124 novinarskih prispevkov z nadnaslovom Iz dnevnika Jake Sulca. Odlomki iz Sulčevega dnevnika so imeli svoje stalno mesto na zadnji strani Sobotne priloge. Pisal in ilustriral jih je Milan Maver.

Nepravo novinarsko besedilo

Dnevnik so bili humoristično branje in so bili bolj kot obveščanju namenjeni zabavanju in razvedrilu Delovih naslovnikov. Bili so neresnični, njegovi protagonisti so bile izmišljene osebe. To je bila svojevrstna »kozerija v nadaljevanjih« ali »zabavna časopisna nanizanka«. »V kozeriji in humoreski je lahko vse izmišljeno, praviloma nosilci dogajanja niso dejanski ljudje, kar je pogoj, da sporočilo razpoznamo kot novinarsko« (Košir, str. 61).

Jaka Sulc in njegov sogovornik, gospod Jakobson, sta osebi, ki si ju je izmislil Milan Maver. Sulčevi dnevnik so dejansko zapisi njegovih pogovorov z Jakobsonom, tako kot jih je razumel in interpretiral Jaka Sulc, ne Milan Maver. Sulc jih je objavljal v Delu, predpostavljam, da zato, ker so se mu zdeli pomembni za javnost. Vsebina teh debat so bili aktualni dogodki in pojavi v Jugoslaviji 80. let. Najprej sta se pogovarjala o turizmu, pozneje pa tudi o vse hujših težavah v gospodarstvu in politiki ter o tistih posebnostih naše družbe, ki jih Jakobson ni razumel.

Dnevnik Jake Sulca je bil Mavrov način sporočanja lastnih, subjektivnih mnenj in stališč do družbene krize pri nas in njihova konstruktivna kritika. Mavrova »junaka« sta izmenjala svoja mnenja o stvareh, ki so javnosti že bile znane in podrobno, vsestransko predstavljene. V svojih pogovorih sta ocenjevala že znano.

Dvojna posrednost

Svoje sporočanje hotenje je Maver uresničil posredno. Ni torej pisal »Jaz, Milan Maver, mislim, da je v Kranjski Gori dostop do smučarskih vlečnic slabo urejen in nevaren, zato predlagam, da ga uredite tako, kot so to napravili v Avstriji.« Namesto take neposrednosti pa je Maver oziroma Jaka Sulc napisal zgodbo o tem, kako je z Jakobsonom smučal v Kranjski Gori in kako je Jakobson nergal, ko je opazil, da je dostop do vlečnic slabo urejen, čeprav bi se to po njegovem (Jakobsonovem) mnenju dalo urediti z malenkostnim trudom (Samoupravljavci padajo samopostrežno, Delo, 8. 3. 1986). Ne samo da namesto Mavra piše dnevnik Jaka Sulc, ki Mavru ni niti malo podoben, Sulčevo pisanje naslovnik razume prav, kadar ga razume narobe, nasprotno od dobesednega, ironično. Maver je svoja osebna stališča sporočal v obliki ironične zgodbe, ki pa ima kar se da resen, zanesljiv in neironičen videz. Dnevnik Jake Sulca je bližje splošni publicistiki kot poročevalstvu.

Ironična strategija

Mavrova ironija je bila vseskozi »namenska«, njegovo pisanje pa »public activity with an obligation to instruct as well as delight« (Muecke, 1980, str. 94). Ironija je bila Mavru način sporočanja resnice. Družbene razmere in oblast je kritiziral tako, da jih je smešil. Njegova kritika pa ni bila žolčna in škodoželjna, ampak humorna in blaga.

Kakšen je Jaka Sulc

Jaka Sulc ne kramlja z bralci, tako kot je to počela Džuli Šviga v Mladini, niti jim ne mežika in namiguje, da ni popolnoma iskren in zanesljiv.

Maver je ironičen tako, da je ustvaril Jaka Sulca kot osebo z določenimi lastnostmi, »katere neumna, a samozavestno izražena hvala vzpostavlja (na separadni, fiktivni ravni) nezavedno in zato ironično samoizdajo (self-betrayal) svoje neumnosti« (Muecke, 1972, str. 36). Sulc je oseba z določenimi vrednotami, preferencami in z zelo posebnimi »idejnimi izhodišči«. Njegov dnevnik je tak, kot je, zato ker mu to narekujejo njegove ideje. Te pa so take, da odstopajo od naslovnikovih, jih onemogočajo ali jim nasprotujejo. Če/ko naslovnik ne občuti nespravljivosti svojih in Sulčevih sodb, mnenj in stališč, Dnevnika Jake Sulca ne razume ironično. To pa ne pomeni, da imajo vsaka Sulčeva izjava, misel ali celo beseda svoj ironični protipomen v smislu »ironični A je neironični ne A« (Stojanović, str. 147). Veliko ugotovitev ali misli je povsem točnih in v skladu z dejanskim stanjem ali naslovnikovim opažanjem. Ironične postanejo zaradi Sulčevih posebnih stališč, ki

tičijo za njimi. Maver je ustvarila Sulca, ki je bil zvest predstavnik »zdravih sil«, konstruktiven, dober samoupravljevec in navdušen zagovornik oblasti. Mavrov Sulc se je brezrezervno identificiral z vodilnimi tovariši, njihovo ideologijo. Pogosto je bil še bolj pravoveren, kot je bilo zapovedano. Sulčeve besede so bile naravni izraz njegovih misli. Pisal, govoril in deloval je tako, kot je bil prepričan, da je prav. Njegove besede so po njegovem imele samo »od Sulca ubesedeni pomen« (Sulčev utterance meaning) in nobenega drugega. Sulc bi se zgrozil ob misli, da bi se njegov dnevnik dalo razumeti tudi drugače. Sulc ni dvomil in omahoval, niti se ni pretvarjal, da misli tisto, kar v resnici ne misli, ali da ne misli tistega, kar misli. Kadar je Sulc dvomil, se ga ni dalo razumeti ironično.

Kakšen je gospod Jakobson

Jaki Sulcu daje priložnost, da se izkaže, gospod Jakobson. To je bil v začetku samo danski turist, ki so ga tukajšnje razmere presenečale, zabavale ali šokirale. Pozneje je postal stalno navzoč Sulčev sogovornik, radoveden in vedno dobro obveščen o naših težavah. Ker mnogih naših posebnosti ni razumel, je prosil Sulca, naj mu jih pojasni.

Jakobson je bil tujec. Prihajal je iz okolja, kjer so bile stvari urejene drugače kot tukaj, in njegova merila za to, kaj je prav in kaj ni, so bila zelo drugačna od Sulčevih. Jakobson ni bil nikoli ironičen, besede je razumel v njihovem najobičajnejšem pomenu in tako ga je razumel tudi naslovnik. Jakobson ni bil sovražnik socialističnega samoupravljanja, bil je celo prepričan, da je pravo samoupravljanje lahko zelo uspešen družbeni sistem. Bil pa je kritičen do vodilnih tovarišev in do tistega, v kar se je ta plemenita zamisel v praksi sprevrgla. »Jakobson je normalen,« tako ga je označil Maver.

Odnos med Jakobsonom in Sulcem

Jakobsonove ideje so nasprotovale Sulčevim. Jakobson jih ni nikoli prilagajal našim razmeram, zato se je Sulcu zdel zopr, tečen in razvajen. Sulcu se je zdel »hladno analitičen« in »umazano pragmatičen«, ogrožal je Sulčev miselni svet in dvomil o njegovih argumentih. Jakobson je postavljajl vprašanja, na katera Sulc ni mogel odgovoriti, in dajal predloge, ki so bili za Sulca ideološko nesprejemljivi. Sulc je zato svoje debate z Jakobsonom skrbno načrtoval, Jakobsona je hotel preslepiti in ukaniti s svojo retorično spretnostjo, strategijo in taktiko. V dnevniku Jake Sulca se srečujeta dva nespravljiva pogleda na isto stvarnost, Sulčev oblastniški, ideološki in Jakobsonov pragmatičen, neideološki. Sulčev odnos do Jakobsona je ironizacija odnosa oblasti do tujcev in njenih kritikov, čeprav so bili še tako dobrohotni.

Zakaj naslovnik Sulca razume ironično

Naslovniki so Sulčevo pisanje razumeli ironično, kadar so se njegove »idejne pozicije« in iz njih izvirajoča konkretna mnenja in stališča medsebojno izključevala. Ko Sulčeva prepričanja niso bila nezdružljiva z naslovnikovimi oz. kadar jih naslovniki niso mogli razbrati, so njegove dnevnike razumeli neironično oz. dvoumno. Jakobsona so naslovniki vedno razumeli neironično, čeprav se niso nujno v vsem strinjali z njim. Ironično pa so razumeli Sulčev odnos do Jakobsona, ker so naslovniki Jakobsona presojali po drugačnih merilih kot Sulc. Toda nezdružljivost stališč ni bila zadosten pogoj za ironično razumevanje. Naslovnikova stališča so bila lahko neskladna z mnogimi drugimi, vendar ni nujno, da je to povzročalo ironičnost. Jaka Sulc se je poistovetil z najbolj absurdnimi idejami in potezami oblasti in jih zastopal samozavestno in suvereno, brez distance in zavor. Kadar pa absurdnost ni bila tako očitna, je Maver radikaliziral tisto, kar je hotel osmešiti. V stvareh je znal najti »destruktivno zrno, iz katerega klije komika« (Stojanović). Sulčeva merila za dobro, pametno, logično, koristno, konstruktivno, nujno, pametno in potrebno so preveč očitno nasprotovala naslovnikom, da bi se njegovo pisanje dalo razumeti kako drugače kot ironično. Njegove ideje so preveč odstopale od »kolektivnega instinkta spodobnosti« ali preproste zdrave pameti, da bi jih jemali resno, dobesedno.

Mavrov Jaka Sulc je v pojavih ali stališčih odkril prikrito absurdnost, jo izdvojil in poudaril, lahko bi rekli, da jo je karikiral: »Namesto da bi pokazal vsaj kanček razumevanja, me je zgrabil za komolec in skoraj odvedel do obale: »Samo pogledite to svinjarijo!« je zavpil (morje je bilo umazano zaradi cvetenja alg, op. M. I.). »Včeraj sem se po kopanju četrtr ure drgnil s toplo vodo in milom, a mislite, da je šlo stran! Moral sem se drgniti z detergentom! Vseh dlak se je držal nekakšen strdek, da sem bil še najbolj podoben povodnemu možu!« Še vedno zelo strpen sem mu odgovoril, da ni naša krivda, če je gospod Jakobson kosmat. Te stvari mora razčistiti sam, kajti mi ne moremo delati razlik ali celo pripravljati za kosmate turiste posebno morje. Moram reči, da mi je v pasji pripeki dobro del ledeni pogled, s katerim me je oplazil« (Nič nas ne more presenetiti, Delo, 20. 8. 1988). Ideja, da bi za kosmate turiste pripravljali posebno morje, je tako absurdna kot njeno nasprotje, da ga namreč ne moremo. Celo zelo naivnemu naslovniku bi se zdela preveč sumljiva, da bi jo jemal resno. Poleg tega se v odlomku kaže Sulčevo nerazumevanje Jakobsona. Sulc ne razume, zakaj je Jakobson besen. Naslovnik pa razume, da je Jakobson jezen, ker se ne more kopati zaradi cvetenja alg, morda pa še bolj zato, ker turistični delavci proti tej neprijetnosti niso storili nič. Ironija tu ni neposredna v smislu »ironična A je neironični ne A«. Je bolj posredna kritika miselnosti turističnih delavcev, ki proti cvetenju alg niso ukrepali, ampak so se obnašali, kot da je to problem turistov, ne pa njihov. Sulc se ima celo za strpnega, ker posluša Jakobsonovo nerganje.

Sulčeva idejna izhodišča celo resnične trditve spremenijo v ironične: »Ali pri vas ni v navadi, da si vsakdo prizadeva, da bi delal čim bolje in tako čim več zaslužil?« vpraša prostodušno (Jakobson, op. M. I.) »Hja,« pravim, »to ni tako preprosto. Mi si seveda prizadevamo, da bi ljudje delali več in bolj odgovorno. Vendar tega ne počnemo zato, da bi gojili nekakšen kult dela, ampak nas v to silijo dolgovi, ki jih z našim dosedanjim delom ne moremo odplačevati. Ljudje naj bi se pri delu gnali bolj zaradi domovinske ekonomske nuje, ne pa zaradi denarja. Na to

še posebej pazimo, zlasti kadar se kak neosveščen primerek poskuša okoriščati z našim sistemom doslednega nagrajevanja po delu. V tem oziru beležimo že prav zavidljive uspehe. Dal bi roko v ogenj, da si samo z dobrim delom ni pri nas še nihče kaj prida opomogel« (O grdem denarju in še o čem, Delo, 12. 10. 1985). Sulc je bil prepričan, da je služenje denarja, kot to počnejo na Zahodu, ideološko sumljivo in moralno oporečno. Toda Sulc na neki način popolnoma verodostojno opisuje dejansko stanje, le da ga ocenjuje po drugačnih merilih kot naslovnik. Sulc misli, da ljudje morajo delati zaradi »domovinske ekonomske nuje«, čeprav ugotavlja, da ni čisto tako. Jasno je, da o ljudeh, ki z delom hočejo zaslužiti, nima dobrega mnenja in da »dosledno nagrajevanje po delu« razume drugače kot naslovniki. Za ugotovitvijo, da pri doslednem nagrajevanju po delu dosegamo zavidljive uspehe, »tiči« Sulčevo stališče, da je to nekaj dobrega, da je »zavidljiv uspeh«. Sulčevo razumevanje »uspeha« nasprotuje naslovnikovemu.

Mavrova duhovitost, spretnost njegove ubeseditve, doda njegovi ironiji »estetsko sestavino«, zaradi nje postane naslovniku branje užitek. Ne prispeva pa neposredno k ironičnosti: »Gospod Jakobson se je torej zavalil v naslanjač s skrajno neumestnim vprašanjem, zakaj se tako neuspešne in očitno nesposobne vlade nečemo znebiti: »Zakaj ne pustite, da bi se s svojim programom vred zvrnila?« je rekel, »morda take idealne priložnosti ne boste več dobili.« Oh, ta gospod Jakobson! Po njegovem je vlada nesposobna, če ji inflacija podivja malo čez 100 ali 150 odstotkov . . .« (Mi gremo, gremo, Delo, 14. 11. 1987). Maver/Sulc bi lahko napisal, da je gospod Jakobson »sedel«, namesto da se je »zvalil«, ali da vlada »pade« in se ne »zvrne«, da inflacija »naraste«, namesto »podivja«, naslovnik bi to še vedno razumel ironično. »Sesti« ni identično z »zvaliti se«, v nekem smislu je »zavaliti se« bolj informativno od »sesti«, obvešča o tem, da je Jakobson okoren in da ceni udobje, ne prispeva pa neposredno k ironičnemu učinku. Ironičnost tudi tukaj izvira iz Sulčevega stališča, da tedanja zvezna vlada ni kriva, če se je inflacija tako zvišala. Če pa bi Sulc napisal, da »se je gospod Jakobson zavalil v naslanjač s skrajno umestnim vprašanjem« . . ., bi to pomenilo, da se Sulčeva in Jakobsonova stališča do uspešnosti in sposobnosti vlade ujemajo in naslovnik bi to razumel neironično.

Mavrov Jaka Sulc se je imel za zagovornika tistega, kar so vodilni tovariši počeli in mislili in za njihovega branitelja pred Jakobsonovo nespoštljivo radovednostjo. Sulc se je poistovetil z njihovimi konkretnimi dejanji in stališči ter z vladajočimi idejami, vrednotami in načinom razmišljanja. V Jako Sulca je Maver vgradil vse tisto, kar je imel za slabo, škodljivo in zgrešeno. Ironičnost Sulčevih dnevnikov sloni na suvereni absurdnosti njihovega »avtorja«. Ustvarjanje ravno prav neumnega, a zaslepljeno samozavestnega Sulca in odkrivanje prikrite smešnosti v stališčih in dejanjih oblasti sta bili za Mavra nenehen izziv in stalen ustvarjalni napor. Njegov sogovornik in večkrat pravi nasprotnik je tukajšnje razmere presojal z merili, ki so se Sulcu zdela nesprejemljiva, oporečna in nevarna. Jakobsonove zamisli in predlogi so od oblasti in neredko tudi od navadnega ljudstva zahtevali temeljito spremembo delovanja in mišljenja.

V Dnevnikih Jake Sulca je Maver na posreden, lahkoten in duhovit način govoril resnico, s smehom je sporočal svoja mnenja in predloge. Njegovo iskrivo, duhovito in zabavno pisanje so naslovniki spremljali radovedno in naklonjeno. Stvarem je znal odvzeti njihovo težo, iz težav in zablod je znal narediti pravšnjo snov za sproščen pogovor dveh gospodov. Kadar pa Maver ni zmožgal ali hotel gledati življenja z nasmehom razuma in so težave postale nerešljive, zablode boleče in dileme težke, je iz njegovih dnevnikov izginjala vedra ironičnost. Sulčevi dnevniki so ostali dognani in spretni, a kljub temu »navadni« in nič več zabavni.

LITERATURA:

- FURST, L. R. (1984): *Fictions of Romantic Irony*, Harvard University Press, Cambridge, Mass
- JANKELEVIČ, V. (1989): *Ironija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad
- KOŠIR, M. (1988): Nastavki za teorijo novinarskih vrst, DZS, Ljubljana
- KUNST-GNAMUŠ, O. (1988): Nasprotje med znanstvenim in ideološkim diskurzom, v *Razpol Problemi*, 4-5, letnik XXVI, str. 74-91
- MUECKE, D. C. (1972): The Communication of Verbal Irony, v *Journal of Literary Semantics* 2, str. 35-42
- MUECKE, D. C. (1980): *The Compass of Irony*, Methuen, London
- MUECKE, D. C. (1978): *Irony*, Methuen, London
- PROPP, V. (1984): *Problemi komike i smeha*, Književna zajednica Novog Sada
- SEARLE, J. R. (1979): *Expression and Meaning. Studies on the Theory of the Speech Acts*, Cambridge University Press, London
- STOJANOVIĆ, D. (1984): *Ironija i značenje*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- TOPORIŠIČ, J. (1992): *Enciklopedija slovenskega jezika*, CZ Ljubljana
- WILLER, B., GROEBEN, N. (1980): Sprachliche Hinweise auf ironische Kooperation: das Konzept de Ironiesignale unter sprechakttheoretische Perspektive rekonstruiert, v *Zeitschrif fuer germanistische Linguistik* 8/3, str. 290-313

znanstvena in strokovna srečanja, raziskovalni projekti

ANTON GRIZOLD

Bodoče vloge, poslanstva in strukture sodobnih oboroženih sil (v novi svetovni ureditvi)

V prostorih severnoatlantske vojaško-politične zveze NATO v Bruslju je od 16.–18. decembra 1993 potekal mednarodni znanstveni sestanek na temo *The future roles, missions and structures of modern armed forces in the new order: The public view*.

Sestanek je bil organiziran v okviru 6. delovne skupine ERGOMAS (European Research Group on Military and Society), ki predstavlja združenje evropskih znanstvenikov za raziskovanje odnosov med vojsko in družbo in s temi odnosi povezanih pojavov. Jedro tega združenja so skupna transnacionalna raziskovanja in interkulture primerjave tematsko usmerjenih interdisciplinarnih delovnih skupin. Eden od temeljnih ciljev ERGOMASA je pospeševanje sodelovanja med evropskimi državami na področju teoretičnega in empiričnega raziskovanja ter znanstvenega komuniciranja. Namen tokratnega mednarodnega znanstvenega sestanka je bil s primerjalnim pristopom oceniti vpliv, ki ga ima intenzivno spreminjajoče se geopolitično okolje v Evropi za zaznavo javnosti v evropskih državah o vlogah, poslanstvih in strukturah sodobnih oboroženih sil.

Konec hladne vojne, novi viri ogrožanja in nestabilna območja, tehnološke spremembe in socialno-kulturni razvoj so namreč bistveno prispevali k spremembi poslanstva in s tem tudi narave sodobnih oboroženih sil. V večini razvitih zahodnih

držav kot tudi v državah iz Srednje in Vzhodne Evrope poteka javna razprava o novih vlogah in poslanstvih oboroženih sil v »povojaškem obdobju« (post-military era). Očitno je, da so današnje razmere, v katerih opravlja vojsvo instrumentalne funkcije za sodobne države, bistveno različne kot v obdobju hladne vojne. To tudi pomeni, da je treba danes pri zagotavljanju vojaškega vidika nacionalne in mednarodne varnosti poleg prejšnjega razlikovanja med vojno in mirom upoštevati še celo vrsto novih situacij, ki zahtevajo nova poslanstva in oblike uporabe oboroženih sil. Slednje je najbolj očitno v mednarodnem okviru, in sicer pri delu OZN, npr. vzdrževanje in/ali vzpostavljanje miru (peacekeeping, peacemaking), opazovanje, zaščita, nadzor in izvajanje humanitarne pomoči idr.). Notranji vidik sprememb sodobnih oboroženih sil v evropskih državah kaže na trend v smeri zmanjševanja obsega ter zagotavljanja njihove večje elastičnosti in profesionalnosti. Ob tem se zmanjšujejo tudi nacionalni obrambni proračuni in naročila za obrambno industrijo, ki se načrtno preusmerja v proizvodnjo za civilne potrebe.

V tem vsebinskem okviru smo na omejenem mednarodnem znanstvenem sestanku udeleženci iz petnajstih evropskih držav (Belgije, Nemčije, Italije, Francije, Španije, Portugalske, Švedske, Danske, Norveške, Nizozemske, Švice, Irse, Poljske, Rusije in Slovenije), predstavniki NATA in ZDA odgovarjali na številna vprašanja v zvezi s stališči, mnenji in zaznavami javnosti v teh državah o:

- a) hitrih in radikalnih spremembah v Evropi in v svetu v zadnjih letih,
- b) novih vlogah in poslanstvih sodobnih oboroženih sil,
- c) operacijah OZN za ohranitev in vzpostavitev miru, človekoljubno pomoč idr.,
- d) vplivu teh operacij OZN na podobo oboroženih sil ter na instituciji popolnjenja in vpoklica v prihodnje,

e) prihodnjih vlogah mnogonacionalnih organizacij, kot so OZN, NATO, ZEU, EU.

Pomembno je poudariti, da je bil ta mednarodni sestanek ERGOMASA namenjen razčlenitvi rezultatov druge faze skupnega raziskovalnega projekta Prihodnost evropske varnosti: Primerjalna analiza evropskega javnega mnenja. Zato smo v organiziranih diskusijah na zgoraj omenjena in druga vprašanja o sodobnih oboroženih silah odgovarjali z vidika »nacionalnih poročil«, tj. na temelju rezultatov iz javnomnenjskih raziskav v posameznih evropskih državah, obenem pa smo ugotavljali in sintetizirali nekatere najočitnejše podobnosti in razlike, ki se pojavljajo v zaznavah »evropskih javnih mnenj« o novih vlogah, poslanstvih in strukturah sodobnih oboroženih sil. Dokončna sinteza vseh rezultatov bo opravljena v sklepnem delu skupnega raziskovalnega projekta in bo predstavljena predvidoma konec maja 1994 na letni konferenci ERGOMAS v Torinu.

Na temelju poglobljenih in pestrih diskusij o omenjeni problematiki v Bruslju pa se mi zdi pomembno omeniti razmišljanje o temle:

Prvič, s koncem hladne vojne so se v spremenjenem geopolitičnem okolju temeljito spremenila tudi poslanstva oboroženih sil v evropskih državah. Rezultati javnomnenjskih raziskav v teh državah (narejenih na reprezentativnih vzorcih) dokazujejo, da so nova poslanstva sodobnih oboroženih sil po »evropskem javnem mnenju« predvsem v: varstvu človekovih pravic, varovanju mednarodnega prava in reda, zaščiti in vzpostavitvi mednarodnega miru in varnosti, zagotavljanju človekoljubne pomoči idr. Ob tem se izkaže vsaj dvoje, in sicer, prvič nova poslanstva oboroženih sil so očitno zadostni razlog za nadaljnji obstoj le-teh tudi v prihodnosti in drugič, javno mnenje v evropskih državah je naklonjeno takemu preoblikovanju nacionalnih oboroženih sil (manj številčne, uporabne za operacije v okviru OZN in/ali NATO), ki jim bo omogočalo uspešno opravljati »nove« naloge in še to na temelju večje profesionalnosti. Slednje pa v mnogih evropskih državah (npr. v Belgiji, Nizozemski, Nemčiji, Danski) že pomeni priprave na oblikovanje poklicnih oboroženih sil (All Volunteer Forces). Pri tem ostane odprto vprašanje razmerja med civilno-

vojaškimi izvajalci oz. instrumenti za zagotavljanje teh novih varnostnih funkcij na ravneh posamezne države in celotne mednarodne skupnosti. Nasprotno je, da sodobne oborožene sile za uspešno opravljanje svojega poslanstva v novem mednarodnem okolju potrebujejo novo podobo.

Drugič, kljub odpravi hladne vojne ima severnoatlantska vojaško-politična zveza NATO v sedanji multipolarni mednarodni ureditvi v evropskih državah še vedno znatno podporo javnosti, kar velja v manjši meri le za Španijo in Turčijo. Podpora »evropske javnosti« zvezi NATO postane razumljivejša z vidika drugih podatkov iz omenjenih javnomnenjskih raziskav, ki kažejo na zaskrbljenost velikega dela javnosti zaradi pričakovanih novih lokalnih in regionalnih konfliktov (tudi z vojaškimi razsežnostmi) v prihodnosti kot tudi na stopnjo zaupanja »evropske javnosti« v obstoj in poslanstvo NATA. To zaupanje je največje v razvitih zahodnih državah (z izjemo Španije in Turčije), znatno manjše pa je v srednje-vzhodnoevropskih državah (Češka, Slovaška, Poljska, Bolgarija).

Tretjič, rezultati posameznih nacionalnih javnomnenjskih raziskav o različnih varstvenovojaških zadevah pokažejo nesporno razliko med prakso oz. konkretnim delovanjem vladajočih političnih elit in stališči ter pričakovanji prebivalstva tako v razvitih zahodnih državah kot tudi v srednje-vzhodnoevropskih državah. Te razlike v stališčih obeh družbenih skupin se nanašajo na večino prej omenjenih vprašanj (od a. do e.), najbolj izstopajo pa pri vprašanju o motivih, ki lahko opravičijo uporabo oboroženega nasilja v današnjem svetu. Medtem ko sta ključna motiva za morebitno opravičilo uporabe oboroženega nasilja pri naključno izbranih respondentih (prebivalstvo) lahko predvsem dva, in sicer: varstvo človekovih pravic ter mednarodnega prava in reda, pa so bili glavni motivi političnih elit v evropskih državah in v ZDA v t.i. zalivski vojni predvsem ekonomski.

Četrtrič, v do zdaj obravnavanem okviru se Švica kaže kot svojevrstni primer. V primerjavi z evropskimi državami, ki izvajajo vojaške reforme in sprejemajo ukrepe za razoroževanje, je reakcija Švice na tem področju opreznjša in skromna kljub prizadevanju manjšin skupin državljanov za radikalnejše (npr. odpravo vojske idr.). Javno

mnenje v Švici je bilo v letu 1993 naklonjeno zmanjšanju števila lastnih oboroženih sil kot tudi zmanjšanju vojaških izdatkov. Poleg tega pa je podpiralo tudi tale temeljna načela dosedanje švicarske nacionalnovarnostno-vojaške politike: splošno vojaško dolžnost, milično organiziranje oboroženih sil (temeljno vojaško usposabljanje brez stalne armade), nevtralnost kot zunanje politična opredelitev in neposredno demokracijo. Ob tem pa švicarska populacija ni bila naklonjena oblikovanju morebitne skupne evropske armade in je izrecno zagovarjala omejitve sodelovanja švicarske armade le v mednarodnih človekoljubnih operacijah. Tudi v primeru Švice obstaja opazna razlika med vladajočo politično elito, ki je npr. pripravljena odpraviti politiko nevtralnosti ter širšo populacijo, kateri nevtralnost še vedno ostaja skozi stoletja oblikovana kulturna vrednota in norma.

Petič, v Sloveniji smo prvo javnomnenjsko raziskavo, v celoti posvečeno varnostno-vojaškim zadevam Slovenije in tudi širšega mednarodnega okolja, izvedli v januarju 1991 v okviru raziskave Nacionalna varnost Slovenije. Letos pa jo bomo ponovili.

Čeprav so podatki iz omenjene raziskave danes lahko že močno vprašljivi (medtem se je v Sloveniji zgodilo marsikaj pomembnega: vojaška intervencija JA, osamosvojitve in mednarodno priznanje idr.), pa se zdi umestno ponoviti vsaj mnenje slovenske populacije o samostojnem slovenskem varnostnem modelu. Prav na upoštevanju stališč in pričakovanj javnosti v Sloveniji o lastni varnosti temeljita legitimnost in kredibilnost celotnega nacionalnovarnostnega sistema. Iz podatkov omenjene raziskave sledi, da je najbolj zaželen model slovenske nacionalne varnosti tisti, ki bi:

a) izhajal iz dejanskih virov ogrožanja varnosti prebivalstva, vključujoč gospodarske, socialne, politične, ekološke in vojaške grožnje,

b) upošteval socio-ekonomske zmogljivosti slovenske družbe, ki jih lahko le-ta brez škode in tveganja (racionalnost) uporabi za vzdrževanje nacionalnovarnostnega sistema in

c) temeljil tako na varnostno-vojaških tradicijah kot tudi na vrednotah sodobne slovenske družbe.

Racionalnost slovenskega varnostnega sistema pomeni po mnenju respondentov

tudi oblikovanje lastnih oboroženih sil z manjšim stalnim jedrom in večjo rezervo.

Na temelju razpoložljivih podatkov iz vseh omenjenih javnomnenjskih raziskav v okviru ERGOMASA o sodobni varnostno-vojaški problematiki, je mogoče skleniti, da je javnost v Sloveniji celovit del t.i. »evropske javnosti« na točkah, kjer se podpira uskladitev nacionalnovarnostne strukture v evropskih državah z današnjim bistveno spremenjenim mednarodnim varnostnim in geopolitičnim okoljem, v katerem je potrebna visoka stopnja nacionalne in mednarodne usklajenosti.

NIKO TOŠ

ISSP – SJM: Primer vključitve slovenskega družboslovja v mednarodni program sodelovanja

Potreba po mednarodnem primerjalnem raziskovanju izhaja iz univerzalne narave sodobnih družbenih ved, še posebej sociologije in političnih ved. Da bi prebili izoliranost raziskovanja, omenjenega na nacionalne prostore, in sledili težnjam gospodarskega, političnega in kulturnega povezovanja v evropskem in širših prostorih, so raziskovalci iz treh akademskih raziskovalnih središč, in sicer: National Opinion Research Center (NORC), University of Chicago, ZDA, Social and Community Planning Research (SCPR) London, Velika Britanija, für Umfragen, Methoden und Analysen (ZUMA), GESIS, Mannheim, ZR Nemčija, v začetku osemdesetih let ustanovili International Social Sciences Program (ISSP) kot mednarodni družboslovni empirični projekt sodelovanja. Pred postavke tega programa družboslovnega raziskovanja so bile: da se v projekt vključujejo za posamezne nacionalne prostore (države) reprezentativni raziskovalni inštituti, po možnosti s področ-

ja akademskega raziskovanja, ki imajo razvite in uveljavljene programe sistematičnega družboslovnega raziskovanja v svojih okoljih. Šlo naj bi torej za inštitute, ki imajo možnosti za kakovostno podporo pri snovanju in operacionalizaciji mednarodnih projektov in hkrati vse potrebne pogoje za njihovo uresničitev. Ena od izhodiščnih predpostavk je bila, da se bo raziskava razvijala sistematično vsako leto, in sicer tako da bo omogočala opazovanje pomembnih in ključnih družboslovnih tem v mednarodni primerjavi ter da bodo izbrane teme po prvi izvedbi po izteku petih ali več let predmet ponovnega raziskovanja. In dalje, da bodo raziskave v posameznih državah potekale na podlagi mednarodno usklajenega standardiziranega vprašalnika na nacionalnih reprezentativnih vzorcih polnoletnih prebivalcev posamezne države.

Pri metodološki zasnovi so se pobudniki projekta oprli na izkušnje General Social Survey (GSS), ki se je uveljavil kot infrastrukturna raziskava ameriškega družboslovja že konec sedemdesetih let, na zahodnonemški projekt (*Allgemeine Bevölkerungsumfrage der Sozialwissenschaften (ALLBUS)*), ki poteka sistematično od leta 1980 v nekdanji Zvezni republiki Nemčiji, od združitve pa na celotnem območju ZRN, na izkušnjah avstralske National Social Science Survey (NSSS) ter britanske Social Attitudes Survey (BSAS). Inštituti kot izvajalci teh raziskav so bili tudi prvi kooperanti pri ISSP.

Program ISSP je v obdobju od 1985. do 1993. leta selektivno vključil raziskovalne inštitute iz 21 držav Evrope in z drugih celin. Trenutno v ISSP delujejo raziskovalci iz Avstralije, Avstrije, Velike Britanije, Bolgarije, Kanade, Češke, Nemčije, Madžarske, Irske, Izraela, Italije, Japonske, Nizozemske, Norveške, Filipinov, Poljske, Rusije, Švedske in ZDA.

Slovenski raziskovalci smo se za vključitev v ISSP potegovali dvakrat neuspešno: najprej raziskovalci z Inštituta za sociologijo leta 1986 in nato leta 1988 raziskovalci iz CJMMK, FSPN. Obakrat so bili naši predlogi za vključitev zavrženi z enim samim argumentom, namreč da ne moremo zagotoviti rednega poteka raziskav na celotnem območju takratne Jugoslavije. Ponovna vloga raziskovalne skupine Slovensko javno mnenje (CJMMK, FDV) konec leta 1991 po osamosvojitvi Slovenije pa je bila uspešna. V polno-

pravno članstvo smo bili sprejeti na sestanku mednarodne koordinacije ISSP v Bergnu maja 1992.

Program ISSP je v obdobju od 1985 do 1993 vključeval tele teme in problemske sklope:

- 1985 Vloga vlade
- 1986 Mreže družin in podporni sistemi
- 1987 Družbene neenakosti
- 1988 Družina in spreminjanje družinskih vlog
- 1989 Delovne orientacije
- 1990 Vloga vlade II (delna ponovitev)
- 1991 Religija
- 1992 Družbene neenakosti II (delna ponovitev)
- 1993 Okolje

Tema za programsko leto 1997 bo po pravi v koordinacijski skupini določena na delovnem sestanku v Izraelu letos na pomlad.

Slovenski raziskovalci smo pri ISSP doslej sodelovali pri uresnitvi programa ISSP 1986, Mreže družin in podporni sistemi (ISU), ISSP 1990, Vloga vlade II (SJM, CJMMK), sistematično pa smo vključeni v program začenši z ISSP 1991, Religija (SJM 1991/2, arhiv CJMMK), ISSP 1992, Neenakost (SJM 1992/1, arhiv CJMMK) in ISSP 1993, Okolje (SJM 1993/2, arhiv CJMMK). V pripravi je raziskava ISSP 1994, Družina in spreminjanje družinskih vlog.

Ena temeljnih predpostavk ISSP je sproti izmenjava nacionalnih datotek in njihovo urejanje na osrednjem mestu. Ključno vlogo pri urejanju datotek ima Zentalarchiv für Empirische Sozialforschung (ZA), Universität Köln, ZR Nemčija. Ob izdatni finančni podpori nemške vlade dela v ZA skupina strokovnjakov za arhiviranje empiričnih družboslovnih raziskav pri ureditvi nacionalnih datotek in postavitvi mednarodne datoteke, ki je dostopna vsem članom ISSP in znanstveno zainteresiranim uporabnikom. Glede na potek raziskav in pravila ISSP je tako normalno, da nekako dve leti po izteku posameznega programskega leta člani ISSP prejmejo popolno mednarodno datoteko. Slovenski raziskovalci smo na podlagi partnerstva v ISSP doslej prejeli popolno mednarodno datoteko raziskave ISSP 1991, Religija; pričakujemo, da bomo datoteko ISSP 1992, Neenakost prejeli jeseni 1994 – in tako dalje.

Slovenska vključitev v ISSP je oprta na projekt Slovensko javno mnenje (SJM), ki

poteka od leta 1968 in je eden najstarejših longitudinalnih empiričnih družboslovnih programov nasploh, po svojih značilnostih pa podoben programom GSS, ALLBUS, NSSS in BSAS. Seveda pa z vključitvijo v ISSP ni pridobil le program SJM, temveč slovensko družboslovje. Raziskovalcem v Sloveniji se od zdaj ponuja priložnost sistematične mednarodne primerjalne analize pomembnih družboslovnih tem in vprašanj.

MÁTÉ SZABÓ

Politična znanost na Madžarskem: rezultati, dileme, alternative*

(Poročilo o letni konferenci Madžarskega združenja za politične vede)

Madžarsko združenje za politične vede je organiziralo v Budimpešti 17. 12. 1993 svojo letno skupščino za leto 1993. Združenje je bilo ustanovljeno leta 1982 in ima 455 članov, ki se združujejo v pet sekcij, kot sledi:

1. Politična teorija in zgodovina (predsednik: István Vida)
2. Politični sistem (predsednik: István Balogh)
3. Politična socializacija (predsednik: László Keri)
4. Szegedska regionalna skupina (predsednik: Tibor Szabó)
5. Debrecenska regionalna skupina (predsednik: István Hülvely).

Na letni konferenci je bila prvič podeljena nagrada *István Bibó*. Dobil jo je prof. dr. Csaba Gombar za izjemni prispevek k razvoju madžarske politične znanosti. István Bibó je bil znan politični mislec in politolog na Madžarskem, ki je živel po

* Predsednik asociacije: prof. dr. Mihály Bihari, Univerza Eötvös Loránd, Budimpešta

Generalni sekretar združenja: doc. dr. Máté Szabó, Univerza Eötvös Loránd, Budimpešta

Sekretariat: 1068 Budapest Benczur u. 33 Hungary.

komunističnem prevzemu oblasti do svoje smrti v sedemdesetih letih v intelektualni emigraciji. Nagrado sta ustanovili Madžarsko združenje za politično znanost in *Fondacija István Bibó* za posebne znanstvene prispevke v madžarski politični znanosti. Nagrada vsebuje skromno denarno vsoto in bronasto medaljo Istvana Biboja kakor tudi častno članstvo v asociaciji. Naloga dobitnika je, da nastopi s »predavanjem v spomin Istvána Bibója« o predmetu, ki ga sam izbere in ki je povezan z izročilom Bibója.

Predsednik Avstrijskega združenja za politično znanost prof. dr. Ottmar Höll (Dunaj) in predsednik Slovenskega politološkega društva prof. dr. Adolf Bibič (Ljubljana) sta najprej na kratko poročala o stanju discipline v teh deželah. Strinjala sta se s *predsednikom madžarskega združenja za politično znanost o »trilateralnem regionalnem sodelovanju«* treh asociacij z namenom, da se razširi izmenjava informacij in da se žrtvujejo medsebojne objave in skupne konference v letih 1994–96.

Glavni del programa je bil posvečen problematiki stanja discipline politične znanosti na Madžarskem v treh sekcijah: v prvi (Teoretični izzivi, dileme in politične znanosti) so Csaba Gombar, dobitnik letošnje nagrade Bibó, István Balogh, direktor Inštituta za politično znanost pri Madžarski akademiji znanosti Budimpešta, in Béla Pokol, Univerza Eötvös Loránd, Budimpešta, na teoretično metodološki ravni obravnavali probleme postmodernizma, koncepte demokracije in razmerje političnih znanosti do drugih disciplin. V drugi sekciji sta István Schlett, Univerza Eötvös Loránd, in András Lanczi, Budimpeštanska šola za ekonomijo, pod naslovom »Ali obstaja in če, kakšna je specifična tradicija v madžarski politični znanosti?« razpravljala o predkomunistični tradiciji v madžarski politični znanosti.

Dala sta različne odgovore, poudarila probleme o nederenciranih političnih analizah, razmerjih o »normalnih« in »marginalnih« in o »opozicijskih« tradicijah in glede zaostalosti v razmerju do Združenih držav in do Zahodne Evrope. Sklepna sekcija je skušala predstaviti splošno podobo današnjega stanja v pedagoškem procesu na področju politične znanosti na Madžarskem. Vodilne osebnosti najpomembnejših inštitucij so bile naprosene, da podajo skico razvoja učnih programov, posebnih tematskih problemov

in organizacijskih vzorcev. Bila so podana tale poročila: Attila Agh (Budimpeštanska šola za ekonomijo), István Balogh (Univerza Miskolc), Ferenc Gazdag (Podiplomske študije na področju diplomacije in mednarodnih odnosov, Budimpeštanska šola za ekonomijo), István Hülvely (Univerza v Debrecenu), Janos Kis (Srednjeevropska univerza), Peter Paczolay (Univerza v Szegedu), Istvan Stumpf (Budimpeštanska šola za Politiko) in Máté Szabó (Univerza Eötvös Loránd, Budimpešta).

Glavni deli programa bodo objavljeni v Reviji za politično znanost (Politikatudo-

mányi Szemle) v madžarščini, ki je od 1992 publikacija madžarske Akademije znanosti in se pošilja vsem članom združenja, ima pa tudi hkrati širšo cirkulacijo in prodajo skupaj v nakladi 1.200 izvodov.

Konferenca je dejansko uspela podati obsežen pogled v stanje madžarske politične znanosti, ki bo, upajmo, ustrezno predstavljena tudi na svetovnem kongresu mednarodne asociacije za politično znanost (IPSA), ki bo avgusta 1994 v Berlinu.

(Prevedel A. B.)

MARK JUERGENSMEYER

The New Cold War? Religions Nationalism Confronts the Secular State

(University of California Press, Berkeley, 1993, str. 292)

1. Hkrati z obnovo nacionalizma je prišel v ospredje obravnave religiozni fundamentalizem kot nov izvor globalnega nereda, ki bo opredeljeval prelomnice prihodnjih mednarodnih konfliktov. To je tudi predmet zelo obsežnega projekta proučevanja *fundamentalizma*¹, katerega glavni cilj pojasnjujeta Marty in Appleby kot »izbrati skupaj znanstvenike z najboljšimi priporočili na posameznih področjih in kulturah proučevanja in jih prositi za čim obsežnejšo in primereno predstavitev problema« (str. XI). *Fundamentalism Observed* je kot prvi od šestih delov s svojimi spoštljivimi 852 stranmi pravzaprav »enciklopedični uvod«, ki uveljavlja »zgodovinski in fenomenološki pristop«, pojav fundamentalizma pa pripisuje družbenim spremembam, ki jih je povzročila hitra modernizacija. Tudi drugi dve deli tega projekta, ki sta že izšli, temeljita na strokovnem znanju širokega kroga uglednih znanstvenikov, ki izčrpno obravnavajo pojav modernega fundamentalizma. *Fundamentalism and Society* tako raziskuje vpliv različnih fundamentalističnih religioznih gibanj na znanost

¹ Martin E. Marty and R. Scott Appleby (eds): *The Fundamentalism Projekt; Volume One: Fundamentalism Observed*, University of Chicago Press, 1992, 852 pp.; *Volume II: Fundamentalism and Society: Reclaiming the Sciences, the Family, and Education*, University of Chicago Press, 1993, 592 pp.; *Volume III: Fundamentalism and the State: Remaking Politics, Economics, and Militance*, University of Chicago Press, 1993, 665 pp.

in tehnologijo, družino (zlasti na položaj žensk), vzgojo in medije v širokem krogu kultur: islamski, krščanski, židovski, hindujski in budistični. *Fundamentalism and the State* proučuje politične in gospodarske izraze religije in še posebno pozornost posveča privlačnosti nekaterih fundamentalizmov za bojevitost, napadalnost in nasilje.

Projekt je neizogibno povezan s prepričanjem, da nekaj takega, kot je fundamentalizem, obstaja, čeprav ga je težko natančno opredeliti, vendar pa avtorji vztrajajo pri pojmu fundamentalizma kot edinem uporabnem pojmu za ta mednarodni pojav. Te knjige o fundamentalizmu so zanimive in uporabne predvsem zaradi bogstva podrobnosti, s katerimi obravnavajo tematike, kot so oživiljanje hinduizma ali islamski nauki o gospodarstvu, kot pa zaradi svojih širših sintetičnih sklepov o fundamentalizmu kot globalnem pojavu. Nobeden od sodelavcev (avtorjev) ni sam fundamentalist, saj vsi pojasnjujejo in razlagajo svoja liberalna in modernistična izhodišča; vendar pa njihove presoje niso niti enotne niti neizogibno nasprotni. Kot je pokazal v svojem ganljivem eseju zgodovinar William Mc Neil ob povzemanju ugotovitev drugega dela projekta, je krščanstvo (pogosto v fundamentalistični obliki) igralo pomembno vlogo pri podpiranju institucij, ki jih povezujemo z liberalno demokratičnokapitalistično modernostjo, podobno kot se včasih konfucianizem in budizem imata za podlago sodobnih azijskih gospodarskih uspehov. Čeprav poskuša izdajatelj ugotoviti skupne značilnosti teh različnih gibanj, pa jih ne obravnava kot enoten pojav in analiziranje je primerno celovitosti in zapletenosti pojava (predmeta). Dejansko sama raznovrstnost poraja vprašanje, ali je sploh smiselno obravnavati »fundamentalizme« kot enoten pojav s skladnim vplivom na svetovno politiko. Razprava o posameznih fundamentalizmih po svetu je tako povezana zgolj s temi splošnimi interesi: političnim in družbenokulturnim okoljem, iz katerega izvira posamezno gibanje; temeljnim prepričanjem in ideologijo gibanj ter svetovnim nazorom članov in voditeljev. Še posebno vprašanje, ki

ni v celoti razjasnjeno, pa je, kako vztrajno (trajno) bo gibanje k močno politiziranemu fundamentalizmu, glede na to, da poskušajo njegovi zagovorniki pomiriti (uskladiti) teokracijo z gospodarsko modernostjo (uspešnostjo).

2. Isto pa ne velja (vsaj v celoti) za knjigo Marka Juergensmeyerja *The New Cold War?*, ki zajema skoraj enako vsebino, čeprav seveda manj ambiciozno in vsestransko. Avtor trdi, da mnogi na Zahodu nepravilno predpostavljajo, naj bi sekularizacija neizbežno sledila modernizaciji in zato močno podcenjujejo pomen in vpliv religije v svetu po hladni vojni. Vendar pa njegovi poskusi sintetiziranja islamskega, hindujskega, krščanskega in budističnega fundamentalizma v enoten vzorec nasprotja »sekularnemu nacionalizmu« (ki ga nejasno opredeljuje kot prevladujoči politični nauk industrializirane Zahoda) niso popolnoma prepričljivi. Konservativni katolicizem v Vzhodni Evropi in binkoštna religioznost v Latinski Ameriki, čeprav v nasprotju s sekularno družbo, sta npr. pogosto odpirala moderno sekularno demokratično državo, medtem ko je bil budizem (zunaj Šrilanke) lahko sila, ki spodbuja k strpnosti. Vsekakor pa odgovor na vprašanje v naslovu knjige sploh ni jasen.

Avtor torej trdi na podlagi opisa najnovejšega vzpona religioznih gibanj po svetu, da je religiozni nacionalizem uspešno porazil sekularni nacionalizem kot najbolj dinamično in močno »ideologijo reda« na svetu, ki se je pojavila po koncu hladne vojne. To utemeljuje na spoznanju, da se je sekularizem, najsi bo v demokratični ali v komunistično/socialistični obliki, izkazal kot prazna in nezadostna oblika družbene organizacije. Tiste sekularne nacionalistične države, ki so nastale neposredno po dekolonizaciji, so tako v očeh novih religioznih nacionalistov samo bolj subtilna oblika zahodnega kulturnega imperializma. Avtor ugotavlja, da je presenetljivo, kako soglasno religiozni politiki zavračajo zahodne sekularne politične ideologije, deloma zato ker zavračajo njihove zahteve po univerzalnosti (str. 144). Juergensmeyer tudi dokazuje, da so bili ideološki konflikti hladne vojne v bistvu medsebojno uničevalne razprave med rivalskimi sistemi, nastalimi iz zahodne kulture, medtem ko bodo konflikti v prihodnosti medkulturni, izhajajoči predvsem iz religioznih cepitev (razlik).

Primeri religiozne nacionalizma, ki jih

navaja avtor, so predvsem, čeprav ne izključno, iz t. i. tretjega sveta. Juergensmeyer se tako ukvarja z relativno sorodnimi političnimi izzivi, ki jih predstavlja islamski fundamentalizem za sekularne režime v Iranu, Pakistanu, Egiptu, Palestini in Alžiriji. Avtor opozarja, da so bili Američani med homeinijevsko revolucijo v Iranu presenečeni prav zaradi prevladujoče zahodne znanstvene paradigme o razširjanju sekularizacije; gre za stalno podcenjevanje želje nezahtodnih narodov, da se vrnejo »nazaj« v zgodovino in obnovijo izgubljeno religiozno identiteto. Isti pojav se kaže v južni Aziji, kjer sekularno, nacionalno in socialistično indijsko državo, ki jo je utemeljil Nehru, nenehno napadajo različni militantni hindujski, sikovski in islamski religiozni aktivisti in kjer je militantni budizem trčil tako s tamilskim nacionalizmom kot s sekularno državo v Šrilanki. Religiozni nacionalizem daleč od tega, da bi se izčrpal v poznih 80-ih letih, je dobil novo, svežo injekcijo s propadom komunizma. To je sprostilo vrsto zadržanih religioznih gibanj, ne samo islamskih v osrednji Aziji in Zakavkazju, ampak tudi krščanskih v Rusiji, Ukrajini, Poljski in drugih delih Vzhodne Evrope.

3. Avtorjevo delo je večinoma premišljeno in uravnotežena analiza teh religioznih gibanj in njihovih dokaj usodnih posledic za globalno politiko. Juergensmeyer tako opozarja, da so mnoga religiozna nacionalistična gibanja bolj nezdružljiva z liberalizmom in obrambo individualnih človekovih pravic kot pa z demokracijo. Ko je ločena od liberalizma, je demokracija zares lahko uporabno sredstvo za razširjanje nestrpnega fundamentalizma. Vznemirljiv naslov knjige, ki namiguje na zamenjavo hladne vojne s podobno apokaliptičnim nasprotjem religioznih civilizacij, je postavljen bolj kot vprašanje kot pa dokončna prerokba. Avtor torej ne podcenjuje grožnje, ki jo religiozni nacionalizem pomeni za liberalizem in svetovno ureditev, vendar pa ne sprejema zaradi tega nekakšnega enostranskega in poenostavljenega sovražnega stališča do religije. Ob opozarjanju na potencialno atomizirajoče posledice zahodnega liberalnega individualizma pojasnjuje tudi potencialno »zdrave« vidike religiozne oživljanja.

Avtorjeve ugotovitve in analiziranje so najbolj točne in veljavne za Srednji vzhod in južno Azijo, medtem ko so mnogo manj upo-

rabne za razumevanje drugih delov sveta in dokaj neustrezne kot splošna oznaka za svetovno politiko. Še bolj problematična je njegova analiza krščanstva, ki jo poskuša povezati z islamskohindujskim vzorcem. Res je sicer, da se je v mnogih nekdanjih komunističnih državah obnovilo krščansko religiozno gibanje, ki podobno kot islamski in hindujski fundamentalizem odklanja sekularno univerzalizacijo socializma. Vendar pa v nasprotju s tema gibanjema krščanstvo večinoma ni bilo sovražno kapitalizmu, liberalni demokraciji, nacionalizmu ali moderni sekularni liberalni državi (kot nasprotju sekularni družbi). Avtor tudi sam ugotavlja, da je imela katoliška Cerkev na Poljskem integralno vlogo pri rušenju komunizma, podpirajoč tako demokracijo kot poljske narodne težnje. Sicer pa je znano, da je bila večina novih demokracij po letu 1974 vzpostavljena v katoliških državah in v mnogih je Cerkev postala podpornik liberalnih institucij. Velika pomanjkljivost knjige pa je skromna analiza protestantskega fundamentalizma, ki sicer v mnogočem ruši paradigmo o religioznem oživljanju, saj spodbuja depolitizacijo svojih spreobrnjencev, civilno družbo in demokracijo.

Vprašljiva pa je tudi avtorjeva uporaba pojma »sekularni nacionalizem« kot opis zahodne politične dediščine za nekdanje kolonialne države v usmeritvi k politični modernizaciji; ker ne razlikuje med različnimi variantami »sekularnega nacionalizma« (npr. demokratično, socialistično in avtoritarno verzijo nacionalizma), Juergensmeyer na določen način sprejema trditev islamskih fundamentalistov, da sta demokracija in komunizem v bistvu »dve strani istega kovanca«. Takšen pristop pa je v nasprotju z veliko ambivalentnostjo mnogih oblik sekularnega nacionalizma in možnostmi verskih svoboščin, zavračanje komunizma in tudi (nujno) zavračanje moderne demokracije, pač pa je slednja tudi pot k obnovi normalnega verskega življenja. Če je religiozni fundamentalizem ponekod sovražen liberalni demokraciji, pa je drugod opora demokraciji, tako da je ta povezava zelo zapletena in je ni mogoče posploševati. Čeprav je ponekod lahko podlaga za zelo umazane regionalne vojne, pa zaradi pomanjkanja notranje koherentnosti religiozni fundamentalizem ni toliko verjeten »bojevnik« v nekakšni »novi hladni vojni«. Vsekakor pa

ni vprašljivo, da obstaja v svetu široko razprostranjeno fundamentalistično oživljanje, ki preseka verske in kulturne meje, in da dobiva ponekod tudi zelo militantne in politizirane oblike. Zato je razumljivo in tudi zaželeno njegovo proučevanje, omenjene knjige pa bodo zato imele tudi veliko bralcev.

Marjan Brezovšek

VID PEČJAK

Psihologija množice

Ljubljana: samozaložba, 1994

Najnovejša knjiga slovenskega ambasadorja znanosti dr. Vida Pečjaka dodaja bogati zbirki oznak stoletja, ki ga počasi zapuščamo, še eno: 20. stoletje je stoletje množic.

Pisec se na 228 straneh spopada z aktualno, a za raziskovanje še zdaleč ne enostavno tematiko: kaj je množica, kaj so množični pojavi, kateri so njeni dejavniki, kakšne so značilnosti posebnih množic, kako poteka priprava, kakšne teorije in modele množice poznamo. Kot je na tiskovni konferenci ob izidu knjige povedal sam, se z množicami srečuje že od svojega otroštva, vendar so ga k pisanju knjige spodbudili predvsem politični dogodki v zadnjih štirih letih, tako na ozemlju nekdanje Jugoslavije kot tudi v drugih deželah Vzhodne Evrope, kjer so množice ob propadanju komunističnih režimov nedvomno odigrale vidno vlogo.

Čeprav so svoj pravi razcvet doživele šele v preteklih desetletjih, pojav množice in množičnih pojavov sega daleč v preteklost. O njih je pisal že Platon, množično hysterijo so na primer poznali že v srednjem veku. Vendar se njihovo raziskovanje ne ponaša z dolgo zgodovino. Raziskovalec, ki se loteva analize množice, se znajde pred zahtevno nalogo, kajti, kot piše Pečjak, v množicah ena in ena ni enako dve oziroma vedenje skupine ni zgolj seštevek vedenj posameznikov. V množici se obnašamo tako, kot se sicer ne bi.

V uvodnem razmišljanju Pečjak opozori na razlike med množico in nekaterimi drugimi velikimi skupinami. Ugotavlja, da so psihološke značilnosti množice nizka organizacija, močna čustva, velika aktivnost in velika spontanost. Platon jo je opisal kot delovanje človekove čutnosti, Kant je ni prišteval k državljanom, Le Bon je v njej videl predvsem divje strasti. Danes uporabljamo za množico veliko sopomenk, po navadi ji pripisujemo negativen pomen. Tudi avtorjev osebni odnos do množice je negativen. Nikoli je ni maral, zdi se mu strašljiva, saj v človeka prodira kot tuja sila in ga zaslužnjuje. Za človeka, ki se znajde v njej, se zdi, da je izgubil svobodno voljo in svojo edinstveno osebnost.

V nadaljevanju razloži pojave, kot so množična sugestija, množična hipnoza, avtosugestija, posnemanje in psihična nalezljivost, nerazumnost množice, poenotenje, razosebljenje in identifikacija. Nadaljuje z delitvijo dejavnikov, ki jo sklene z vprašanjem vpliva nacionalnega značaja na vedenje množice. Neposrednih raziskav o tem sicer ni, vendar je za slovenske množice na splošno značilna dokajšnja miroljubnost. Slovenci naj bi bili precej introverten narod z visoko samoagresivnostjo, medtem ko se v množice združujejo predvsem ekstravertni ljudje z agresivnostjo, ki jo usmerjajo navzven. Je morda to eden izmed razlogov, da so pri nas množice razmeroma redke in mlačne, se sprašuje Pečjak. Srbske so na primer zelo intenzivne, kar lahko pripisujemo identifikaciji ljudstva z voditelji, pa tudi tipičnim značilnostim srbskega nacionalnega značaja.

V poglavju o posebnih množicah izpostavlja pojave agresivne množice, linčev, pogromov, pobojev oziroma pokolov, športne in histerične množice, množičnega samomora in panike.

V naslednjem poglavju preberemo, da se množica ne pojavi brez poprejšnje priprave, ki traja zelo dolgo, v najširšem smislu skorajda vse življenje, ko se oblikujejo posameznikova mnenja, stališča, interesi, vrednote in navade. Ob tem je treba poudariti pomen propagande, množičnih medijev in govoric.

Za komunikološko usmerjenega strokovnjaka bo posebej zanimivo opozorilo na vlogo tako imenovane »nevidne, raztresene množice«, imenovane tudi »medijska javnost«, ki se je pojavila skladno z razvojem

sredstev množičnega obveščanja. Njeni udeleženci se zbirajo pred televizijskimi sprejemniki in berejo iste časopise. Čeprav se ne vidijo, nanje vplivajo isti dejavniki, ugotavlja Pečjak. Množični mediji ustvarjajo posebno množico gledalcev, poslušalcev in bralcev, ki je v marsikaterem pogledu podobna pravim množicam na trgih in cestah. Komunikacija je večinoma enosmerna, ljudje posnemajo to, kar se jim ponudi, njihova čustva so povečana in sposobnost razumnega presojanja zmanjšana.

Posebno pozornost zbuja tudi primerjava televizijskega medija s hipnozo. Gledalci pred sprejemniki padejo v nekakšen trans. Pasivno sprejemajo novice, pogosto na pol dremajo, zavest je oslABLJENA in podzavest ojačana. Njihova samokontrola oslabi, močno so podvrženi sugestiji. Med gledanjem nanje vplivajo tudi določeni fiziološki procesi, ki prav tako vplivajo hipnotično. Pojavi se močno draženje očesa, kajti slika na ekranu je svetla in utripa, podobno kot pri hipnozi, ko je treba gledati v kakšno svetlo točko, medaljon ali hipnotizerjeve oči. Obenem so sodobna komunikacijska sredstva in množični mediji tisti, po zaslugi katerih so danes množice tako pogoste in tako velike. In ne nazadnje, kdor »posедуje« množične medije, ima (precejšnje) moč...

Zadnje poglavje je »Nekaj teorije in modelov«; modeli so novejši od teorij, saj so začeli nastajati šele v sredini sedemdesetih let, mnogi med njimi šele v zadnjih petih letih.

Kot je v oceni knjige zapisal dr. Janek Musek, gre za prvo slovensko monografsko publikacijo, ki se loteva problematike množic. Avtor pa si posebno pohvalo zasluži tudi zato, ker se ni ustrašil izziva, ki bi ga sprejeli le redki. Po več kot tridesetih letih predavanj o psihologiji spoznavanja je začutil nujnost spremembe predmeta svojega raziskovalnega dela in se tako lotil področja, ki je bilo tudi zanj nekaj novega.

K preglednosti zapisanega prispevajo svoj delež tabele, k privlačnosti številne fotografije, k aktualnosti pa ponazoritev teorije s svežimi primeri. Tako na primer zvemo, da je z vidika psihologije množice eden izmed glavnih razlogov za prelivanje krvi v Bosni in Hercegovini uboganje voditeljev, idej, tradicije, mitov in institucij. Nekateri psihologi namreč menijo, da se ljudje ne ubijajo toliko zaradi svoje agresivnosti kot zaradi

pretirane ubogljivosti, kar pomeni, da brez pomislekov sledijo ukazom. Primer Srbov: identifikacija z Miloševićem. Po Pečjakovih besedah bi pri kultiviranju množice veliko pomagala vzgoja z oblikovanjem samostojne in demokratične osebnosti, pa tudi družba brez velikih avtoritet.

Trditvev, da je »Psihologija množice« dragocen prispevek znanosti, prav gotovo ne bo sporna. Ob tem pa je treba omeniti še dodatno odliko knjige, ki svojo znanstvenost na prav neverjeten način združuje z visoko stopnjo razumljivosti tudi za neznanstvene kroge. Toda ne – kot bi morda pričakovali – na račun manjše strokovnosti, ampak v veliki meri po zaslugi pojasnjevanja s primeri, ki jih avtor vztrajno niza skozi celotno besedilo. V poglavju o propagandni vlogi govoric omenja lansko »afero orožje« z mariborskega letališča, v množici pa so se na primer znašli tudi ljubljanski dijaki na demonstracijah leta 1991, mnogi izmed njih sicer udeleženci drugačnih množic – glasbenih in športnih prireditev. Med množicami, ki so pisale zgodovino, je tista ob rojevanju naroda na Kongresnem trgu v Ljubljani leta 1988, pa napovedani znameniti »miting resnice« v Ljubljani leta 1989. V poglavju o propagandi si izposodi volilne letake slovenskih političnih strank.

Slikoviti so tudi primeri iz tujine, pa naj gre za zažiganje lutke avtorja Satanskih stihov ali pa propagandno zalivsko vojno.

Množice so se v zgodovini pojavljale v valovih in družbene krize so bile med njihovimi glavnimi generatorji. Svoj pečat so pustile tudi na propadu evropskega komunizma. Obenem pa so krize nujen spremljevalec ali celo nosilec razvoja na vseh področjih družbenega življenja. Potemtakem ni pričakovati, da je uresničitev »konca množic«, o katerem so govorili sociologi še pred desetimi ali petnajstimi leti, sploh možna.

Zadnji val množic, katerega začetki so bili v letu 1989, še vedno traja. In kot v sklepnih besedah napoveduje Pečjak, ta val svojega vrha še ni dosegel; v bližnji prihodnosti lahko pričakujemo vedno več zborovanj, zlasti protestnih. Tudi to je razlog, da je Pečjakova knjiga v tem času resnično dobrodošla kot povsem praktičen pripomoček pri spoprijemanju s tistim delom našega življenja, ki ga uokvirja »množičnost«. Pomagala bo jasneje spoznati fenomen množice, s tem pa povečala možnosti obvladovanja predvsem njenih agresivnih razsežnosti.

Melita Poler

Slovenski parlament v procesu politične modernizacije

(Uredil Drago Zajc, izd. Center za politološke raziskave FDV in Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana 1993, str. 183)

Politična modernizacija je oznaka za izredno širok proces sprememb v sodobnih družbah. Vključuje najprej spremembe v distribuciji družbene moči. V povezavi z uveljavljanjem političnega pluralizma vpliva na racionalizacijo oblasti, ki ni namenjena več uresničevanju nekih zgodovinskih ciljev ali zagotavljanju vodilnega položaja posameznim družbenim skupinam. Moderno pojmovanje oblasti kot deljive in omejene se povezuje s politično participacijo na podlagi pravic do enakosti, svobode političnega združevanja in nasprotujočega delovanja, to je s priznanjem opozicije. Zlom realnega socializma in tudi drugih nedemokratskih sistemov je bil predvsem posledica monistične vladavine brez opozicije. Spoznanje, da v moderni državi brez strankarskega sistema in zakonito delujoče opozicije ni politične demokracije, je bilo tudi izhodišče nosilcev političnih reform v Sloveniji. Uveljavljanje teh demokratičnih pojmovanj pa je bilo v zgodovini – in tudi pri nas – pogosto odvisno od možnosti vzpostavljanja nacionalne države.

Politična modernizacija pomeni seveda tudi dezintegracijo starih političnih institucij in vzpostavljanje ter utrjevanje novih, ki oblikujejo učinkovitejše načine združevanja interesov. Tako postopoma gradijo svojo stabilnost in legitimnost, celoten proces pa je odvisen tudi od vrste drugih dejavnikov, še posebej pa od demokratične politične kulture. Slovenski politologi so se v tem okviru že zgodaj usmerili tudi v raziskovanje slovenskega parlamenta. V tem smislu je tudi

Slovensko politološko društvo že v letu 1991 pripravilo posvet na temo Parlamentarizem: dileme in perspektive. Že prispevki za to posvetovanje so kazali na teoretična prizadevanja slovenskih politologov, da proniknejo v značilnosti parlamentarizma in še posebej v zametke parlamentarnega sistema v Sloveniji. Ena izmed temeljnih raziskovalnih usmeritev slovenskih politologov je (bila) ravno vprašanje politične modernizacije v Sloveniji in v zvezi s tem tudi vprašanje političnega predstavnitva.

Raziskovalna skupina v okviru projekta Transformacija slovenskega parlamenta v okviru širših procesov politične modernizacije in osamosvajanja Slovenije se je zavedala celovitosti in zahtevnosti procesa spreminjanja prejšnje republiške skupščine v parlament samostojne demokratične države ter njegove odvisnosti od širših demokratičnih procesov. Ob upoštevanju, da je šlo za dolgotrajen proces, ki se je zgolj formalno začel z »normativnim prebojem prejšnjega samoupravnega skupščinskega modela (z ustavnimi amandmaji, sprejetimi v septembru 1989) in prvimi demokratičnimi volitvami v aprilu 1990, si je zadala za cilj tako preučevanje preoblikovanja strukture predstavniskega telesa kot uveljavljanje načinov delovanja, ki so značilni za demokratične parlamente z veliko daljšo tradicijo. Člani raziskovalne skupine in sodelavci so skušali osvetliti te širše procese in pri tem opozorili na njihovo prepletenost s procesom osamosvajanja, ki ga obravnavajo tudi z vidika prevzemanja funkcij zvezne države. Hkrati pa so opozorili tudi na pomembnost nekaterih temeljnih demokratičnih načel za delovanje slovenskega parlamentarnega sistema, še posebej z vidika funkcij opozicije ter vloge strank v parlamentu. Ob tem, ko se parlamenta lotevajo tudi z vidika odnosa med njim in izvršilno oblastjo, ga ne obravnavajo zgolj kot zakonodajno telo, ampak tudi kot prizorišče oblikovanja politik, v katerem delujejo različni subjekti – od vlade, strank, birokracije do interesnih skupin. Kot poseben problem obravnavajo tudi vprašanje

strokovnosti parlamentarnega odločanja. Teoretične predpostavke preizkušajo tudi s prvimi empiričnimi podatki, zbranimi z anketo, ki je bila opravljena leta 1992.

Monografsko študijo Slovenski parlament v procesu politične modernizacije sestavljajo naslednji prispevki: Procesi politične modernizacije v Vzhodni Evropi in v Sloveniji (dr. Drago Zajc), Raziskovanje slovenskega parlamenta (dr. Boštjan Markič), Racionalnost opozicije (dr. Adolf Bibič), Politične stranke in parlament: parlamentarne frakcije, skupine, klubi (dr. Stane Kranjc), Od monizma k pluralizmu (dr. Danica Fink Hafner), Prevzemanje funkcij zvezne države v procesu osamosvajanja Slovenije (dr. Franci Grad), Policy skupnosti in nekateri problemi vladanja v prehodnem obdobju (dr. Danica Fink Hafner), Vlada – funkcije, procesi, izvrševanje, rezultati (dr. Marjan Brezovšek), Opozicija in vlada v senci (dr. Igor Lukšič) in Skica sistemske analize problema strokovnosti parlamentarnega odločanja (mag. Andrej Škerlep).

To delo je seveda le prvi korak k nadaljnjemu in bolj poglobljenemu raziskovanju, ki bo v prihodnje bolj zasnovano na empiričnih podatkih in usmerjeno k primerjalnim analizam delovanja slovenskega parlamenta in predstavnških teles drugod. Nedvomno pa je že ta zbornik lahko koristen za vse, ki želijo obogatiti svoje teoretično in praktično znanje o uveljavljanju prvega slovenskega demokratičnega parlamenta v samostojni državi.

Marjan Brezovšek

ANDREW BELSEY & RUTH
CHADWICK (EDS.)

Ethical Issues in Journalism and the Media

London and New York: Routledge, 1992

Ali sta etika in novinarstvo sploh združljiva, je pogosto vprašanje novinarjev, pa tudi

piscev knjig o novinarski etiki, ki jih na zahodnih trgih (že nekaj časa) ni malo. Slovenci na tem področju krepko zaostajamo, medtem ko naš množičnokomunikacijski prostor preplavlja popoln etični kaos. Tudi zato je tovrstna literatura – čeprav tuja in opirajoča se na britanske razmere – za slovenskega bralca aktualna in koristna. Koristna, če seveda predpostavljamo, da jo bodo poleg nekaj izbrancev iz strokovnih krogov novinarske in medijske teorije proučili tudi novinarji in uredniki. Konec koncev so predvsem oni tisti, ki vsakodnevno na lastni koži občutijo težo preštevilnih dilem tega, kar na splošno imenujemo novinarska etika.

Zbornik enajstih britanskih strokovnjakov z raznovrstnih področij, kot so filozofija, pravo, mediji, sociologija in še mnoga druga, obravnava koncepte svobode, demokracije, resnice, objektivnosti, poštenosti, zasebnosti. Gre za globoka etična vprašanja, ki so neločljiva od samega bistva novinarske teorije in prakse.

Uvodno poglavje, ki sta ga skupaj zapisala oba urednika, načena teme, ki so podrobneje razčlenjene v naslednjih sestavkih, osredotoča pa se predvsem na problem kvalitete. Na začetku izpostavlja vprašanje ugleda novinarskega poklica, nadaljujeta pa z razmišljanjem o svobodnem pretoku informacij na globalni ravni, ki ga ne bi smela popačiti nobena oblika cenzure oziroma pristranskosti s strani monopolnih lastniških struktur. Ob tem se sprašujeta, ali bi lahko v nacionalnem kontekstu, kot je Velika Britanija, medijsko kvaliteto povečali z zakonom ali z etiko. Čeprav pritrđita pomembni vlogi kodeksov pri zagotavljanju kvalitete, kritično osvetlita nekatere dileme, ki se pojavljajo pri spoštovanju zapisanih načel novinarskega obnašanja. Dejstvo je, da kodeksi ne morejo vnaprej predvideti vseh možnih situacij.

Besedilo Johna O'Neilla postavlja izziv liberalni ekonomski naravnosti, da svobodni trg, novinarstvo in demokracija tvorijo drug od drugega odvisno trojico. To stališče je značilno za nedavne razprave o Prvem amandmaju v ZDA in deregulaciji medijev v Evropi. Po O'Neilovem prepričanju je »pripovedovanje resnice« konstitutivna prvina novinarstva kot demokratične institucije, medtem ko trg ovira uresničevanje te vrednote. Sklene z mislijo, da

sicer obstaja napetost med notranjimi cilji novinarstva in tržnimi okviri, znotraj katerih deluje, vendar so novinarji sposobni (ali so res?) upreti se pritiskom trga.

Lastniki, uredniki in novinarji so glavni »akterji« prispevka Brucea Hanlina. Raziščemo lastniške strukture britanskega tiska in vplive lastništva na novinarsko prakso. Svoboda tiska – čigava svoboda, se sprašuje v zadnjem delu, pri čemer opozarja na nekatere nove odgovore, ki nasprotujejo konvencionalnim idejam o svobodi tiska kot lastninski pravici.

Svoboda tiska, mediji in zakonodaja so področje, s katerim se ukvarja David Burnet. Po njegovem mnenju je britansko sodstvo še vedno bolj naklonjeno spoštovanju (pretiranega?) načela uradne tajnosti kot pa svobodi izražanja.

Nigel G. E. Harris osvetli namen, vsebino in značaj novinarskih kodeksov, ki jih nimajo samo v Zahodni Evropi in v Severni Ameriki, ampak tudi v državah, kot sta na primer Jamajka in Mali. Večinoma so kratki, kar lahko rečemo tudi za Kodeks novinarjev Republike Slovenije, ki ima samo 12 točk, če izvzamemo njim dodane smernice. Nekoliko pa preseneča Harrisov podatek, da sodobni trendi narekujejo daljše kodekse.

Andrew Belsey predstavlja eno izmed temeljnih človekovih pravic, v novinarstvu pogosto kršeno »pravico do zasebnosti«. Vdor v zasebnost politikov in drugih javnih osebnosti poveže z vprašanjem (pogosto zaželene) publicitete. Je morda rešitev pridobivanje soglasja oseb, o katerih se poroča? Meja, kje se konča zasebno in začne javno, je še posebej težko določljiva pri izvajanju posebne oblike novinarskega sporočanja, pri preiskovalnem novinarstvu.

In prav preiskovalno novinarstvo je tema, ki slovenskim novinarjem povzroča precej preglavic, znanje o njem pa je zelo skopo tudi zaradi odsotnosti ustrezne literature o njem, in ne nazadnje zaradi v bistvu kratke zgodovine in maloštevilnih primerov pravega preiskovalnega novinarstva v Sloveniji. Pri razkrinkavanju ekonomskih in političnih afer novinarji pogosto uporabljajo neetične metode kot edine možne za dosego svojega namena, po načelu »cilja, ki opravičuje sredstva«. Jennifer Jackson se sprašuje, ali v preiskovalnem novinarstvu obstajajo meje poštenosti. Predlaga izdelava

vo trdnjših načel novinarskega obnašanja, in sicer na modelu medicinske etike.

Objektivnost, pristranskost in resnica so besede, ki jih najpogosteje uporabljamo, ko govorimo o novinarski (ne)etičnosti. Predvsem »objektivnost« je v strokovnih krogih vedno bolj problematizirana v skladu s teorijami o neobstoju »objektivne« realnosti, o kateri eno in edino Resnico bi novinarji kot nevtralni posredniki »posneli« ter jo objektivno prenesli svojemu občinstvu. Andrew Edgar na temelju hermenevitičnega pristopa sklepa, da objektivnost v novinarstvu ne pomeni doseganja resnice v smislu ujemanja z dejstvi, ampak bolj v smislu izogibanja pristranskosti.

Teresa Stratford nasprotuje seksističnemu stereotipiziranju pri predstavljanju in obravnavi žensk, predvsem v britanskih tabloidih. Predlaga, naj tisk vendarle že stopi v korak s spremenjeno vlogo in položajem ženske v današnji družbi.

Paul Gilbert razpravlja o poročanju terorizma, Kevin Williams pa o cenzuri in samocenzuri v vojni. V razmislekih o novinarski etiki resnico po navadi postavljamo na sam vrh vrednostne lestvice (slovenski kodeks jo, enako kot mnogi drugi, omenja že v prvem stavku prve točke). Williamsovo poglavje, sicer zadnje v tej knjigi, pritegne že s samim naslovom, ko opozarja na »nekaj pomembnejšega od resnice« – posebne etične probleme, ki jih ustvarjajo vojne razmere. Vojno obveščanje je dandanes zaradi bližine še vedno trajajoče vojne posebej pomembno, tudi za slovenske novinarje, ki se odpravljajo na območje nekdanje Jugoslavije. Množični mediji lahko s poročanjem svojih »resnic« o vojni gradijo mostove ali postavljajo zidove med ljudmi, državami, narodi. Kako usodna je lahko njihova etična naravnost, se morda najbolj izrazito pokaže prav v vojnah, ki so že po svojem bistvu konfliktne in nabite z negativnim ter neetičnim.

Kot v predgovoru ugotavljata urednika, se avtorji sicer spoprijemajo s številnimi etičnimi področji, vendar obseg tematike, ki bi jo lahko uvrstili pod izbrani naslov, še zdaleč ni izčrpan. Med temami, ki so »izpadle«, je med drugim tudi podrobnejša raziskava pravice do odgovora, zaupnosti, rasizma in obravnave aidsa. Morda bodo prišle na vrsto v drugem zvezku, napovedujeta.

Glavni namen avtorjev ni le spodbujanje etičnega vedenja v novinarski praksi, ampak tudi skrb za kvaliteto informacij, ki jih množični mediji sporočajo svojim bralcem, poslušalcem in gledalcem.

Pričakovanje dokončnih odgovorov od katere koli knjige o (novinarski) etiki bi seveda bilo naivno. Profesionalna etika, zapisana v kodeksih, učbenikih in knjigah, kot je tale, zagotavlja zgolj splošne okvire, ki sicer usmerjajo, dolgoročno gledano tudi vzgajajo, a ob konkretnih dilemah pogosto ne omogočajo zadovoljivega sklepa. Osebna oziroma občečloveška etika v smislu notranje moralne drže je pogosto še vedno odločilna. Gradimo jo celo življenje in lahko deluje na povsem nezavedni ravni, saj je del našega splošnega, ustaljenega videnja sveta in delovanja v njem. Tega se avtorji omenjene knjige prav dobro zavedajo.

Ob prebiranju novinarske literature iz angleško govorečega okolja pogosto pogrešam jasno teoretično obdelavo oziroma strokovno utemeljeno razčlenjenost obravnavane tematike; zdi se, da avtorji »proste« strani zapolnejo s preštevilnimi primeri in »pametnimi« mislimi ter izkušnjami urednikov oziroma novinarjev. Pričujoča knjiga od teh ugotovitev izstopa v pozitivnem smislu. Čeprav je ne morem uvrstiti med najboljše, pa je vsekakor ena boljših. Površinsko obravnavo zamenjuje s poskusi poglobljenega osvetljevanja temeljnih etičnih vprašanj v množičnem komuniciranju, pa tudi z ustreznim mero kritičnega pogleda in prilagodjenosti razmeram ter zahtevam sodobnega časa.

Melita Poler

novosti osrednje družboslovne knjižnice

(1. oktober–31. december 1993)

ZNANOST, KULTURA, DOKUMENTACIJA,
KNJIŽNIČARSTVO, ČASNIKI, NOVINARSTVO

COBISS. Konceptija, organizacija in pogoji sodelovanja / [izdal] Institut informacijskih znanosti, IZUM. – Maribor : Institut informacijskih znanosti, IZUM, 1993

Č IV 2954

ETHICAL issues in journalism and the media / edited by Andrew Besley and Ruth Chadwick. – London; New York : Routledge, 1992. – (Professional ethics)

II 17161

INTERDISZIPLINARITAT : Praxis – Herausforderung – Ideologie / hrsg. von Jürgen Kocka. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1987. – (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft)

I 2755 – 671

UNIVERZITETNI institut informacijskih znanosti (Maribor)

COBISS/OPAC : priročnik za uporabnike / Univerzitetni institut informacijskih znanosti. – Maribor : Univerzitetni institut informacijskih znanosti, [1992]

Č IV 2955 a, b

FILOZOFIJA, PSIHOLOGIJA

AUGUSTINUS, Aurelius

Zakonski stan in poželenje / Avrelij Avgustin. – Ljubljana : Študentska organizacija Univerze, 1993. – (Knjižna zbirka Krt)

U S 16384 – 83

BAUDRILLARD, Jean

Symbolic exchange and death / Jean Baudrillard. – London [etc.] : Sage, 1993. – (Theory, culture and society)

II 17163

CARROLL, Jon B.

Human cognitive abilities : a survey of factor-analytic studies / John B. Carroll. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993

II 17159

CHRISTIANS, Clifford G.

Good news : social ethics and the press / Clifford G. Christians, John P. Ferré, P. Mark Fackler. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1993

III 3709

CREATIVE people at work : twelve cognitive case studies / edited by Doris B. Wallace, Howard E. Gruber. – New York [etc.] : Oxford University Press, 1989

II 17139

FORD, Martin E.

Motivating humans : goals, emotions, and

personal agency beliefs / Martin E. Ford. – Newbury Park [etc.] : Sage, 1992

II 17156

FUKUYAMA, Francis

The end of history and the last man / Francis Fukuyama. – Penguin books, 1992. – London [etc.]

II 17169

FUKUYAMA, Francis

The end of history and the last man / Francis Fukuyama. – Penguin books, 1992. – London [etc.]

17815

HRIBAR, Tine

Fenomenologija. Brentano, Heidegger, Husserl / Tine Hribar. – V Ljubljani : Slovenska matica, 1993

U II 17170 a, b

INEICHEN, Hans

Philosophische Hermeneutik / Hans Ineichen. – Freiburg ; München : Verlag Karl Alber, 1991. – (Handbuch Philosophie)

17813

LIPICNIK, Bogdan

Psihologija v podjetjih / Bogdan Lipičnik, Stane Možina. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1993

II 17184

MACINTYRE, Alasdair

Kratka zgodovina etike / Alasdair MacIntyre. – Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1993. – (Zbirka Družboslovje, 1993)

U 17620 – 5/93 a

NEGT, Oskar

Massverhältnisse des Politischen : 15 Vorschläge zum Unterscheidungsvermögen / Oskar Negt, Alexander Kluge. – Frankfurt : Fischer Taschenbuch Verlag, 1993. – (Fischer Taschenbuch)

I 1404 – 11830

PHILOSOPHIE und Begründung / hrsg. vom Forum für Philosophie Bad Homburg. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1987. – (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft)

I 2755 – 673

WALDENFELS, Bernhard

In den Netzen der Lebenswelt / Bernhard Waldenfels. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1985. – (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft)

I 2755 – 545

ZALJUBLJENI moški : moške seksualne fantazije : zмага ljubezni nad gnevom / [zbrala] Nancy Friday. – Ljubljana : Študentovska organizacija Univerze, 1993. – (Knjižna zbirka Krt)

U S 16384 – 86

MERNISSI, Fatima

Islam and democracy : fear of the modern world / Fatima Mernissi. – London : Virago Press, 1993
17817

DRUŽBENE VEDE – SPLOŠNO.

ALLISON, Julie A.

Repe : the misunderstood crime / Julie A. Allison, Lawrence S. Wrightsman. – London [etc.] : Sage, 1993
II 17127

LUHMANN, Niklas

Legitimacija kroz proceduru / Niklas Luhmann. – Zagreb : Naprijed, 1992. – (Biblioteka Naprijed)
II 17140 a, b

THEORIES and concepts of politics : an introduction / edited by Richard Bellamy. – Manchester ; New York : Manchester University Press, 1993
II 17178

METODOLOGIJA. STATISTIKA. DEMOGRAFIJA

AGRESTI, Alan

Categorical data analysis / Alan Agresti. – New York [etc.] : John Wiley & Sons, 1990. – (Wiley series in probability and mathematical statistics. Applied probability and statistics)
U III 3701

INTERNATIONAL Conference on Methodology and Statistics (1992 ; Bled)

Developments in statistics and methodology : proceedings of the International Conference on Methodology and Statistics, Bled, Slovenia, September 24–26, 1992 / edited by Anuška Ferligoj and Anton Kramberger. – Ljubljana : Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, 1993. – (Metodološki zvezki)
U 17207 – 9 a-c, d

KANJI, Gopal K.

100 statistical tests / Gopal K. Kanji. – London [etc.] : Sage, 1993
II 17130

STATISTIČNI letopis Ljubljane '93 : (pet ljubljanskih občin). – Ljubljana, 1993 : Mestni zavod za informatiko, služba za statistiko
II 16599 – 93

VOGT, W. Paul

Dictionary of statistics and methodology : a nontechnical guide for the social sciences / W. Paul Vogt. – London [etc.] : Sage, 1993
II 17129

SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE. PREDMET. SMERI.

COHEN, Stanley

Escape attempts : the theory and practice of resistance to everyday life / Stanley Cohen and Laurie Taylor. – London ; New York : Routledge, 1992

II 17122

EMERGENZ : die Entstehung von Ordnung, Organisation und Bedeutung / hrsg. von Wolfgang Krohn und Günter Küppers. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1992. – (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft)

I 2755 – 984

FEIN, Helen

Genocide : a sociological perspective / Helen Fein. – London [etc.] : Sage, 1993

II 17131

KURTZ, Richard A.

The sociology of medicine and illness / Richard A. Kurtz, H. Paul Chalfant. – Boston [etc.] : Allyn and Bacon, 1991

III 3707

LEVIN, Jack

Sociological snapshots : seeing social structure and change in everyday life / Jack Levin. – Thousand Oaks [etc.] : Pine Forge Press, 1993

II 17173

METZNER, Andreas

Probleme sozio-ökologischer Systemtheorie : Natur und Gesellschaft in der Soziologie Luhmanns / Andreas Metzner. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1993. – (Studien zur Sozialwissenschaft)

II 13836 – 129

RATIONAL choice theory : advocacy and critique / edited by James S. Coleman, Thomas J. Fararo. – Newbury Park [etc.] : Sage, 1992. – (Key issues in sociological theory)

II 16295 – 7 a

REED, Michael I.

The sociology of organizations : themes, perspectives and prospects / Michael I. Reed. – New York [etc.] : Hemel Hempstead : Harvester Wheatsheaf, 1992. – (Studies in sociology)

II 17164

SYNNOTT, Anthony

The body social : symbolism, self and society / Anthony Synnott. – London ; New York : Routledge, 1993

II 17168

DRUŽBA. DRUŽBENA STRUKTURA. PROCESI. VEDENJE. SOCIALNA PSIHOLOGIJA

BAUM, Andrew

Social psychology / Andrew Baum, Jeffrey D. Fisher, Jerome E. Singer. – New York : Random House, 1985

III 3706

BERNIK, Ivan

Dominacija in konsenz v socialistični družbi / Ivan Bernik. – Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 1992. – (Znanstvena knjižnica)

U 17613 – 2 a-c, d

- CHANGING classes : stratification and mobility in post-industrial societies / edited by Gøsta Esping-Andersen. - London [etc.] : Sage, 1993. - (Sage studies in international sociology)
- II 14243 - 45 a, b
- DICKSON, David
- Rewarding people : the skill of responding positively / David Dickson, Christine Saunders, Maurice Stringer. - London ; New York : Routledge, 1993. - (International series on communication skills)
- II 17153
- DUNN, Judy
- Young children's close relationships : beyond attachment / Judy Dunn. - London [etc.] : Sage, 1993. - (Sage series on individual differences and development)
- II 17132 - 4
- EDER, Klaus
- The new politics of class : social movements and cultural dynamics in advanced societies / Klaus Eder. - London [etc.] : Sage, 1993. - (Theory, culture & society series)
- II 17157 a
- HEWITT, Martin
- Welfare, ideology and need : developing perspectives on the welfare state / Martin Hewitt. - Hertfordshire : Harvester Wheatsheaf, 1992
- II 17155
- HOBSBAWM, Eric J.
- Worlds of labour : further studies in the history of labour / E. J. Hobsbawm. - London : Weidenfeld and Nicolson, 1984
- II 17181
- HOCKEY, Jenny
- Growing up and growing old : ageing and dependency in the life course / Jenny Hockey and Allison James. - London [etc.] : Sage, 1993. - (Life course studies : theory, culture & society series)
- II 17152 a
- NEEDS and welfare / edited by Alan Ware and Robert E. Goodin. - London [etc.] : Sage, 1990. - (Sage modern politics series)
- S 16277 - 26
- SENNETT, Richard
- The conscience of the eye : the design and social life of cities / Richard Sennett. - London [etc.] : Faber and Faber, 1993
- 17810
- SOCIAL problems and the family / edited by Rudi Dallos and Eugene McLaughlin. - London [etc.] : Sage : The Open University, 1993. - (Family life and social policy)
- III 3700
- XENOS, Nicholas
- Scarcity and modernity / Nicholas Xenos. - London ; New York : Routledge, 1989
- III 3710
- ZIMMERMAN, Shirley L.
- Family policies and family well-being : the role of political culture / Shirley L. Zimmerman. - Newbury Park [etc.] : Sage, 1992. - (Sage sourcebooks for the human services series)
- II 16504 - 20
- KULTURNI KONTEKST DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA. SOCIOLOGIJA KOMUNIKACIJ
- BERGER, Arthur Asa
- Popular culture genres : theories and texts / Arthur Asa Berger. - London [etc.] : Sage, 1992. - (Foundations of popular culture)
- II 17128 - 2
- CARROLL, Raymond L.
- Electronic media programming : strategies and decision making / Raymond L. Carroll, Donald M. Davis. - New York [etc.] : McGraw-Hill, 1993. - (McGraw-Hill series in mass communication)
- III 3708
- CHANNELS of discourse, reassembled : television and contemporary criticism / edited by Robert C. Allen. - London : Routledge, 1992
- II 17136
- CRANE, Diana
- The production of culture : media and the urban arts / Diana Crane. - London [etc.] : Sage, 1992. - (Foundations of popular culture)
- II 17128 - 1
- EVANS-Pritchard, Edward E.
- Ljudstvo Nuer : opis načinov preživljanja in političnih institucij enega izmed nilotskih ljudstev / Edward E. Evans-Pritchard. - Ljubljana : Škuc : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993. - (Studia humanitatis. Letn. 7)
- 17819 a-c
- JONES, Steve
- Rock formation : music, technology, and mass communication / Steve Jones. - London [etc.] : Sage, 1992. - (Foundations of popular culture)
- II 17128 - 3
- MORLEY, David
- Television, audiences and cultural studies / David Morley. - London : Routledge, 1992
- II 17121
- RITZER, George
- The McDonaldization of society : an investigation into the changing character of contemporary social life / George Ritzer. - Newbury Park : Pine Forge Press, 1993
- II 17138 a
- SMITH, Craig Allen
- Political communication / Craig Allen Smith. - San Diego [etc.] : Harcourt Brace Jovanovich, 1990
- II 17158
- SOCIAL conflict and television news / Akiba A. Cohen, Hanna Adoni, Charles R. Bantz [et al.]. - Newbury Park [etc.] : Sage, 1990. - (Sage library of social research)
- II 14267 - 183
- SWAAN, Abram de
- The management of normality : critical essays in health and welfare / Abram de Swaan. - London ; New York : Routledge, 1990
- II 17120

WIENER, Martin J.

English culture and the decline of the industrial spirit 1850-1980 / Martin J. Wiener. - London [etc.] : Penguin Books, 1992. - (Penguin history)

17818

POLITIČNE VEDE. POL. ORGANIZACIJE.
NOTRANJA POLITIKA. STRANKE IN GIBANJA

BLOOM, William

Personal identity, national identity and international relations / William Bloom. - Cambridge : Cambridge University Press, 1993. - (Cambridge studies in international relations)

II 16811 - 9

The GOOD polity : normative analysis of the state / edited by Alan Hamlin and Philip Pettit. - Oxford ; Cambridge : Basil Blackwell, 1989

II 17177

SEN, Philip

Hannah Arendt : politics, history and citizenship / Philip Hansen. - Cambridge ; oxford : Polity Press, 1993. - (Key contemporary thinkers)

II 17179

BES, Thomas

Behemoth oder Das Lange Parlament / Thomas Hobbes. - Frankfurt : Fischer Taschenbuch Verlag, 1991. - (Fischer Taschenbuch)

I 1404 - 10038

WOOD, Brian W.

Policy analysis for the real world / Brian W. Hogwood and Lewis A. Gunn. - Oxford : Oxford University Press, 1984

II 17162

MEDIEVAL political theory - a reader : the quest for the body politic, 1100-1400 / edited by Cary J. Nederman and Kate Langdom Forhan. - London ; New York : Routledge, 1993

II 17174

Die MITTE : Vermessungen in Politik und Kultur / Bernd Guggenberger, Klaus Hansen (Hrsg.). - Westdeutscher Verlag, 1992. - Opladen

17811 a

NEO-Fascism in Europe / Edited by Luciano Cheles, Ronnie Ferguson, Michalina Vaughan. - London ; New York : Longman, 1991

II 17176

The POLICY process : a reader / edited by Michael Hill. - New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1993

II 17147

POLITICS and modernity / edited by Irving Velody, Robin Williams. - London [etc.] : Sage 1993. - History of the human sciences. vol. 5)

II 17145

POLITICS and the European younger generation : political socialization in Eastern, Central and Western Europe / eds. Henk Dekker, Rüdiger

Meyenberg. - Oldenburg : Bibliotheks- und Informations-system der Universität Oldenburg, 1991. - (European studies)

17808 - 1

ITOLOŠKI dnevi (1993 ; Ankaran)

Problemi konsolidacije demokracije : zbornik referatov / Politološki dnevi Ankaran '93. Ankaran, 28. in 29. 5. 1993. - Ljubljana : Slovensko politološko društvo, 1993

U 17812 a-c, d

PROMOTING democracy : opportunities and issues / edited by Ralph M. Goldman, William A. Douglas. - New York [etc.] : Praeger, 1988. - (Democracy in the world)

III 3702

ÖPFLIN, George

Politics in Eastern Europe 1945-1992 / George Schöpflin. - Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1993

II 17143

TER, Keith

Civil society / Keith Tester. - London ; New York : Routledge, 1992

II 17141

VOLITVE in politika po slovensko : ocene, razprave, napovedi : zbornik / [urednik zbornika Frane Adam]. - Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1993. - (Forum. 1993)

17666 - 2/93

Die ZUKUNFT des Politischen Ausblicke auf Hannah Arendt / Herausgegeben von Peter Kemper. - Frankfurt : Fischer Taschenbuch Verlag, 1993. - (Fischer Taschenbuch)

I 1404 - 11706

MEDNARODNI ODNOSI. ZUNANJA POLITIKA

EZINSKI, Zbigniew

Out of control : global turmoil on the eve of the twenty-first century / Zbigniew Brzezinski. - New York : Charles Scribner's book, 1993

II 17134

AR, Bojko

Mednarodni regionalizem - mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij / Bojko Bučar. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 1993. - (Zbirka Znanstvena knjižnica)

U 17613 - 5 a-c, d

VERT, Peter

The foreign policy of new states / Peter Calvert. - Brighton : Whwatsheaf Books, 1986

II 17135

DILEMMAS of world politics : international issues in a changing world / edited by John Baylis and N. J. Rengger. - Oxford : Clarendon Press, 1992

II 1716

HANE, Robert Owen

International institutions and state power : essays in international relations theory / Robert O. Keohane. - Boulder ; London : Westview Press, 1989

II 17133

SHOULD the west go east? : the views on NATO / Owen Harries... [et al.]. - New York : Council on Foreign Relations, 1993. - (Foreign affairs. Vol. 72)

III 3703 - 72/4

ESSINGER, John G.

The might of nations : world politics in our time / John G. Stoessinger. - New York [etc.] : McGraw-Hill, 1993

II 17183

GOSPODARSTVO. EKONOMSKA ZNANOST

PITT, Ian

Welfare and citizenship: beyond the crisis of the welfare state? / Ian Culpitt. - London [etc.] : Sage, 1992. - (Politics and culture)

II 17151 a

ETHICAL theory and business / edited by Tom L. Beauchamp, Norman E. Bowie. - Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1993

II 17142

NERSTER, Howard

Paying for welfare : the 1990s / Howard Glennerster. - New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1992

II 17150 a

L, Michael

Analysing social policy / Michael Hill and Glen Bramley. - Oxford [etc.] : Blackwell, 1992

II 17148

ŠNIK, Dušan

Mednarodne poslovne finance / Dušan Zbašnik. - Maribor : Ekonomsko-poslovna fakulteta, 1991

U II 17124 a

DELO. ZAPOSLOVANJE. SINDIKATI

GROWING up with unemployment : a longitudinal study of its psychological impact / Anthony H. Winefield... [et al.] - London; New York : Routledge, 1993. - (Adolescence and society)

II 17154

MEDNARODNI GOSPODARSKI ODNOSI

the PACIFIC region : challenges to policy and theory / editor Peter A. Gourevitch. - Newbury Park [etc.] : Sage, 1989. - (The annals of the American academy of political and social science)

S 14484 - 505

PRAVO. ZAKONODAJA. JAVNA UPRAVA. DRŽAVNA UPRAVA

CAULT, Michel

Nadzorovanje in kaznovanje : nastanek zapora / Michel Foucault. - Ljubljana : Delavska enotnost, 1984. - (Zbirka Družboslovje)

U 17809 a

ČAR, Polonca

Mednarodno delovno pravo / Polonca Končar. - Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1993

II 17171 a

NEW agendas in the study of the policy process / edited by

Michael Hill. - New York [etc.] : Harvester Wheatsheaf, 1993

II 17146

VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE

NABY, Frank

The role and control of weapons in the 1990s / Frank Barnaby. - London; New York : Routledge, 1992. - (The operational level of war)

II 17166

Just war theory / edited by Jean Bethke Elshtain. - Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1992. - (Readings in social and political theory)

II 17180

SOCIALNO DELO. SOCIALNA POMOČ.

LIS, David

Organising public and voluntary agencies / David Billis. - London; New York : Routledge, 1993

II 17144

EVALUATING social work effectiveness / Juliet Cheetam... [et al.]. - Buckingham ; Philadelphia : Open University press, 1992

II 17172

CKER, Paul

Poverty and social security : concepts and principles / Paul Spicker. - London [etc.] : Routledge, 1993

II 17149

VZGOJA. IZOBRAŽEVANJE. ŠOLSTVO. POUK

NIGOJ-Sadar, Nevenka

Moški in ženske v prostem času : socialne in psihološke dimenzije načinov preživljanja prostega časa / Nevenka Č. Sadar. - Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1991. - (Zbirka Družboslovje. 1991)

U 17620 - 1/91 a, b

ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA. ANTHROPOLOGIJA. ŽENSKO VPRAŠANJE

HORN, Barbara

Cinderella goes to market : citizenship, gender and women's movements in East Central Europe / Barbara Einhorn. - London ; New York : Verso, 1993

II 17175

HETEROSEXUALITY : a feminism and psychology reader / edited by Sue Wilkinson and Celia Kitzinger. - London [etc.] : Sage, 1993

II 17126

NARAVOSLOVNE VEDE. EKOLOGIJA.

MATEMATIKA

CONCEPTUALIZING society / edited by Adam Kuper.

– London ; New York : Routledge, 1992. – (European association of social anthropologists)

II 17123

BRATH, Lester W.

Envisioning a sustainable society : learning our way out / Lester W. Milbrath. – Albany : State University of New York Press, 1989. – (SUNY series in environmental public policy)

II 17182

UPORABNE ZNANOSTI. TEHNIKA.

RAČUNALNIKI. INFORMACIJSKA TEHNOLOGIJA

ENCYCLOPEDIA of artificial intelligence / editor-in-chief Stuart C. Shapiro. – New York [etc.] : John Wiley & Sons, 1992. – (Wiley-Interscience Publication)

Č IV 2948

ARIČ, Branko

Priročnik za uporabo urejevalnikov besedil: Wordstar 5.0 & 5.5 & 6.0 / Branko Šafarič. – Ljubljana : [s.n.], 1990

IV 2953

TEORIJA ORGANIZACIJE IN POSLOVANJA.

UPRAVLJANJE

TRIGHT, John. R.

Ethics and the conduct of business / John R. Boatright. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1993

II 17137

LERSON, Gerald

Effective TV production / Gerald Millerson. – Oxford : Focal Press, 1993. – (Media manual)

II 17160

NETWORKS and organizations : structure, form, and action / edited by Nitin Nohria and Robert G. Eccles. – Boston : Harvard Business School Press, 1992

III 3704

CE, Harrison M.

The cultures of work organizations / Harrison M. Trice, Jenice M. Beyer. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1993

III 3705

REKLAMA. INFORMACIJE. ODNOSI

Z JAVNOSTJO. MNOŽIČNO KOMUNICIRANJE. INFORMATIKA

K, Guy

The discourse of advertising / Guy Cook. – London; New York : Routledge, 1992. – (The interface series)

II 17167

AN, Kenneth

How to advertise / Kenneth Roman and Jane Maas. – London : Kogan Page, 1992

II 17125

TELEVIZIJA prihaja : spominski zbornik o začetkih televizije na Slovenskem : 35 let televizije, 65 let radia / [zbral in uredil uredniški odbor Lado Pohar, Rado Cilenšek in Vasja Predan. – Ljubljana : RTV Slovenija, uredništvo Kričiča, 1993

IV 2956 a

xpWELLS, William

Advertising : principles and practice / William Wells, John Burnett, Sandra Moriarty. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1989

IV 2952

L.S. William

Advertising : principles and practice / William Wells, John Burnet, Sandra Moriarty. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1992

IV 2951

JEZIKOSLOVJE. KNJIŽEVNOST

DIŠNIK, Janez

Naš jezik / Janez Gradišnik. – Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1986. – (Slovenica)

17807

DIŠNIK, Janez

Slovensko ali angleško? : priročnik za dobro slovenščino / Janez Gradišnik. – Celje : Mohorjeva družba, 1993

Č 17814 a

E, Pavel

Angleško-slovenski, slovensko-angleški slovar telekomunikacije / Pavel Meše. – Ljubljana : Smart Com, 1993

Č III 3711 a

BEC, Ciril

Slovenska samobitnost in pisatelj / Ciril Zlobec. – Trst : Založništvo tržaškega tiska ; Ljubljana : ADIT, 1986

17806

ŽENSKA v grški drami / [prevedli Brane Senegačnik ... [et al.], – Ljubljana : Studentska organizacija Univerze, 1993. – (Knjižna zbirka Krt)

U S 16384 – 87

DOMOZNANSTVO. ZEMLJEPIS. BIOGRAFIJE. ZGODOVINA

ILTON, Alexander

The federalist papers / by Alexander Hamilton, James Madison and John Jay. – New York [etc.] : Bantam Books, 1982. – (Bantam classic)

I 3119

OXFORDOVA enciklopedija zgodovine. Od pradavnine do 19. stoletja / urednik izvirnika Harry Judge. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1993

Č IV 2957 – I

OXFORDOVA enciklopedija zgodovine. Od 19. stoletja do danes / urednik izvirnika Robert Blake. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1993

Č IV 2957 – 2

LOR, A. J. P.

Europe : grandeur and decline / A. J. P. Taylor. – London [etc.] : Penguin Books, 1991. – (Penguin history)

UDC 342:533(497.12)

MARKIČ, dr. Boštjan: Poslanec in parlament

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Letnik XXXI. št. 1-2, str. 4

Prvi del članka se nanaša na politološko raziskavo »Vloga slovenskega parlamenta v procesu tranzicije«. Članek analizira vloge odborov (stalnih in »ad hoc«) slovenskega parlamenta, predvsem z gledišča učinkovitosti in procesa odločanja. Številne komisije in komiteji (odbori) so resna ovira za racionalno delo parlamenta. Pomanjkanje parlamentarne tradicije in ostanki samoupravljalne strukture v parlamentu ne stimulirajo prehoda »starega zbora« v moderni parlament.

Drugi del študije obravnava vpliv še ne strukturiranega strankarskega sistema na novo izvoljeni slovenski parlament in posledice dela profesionalnega poslanca na vlogo parlamenta. Nedosleden pravni sistem v Sloveniji in premajhno prilagajanje tržni ekonomiji povzročata mnogo težav v slovenskem javnem življenju in kompromitirata ugled poslancev.

UDC 342.533(497.12)

MARKIČ, dr. Boštjan: Deputy and Parliament

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg. 4

The first part of the article is based on the political research "The Role of the Slovenian Parliament in the process of transition". The article Deputy and Parliament is analysing the role of the Committees (permanent and "ad hoc") in Slovenian Parliament, specially from the point of view of effectiveness and the decision-making process. The huge number of commissions and committees is a serious obstacle to the rational work of the Parliament. The lack of parliamentary tradition and the remnants of the self-management structure in the Parliament do not stimulate the transition of the "old Assembly" to the modern Parliament.

The second part of the study takes into account the influence of the still unstructured party system on the newly elected Slovenian Parliament and the consequences of professionally acting deputy on the role of the Parliament. Inconsistent legal system in Slovenia, not adapted enough to market economy is causing many difficulties in the Slovene public life and is compromising the reputation of the deputy.

**ŠMIDOVNIK, dr. Janez: Občina – temeljna samoupravna lokalna skupnost
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 1–2, str.**

Avtor obdeluje najprej izvore in funkcije občine in sicer kot najpomembnejše oblike lokalne samouprave v okviru naravne zgodovinsko nastale skupnosti, ki deluje na načelih samouprave. Izhaja iz izkušenj srednjeveških mest, obdela čas prosvetljenega absolutizma ter pravno institucionalizacijo občin v današnjem smislu. Posebej opozarja na razlike v pravnem statusu današnje podeželske in mestne občine. Obdeluje argumente za velike občine in proti njim ter izkušnje teritorialne reorganizacije: zlasti po 1950. letu. v okviru t. i. radikalnega pristopa (skandinavske države, države Beneluxa, Velika Britanija in Portugalska – z uveljavitvijo t. i. »velike občine«), v okviru zmerne reorganizacije (Zahodna Nemčija in Italija – brez prevlade tipa velike občine ob istočasnem obsežnem prenosu pristojnosti na lokalne skupnosti) ter nazadnje skromne teritorialne reforme občin, ki niso spremenile dosedanje zasnove občin kot naravnih lokalnih skupnosti (Francija, Švica, Avstrija, Grčija . . .). V posebnem poglavju so obdelane naloge sodobne občine. Najprej t. i. originarne, dalje naloge, ki jih določi država s svojimi, praviloma področnimi zakoni ter prenesene naloge državne uprave. V Evropi prihaja do občutnih razlik med državami s centralistično in državami z visoko stopnjo decentralizacije. Francoski in nemški model lahko predstavljata kar dva modela kontinentalne ureditve. Od teh dveh modelov britanska ureditev, za katero utemeljeno pravi, da v njenem modelu lokalne samouprave sploh ni občine.

**ŠMIDOVNIK, Janez PhD: Commune – Fundamental Autonomous Local Community
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1–2, pg.**

The author studies the origins and functions of the commune as the most important form of local autonomy (self-management) in frame of the historically originated community, functioning on the principles of self-management. His starting point is the experience of medieval cities, passing through the period of enlightened absolutism, to the legal institutionalization of communes in the contemporary sense of the word. Differences between the legal status of urban and rural communes are presented. Arguments for and against big communes, experience with territorial organizations especially after the 1950s are put forward in frame of the so-called radical approach (the Scandinavian countries, the Benelux, Great Britain and Portugal – by the establishing of the so-called "big communes"), in frame of a moderate reorganization (West Germany and Italy – without the dominance of the big commune type with simultaneous transfer of competence on local communities), and lastly, modest territorial reforms of communes which did not change the existing design of the communes as local communities (France, Switzerland, Austria, Greece . . .) A special chapter is dedicated to the tasks of contemporary communes. Firstly the so-called original, then tasks determined by the state with laws. There are big differences in Europe among countries with centralistic rule and those with a high level of decentralization. The French and German model can be two models of continental order. The British model deflects from the two and in fact does not have a commune in its model of local autonomy.

BREZOVŠEK, dr. Marjan: Federalizem in subsidiarnost
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 1-2, str.

Koncepti federalizma se pogosto enačijo tudi s subsidiarnostjo. Federalizem in subsidiarnost sta sicer v določenih medsebojnih odnosih, vendar pa ne sovpadata. Federalizem se nanaša na strukturo procesa odločanja, s koordinacijo in sodelovanjem različnih avtonomij. Subsidiarnost je povezana z alokacijo nalog (zadev) v okviru dane politične strukture. Načelo subsidiarnosti je najbrž res mogoče najbolje uresničiti prav v okviru federalne strukture, čeprav to ni neizbežno nujno. Podobno kot federalizem tudi subsidiarnost ni pravni ampak politični koncept. Avtor obravnava povezanost federalizma in subsidiarnosti na primeru Evropske unije. Maastrichtska pogodba je precej nejasna (nedoločna) pri formuliranju koncepta subsidiarnosti. Subsidiarni federalizem je sredstvo za uveljavitev necentralističnih odnosov, vzajemnega priznavanja, vsestranskih pogajanj in prednosti ne samo za nacionalne države, ampak tudi za regije, občine, nevladne organizacije in končno, tudi državljane.

BREZOVŠEK, Marjan PhD.: Federalism and Subsidiariness
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg.

The concepts of federalism are often considered equal to subsidiariness. Federalism and subsidiariness are in certain correlation but they do not coincide. Federalism relates to the structure of the decision-making process, by coordination and participation of various autonomies. Subsidiariness is connected with the allocation of issues (matter) in frame of the given political structure. The principle of subsidiariness is probably best realized in frame of the federal structure, although this is not inevitably necessary. Similar to federalism, subsidiariness is also not a legal, but rather a political concept. The author deals with the relation between federalism and subsidiariness, taking as an example the European Union. The Maastricht Treaty is quite unclear (indecisive) in the formulation of the concept of subsidiariness. Subsidiary federalism is an instrument for the recognition of non-centralistic relations, mutual acknowledgment, all-round negotiations and the advantage, not only for the national countries, but for regions, communities, non-governmental organizations and, finally also for citizens.

**PETRIČ, dr. Ernest: Dolgoročni vidiki ameriške zunanje politike
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 1-2, str. 79**

S koncem hladne vojne in razpadom bipolarnega mednarodnega sistema je nastopil nov in dinamičen, fluiden mednarodni položaj, ki zahteva nove pristope, nove poglede in vizije od vseh držav in mednarodnih inštitucij, zlasti tudi od edine preostale supersile, ZDA. Tako kot druge države, so tudi ZDA na vse te spremembe v veliki meri nepripravljene.

Prilagajanje novim razmeram je, ko gre za tako ogromen in kompleksen sistem, kakršne so ZDA, še posebej težavno in dolgotrajno. Avtor najprej opredeljuje, da ne moremo pričakovati nekakšnega »velikega načrta«. To, kar se bo uveljavilo, bo bolj izraz soočanja stvarnih interesov kot pa intelektualnih spoznanj in načrtov. Najprej opredeli posebno mesto, ki ga v tej politiki zavzema izolacionizem. Nadalje mesto t. i. idealističnega pogleda na mednarodno vlogo ZDA v svetu, zatem t. i. »realizem, se pravi to, kar kot nacionalni interes sprejme prevladujoči del ameriške javnosti. Nadalje pragmatično odzivanje na izzive spreminjajočega se sveta. V enem in drugem primeru prevladuje kot dominanten interes varnost. Seveda varnost v globalnih razsežnostih ter potreba po gospodarskem napredku ZDA. V tem trenutku že lahko opredelimo prve konture lastne vizije sedanje ameriške administracije, kjer gre za »šest strateških prednosti« zunanje politike ZDA: ekonomska varnost, podpora reformam v Rusiji, Evropa in NATO, Azija in pacifiško področje, Bližnji vzhod, neproliferacija jedrskega orožja.

**PETRIČ, Ernest, PhD.: Long-Term Views of American Foreign Policy
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg. 79**

With the end of the cold war and the disintegration of the bi-polar international system, a new, dynamic, fluid international situation has arisen, demanding new approach, new views and visions from all countries and international institutions, especially from the one remaining super-power, the U.S.A. Similar to other countries, the U.S. are also, in greater part, unprepared for all these changes.

Adapting to new conditions is for the U.S., it being such an enormous and complex system, quite difficult and time consuming. The author determines that any "big plan" cannot be expected. What will come into effect will be more a demonstration of facing objective interests than an expression of intellectual cognition and planning (design). Firstly the author defines the special position which isolationism holds in this policy. Then the position of the so-called idealistic view on the role the U.S. foreign policy plays in the world, followed by the so-called »realism«, meaning that which the prevailing part of the American public accepts as being of national interest. Furthermore, the pragmatic response to the challenge of the changing world. In the first and second case, security prevails as the dominant interest, of course, security in global context and as a need for the economic progress of the U.S. At this point we can define the first contours of self-vision of the contemporary American administration concerning "six strategic advantages" of the U.S. foreign policy: economic security, support of the Russian reforms, Europe and NATO, Asia and the Pacific region, Middle East, non-proliferation of atomic arms.

UDK: 314.9 (73)

MERŠOL, Mitja: Kdo je danes Američan?

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 1-2, str. 88

Po najnovjšem popisu prebivalstva ima 258 milijonov prebivalcev ZDA naslednjo etnično sestavo: okoli 24 milijonov (9,3 odstotka prebivalstva) sodi v skupino hispano, (mehiško-karibsko poreklo), 8 milijonov (3,2 odstotka) je azijsko-pacifiškega rodu, črncev oziroma afroameričanov je nekaj več kot 31 milijonov (12,4 odstotka), indijansko-eskimsko-aleutskega prebivalstva je za dva milijona (0,8 odstotka), medtem ko je skoraj 190 milijonov (75,2 odstotka) belskega (nehispano) prebivalstva.

Stoletja dolg imigracijski val je že danes dodobra spremenil nekdanjo etnično podobo Amerike, kar zlasti velja za 60. in 70. leta, ko so priseljenci iz Azije in Južne Amerike številčno prevagali priseljevanje iz tradicionalnih (evropskih) virov imigracije.

Amerika je tako postala resnično multirasna, multietnična družba, v kateri bodo morda v drugi polovici 21. stoletja, ko bodo ZDA imele okoli 400 milijonov prebivalcev, »manjšine« postale večinsko prebivalstvo. Američani evropskega rodu ne bodo več večinski del prebivalstva, hispanosi pa bodo že zdavnaj pred tem številčno prehiteli črnsko oziroma afroameriško prebivalstvo.

UDC: 314.9 (73)

MERŠOL, Mitja: Who is Nowadays an American?

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg. 88

According to the latest population count, 258 million (9,3% of the population) belong to the Hispanic group (Mexican-Caribbean origin), 8 million (3,2%) of Asiatic-Pacific descent, a little over 31 million (12,4%) are negroes, or rather, Afro-Americans, 2 million (0,8%) are Indian-Aleutian, while almost 190 million (75,2%) are whites (non-Hispanic).

A century-long immigration wave has, to this day, significantly changed the former ethnic image of America. This holds especially for the 1960s and 1970s, when immigrants from Asia and South America numerously overrode the immigrants from traditional (European) immigration sources.

America has become a truly multi-racial, multi-ethnic society in which it might happen that, in the second half of the 21st century, when the U.S.A. will have around 400 million inhabitants, the "minorities" may become the majority. Americans of European origin will not be the majority any longer, while the Hispanoes will long before overtake the till-then more numerous negro - Afro-American population.

UDK 342,51:33:304(73)

FERFILA, dr. Bogomil: Vladna (javna) politika v ZDA
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 1-2, str. 92

V članku so razčlenjene ameriške javne (vladne) politike v gospodarstvu, na področju enakosti in sociale ter na tehnološkem področju.

Tudi v ZDA so namreč časi, ko se vlada ni zanimala za ključne gospodarske, socialne ali tehnološke probleme nepovratno minili. Prav Clintonovo obdobje predsednikovanja bo verjetno prišlo v zgodovino kot obdobje intenzivnega poseganja države v gospodarstvo in družbo.

Ameriška vlada danes potroši približno vsak tretji dolar v amerškem gospodarstvu (slovensko pa skoraj vsak drugi dolar v slovenskem gospodarstvu). Na dohodek in premoženje Američanov vpliva zlasti preko svoje davčne politike ter politike vladnih izdatkov. Številni pa danes problematizirajo zlasti socialno stran vladnega trošenja, saj ugotavljajo, da revni in najrevnejši sloji pogosto niso naslovniki vladne pomoči. Tudi zato se neenakost v zadnjih desetletjih ni zmanjšala, ampak kvečjemu povečala.

UDC: 342.51:33:304(73)

FERFILA, Bogomil, PhD.: Government (Public) Policy in the U.S.A.
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg. 92

The paper analyzes American public (governmental) policies in economics, in the field of equality and social welfare as well as in the technological field.

Times, when the government took no interest in key economic, welfare or technological problems, have, also in the U.S.A., passed forever. The Clinton presidency shall probably be remembered in history as a period of intense government involvement in economy and society.

Today, the American Government spends approximately every third dollar of the American economy (the Slovene almost every second of the Slovene economy). It influences the income and assets of Americans chiefly through its tax policy, as well as through the policy of government expenditures. But today many see problems especially on the social (welfare) level of government spending, seeing that poor and the poorest classes are often not the beneficiaries of government help. Also due to this, social inequality, in the last decades, has not decreased but rather increased.

UDC: 339(497.12:73)

COHEN, Mark Allen: Slovensko-ameriški tržni odnosi: razvoj od slovenske osamosvojitve do danes in izgledi za bodočnost

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Letnik XXXI, št. 1-2, str. 101

Članek obravnava zgodovino ameriško-slovenskih tržnih odnosov od slovenske osamosvojitve, od ukinitve sankcij do priznanja in normalizacije odnosov. Čeprav je bil napredek očiten, avtor ugotavlja, da čaka obe strani še veliko dela, da bi dosegli raven trgovskih odnosov kot jih ima Slovenija z bivšimi sosedi. Predlaga tudi praktične rešitve in nakaže morebiten razvoj trgovskih problemov, če ne bodo narejeni določeni pozitivni koraki.

UDC: 339(497.12:73)

COHEN, Mark Allen: Slovene - U.S. Trade Relations: Developments Since Slovene Independence and Prospects for the Future

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg. 101

This article reviews the history of U.S. - Slovene trade relations commencing with Slovene independence, including the progression from sanctions, to recognition and normalization of relations. Although considerable progress has been made, the author concludes that considerable work on both sides remains to be done to bring U.S.-Slovene trade relations to a level that is equal to that of Slovene's ex-neighbors, and suggests practical steps towards such goals. The author also discusses the possibility for trade problems to develop unless certain affirmative steps are undertaken.

UDC: 130.2⁹:316.7:7

DEBELJAK, Aleš: Brez alternative: postmoderna umetnost in nujnost poslovnštva
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Letnik XXXI, št. 1-2, str. 113

Članek obravnava socialno-zgodovinsko genezo benigne narave postmodernistične umetnosti. Medtem, ko se je modernistična umetnost izpela znotraj institucije avtonomne umetnosti, se je avantgarda uprla avtonomiji sami. Avantgardni prenos estetskih idealov v živi svet se je smatral kot mogoč preko radikalne socialne revolucije. V sodobnem korporativnem kapitalizmu je estetizacija živega sveta nastala preko koristnih proizvodov industrije kulture brez pripadajoče socialne transformacije. Namesto kritičnega izziva korporativni hegemoniji postmoderna umetnost, na splošno in pop-art posebno, enostavno odseva korporativne vrednote na pasivno-regresiven način.

UDC: 130.2⁹:316.7:7

DEBELJAK, dr. Aleš: No Alternative, Postmodern Art and Exigencies of Business
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg. 113

This paper discusses the social-historical genesis of postmodern art's benign nature. While modernist art played itself out within the institution of autonomous art, avant-garde rebelled against the autonomy itself. The avant-garde's translation of aesthetic ideals into the life-world was believed to become possible by way of radical social revolution. In contemporary corporate capitalism, the aesthetization of life-world occurred through the commodified products of culture industry without the corresponding social transformation. Instead of critical challenge to the corporate hegemony, the postmodern art in general and Pop Art in particular simply mirror corporate values in a passiveregressive manner.

UDK 659.3:174(73)

FOSTER, dr. Leigh: Etične spremembe ameriških medijev
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 1-2, str. 122

Danes se ameriški novinarji soočajo z etično dilemo. Z zmanjševanjem denarja in razpoložljivostjo novih agresivnih tehnologij so odločitve glede medijskih novic bolj in bolj pod vplivom imperativa časopisov, da si povečujejo naklado in televizijskih družb, da si izboljšujejo kompetitivno pozicijo. Zato se pritiska na novinarje, da se poslužujejo etično vprašljivih prijemov kot npr. sprejemanje raznih sumljivih finančnih in drugih pomoči; poročanje o zadevah, kjer novinarji niso nepristranski, zloraba privatnosti, prirojavanje nove ali celo delno izmišljanje itd. Ali lahko novinar z lažjo pridobi zaupanje posameznikov ali institucij, potem pa javno razkrije zlorabe in korupcijo vezane nanje? Ali je to legalno, etično? V kakšnih primerih takšno poročanje (ne)kompromitira integriteto novinarja ter (ne)pomeni zlorabe zaupanja javnosti?

UDC 659.3:174(73)

FOSTER, dr. Leigh: Changing Ethnics in American Media
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI No. 1-2, pg. 122

An ethical dilemma faces American journalists today. As budgets decline and new invasive technology becomes available, the medianews decisions are being increasingly driven by the newspapers' quest for larger circulation and TV networks' for higher ratings. As a result, there is pressure on journalists to resort to ethnically questionable practices, including acceptance of favours, reporting on cases involving conflict of interest, editorial misuse of material, invasion of privacy and improper participation in news-marking. The latter raises particularly difficult questions like when a reporter has to obtain position of trust and then uses a hidden camera to expose corruption or illegal activity. Are such practices ever etnical? Only if, and when, such reporting does not compromise the integrity of the reporter or the credibility and trust of the public?

GRIZOLD, dr. Anton: Civilni nadzor nad vojsvom v ZDA
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 1-2, str. 127

Avtor analizira uresničevanje načela civilnega nadzora nad vojsvom v luči civilno vojaških odnosov v ZDA v obdobju od ameriške neodvisnosti do konca hladne vojne. Pri tem izhaja iz teoretičnega okvira utemeljitelja ameriške vojaške sociologije, Samuela P. Huntingtona, ki pri proučevanju civilno-vojaških odnosov v sodobnih družbah izpostavlja protislovje med »funkcionalnim in socialnim imperativom«.

Iz zgodovinskega pregleda razvoja civilno-vojaških odnosov v ZDA izpelje naslednje sklepe:

prvič: v razvoju civilno-vojaških odnosov v ameriški družbi je prišlo do temeljnega premika od omejene in relativno nepomembne instrumentalne vloge državne vojaške organizacije v začetnem obdobju obstoja ZDA do njenega razvoja v močan in vplivni dejavnik v ameriški družbi po koncu druge svetovne vojne.

Drugič, obvladovanje tako povečane vloge vojaške organizacije v ameriški družbi poteka v okviru institucionalnih in neinstitucionalnih dejavnikov, ki nadzirajo politično vlogo in zagotavljajo civilno premoč nad vojaško organizacijo.

Tretjič, spremembe v mednarodnem okolju po koncu hladne vojne zahtevajo od sodobnih držav, torej tudi od ZDA, da ponovno opredelijo svoje diplomatsko-politične in vojaške mehanizme in strukture v smeri večje učinkovitosti zagotavljanja nacionalne in mednarodne varnosti ob hkratnem učinkovitem civilnem nadzoru nad vojaško-obrambnim aparatom.

UDC 355.3:321.011.5(73)

GRIZOLD, Anton, PhD.: Civil Control of the U.S.A. Army
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg. 127

The author analyzes the realization of the principle of civil surveillance over the army in light of the civil - army relations in the U.S.A. during the period from the American independence till the end of the cold war. He proceeds from the theoretical frame of the founder of the American military sociology, Samuel P. Huntington, who stresses the discrepancy between the "functional and social imperative" in the study of civil - military relations in contemporary societies.

From the historical survey of the development of civil - military relations in the U.S.A., the author draws the following conclusions:

Firstly: in the growth of civil - military relations in American society, there occurred a basic shift from a limited and relatively insignificant instrumental role of the government military organization, in the primary phases of the birth of the U.S.A., to a significant and influential factor in American society after the end of the 2 World War.

Secondly: the control of such an increasing role of the military organization in American society occurs in frame of institutional and non-institutional factors which supervise the political role and ensure civil predominance over the military organization.

Thirdly: the changes in international environment after the end of the cold war demand of contemporary states, therefore of the U.S.A. as well, that they redefine their diplomatically-political and military mechanisms and structures in the direction of an increased efficiency of assurance of national and international security parallel to an efficient civil control over the military-defence apparatus.

UDC 316.334.56(73):338.45

SINGER M. William: Zemljevid priložnosti in vrteča spirala: ameriška urbanistična dilema: osebni pogled

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Letnik XXXI, št. 1-2, str. 136

Ameriška avtomobilska kultura je v tretji fazi evolucije. Eden od učinkov le-te je tudi nastanek »obrobni mest« – majhnih urbanih jeder, ki rastejo ob glavnih cestnih vozliščih (pasovih). Ta vozlišča obstajajo zunaj že obstoječih javnih transportnih infrastruktur, so dosegljiva le z avtomobilom in so cone ekonomskega razvoja in zaposlitvenih možnosti. Da lahko delaš, moraš tudi fizično priti na delo. Ker ekonomski razvoj obstaja izven mestnega urbanega središča, ta zemljevid zaposlitvenih možnosti najbolj prizadene revne sloje, ki so ujeti v razpadajoče urbano okolje. Razvoj obrobni mest se zaradi nujnega lastnega prevoza smatra kot ena od oblik ameriškega institucionalnega rasizma.

UDC 316.334.56(73):338.45

SINGER, M. William: Geography of Opportunity & the Whirling Gyre: An American Urban Dilemma – A Personal View

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg. 136

American automobile culture is in its third phase of evolution. One of its new effects on cities is the development of "Edge Cities"—small urban cores that grow at major auto beltline interchanges. These nodes survive outside the existing public transportation infrastructure, are only accessible by auto and are zones of economic development and employment opportunity. One must be able to get physically to the place of work if one is to work. As economic development occurs beyond a city's urban core, the geography of employment opportunity most affects the poor who are trapped in a decaying urban environment. The development of Edge Cities in conjunction with the necessity for private transportation can be viewed as another form of American Institutional Racism.

UDK 172

KOVAČEV, mag. Asja Nina: Prisilno spreminjanje psihičnih vsebin
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 1-2, str. 158

Subjektova dejanska stališča, prepričanja, vrednote in vrednostni sistemi pogosto ne sovpadajo z družbeno sprejetimi in normiranimi stališči. V takšnih primerih se mora subjekt pogosto podvreči različnim prevzgojevalnim postopkom. Najbolj groba oblika spreminjanja subjektove vrednostne orientacije in njegovih psihičnih vsebin je t. i. »pranje možganov«, ki temelji na kombinaciji treh vrst pritiskov: fizičnega, socialnega in psihološkega. Slednje naj bi namreč pripeljalo do korenitega preoblikovanja subjektove osebnosti.

UDC 172

KOVAČEV, mag. Asja Nina: The Forced Changing of Psychic Contents
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 1-2, pg. 158

The subject's actual positions, beliefs, values, and value systems often do not coincide with the socially accepted and prescribed ones. On such occasions the subject is often subjected to different processes of reformation. The rudest form of changing the subject's value orientation and mental content is the so called "brainwashing". The latter is based on the combination of three types of pressure: physical, social and psychological and is supposed to result in a radical restructuring of the subject's personality.

Contents

IN MEMORIAM

- STANE JUŽNIČ: In Memoriam 3
BOŠTJAN MARKIČ: The Delegate and Parliament 4

ARTICLES, DISCUSSIONS

- JANEZ ŠMIDOVNIK: Commune – Fundamental Autonomous (Self-Managing) Local Community
MARJAN BREZOVŠEK: Federalism and Subsidiariness

POLITICAL CULTURE – RESEARCH PROJECT

- STANE JUŽNIČ: Culture in Politics and Politics in Culture 33

FROM RESEARCH:

- DRAGO KOS: Informal Space Niches 48
DEJAN JELOVAC: (Slovene) Foklore – Scrape Goat of Slovene Culture 55
MARIJA STANONIK: (Slovene) Foklore – Scrape Goat of Slovene Culture? 63

CURRENT INTERVIEW

- IVAN RIBNIKAR: A Way to Sound Banks? (Janez Škerjanec) 70

AMERICAN FILE

- Fereword
ERNEST PETRIČ: Long-Term Views of American Foreign Policy 78
MITJA MERŠOL: Who is Nowadays an American? 88
BOGOMIL FERFILA: Government (Public) Policy in the U.S.A. 92
MARK A. COHEN: Slovene – U.S. Trade Relations: Development Since 101
ALEŠ DEBELJAK: No Alternative: Postmodern Art and Exigencies of Business 113
LEIGH FOSTER: Changing Ethics in American Media 122
ANTON GRIZOLD: Civil Surveillance of U.S. Military 127
WILLIAM M. SINGER: The Whirling Gyre: Some Current Problems in American Cities – A Personal View 136

VIEWS, COMMENTARIES:

- MARKO KOS: Ingredients of Slovene Development 145
JAN MAKAROVIČ: Sociology of Creativity 152
ASJA NINA KOVAČEV: Forced Changing of Psychic Contents 158

MONOGRAPHIC STUDIES

- DANICA FINK-HAFNER: Interest Groups 166

STUDENTS RESEARCH

- MARIJA IVANČIČ: Irony in Publicistic Text 170

SCIENTIFIC AND EXPERT MEETINGS, RESEARCH PROJECTS

- ANTON GRIZOLD: Future Roles, Missions and Structures of Contemporary (Modern) Armed Forces (in the New World Order) 179
NIKO TOŠ: ISSP-SJM: Example of Participation of Slovene Social Sciences in the International Cooperation Programme 181
MÁTE SZÁBÓ: Political Science in Hungary: Results, Dilemmas, Alternatives 183

PRESENTATIONS, REVIEWS

- MARK JUERGENSMEYER: The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State (Marjan Brezovšek) 185
VID PEČJAK: Psychology of Masses (Melita Poler) 187

FROM SOCIAL SCIENCES BOOKSHELF

- Slovene Parliament in the Process of Political Modernization Ed. D. Zajc (Marjan Brezovšek) 190
A. BELSEY & R. CHADWICK (Ed.): Ethical Issues in Journalism and the Media (Melita Poler) 191

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

- AUTHORS' SYNOPSES 194

VOLUME INDEX

NOVE KNJIGE ZALOŽBE FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE

Izvirna dela iz programa 1992:

- dr. Tine Hribar: TEORIJA ZNANOSTI IN ORGANIZACIJA RAZISKOVANJA
- dr. Maca Jogan: DRUŽBENA KONSTRUKCIJA HIERARHIJE MED SPOLOMA
- dr. Slavko Splichal (v sod. z A. Bekešem): ANALIZA BESEDIL
- dr. Ivan Bernik: DOMINACIJA IN KONSENZ V SOCIALISTIČNI DRUŽBI
- dr. Danica Fink Hafner: NOVA DRUŽBENA GIBANJA – subjekti politične inovacije
- dr. Niko Toš: SLOVENSKI IZZIV, dokumenti SJM
- dr. Veljko Rus: MED ANTIKOMUNIZMOM IN POSTSOCIALIZMOM
- dr. Anton Grizold (ured.): RAZPOTJA NACIONALNE VARNOSTI

Izvirna dela iz programa 1993:

- dr. Stane Južnič: IDENTITETA
- dr. Pavle Gantar: SOCIOLOŠKA KRITIKA TEORIJ PLANIRANJA
- dr. Nada Sfiligoj: MARKETINŠKO UPRAVLJANJE
- dr. Niko Toš (ured.): EKOLOŠKE SONDAŽE, dokumenti SJM
- dr. Anuška Ferligoj, Anton Kramberger (ured.): DEVELOPMENTS IN STATISTIC AND METHODOLOGY (Metodološki zvezki 9)
- dr. Bojko Bučar: MEDNARODNI REGIONALIZEM – mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij
- dr. Jan Makarovič: LOGIKA DELA, zgodovina in prihodnost
- dr. Drago Zajc: SLOVENSKI PARLAMENT V PROCESU POLITIČNE MODERNIZACIJE

Okvirni program 1994:

- dr. Drago Kos: RACIONALNOST NEFORMALNIH PROSTOROV
- dr. Mitja Hafner Fink: SOCIOLOŠKA RAZSEŽJA RAZPADA JUGOSLAVIJE
- dr. Marko Lah: RAZVOJ IN KONSEKVENCE TEORIJE EFEKTIVNEGA POVPRASEVANJA
- dr. Bogomil Ferfila, dr. Paul Phillips: ECONOMICS: SLOVENE AND CANADIAN POLITICAL ECONOMY
- dr. Helmut Willke: SISTEMSKA TEORIJA RAZVITIH DRUŽB
- dr. Franc Mali: ZNANSTVENA SKUPNOST KOT SISTEMSKI DEL DRUŽBE
- dr. Niko Toš (ured.): SJM
- dr. Boštjan M. Zupančič: POLJE MODERNE RESNIČNOSTI
- dr. Stane Južnič: ANTROPOLOGIJA
- dr. Marjan Brezovšek: FEDERALIZEM IN DECENTRALIZACIJA
- dr. Ivan Svetlik (ured.): ZAPOSLOVANJE
- Matjaž Šuen: RAZISKOVALNO NOVINARSTVO

GRADIS

**STROJNO PROMETNA OPERATIVA P.O.
LJUBLJANA**

Šmartinska 32, 61000 LJUBLJANA

Tel.: (061) 317-722

Telex: 31600 GRASPO

**Trgovsko podjetje, inženiring
in zastopstvo**

TIKOS

61000 Ljubljana, Aleševčeva 29